

AZ EGYENLŐ BÁNÁSMÓD ELVE

a compliance-rendszerekben

Makkos Nándor

2026

Tartalom

Előszó.....	10
I. rész – Az egyenlő bánásmód történeti és filozófiai alapjai	13
1. fejezet – A panaszmechanizmusok mint compliance előtti struktúrák történeti fejlődése	13
A panasztételi mechanizmusoktól az egyenlőségen alapuló megfelelésig	16
1. Módszertani megjegyzés: a filozófiai alapok mint compliance-értékelési kritériumok	18
2. Az egyenlő bánásmód követelménye.....	18
3. Klasszikus alapok.....	22
3.1 Arisztotelész: arányos egyenlőség és igazságosság.....	22
3.2 Cicero: természetjog és egyetemes értelem	24
4. Keresztény természetjogi hagyomány	26
4.1 Aquinói Szent Tamás: természetjog és méltóság.....	26
4.2 Kánonjog és középkori joggyakorlat	28
5. A felvilágosodás és a kora újkori gondolkodók.....	29
5.1 John Locke: egyenlőség és természetes jogok.....	29
5.2 Jean-Jacques Rousseau: egyenlőség és általános akarat	30
5.3 Montesquieu: intézményi egyenlőség és a hatalmi ágak szétválasztása.....	31
5.4 Immanuel Kant: méltóság, autonómia, egyetemesség	32
6. Modern jogi és politikai filozófia	34
6.1 John Rawls: Az igazságosság mint tisztesség.....	34
6.2 Jürgen Habermas: diskurzus és eljárási egyenlőség	36
6.3 Amartya Sen: képességek és lényegi egyenlőség	38
6.4 Martha Nussbaum: központi emberi képességek.....	40
7. A filozófiai alapoktól a működési egyenlőségi keretig.....	42
2. fejezet – Az emberi jogok kodifikációi	43
1. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948).....	43
2. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye (1950).....	44
3. Az EU Alapjogi Chartája (2000)	48
3. fejezet – Alkotmánybíráskodás	50
1. Német Szövetségi Alkotmánybíróság (BVerfG)	50
2. Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága (USSC).....	51
3. Magyar Alkotmánybíróság (AB)	52

4. Következtetés.....	60
4. fejezet – Az egyenlő bánásmód nyolc alapelve a compliance-ben	61
1. Az egyenlő bánásmód mint compliance-értékelési keret.....	61
2. Formális esélyegyenlőség	62
3. A lényegi esélyegyenlőség.....	64
4. Kulturális és nyelvi befogadás	65
5. Gazdasági hozzáférhetőség.....	68
6. Technológiai hozzáférhetőség	70
7. Politikai képviselet és részvétel	72
8. Intézményi méltányosság és az elfogultság ellenőrzése	75
9. Strukturális és kumulatív egyenlőség	76
10. Befejező átmenet: a keretrendszerrel az alkalmazásra	78
5. fejezet – Az egyenlő bánásmód normatív és intézményi alapjai	79
1. Egyenlő bánásmód a közigazgatás és az állami kormányzás összefüggéseiben	79
2. Formai és tartalmi egyenlőség a közigazgatási eljárásokban	80
3. Hozzáférhetőség és részvétel a közigazgatási irányításban	81
4. Intézményi elfogultság és adminisztratív diszkréció	83
5. Strukturális és kumulatív egyenlőtlenség az adminisztratív rendszerekben.....	85
6. Az adminisztratív egyenlőség, mint megfelelési stresszteszt	87
II. rész – Az egyenlőség jogi kodifikációja	89
6. fejezet – Oktatás és egyenlő bánásmód	89
1. Általános alapelvek.....	89
2. Az oktatáshoz való egyenlő hozzáférés, mint megfelelési probléma	90
3. Közszektorbeli megfelelés és oktatás	91
4. Uniós források és az alapjogi követelmények érvényesülése az oktatásban	93
5. Ombudsmani gyakorlat és megfelelés az oktatásban.....	95
6. Perek az oktatási szegregációval és megfeleléssel kapcsolatban.....	96
7. Compliance-eszközök és intézményi mechanizmusok.....	97
8. A jelenlegi keretrendszerek rendszerszintű gyengeségei.....	98
9. Az Egyesült Államok példája: egyenlő jogvédelem és oktatási esélyek	101
10. Megfelelési mechanizmusok az Egyesült Államok oktatásában	102
11. Következtetés.....	103
7. fejezet – Az oktatáshoz való hozzáférés és az információs hiányosságok	104

1. Közigazgatás és egyenlő bánásmód.....	104
2. Formális és érdemi hozzáférés az oktatáshoz	105
3. Információs aszimmetriák és hatásaik	106
4. Digitális megosztottság és oktatási egyenlőség	107
5. Strukturális és rendszerszintű diszkrimináció az oktatásban	108
6. Következtetés.....	109
8. fejezet – Technológiai és digitális egyenlőség	110
1. Fogalmi keret és elméleti alapok	110
2. Algoritmikus torzítás és megfelelési kihívások	111
3. Adatvédelem és GDPR mint egyenlőségi biztosítékok	112
4. AI, Big Data és hozzáférés a szolgáltatásokhoz	113
5. Platformgazdaság és a munkajogok.....	114
6. Összehasonlító perspektívák: EU, USA és a globális Dél.....	116
7. Következtetés.....	117
9. fejezet – Az egyenlő bánásmód elve	118
1. A jóléti adminisztráció, mint egyenlőségi kockázati terület.....	118
2. Az egyenlő bánásmód, mint jogi elv és etikai horizont.....	119
3. Szociális juttatások, arányosság és közvetett diszkrimináció	120
4. Formális jogosultságok, adminisztratív terhek és kizárás.....	121
5. Informalitás, hozzáférési hiányosságok és strukturális egyenlőtlenség.....	122
6. A jóléti megfelelés, mint az anyagi egyenlőség tesztje	124
7. Következtetés.....	126
10. fejezet – Egyenlő bánásmód az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlatában	127
1. Az egyenlő bánásmódtól a megfelelési referenciaértékig az uniós jogban	127
2.1. Defrenne kontra Sabena I–III (1971, 1976, 1978).....	128
2.2. Vízszintes hatás és jogbiztonság	129
2.3. A hatókör kétértelműsége	129
2.4. Korai megfelelési leckék.....	129
2.5 Alkotmányosítás fogalmi lezárás nélkül.....	130
3. Terjeszkedés a nemeken túl: állami szektor és új alapok (1980-as és 1990-es évek)	130
3.1. Johnston kontra a RUC főtisztviselője (1986).....	130
3.2. P kontra S és Cornwall Megyei Tanács (1996)	131
3.3. Bilka Kaufhaus (1986) és Enderby (1993)	131

3.4. Kalanke (1995) és Marschall (1997).....	131
3.5. Lényeges terjeszkedés és doktrinális fluktuáció	132
4. Általános elvek és a Charta korszaka (2000–2010)	132
4.1. Mangold (2005)	132
4.2. Küçükdeveci (2010).....	133
4.3. Coleman kontra Attridge törvény (2008).....	133
4.4. Az Alapjogi Charta (2000, 2009-ben kötelező)	133
4.5. Az egyenlőség, mint általános elv: alkotmányosság és doktrinális kockázat.....	134
5. A strukturális és interszekcionális compliance felé (2010–2020)	135
5.1. CHEZ (2015)	135
5.2. Achbita (2017) és Bougnaoui (2017).....	135
5.3. Jyske Finans (2019)	136
5.4. Felmerülő kihívások: Algoritmusok és adatvédelem.....	136
5.5. Strukturális érzékenység versus formális semlegesség.....	136
6. Konszolidáció és új határok, 2020-tól napjainkig.....	137
6.1. NH v Associazione Avvocatura, LGBTI Rete Lenford, 2020.....	137
6.2. WABE és MH Müller Handel, 2021.....	137
6.3. V M A v Stolichna obshtina Pancharevo, 2021	138
6.4. L F kontra S C R L, 2022.....	138
6.5. J K kontra TP S A, 2023	138
6.6. OP kontra Commune d Ans, 2023	139
6.7. Az algoritmikus fordulat, 2023-tól 2025-ig.....	139
6.8. Az MI-rendelet és az ex ante egyenlőségi kormányzásra való áttérés.....	139
6.9. Egyenlőség a megelőző megfelelés korában	140
7. Szintézis: A deklaratív elvtől a megfelelési referenciaértékig.....	141
7.1. Az EUB ítélezési gyakorlatának megfeleltetése az egyenlő bánásmód nyolc alapelvének	142
7.2. Az egyenlőség, mint a legitimitás kritériuma az uniós jogban	144
8. Analitikai vonatkozások.....	144
9. Piaci alapú vs. méltóság alapú egyenlőség	145
III. rész – Az egyenlő bánásmód, mint compliance-keretrendszer	147
11. fejezet – Útmutató a compliance egyes területeihez: közigazgatás és jogi háttér	147
1. EU-megfelelési alapérték.....	147
2. Magyar közigazgatás	148

3. Adminisztratív megfelelés az Egyesült Államokban	148
4. Adminisztratív megfelelés az Egyesült Királyságban	149
5. Az EJEK mint transzverzális megfelelési keretrendszer	149
6. A közigazgatás mint az egyenlő bánásmód strukturális próbatere	149
12. fejezet – Adóigazgatás és egyenlő bánásmód megfelelése	150
1. Az egyenlő bánásmód, mint kiindulópont az adóigazgatásban	150
2. Adómegfelelés az EU-ban	151
3. Adómegfelelés az esetjogban.....	151
4. Adómegfelelés Magyarországon	152
5. Adóügyi compliance az angolszász jogrendszerekben	152
6. Adómegfelelés a megfelelési szakemberek számára	152
7. Adómegfelelési szintézis	153
8. A fiskális egyenlőség és az egyenlő bánásmód nyolc alapelve	153
13. fejezet – Pénzügyi szektor és egyenlő bánásmód.....	154
1. Egyenlő bánásmód a pénzügyi szektorban	154
2. Egyenlő bánásmód az EU költségvetési rendeletében.....	155
3. Pénzügyi egyenlőség az európai esetjogban	155
4. Pénzügyi kormányzás Magyarországon	156
5. Az angolszász jogrendszerek megközelítései	156
6. A pénzügyi szektor megfelelése a megfelelési szakemberek számára	157
7. A pénzügyi szektor megfelelése a szintézisben	157
8. A költségvetési rendelet és az egyenlő bánásmód nyolc alapelve	158
14. fejezet – A büntető igazságszolgáltatás és az egyenlő bánásmód megfelelése	158
1. A büntető igazságszolgáltatás, mint magas kockázatú egyenlőségi terület.....	158
2. Büntető igazságszolgáltatás és egyenlő bánásmód	159
3. Büntető igazságszolgáltatás és egyenlő bánásmód megfelelés joggyakorlata.....	159
4. A büntető igazságszolgáltatás és az egyenlő bánásmód megfelelése Magyarországon	160
5. Az angolszász jogrendszerek: eljárási biztosítékok és strukturális korlátok	160
6. Működési következmények a megfelelési szakemberek számára	161
7. A büntető igazságszolgáltatás és az egyenlő bánásmód nyolc alapelve	161
IV. rész – Alkalmazások az intézményi irányításban.....	163
15. fejezet – Vállalatirányítás, compliance és egyenlő bánásmód	163
1. A vállalatirányítás, mint strukturális egyenlőségi keret.....	163

2. Egyenlőségi dimenziók és irányítási kockázati struktúrák	163
2.1 A részvényesek egyenlősége.....	163
2.2 Alkalmazottak egyenlősége	164
2.3 Az érdekelt felek és az ellátási lánc egyenlősége	164
3. Európai Unió megfelelési keretrendszer	164
3.1. Alapvető jogok és jogalkotási architektúra.....	164
3.2. Az EUB ítélkezési gyakorlata és pozitív fellépés	164
4. Az Emberi Jogok Európai Bírósága: egyenlőség és méltóság vállalati összefüggésben	165
5. A magyar irányítási keretrendszer	165
5.1 Alkotmányos és törvényi alapok.....	165
5.2 Bírósági és hatósági gyakorlat	165
6. Angolszász jogrendszerek.....	165
6.1 Egyesült Államok.....	165
6.2 Egyesült Királyság	166
7. Vállalatirányítási megfelelés a gyakorlatban	166
8. Vállalatirányítás és az egyenlő bánásmód nyolc alapelve	167
16. fejezet – Elméleti keret: egyenlőség, biztonság és digitalizált gondozás	168
1. Egyenlőség, biztonság és digitalizált gondoskodás	168
2. Compliance-kockázati profil az egészségügyben	169
3. Európai Unió: Az egyenlő hozzáférés, az adatvédelem és a digitális biztonság alapjai	171
4. Az Emberi Jogok Európai Bírósága: eredményközpontú egyenlőség és hatékony jogorvoslatok	173
5. Egészségügyi megfelelés Magyarországon	174
6. Az angolszász jogrendszerek: eljárási egyenlőség és szolgáltatási kötelezettségek..	176
7. Egészségügyi megfelelés a gyakorlatban.....	178
17. fejezet – Alkotmánybíróságok és compliance-szakemberek: az egyenlő bánásmód nyolc alapelvének beépítése	179
1. Formális esélyegyenlőség	180
2. A lényegi esélyegyenlőség.....	180
3. Kulturális és nyelvi befogadás	180
4. Gazdasági hozzáférhetőség.....	181
5. Technológiai hozzáférhetőség	181

6. Politikai képviselet és részvétel	181
7. Intézményi méltányosság és részrehajlás ellenőrzése.....	182
8. Strukturális és kumulatív egyenlőség	182
9. Alkotmányos egyenlőség mint megfelelési fordítás	182
10. Vezetői ellenőrző lista.....	183
11. A közigazgatási hatalom és az egyenlőség kockázatai	183
18. fejezet – Mesterséges intelligencia, algoritmusok és egyenlő bánásmód a megfelelés során	184
1. Elméleti keret	184
2. Az AI-rendszerek megfelelési kockázati profilja	184
3. Európai Unió: Kodifikált kockázatalapú egyenlőségi kormányzás	185
4. GDPR.....	185
5. Az Európai Unió mesterséges intelligenciáról szóló rendelete (MI-rendelet).....	185
6. Magyarország: Alkotmányos egyenlőség a digitális államban.....	186
19. fejezet – Egyenlő bánásmód a rendszerszintű kormányzás korában	187
1. Az ágazati szabályozástól a rendszerszintű irányításig	187
2. Jogi keretek az Európai Unióban	188
3. A globális ellátási láncok mint az egyenlő bánásmód compliance-határterületei	188
4. Biztonság, migráció és térbeli egyenlőtlenség	189
5. Az interszekcionalitás mint a strukturális compliance követelménye	190
6. Az egyenlőség érvényesítésének átalakítása a rendszerszintű kormányzásban.....	192
7. Következtetés.....	193
20. fejezet – Az egyenlő bánásmódtól a megfelelő bánásmódig: a compliance mint alapfogalom	194
1. Az egyenlő bánásmód természete	194
2. Alkotmányos pályák és globális konvergencia.....	195
3. Rendszerkockázatok: mesterséges intelligencia, klímaszabályozás és ESG	195
4. Felmerülő sérülékenységek és a méltóságon alapuló kormányzás	196
5. Az integrált megfelelési architektúra felé	197
6. Következtetés.....	198
21. fejezet – Etikai dilemmák és a közérdek prioritása a megfelelésben	199
1. Bevezetés és fogalmi keret – A megfelelés etikai dilemmái	199
2. A közérdek (ordre public) mint korrekciós elv.....	200
3. A köztisztviselők etikai normái – Általános és különleges feladatok.....	201

4. A vallási tanítások mint a magatartás befolyásolásának eszközei	202
5. Esettanulmányok és megfelelési eszköztár	205
22. fejezet – Az értékelőgép: az egyenlő bánásmód értékelése a Munka Törvénykönyvében	206
1. Bevezetés	206
2. Az értékelőgép – módszertani összefoglaló	207
3. A nyolc értékelési alapelv	207
4. Alkalmazás a Munka Törvénykönyvére (Mt.) az egyenlő bánásmód nyolc alapelvén keresztül	208
4.1 Formális esélyegyenlőség	208
4.2 Esélyegyenlőség	209
4.3 Politikai képviselet és részvétel	209
4.4 Gazdasági hozzáférhetőség	209
4.5 Technológiai és oktatási hozzáférhetőség	210
4.6 Intézményi méltányosság és bizonyítékokon alapuló megfelelés	210
4.7 Strukturális és kumulatív egyenlőség	211
5. Elemzés	211
6. Az értékelőgép módszertani és compliance-szemponitú lezárása	211
7. Következtetés	212
8. Összefoglaló táblázat a Munka Törvénykönyve értékeléséhez	213
23. fejezet – Általános következtetés	215
Szakirodalom	218
A szerző kapcsolódó művei	222
Jogi források és jogszabályok	222
Az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlata	223
Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélkezési gyakorlata	224
A magyar Alkotmánybíróság és a rendes bíróságok gyakorlata	225
Soft Law források, intézményi iránymutatások és jelentések	225

Előszó

Az egyenlő bánásmód elvének intézményi érvényesülése régóta foglalkoztat a jogi és társadalomtudományi kutatásban, valamint a közszolgálati gyakorlatban. E kötet megírását az a kérdés vezette, hogy miként válhat az egyenlő bánásmód a szervezetek mindennapi működését alakító követelménnyé. A szabályok megismerése és követése mellett ehhez az eljárások, a hozzáférési feltételek és a döntések következményeinek vizsgálatára is szükség van. Az intézményi működés minősége abban is megmutatkozik, hogy az érintettek képesek-e jogaikkal élni, szempontjaikat érvényesíteni és sérelmeikre érdemi választ kapni.

Az egyenlő bánásmód elve a compliance-rendszerekben című könyv e problémát a jogtudomány és a szociológia összekapcsolásával közelíti meg. A compliance fogalmát olyan szervezeti működés összefüggésében vizsgálja, amelyben a normák követése felelősségi renddel, ellenőrzési lehetőségekkel és korrekciós eljárásokkal társul. A kötet központi törekvése annak bemutatása, hogyan épülhet be az egyenlő bánásmód a szabályalkotásba, a döntések előkészítésébe, a szolgáltatások megszervezésébe és a működés értékelésébe. Ebben a megközelítésben a jogi és a társadalmi elemzés egymást kiegészítve teszi láthatóvá azokat az intézményi feltételeket, amelyek az egyének lehetőségeit alakítják.

A történeti és filozófiai fejezetek az elemzés fogalmi alapjait tárják fel, az ágazati vizsgálatok pedig azt mutatják meg, hogyan jelentkezik az egyenlő bánásmód kérdései eltérő szervezeti környezetekben. A kötetben alkalmazott nyolcdimenziós értékelési keret a bánásmód jogi, társadalmi és intézményi összefüggéseinek rendezett vizsgálatát szolgálja. Külön figyelmet kapnak a hozzáférés akadályai, az információs különbségek, az intézményi elfogultság és a tartósan felhalmozódó hátrányok. A keret alkalmazása minden esetben megköveteli az adott ágazat sajátosságainak, a rendelkezésre álló bizonyítékoknak és az érintettek helyzetének mérlegelését.

A könyvet elsősorban a közszolgálatban dolgozó szakembereknek, jogászoknak, kutatóknak, hallgatóknak, valamint a szervezeti megfelelésért és integritásért felelős munkatársaknak ajánlom. A különböző szakmai nézőpontok találkozásától azt várom, hogy az egyenlő bánásmódról folytatott gondolkodás közelebb kerüljön az intézményi döntések tényleges körülményeihez. A gyakorlati felhasználást azok az elemzési szempontok segítik, amelyekkel feltárhatók a működés kevésbé látható következményei, és megalapozhatók a szükséges változtatások.

A kötet szakmai lektorálását Dr. Pongrácz Alex PhD, független kutató végezte. Köszönettel tartozom észrevételeiért és javaslataiért, amelyek hozzájárultak a kézirat szakmai pontosításához. A végleges szövegért és az esetlegesen fennmaradó hibákért a szerző viseli a felelősséget.

A kézirat előkészítése és átdolgozása során generatív mesterséges intelligenciát vettem igénybe nyelvi stilizálásra, szerkezeti rendezésre és tömörítésre, technikai szerkesztésre, valamint a korrektúra támogatására. E közreműködést a tudományos munka átláthatósága érdekében jelzem. A kézirat végleges tartalmáért, fogalomhasználatáért, jogi állításaiért, hivatkozásaiért és következtetéseikért szerzőként teljes felelősséget vállalok.

A kötetet azzal a szándékkal bocsátom az olvasó elé, hogy hozzájáruljon az egyenlő bánásmód követelményeinek pontosabb megértéséhez és következetesebb intézményi érvényesítéséhez. Reményeim szerint az itt kifejtett gondolatok a szakmai viták mellett a

mindennapi gyakorlatban is hasznosulnak: az eljárások felülvizsgálatában, a döntések indokolásában és az érintettek tapasztalatainak figyelembevételében.

2026. október

Makkos Nándor

Tartalomjegyzék

I. rész – Az egyenlő bánásmód történeti és filozófiai alapjai

1. fejezet – A panaszmechanizmusok mint compliance előtti struktúrák történeti fejlődése

A magyar jogrendszer panaszmechanizmusainak története megmutatja, hogy a sérelmek hangoztatására és az elszámoltatás követelésére szolgáló eszközök hogyan alakultak a modern megfelelés alapjaivá. Közel nyolcszáz év alatt a petíciós és panasztételi jog a feudális lojalitáson alapuló kiváltságból jogokon alapuló, hozzáférhető és integritás-központú ellenőrzési rendszerre változott. A mai visszaélések bejelentése, az adminisztratív felügyelet és a szervezeti integritás irányítása nem újdonság, hanem egy hosszú történelmi idővonal legújabb szakasza. Az előzmények feltárása előtt fontos meghatározni azt a koncepciót, amely ezt a vizsgálatot szervezi.

A „compliance előtti struktúra” kifejezés minden olyan kialakult mechanizmusra utal, amely lehetővé teszi az egyének vagy csoportok számára, hogy sérelmeiket egy elismert eljárásban jelezzék, és intézményi választ vagy korrekciót kezdeményezzenek.

A compliance előtti struktúrát négy fő jellemző határozza meg:

1. Az intézményi elismerés valamilyen formája, akár szokásos, akár törvényi, akár alkotmányos;
2. Bármilyen egyszerű eljárási forma, amely megkönnyíti a sérelmek kifejezését;
3. A korrekcióra való összpontosítás, ami azt jelenti, hogy a mechanizmus célja az észlelt problémák kezelése, nem csupán a panaszok rögzítése; és
4. Egy nagyobb rendszeren belüli szerep, amely hozzájárul a tágabb intézményi keretek stabilitásához, legitimitásához vagy önkorrekciójához.

Ez a meghatározás szándékosan mellőzi az elégedetlenség spontán vagy strukturálatlan megnyilvánulásait, például zavargásokat, informális petíciókat vagy magánleveleket, hacsak később nem váltak elismert intézményi csatornák részévé.

Ez a koncepció nem a történelmi panaszmechanizmusok pozitív megítélése, amelyek közül sok hierarchikus és kirekesztő rendszerekben működött, hanem eszközként szolgál a múltbeli panasztételi mechanizmusok és a modern megfelelési rendszerek közötti folyamatos összefüggések kiemelésére. Ezek az összefüggések történelmi megközelítést indokolnak, megmutatva, hogy a megfelelés logikája – észlelés, korrekció, elszámoltathatóság és rendszerszintű tanulás – nem a semmiből jelent meg a XX. század végén, hanem a tekintély és az irányítása alatt állók közötti évszázados interakciókban gyökerezik.

A legkorábbi előképek a középkori szupplikációkban, vagyis az alattvalók által az uralkodóhoz benyújtott hivatalos kérvényekben rajzolódnak ki.

A magyarországi fejlődés, bár a nemesi alkotmányos hagyományhoz és megyerendszerhez kötődő sajátosságokat mutatott, nem szakadt el a szélesebb európai irányzatoktól. Az angol *Petition of Right* (1628) hasonlóképpen megállapította, hogy az alattvalók formálisan kérhettek jogorvoslatot a Koronától, bár az a magyar *ius publicum*tól alapvetően eltérő angolszász (common law) jogrendszerben működött.

A magyar gravaminához hasonló célt szolgáltak a francia *cahiers de doléances*-ok, amelyeket az Estates-general összejövétele előtt hoztak létre, 1789-ben, bár forradalmi útjaik élesen eltértek a Magyarországon tapasztalható fokozatos fejlődéstől (Mousnier 1979, 45–52.). A Justitieombudsman Svédországban 1809-ben történő létrehozása közel két évszázaddal megelőzte a magyar ombudsmani jogintézményt, ami azt mutatja, hogy a független felügyeleti testületek felé való átállás eltérő ütemben ment végbe az európai jogrendszerekben.

A XVIII. századra a panaszmechanizmusok a kollektív politikai cselekvés eszközeivé váltak. A megyék és városok rendszeresen gravaminákat, strukturált sérelemjegyzékeket állítottak össze a dezideriákkal együtt, amelyeket benyújtottak a diétáknak. Jakab (1891, 241–256) ezeket proto-interpellációs eszközöknek tekintette, amelyek kifejező és javító szerepet is betöltenek. Hivatalosan elismert módot biztosítottak az intézményi elégedetlenség összegyűjtésére, megfogalmazására és a közhatalmi központ felé kommunikálására, ezzel egyfajta kvázi alkotmányos kontrollt gyakorolva.

Az 1848-as liberális változások a polgári szabadság részeként újradefiniálták a panasztételi mechanizmusokat. Az 1848. évi XVIII. törvény biztosította a sajtószabadságot, és azt közvetlenül kötötte minden állampolgár nyilvános panasztételi jogához. Deák 1848. márciusi pozsonyi országgyűlési beszéde a nyílt kritikát az alkotmányosság egyik alapvető aspektusaként fogalmazta meg, jelezve, hogy a panaszok már nemcsak tolerálhatók, hanem elengedhetetlenek a demokratikus elszámoltathatósághoz.

A dualista korszakban a panaszok adminisztratívabb aspektust kaptak. A Közigazgatási Bíróság 1896-os felállítása meghozta a közigazgatási panaszok bírósági felülvizsgálatát, ami jelentős lépést jelent a törvényességi ellenőrzés megszilárdításában. Magyary (1942, 198–205) a panaszt „a jogállamiság légzőcsövének” nevezte, hangsúlyozva annak kritikus szerepét. Az 1901. évi XX. törvény tovább erősítette a minisztériumi felügyeletet, megalapozott utakat teremtve a sérelmek fokozódására. A panaszmechanizmusok története azonban nem mindig volt egyértelmű. Az intézményi növekedés időszakát gyakran a zsugorodás, a visszaélések vagy a teljes elnyomás időszakai követték.

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc leverését követő neoabszolutista korszak ennek szemléletes példája. A Bach-rendszer idején (1849–1867) megszüntették a vármegyék önálló panaszcsatornáit, a sajtót előzetes cenzúrának vetették alá, az országgyűlés pedig nem tölthette be a sérelmek összegyűjtésének szerepét. A fennmaradó panaszokat olyan központosított birodalmi struktúrákba terelték, amelyek az elszámoltathatóság helyett az engedelmisséget helyezték előtérbe (Deák 1989: 134–142). Ez nem pusztán politikai visszalépés volt: azt az ismétlődő történeti tapasztalatot igazolta, hogy a sérelmi csatornák hatékonysága a hatalom ellenőrzést elfogadó készségétől függ. Ha ez a készség eltűnik, a formális mechanizmusok a jogban fennmaradhatnak, korrekciós funkciójukat azonban a gyakorlatban elveszítik. Hasonló minta jellemezte – gyökeresen eltérő ideológiai körülmények között – a szocialista állam korai időszakát is.

1949 és 1953 között a magyar közigazgatás sztálini típusú átalakítása minden panaszcsatornát a demokratikus centralizmus uralma alá vont. Az egyéni sérelmeket nem fojtották el egyenesen – sőt, az 1949. évi alkotmány formálisan elismerte a jogorvoslathoz való jogot –, de a gyakorlatban a panaszokat a stabilitásra, nem pedig az egyéni igazságosságra összpontosító pártstruktúrákon keresztül vezették (Révész 1999, 83–97.). 1953 és különösen

1956 után az eljárási lényeg visszatért a panaszmechanizmusokhoz, ami az 1957-es és 1981-es kodifikációban csúcsosodott ki.

A tanulság azonban megmarad: a panaszjog formális megléte és tényleges hatékonysága különböző kérdések, és a köztük lévő szakadék olyan folyamatos kihívás, amelyet a modern megfelelési rendszerek kezelni kívánnak. Ez a minta nem korlátozódik a történelmi tekintélyelvűségre. A legújabb tanulmányok azt mutatják, hogy az intézményi változások még demokratikus keretek között is korlátozhatják a panaszcsatornák gyakorlati elérését vagy hatását.

A magyar ombudsmani rendszer 2012-es konszolidációját a több biztosból egy biztosi struktúrába egyes elemzők a panaszkör beszűküléseként bírálták, a hatékonyságon alapuló indoklás ellenére (Halmai 2019, 201–215.). Ezek a megfigyelések nem politikai ítéletek, hanem emlékeztetők az analitikus valóságra: a panaszmechanizmusok történelmi fejlődése magában foglalja a regressziót és a progressziót is, és minden genealógiai narratívának mindkét oldalt el kell ismernie. Az 1949. évi Alkotmány elfogadása után a szocialista törvényesség-felfogás megváltoztatta a panasztételi mechanizmusokat. A 64. cikk formális jogorvoslati jogot írt elő, a panaszok gyakorlati kezelése azonban nagyrészt az ügyészség felügyeleti szerepkörébe tartozott.

Lamm (1982, 47–63) azt állítja, hogy a panaszok inkább az adminisztratív felügyelet információs eszközeiként, semmint egyéni védekezési jogként működtek. Ennek ellenére két jelentős kodifikáció alakította ezt az időszakot. Az 1957. évi IV. törvény volt az első átfogó közigazgatási eljárási szabályozás/kodifikáció, amely egyértelmű szabályokat, határidőket és elbírálási rendszereket tartalmazott a nem megfelelő közigazgatási intézkedésekkel kapcsolatos panaszok esetére. Az 1981. évi I. törvény tovább finomította a folyamatokat a panaszok és a fellebbezések kapcsolatának tisztázásával, az indokolási kötelezettség kiterjesztésével és az ügyféljogok bővítésével. Az 1986-os módosítás egységes határidőket írt elő, növelte a dokumentumokhoz való hozzáférést, és előírta a hatóságoknak, hogy a panaszokat a megfelelő szervhez továbbítsák, javítva ezzel az eljárás kiszámíthatóságát.

Az 1989-es demokratikus átalakulás alapjaiban változtatta meg a panaszszerkezeteket. Az alkotmányjogi panaszok bevezetése lehetővé tette az egyének számára, hogy az Alkotmánybíróság előtt megtámadják a törvényeket, így a panaszok jogvédelmi eszközzé váljanak.

Az ombudsmani rendszer 1993-ban történt létrehozása újabb lehetőséget nyitott a panasztételre. Ahogy Szabó (2004, 17–25) megjegyzi, a közigazgatás az ombudsmani ajánlások tekintetében nagyjából 70–80 százalékban teljesítette az elvárásokat és aszerint járt el, kiemelve a nem kötelező erejű felügyelet informális hatását. 2012-ben „valódi” alkotmányjogi panaszt nyújtottak be, amely lehetővé tette az alapvető jogokat állítólagosan sértő konkrét bírósági határozatok megtámadását, megerősítve a panaszt, mint az alkotmányos elszámoltathatóság kulcselemét.

A szakirodalom a modern panaszkezelést és a visszaélés-bejelentést a szervezeti elszámoltathatóság és a megelőző kockázatkezelés alapvető eszközeiként értelmezi.

Ezzel párhuzamosan az integritásalapú irányítás a magyar közigazgatási gyakorlat részévé vált. Az államigazgatási szervek integritásirányítási rendszeréről szóló 50/2013. (II. 25.) Korm. rendelet meghatározta az integritás-tanácsadó feladatait, valamint az integritási és korrupciós kockázatok rendszeres felmérésének rendjét. Szente (2015: 4–9) ezt a compliance-szemléletet

tükröző, puha jogi panaszkezelés megerősödéseként értelmezi. Az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény újraszabályozta a közigazgatási hatósági eljárás és a jogorvoslatok rendszerét. A panaszokról, a közérdekű bejelentésekről, valamint a visszaélések bejelentésével összefüggő szabályokról szóló 2023. évi XXV. törvény az uniós visszaélés-bejelentési irányelv átültetéséhez kapcsolódóan belső és elkülönített visszaélés-bejelentési rendszereket, továbbá bejelentővédelmi garanciákat szabályozott.

Ez a rendszer a kockázatokra, a határidőkre és az integritásra összpontosító architektúrában tartalmazza a panaszokat, amelyek megfelelnek az európai szabványoknak és a szervezeti felelősséggel kapcsolatos jelenlegi elvárásoknak. A történelem során a panaszmechanizmusok a feudális lojalitás eszközeitől az alkotmányos felügyelet, a jogigazgatás és a közelmúltban a szervezeti integritás eszközeivé változtak. Fejlődésük világos mintát mutat: minél nyitottabbak, strukturáltabbak és hatékonyabbak a panaszfolyamatok, annál jobban kezelhetőnek tűnik a közhatalom. Ily módon a jelenlegi többszintű alkotmányjogi panaszok, közigazgatási eljárások, ombudsmani gyakorlatok, digitális csatornák és visszaélések rendszere nem szakítást jelent a múlttal, hanem egy hosszú fejlődés végét.

A modern megfelelés, különös tekintettel az integritásra és az elszámoltathatóságra, mélyen gyökerezik azokban a történelmi módszerekben, amelyeken keresztül a magyar társadalom sérelmeket fogalmazott meg, válaszokat követelt, így befolyásolva a közhatalmi magatartást.

A panasztételi mechanizmusoktól az egyenlőségen alapuló megfelelésig

Az e fejezetben tárgyalt történelmi utazás rávilágít a modern megfelelési rendszerek megértésének döntő fontosságú folytonosságára. A panaszmechanizmusok, a középkori petícióktól a mai visszaélések kivizsgálásáig, mindig is intézményi válaszok voltak a hatalmi, információs és elszámoltathatósági egyensúlyhiányra. Fő szerepük soha nem csupán az elégedetlenség kifejezése volt. Ehelyett a panaszok korrekciós eszközökként működtek, amelyek lehetővé teszik az egyének és csoportok számára, hogy jelezzék az egyenlőtlen bánásmódot, az önkényes adminisztrációt vagy a hatósági struktúrákon belüli rendszerszintű hibákat (Magyary 1942: 198–205; Lamm 1982, 47–63.).

Ebből a szempontból a panaszmechanizmusok szigorú értelemben vett korai megfelelési struktúráknak tekinthetők. Jóval azelőtt, hogy a formális megfelelési programok, az integritásmenedzsment vagy a kockázatalapú irányítás megjelentek volna, a jogrendszerek belső ellenőrzési technológiákként a panaszokra támaszkodtak. Segítettek az intézményeknek azonosítani az elvárt normáktól való eltéréseket, megerősíteni a méltányosság normáit és visszaállítani a legitimitást. A panaszok folyamatban lévő eljárási fejlesztése, digitalizálása és intézményesítése evolúciót jelent, nem pedig szakítást a múlttal (Szente 2015: 4–9; Parker és Nielsen 2017: 21). A történelmi feljegyzések azonban következetes korlátot is feltárnak. Még ha garantált is, a panasztételi mechanizmusok nem mindig vezetnek egyenlő bánásmódhoz.

Az ezekhez a csatornákhöz való hozzáférést gyakran olyan tényezők befolyásolták, mint a társadalmi státusz, a műveltség, a gazdasági erőforrások, a kulturális ismeretek és újabban a technológia. Ez azt jelenti, hogy a panaszrendszerek, noha semlegesnek szánták, gyakran megerősítették a meglévő egyenlőtlenségeket, és a hátrányos helyzetű csoportok kirekesztése

mellett azok javát szolgálják, akik sérelmeiknek hangot tudnak adni (Hoffmann 2024: 55–73; Sen 1999, 91–94.).

Ez a kihívás rávilágít a modern megfelelés egyik kulcskérdésére: ti. arra, hogy miként lehet a rendelkezésre álló eljárásokat valódi egyenlőséggé alakítani. A modern megfelelési rendszerek célja ennek a problémának a megoldása. A panaszok, a jelentési kötelezettségek, a belső vizsgálatok és a kockázatértékelések egységes keretbe foglalásával a megfelelés arra törekszik, hogy a panaszokra való pusztán válaszadásról az egyenlőség aktív biztosítására térjen át. Ily módon a megfelelés nem helyettesíti a panasztételi mechanizmusokat; sokkal inkább rendszerezi és bővíti azokat.

Míg a panaszok a vélt méltánytalanság konkrét eseteit emelik ki, addig a megfelelés célja olyan minták, strukturális kockázatok és halmozott hatások feltárása, amelyek veszélyeztetik az egyenlő bánásmódot egy szervezeten vagy intézményen belül (Parker–Nielsen 2017, 28–35.). Ez az elmozdulás az egyéni panaszokról a szélesebb körű megfelelés felé a normák mélyebb változását tükrözi.

Míg a korábbi panasztételi mechanizmusok egy konkrét panaszra és panaszosra támaszkodtak, addig a modern megfelelési keretrendszer azt feltételezi, hogy az egyenlőtlenségek lehetnek strukturálisak, széles körben elterjedtek, és az érintettek nehezen fejezhetik ki őket. Az egyenlőség fogalma, amely a mai megfelelés központi eleme, túlmutat a formális törvény előtti egyenlőségen, amelyet a panasztételi mechanizmusok régóta támogatnak. Az egyenlőség mint olyan napjainkban magában foglalja a lényegi egyenlőséget a hozzáférésben, a kezelésben és az eredményekben. Amint azt Sen (1999, 91–94.) mutatja, az egyenlőtlenség értékeléséhez az emberek tényleges képességeit kell figyelembe venni, nem csupán a számukra biztosított formális jogokat. A megfelelési összefüggésben ez azt jelenti, hogy nem elegendő a panasztételi csatorna; az számít ugyanis, hogy ez a csatorna valóban mindenki számára elérhető-e, valódi eredményekhez vezet-e, és lehetővé teszi-e az intézmények számára, hogy tanuljanak a panaszok által feltárt mintákból. A következő fejezetekben az egyenlő bánásmódot nem a konkrét összefüggésekre vonatkozó szabályként, hanem a megfelelési rendszerek értékelésének standardjaként kezeljük.

A következő fejezetek ezt a keretet részletezik. Az 1. fejezet feltárja az egyenlőség alapjait a megfelelési kötelezettségekkel kapcsolatban, alkotmányos és elméleti alapot teremtve annak az érveknek, hogy a megfelelési rendszereknek a tartalmi, nemcsak a formális egyenlőségre kell törekedniük. A következő fejezetek az egyenlőség ezen szemüvegén keresztül elemzik a megfelelési területeket – diszkriminációellenesség, munkajog, adatvédelem, közbeszerzés, vállalatirányítás.

Jelen munka célja nem az, hogy kimerítő áttekintést nyújtson a magyar jog szerinti megfelelési kötelezettségekről, hanem annak bemutatása, hogy az egyenlőség fogalma olyan vezérelvként szolgál, amely egyébként különálló szabályozási területeket kapcsol össze.

Az e fejezetben tárgyalt történelmi fejlődés íve alátámasztja ezt az állítást: ha a panaszmechanizmusok mindig is eszközei voltak a társadalmaknak a hatalmi egyensúlytalanságok ellenőrzésére, akkor a megfelelés, mint intézményi utóda, öröklő mind a felszabadulási potenciáljukat, mind a tartós kihívásaikat.

1. Módszertani megjegyzés: a filozófiai alapok mint compliance-értékelési kritériumok

E fejezetnek nem célja a jog- vagy politikai filozófia teljes történetének bemutatása. Ehelyett a módszertanra összpontosít. Az itt tárgyalt klasszikus és modern elméletek relevánsak egy olyan keretrendszer létrehozásában, amely képes értékelni a kortárs megfelelési rendszereket az egyenlő bánásmód szemüvegén keresztül. A filozófiai reflexió kulcsfontosságú a megfelelési elemzéshez, mivel a megfelelés a legalitás, a legitimitás és az intézményi hatalom metszéspontjában található. A pozitív jog felvázolja a formális kötelezettségeket, de nem adja meg azokat a mércéket, amelyek annak megítéléséhez szükségesek, hogy a szervezeti gyakorlat tisztességes, arányos és indokolt-e az érintettek számára. Az igazságosság, az egyenlőség és a méltóság elméletei kínálják ezeket az értékelési standardokat. Amint arra a modern jogelmélet gyakran rámutatott, a legalitást és a legitimitást nem lehet egyazon dologként kezelni a jog és a kormányzás normatív tekintélyének gyengítése nélkül (Alexy 2010: 401–404; Böckenförde 2006, 45–47.).

Ebben a fejezetben a gondolkodók kiválasztása sajátos logikát követ. Arisztotelész arányos egyenlőségről alkotott elképzelése különbséget tesz a formális és az anyagi igazságosság között. Cicero és a természetjogi hagyomány az egyenlőség egyetemességét a pozitív jog korlátjaként fejezi ki. Aquinói Szent Tamás az egyenlőséget az emberi méltósággal és a közjával kapcsolja össze. A felvilágosult gondolkodók az egyenlőséget a beleegyezéshez, a részvételhez és az intézményi tervezéshez kapcsolják. A modern teoretikusok, mint például Rawls, Sen és Habermas, kereteket kínálnak a strukturális hátrányok, az eljárási igazságosság és a valós lehetőségek felmérésére. E megközelítések együtt a normatív eszközök koherens halmazát hozzák létre, nem pedig történelmi beszámolót (Rawls 1971/1999: 52–75; Sen 1999: 74–91; Habermas 1996, 110–137.).

E filozófiai vizsgálat indoklásának megállapítása után a fejezet áttér a lényegi részre. A következő rész nem ismétli meg a korábbi indoklást, hanem egy meghatározott irányba terjeszti ki azt. Az egyenlő bánásmód iránti igényt követi nyomon, mint visszatérő témát a különböző filozófiai hagyományokban, és bemutatja, hogy ez az igény hogyan formálja a könyvben használt értékelési keretet. A módszertani megjegyzést követő elemzés azt vizsgálja, hogyan alakíthatók az arányos egyenlőség, az emberi méltóság, az eljárási méltányosság és a képességalapú igazságosság szempontjai konkrét értékelési kritériumokká. A filozófiai elméletek így a 4. fejezetben bemutatott nyolc alapelv normatív megalapozását szolgálják, és a későbbi ágazati elemzésekben alkalmazható mércéket adnak.

2. Az egyenlő bánásmód követelménye

Az egyenlő bánásmód követelése mindig is elválaszthatatlan volt azoktól az intézményi struktúráktól, amelyeken keresztül a normákat alkalmazzák. Az igazságosságról szóló legkorábbi elmélkedések óta a gondolkodók felismerték, hogy a szabályok csak akkor lehetnek legitimek, ha általánosan alkalmazhatók, és reagálnak a lényeges különbségekre. Arisztotelész híres érvelése szerint a politikai közösségek azért léteznek, hogy biztosítsák az igazságosságot,

amihez inkább arányos egyenlőségre van szükség, mint mechanikus azonosságra (Arisztotelész 1985: 119). Bár a XXI. század szervezeti formái alapvetően eltérnek az ókori polisztól, a kortárs megfelelési rendszerek hasonló feladatot látnak el: az absztrakt normatív kötelezettségvállalásokat konkrét intézményi gyakorlatokká alakítják át.

Amit egykor az erény, a természetjog vagy a szuverén hatalom tekintetében vitattak, az ma már megfelelési keretek, belső ellenőrzések, ellenőrzési mechanizmusok és jelentéstételi eljárások révén artikulálódik. A mögöttes kihívás azonban változatlan: annak biztosítása, hogy a hatalmat tisztességesen gyakorolják, és az egyéneket egyenlő félként kezeljék az aszimmetrikus struktúrákban. Ez a folytonosság magyarázza, hogy a filozófiai hagyományok miért nem pusztán történelmi hivatkozások, hanem a normatív irányultság tartós forrásai. Koncepcionális eszközöket biztosítanak annak felmérésére, hogy a modern megfelelési mechanizmusok valóban megtestesítik-e azokat az értékeket, amelyeket érvényesíteni kívánnak.

E hagyományok relevanciája különösen jól látható az arányossági érvelésben, amely központi helyet foglal el a kortárs alkotmányos és emberi jogi diskurzusban. A modern arányosság-elemzést jellemző egyensúlyozás, szükségesség és igazolás logikája az arisztotelészi és tomista gondolkodásra vezethető vissza (Alexy 2010: 402). Amikor a megfelelési szakemberek értékelik, hogy indokolt-e az alkalmazottak, ügyfelek vagy érdekelt felek eltérő bánásmódja, hallgatólagosan erre a szellemi örökségre hagyatkoznak. A filozófia és a megfelelés ezért nem különálló területek, hanem egymást átfedő diskurzusok, amelyek a tekintély legitimitásával foglalkoznak.

A történelmi elmélkedésből az is kiderül, hogy az egyenlő bánásmód gondolata soha nem valósult meg teljesen. Az univerzalista állításokat Cicero természeti törvényétől a felvilágosodás jogelméletéig és a társadalmi szerződés-elméletekig gyakran kísérték olyan kizárások, amelyek akkoriban láthatatlanok vagy megkérdőjelezhetetlenek maradtak. A nőket, a kisebbségeket és a kiszolgáltatott társadalmi-gazdasági pozícióban lévő személyeket gyakran formálisan bevonták a jogrendbe, míg a gyakorlatban érdemben marginalizálták őket (Pateman 1988: 17). Ezek a feszültségek rávilágítanak a tartós törékenységre: az egyenlőség folyamatos kritikus ellenőrzést igényel, hogy a formális garanciák ne fedjék el a strukturális hátrányokat. A modern megfelelési rendszerek e hagyományok vívmányait és vakfoltjait egyaránt öröklik.

Ez a könyv erre a kihívásra válaszol azáltal, hogy az egyenlő bánásmód nyolc alapelvét javasolja a megfelelés értékelési keretként. A keretrendszer az igazságosság klasszikus és modern elméleteire támaszkodik, miközben adaptálja azokat a kortárs szervezeti valósághoz. Integrálja a lényegi esélyegyenlőséget, beleértve a Rawlshoz és Senhez kapcsolódó szükséglet-érzékeny és képességalapú igazságosság-felfogásokat (Rawls 1971/1999: 72; Sen 2009: 231). Emellett foglalkozik az egyenlőség dimenzióival is, amelyek egyre hangsúlyosabbá váltak a modern intézményekben, ideértve a kulturális befogadást, a gazdasági és technológiai hozzáférhetőséget, a politikai részvételt és az információs aszimmetriákat. Ezek az elvek együttesen strukturált módszert biztosítanak annak értékelésére, hogy a megfelelési rendszerek csupán a formális jogszerűséget reprodukálják-e, vagy valóban elősegítik-e az egyenlő bánásmódot.

Módszertanilag a könyv egy világos állítást fogalmaz meg: az egyenlő bánásmód a megfelelés központi értékelő szűrőjeként működik. A megfelelési rendszerek nem csupán jogi eszközök, amelyek célja a külső szabályozásokkal és belső politikákkal való összhang

biztosítása; olyan kulturális mechanizmusok is, amelyek a szervezeti értékeket és gyakorlatokat alakítják. Ez a kettős karakter olyan szabványt igényel, amely mindkét szinten működik. Az egyenlő bánásmód úgy tölti be ezt a szerepet, hogy összekapcsolja a jogi konformitást a normatív legitimitációval. Kritériumot ad annak értékelésére, hogy a szervezeti eljárások nemcsak törvényesek, hanem tisztességesek, befogadók és igazolhatók-e az érintettek számára (Parker–Nielsen 2017: 21).

A filozófiai hagyományok ezt a kettősséget világítják meg. Aquinói Szent Tamás különbséget tett a pusztán engedelmességet parancsoló törvények és azok között, amelyek a lelkiismeretben kötelezőek, mert tükrözik az emberi méltóságot és a racionális egyenlőséget (*Summa Theologica*, I–II, 96. k., 4. cikk). A felvilágosult gondolkodók tovább kapcsolták az egyenlőséget a legitimitációhoz, ragaszkodva ahhoz, hogy a tekintély elvesztse erkölcsi alapját, amikor igazságtalan hierarchiákat erősít meg. Kant kategorikus imperatívusza élesítette ezt a belátást azáltal, hogy megkövetelte: a személyeket mindig célként, semmint eszközként kezeljük (Kant 1785/1997: 38). A megfelelés szempontjából ez az elv tiltja az egyének kockázati tényezőkre vagy költségváltókra való visszazorítását, és megköveteli a szervezeti eljárásoktól az autonómia és a méltóság tiszteletben tartását.

Habermas ezt a kanti örökséget kiterjesztette az eljárási legitimitás területére. Habermas a jogról és a demokráciáról szóló diskurzuselméletében amellet érvelt, hogy a normák csak akkor tarthatnak igényt legitimitásra, ha egy racionális diskurzusban az egyenlő részvétel feltételei mellett minden érintett el tudja őket fogadni (Habermas 1996, 110–131.). Ez az eljárási kritérium azonnali következményekkel jár a megfelelési tervezésre nézve. A belső panaszcsatornák, a visszaélések bejelentési eljárásai, az etikai forrádrótok és a fegyelmi meghallgatások legitimitásukat nem pusztán formális létezésükből, hanem működésük körülményeiből eredeztethetik: az érintett személyek valódi hozzáféréssel rendelkeznek-e, hozzájárulásukat komolyan veszik-e, és hogy az eredményeket észszerű mérlegelés, nem pedig hierarchikus kikényszerítés útján érik-e el. Az a megfelelési rendszer, amely formálisan meghívja a részvételt, de szisztematikusan elriasztja azt – megtorlási kockázatok, túlzott eljárási bonyolultság vagy kulturális megbélyegzés révén –, még akkor sem felel meg a diszkurzív méltányosság habermasi tesztjének, ha a formális jogi követelményeknek eleget tesz.

A következmények konkrétak. Ha egy visszaélés-bejelentési csatorna papíron létezik, de csak olyan digitális platformon keresztül érhető el, amely fejlett műveltséget és technológiai erőforrásokat igényel, akkor eljárási legitimitációja veszélybe kerül azok számára, akik nem rendelkeznek ilyen képességekkel. Ha egy belső vizsgálati eljárás előírja a meghallgatásokat, de nem biztosít tolmácsolási szolgáltatásokat nem anyanyelvi beszélők számára, úgy az egyenlő részvételre vonatkozó igényt aláássák. A habermasi diskurzusetika tehát olyan mércét ad, amelyhez képest a megfelelési rendszerek procedurális architektúrája értékelhető: nem csupán azt, hogy léteznek-e eljárások, hanem azt is, hogy valóban egyenlő kommunikatív részvételt tesznek-e lehetővé a szervezeti felhatalmazás alá tartozók számára. Az ebben a könyvben kidolgozott egyenlő bánásmód nyolc alapelve nem önkényes konstrukció, hanem ezeknek a tartós elképzeléseknek a szisztematikus finomítása. Az arányos igazságosságot, az emberi méltóságot, az egyenlő jogokat, valamint az elosztási és strukturális egyenlőség kortárs elméleteit szintetizálják egy olyan keretbe, amely képes kezelni a modern megfelelési kihívásokat. A keretrendszer célja, hogy ne csak a nyílt diszkriminációt fedje fel, hanem a

formálisan semleges szabályok halmozott hatásait is, amelyek idővel egyenlőtlenséget generálhatnak.

Ez a filozófiai irányultság közvetlenül a magyar és az európai jogban, az egyenlő bánásmódot meghatározó pozitív jogi keretekben nyer kifejezést. Magyarország Alaptörvényének XV. cikke kimondja, hogy a törvény előtt mindenki egyenlő, és Magyarország mindenki számára biztosítja az alapvető jogokat faji, bőrszín, nem, fogyatékoság, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni helyzet, születési vagy bármilyen más helyzet alapján történő megkülönböztetés nélkül. Az egyenlő bánásmódról szóló törvény (2003. évi CXXV. törvény, a továbbiakban: Ebktv.) ezt az alkotmányos kötelezettségvállalást a közvetlen és közvetett diszkrimináció, zaklatás, szegregáció, viktimizáció, az egyenlőtlen bánásmód jogellenes formáiként történő meghatározásával, a diszkrimináció utasításával operacionalizálja, egyúttal a kivételek és az igazoltsági tesztek kereteit is kialakítja.

Európai uniós szinten az Európai Unió Alapjogi Chartájának 20. és 21. cikke garantálja a törvény előtti egyenlőséget, és tiltja a megkülönböztetést az okok kiterjedt, nem kimerítő felsorolása alapján. Az Emberi Jogok Európai Egyezményének 14. cikke, kiegészítve a 12. jegyzőkönyvvel, általános diszkriminációs tilalmat ír elő, amely a törvényben meghatározott bármely jog gyakorlására vonatkozik. Az Európai Unió Bírósága következetesen kimondta, hogy az egyenlő bánásmód az uniós jog általános elve, amely nemcsak a nyílt diszkrimináció megszüntetését követeli meg, hanem azon szabályok és gyakorlatok felszámolását is, amelyek formálisan semlegesek, de aránytalanul kedvezőtlen hatást gyakorolnak a védett csoportokra (CJEU, C-170/84, Bilka, 31. bek.; C-83, 10., 17., 14. pont).

Ezek a jogi rendelkezések nem normatív vákuumban léteznek. Pontosan a fentebb felvázolt filozófiai elkötelezettségeket testesítik meg kodifikált formában: az arisztotelészi arányos egyenlőség a megkülönböztetett bánásmód igazolási tesztjeiben; a kanti méltóság az egyének instrumentalizálásának tilalmában; a rawlsi méltányosság a strukturális hátrányokra való odafigyelésben; és a szeniáni képességérzékenység abban a felismerésben, hogy a formálisan semleges szabályok érdemi egyenlőtlenséget generálhatnak. Az ebben a fejezetben tárgyalt filozófiai alapok tehát nem párhuzamosak a pozitív joggal, hanem annak értelmezési szerkezetét alkotják. Azok a megfelelési rendszerek, amelyek nem kapcsolódnak össze ezekkel az alapokkal, azt kockáztatják, hogy az egyenlő bánásmódot egy ellenőrzőlistás gyakorlattá redukálják, megfelelnek a formális jogi követelményeknek, miközben újratermelik azokat az egyenlőtlenségeket, amelyeket a jog orvosolni kíván.

A kötet eredeti koncepcionális kerete az egyenlő bánásmód nyolc alapelve köré épült. Bár analitikailag koherens volt, továbbfejlesztették, hogy megragadja a formálisan semleges intézményi gyakorlatok kumulatív hatásaiból eredő egyenlőtlenség egy külön kategóriáját. A hierarchikus és státusz alapú rendszerekben az egyenlőtlenség gyakran nem elszigetelt döntéseken keresztül, hanem az előléptetési rendszerek, a jóléti elosztás, a fegyelmező gyakorlatok és az információs aszimmetriák együttes hatásai révén jelenik meg. E korlát feköldása érdekében a keretet kibővítették egy nyolcadik, autonóm dimenzióval: a strukturális és kumulatív egyenlőtlenséggel.

Ez a bővítés inkább logikus kiterjesztést jelent, semmint az eredeti modelltől való eltérést, és erőteljes támogatásra talál a kortárs politikai filozófiában. Iris Marion Young strukturális igazságtalanság-konceptiója azt mutatja, hogy az egyenlőtlenség gyakran nem azonosítható

egyéni diszkriminációs cselekményekből fakad, hanem az intézményi szabályok, társadalmi normák és felhalmozott gyakorlatok konvergenciájából, amelyek együttesen korlátozzák az egyes csoportok lehetőségeit (Young 2011, 52–64.). A megfelelési összefüggésekben a strukturális és halmozott egyenlőtlenség akkor nyilvánul meg, ha formálisan semleges előléptetési kritériumok, jóléti elosztási mechanizmusok, információelosztó rendszerek és fegyelmi eljárások kölcsönhatásba lépnek, hogy szisztematikus hátrányt okozzanak bizonyos személyek kategóriái számára – olyan hátrányt, amelyet egyetlen szabály vagy döntés sem okozna, elszigetelten vizsgálva.

A nyolcadik elv tehát az egyenlőtlenség egy olyan dimenzióját ragadja meg, amely láthatatlan a kizárólag egyedi tranzakciókra összpontosító megfelelési ellenőrzések számára, és ehelyett rendszerszintű, minta-orientált értékelési módot igényel. Beépítése biztosítja, hogy az általunk kidolgozott értékelési keretrendszer ne csak az egyenlőtlen bánásmód különálló eseteivel foglalkozzon, hanem az egyenlőtlenséget halmozott eredményként generáló intézményi architektúrákkal is. A nyolc alapelvből álló keretrendszert azóta megfogalmazták és alkalmazzák a lektorált ösztöndíjakban, ami megerősíti relevanciáját az egyenlőségre érzékeny megfelelési elemzés átfogó eszközeként. Ennek megfelelően jelen munka az egyenlő bánásmód nyolc alapelvét fogadja el végleges elemzési keretként, de az egyenlő bánásmódot nem erkölcsi törekvésként, hanem működési megfelelési szabványként kezeli.

E megközelítés intellektuális alapjainak megalapozása érdekében a következő fejezet az Arisztotelész és Cicero által kidolgozott klasszikus igazságosság-elméletekre tér át.

Bár ezek az ősi keretek a modern szervezetekétől alapvetően eltérő politikai és társadalmi kontextusban alakultak ki, alapvető meglátásaik – miszerint az igazságosság arányosságot követel meg, az egyenlőség egyszerre eljárási és tartalmi követelmény, a legitimitás pedig a tekintély alá tartozókkal való méltányos bánásmódtól függ – megőrzi elemző erejét. A 1. fejezet azt vizsgálja, hogy Arisztotelész arányos egyenlőségelmélete és Cicero természetjogi univerzalizmusa hogyan teremtette meg azokat a fogalmi alapokat, amelyekre a későbbi hagyományok építettek. E klasszikus hozzászólások tartós relevanciájának bemutatásával a fejezet előkészíti a terepet a modern elméleti szintézishez, amely az egyenlő bánásmód nyolc alapelvét, és ezen keresztül a jelen munkában konzekvensen alkalmazott megfelelésértékelési keretet ismerteti.

Az egyenlő bánásmód a megfelelésben legitimációs szűrőként működik: a szabályok lehetnek törvényesek, de nem megfelelőek, ha szisztematikusan aláássák az egyenlőséget.

3. Klasszikus alapok

3.1 Arisztotelész: arányos egyenlőség és igazságosság

A jog egyenlőségéről és a megfelelésről szóló minden leírást Arisztotelésztől kell kezdeni, aki az első szisztematikus leírást adja az igazságosságról, mint arányosságról, amely a *Nikomakhoszi etikában* és a *Politikában* is megtalálható. Arisztotelész szerint az igazságosság nem pusztán azt jelenti, hogy mindenkit egyformán kell kezelni, hanem figyelembe kell venni a lényeges különbségeket, és arányosan kell elosztani a haszonokat és terheket (Arisztotelész 1985: 113). Ez a megkülönböztetés azért fontos, mert előrevetíti az egyenlő bánásmódot

igénylő formális egyenlőség és a kontextust és szükségleteket figyelembe vevő érdemi egyenlőség közötti kortárs vitát.

Arisztotelész felfogása szerint az elosztási igazságosság akkor teljesül, ha a javak arányosak az érdemekkel, a ráfordítással és a hozzájárulással vagy a szükségletekkel. A korrekciós igazságszolgáltatás szempontjából azonban ez az az alapelv, amely szerint a megfelelő egyensúly akkor áll helyre, ha az egyik fél veszteséget szenvedett a másik tevékenysége miatt. Az igazságszolgáltatás mindkét formája azt sugallja, hogy az egyenlő bánásmód azt jelenti, hogy a mechanikai egységességen túl az arányosságra is törekedni kell. A megfelelési gyakorlatban ez azt a valóságot tükrözi, hogy az intézményeknek ugyanazt a folyamatot kell bevezetniük, és a gyakorlatoknak tisztességes módon kell működniük ahhoz, hogy megfeleljenek. Egy olyan felvételi politika például, amely minden jelentkezőre ugyanazokat a kritériumokat alkalmazza, méltányosnak tűnhet. Ha azonban szisztematikusan bántja a nőket, a kisebbségeket vagy a fogyatékkal élőket, az arányosság arisztotelészi tesztje kudarcot vall. Arisztotelész beszélt továbbá az epieikeiáról – a méltányosságról –, amely enyhíti az általános szabályok rugalmatlanságát, amikor azok bizonyos helyzetekben tisztességtelen hatásokhoz vezetnek (Arisztotelész 1985: 117). Hasznos bölcsesség a megfelelésért felelős tisztek számára, akik kézzelfogható összefüggésben értelmezik a szabályokat és a kódexeket. A méltányosság megakadályozza, hogy a megfelelés az igazságtalanság eszköze legyen azáltal, hogy a szabályokat szigorúan betartja, függetlenül a sajátosságoktól. Epieikeia e tekintetben az arányosság modern szükségességének és a megfelelést biztosító diszkrecionális ítéletnek az őse (Alexy 2010: 402). Arisztotelész hozzájárulása nem áll meg a technikai megkülönböztetéseknél; az egyenlőséget relatívvá teszi. Egy politikai közösségen belül az emberek nem elvontan, hanem egymáshoz képest egyenlőek. A megfelelési rendszerek a szervezeti közösségeken belül is működnek, ahol a méltányosságot relatív módon kell kialakítani: munkáltató és munkavállaló, vállalat és ügyfél, szabályozó és szabályozott szervezet között. Arisztotelészi szempontból az egyenlő bánásmód nem statikus szabály volt, hanem az intézményeken belüli kapcsolatok dinamikus egyensúlyozása. Arisztotelész arányos egyenlőség koncepciója továbbra is formálta a jogelméletet és az intézménypolitikát. A modern alkotmányjog nagy része az ő munkájából merít, mivel arra kéri a bíróságokat, hogy ítéljék meg, hogy az állami szuverenitás bármely aktusa összhangban van-e a törvény szerinti egyenlőséggel. Például az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakran támaszkodik az arányossági tesztre, amely szerint az államoknak be kell mutatniuk, hogy az ilyen eltérő bánásmód legitim célt szolgál, és demokratikus mércével is elengedhetetlen (Letsa 2007: 81). Ez az arisztotelészi teszt (a modern formális jogon keresztüli intézményesítés) korai megfogalmazása. A megfelelési programok is hasonló standardokat alkalmaznak annak meghatározására, hogy az alkalmazottakkal, ügyfelekkel vagy partnerekkel szembeni eltérő bánásmód az „észszerű szervezeti igények” és a „diszkriminatív preferenciák” helyett mikor merül fel.

Az epieikeia szempontja a mai szervezetekben is aktuális. A szabályok természetesen mindig általánosak, míg a természetes helyzetek mindenestre sajátosak. Arisztotelész úgy érvelt, hogy a méltányosság a jog korrekciója, „ha nincsenek összhangban azokkal az elvekkel, amelyek alapján vonatkozik rá”, amikor alkalmazása olyan szigorú, hogy „igazságtalanságot okoz” (Arisztotelész 1985: 117). A megfelelésért felelős tiszteket gyakran hasonló paradoxonok elé állítják: ha egy mechanikusan alkalmazott politika indokolatlanul aránytalan károkat okozna, úgy a méltányosság kontextus kérdése. Ez még egyértelműbbé válik az olyan

ügyek tekintetében, mint a fogyatékkal élők munkahelyi elhelyezése, vagy a közérdekű bejelentőknek való válaszadás során, de nem hivatalos bejelentési eljárásokon keresztül.

A méltányosság ezekben a foratókönyvekben segít abban, hogy a megfelelés összhangban legyen az igazságossággal, és ne akadályozzon. Még lényegesebb Arisztotelész kapcsolati álláspontja az egyenlőségről. Hangsúlyozza azt is, hogy "az igazságosság egy politikai közösségben valósul meg", amelyben az állampolgároknak kölcsönös érdekeik és kötelezettségeik voltak (Politika, III.9; Arisztotelész 1985: 128). Ez egy olyan szemszög, amely lehetővé teszi, hogy a megfelelést ne a szabályozók által alkalmazott felülről lefelé irányuló eljárásként, hanem a szervezeteken belüli társadalmi dinamikaként tekintsük. Mindkét munkaerő (munkaadók és munkavállalók, vezetők és beosztottak, szabályozók és vállalatok) a kölcsönös megértés hálójában egyesül. Ezen arisztotelészi elmélet szerint az egyenlő bánásmód az az alapelv, amelyen keresztül a felek bizalmi kapcsolata megmarad, vagyis megalapozza a bizalmat és a kapcsolat legitimitását. Mivel Arisztotelészhez fordulunk, a megfelelés szellemi szigort és gyakorlati támogatást is nyer.

Az „arányosság” követelése, a méltányosság korrekciós része és az igazságosság relációs oldala azt állítja, hogy az egyenlő bánásmód több, mint ugyanaz. Ez a méltányosság elve, amely megköveteli a tényeken alapuló ítéletet, a kontextusra való érzékenységet és a kapcsolatok tiszteletben tartását. Az arisztotelészi hagyomány ezen öröksége ma is befolyásolja a tárgyalótermi gyakorlatot és a megfelelési eljárásokat. Valójában a szervezetben az igazságkeresés folyamata ősi, több mint kétezer éve létezik.

3.2 Cicero: természetjog és egyetemes értelem

Arisztoteléstől tehát megkaptuk az igazságosság emberi viszonylatos és arányos képét, amelyből Cicero bevezetett egy univerzalista koncepciót, amely döntő fontosságúvá vált a későbbi európai jog mozgatója során. *De Legibus* című beszélgetésében Cicero ragaszkodott ahhoz, hogy az igaz törvény a természettel egybehangzó, általánosan alkalmazható, változatlan és örökkévaló ész (Cicero, *De Legibus*, I.18–19; Dyck 2004: 67). Ez radikális állítás volt a római világnézetben, mert azt jelentette, hogy a pozitív törvények csak akkor lehetnek érvényesek, ha összhangban állnak az egyetlen egyetemes természeti törvénnyel. Az egyenlőség azóta nem egyszerűen egy bizonyos közösségen belüli kiegyenlítést jelent, hanem társadalmi tulajdonság, amely az egyetemes emberi értelemre épült.

Cicero megfogalmazása kozmopolita ízt hozott az egyenlőségbe. Ahol Arisztotelész továbbra is a poliszra mint az igazságosság alapjára összpontosított, ott Cicero kiterjesztette perspektíváját az emberiségre. Értelemszerűen minden lénynek része van az egyetemes természetjogban. Ez volt az a koncepció, amely előrevetítette az emberi jogok és a nemzetközi jog későbbi fejlődését. A jelenlegi jogi megfelelési rendszerekben a ciceroni belátás egyértelmű – a cégek helyi vállalatokkal szembeni kötelezettségei (és sok esetben az emberi jogok, a környezetvédelem és a korrupció elleni küzdelem globális normái) megdönthetetlenek (Berman 2015: 242).

Ezeknek a mércéknek az egyetemessége – nem egységesen és következetesen érvényesítve, Cicero szerint – azt tükrözi, hogy a jog hogyan értelmezhető úgy, hogy tekintélyét az értelemből és a természetből merítse, ne pedig a nyers erőből. Ugyanilyen fontos Cicero hangsúlyozása a

természetjogból eredő erkölcsi kötelezettségekre vonatkozóan. Azt állította, hogy az igazságosság nem a gonosz hiánya, hanem sokkal inkább a kár megtagadása és a közös erényre való törekvés (Cicero, *De Officiis*, I.7; Atkins 2013: 119), ami azt jelenti, hogy nincs joguk nemet mondani, ha a törvényi megfelelésről van szó. A vállalati társadalmi felelősségvállalás, a fenntarthatósági törekvések és a sokszínűségi politikák a közösség jó kiszolgálása cicerói felelősségének modern utódjainak tekinthetők. Cicero univerzalizmusa azonban nem volt határtalan.

Bár a római jog elismerte a természetjogot, nem érhetett véget a rabszolgaságtól vagy a merev osztálymegosztottságtól eltekintve. Ez a feszültség rávilágít az egyenlőség elérésének egy örök aspektusára: ti. az egyetemes ideálok és a sajátos társadalmi valóság közötti kapcsolat megszakítására. A megfelelési keretrendszerek ma is hasonló problémával néznek szembe. Noha gyakran úgy írják le őket, mint a globális értékek, például az Egyesült Nemzetek Üzleti és Emberi Jogok Irányadó Elvei szavait, sikerük a szervezet minden szintjén való következetes elfogadásán múlik. Ahogyan Cicero Rómájának sem sikerült maradéktalanul megélnie önmagát egyetemesnek mondható voltát, a mai megfelelésnek óvakodnia kell az olyan retorikai kötelezettségektől is, amelyek nem ültethetők át a gyakorlatba.

Azáltal, hogy Cicero természeti törvényét beépítjük az egyenlő bánásmódról alkotott elképzeléseinkbe, a megfelelési rendszerek filozófiai alapot nyernek egyetemességükhöz. Az egyenlő bánásmód nemcsak helyi vagy ágazati jellegű. Ez a kozmopolita perspektíva előrevetíti a későbbi emberi jogi kodifikációkat, és jól szemlélteti, hogy a megfelelés miért kell, hogy az egyetemes normákon alapuljon, ne pedig a technikai szubjektivitás kis kérdésein. Cicerót arról is emlékeztet, hogy a törvényt a legitimációhoz kötötte. A természetjognak ellentmondó törvények nem valódi törvények, hanem az igazságosság elferdítései Cicero elmélete szerint (Cicero, *De Legibus*, II.10; Atkins 2013: 134).

Bár ez a megkülönböztetés továbbra is elengedhetetlen a megfeleléshez, továbbra is felmerül a kérdés, hogy a jogi szövegeknek való formális megfelelés jót tesz-e, ha ilyen összefüggésben van. Lehetséges-e a megfelelés, ha egy szervezet betartja a diszkriminatív vagy korrump helyi törvényeket? A ciceroni válasz az lenne, hogy nem, az igaz törvény olyasvalami, ami eltorzítja önmagát, és a törvényesség egyetemes igazságosság nélkül nem igazi törvény. Ez a megközelítés arra bátorítja a megfelelést gyakorló szakembereket, hogy kordában tartsák a nemzetközi emberi jogi normákat és etikai normákat, még akkor is, ha a nemzeti jog hiányos.

Cicero gondolatának egy másik aspektusa, amely különösen fontos a megfelelés szempontjából, a hírnév és a bizalom. Cicero a *De Officiis*-ben azzal érvelt, hogy a politikusok az integritásuk és a polgárságon belüli bizalmat kiváltó képességük révén érdemlik ki a bizalmat (Cicero, *De Officiis*, II.23; lásd Dyck 2004: 142). A modern szervezetek nyelvén ez azt jelenti: tudni kell, hogy a megfelelés a szabályozók igényeinek kielégítéséről és a részvényesek bizalmának építéséről szól. A szervezeteket a befektetők, az alkalmazottak, az ügyfelek és a nagyközönség aszerint ítélik meg, hogy mennyire felelnek meg a méltányosság és az igazságosság egyetemes elveinek. Ily módon Cicero megújította a hírnév morális dimenzióját is, amelyet ma úgy tekintünk, mint a szabályozási megfelelés megszerzésének mechanizmusát a vállalati legitimitás érdekében. Végül Cicero kozmopolita felfogása alapozta meg a nemzetközi közösség formálódó jövőképét. Kitartott amellett, hogy minden ember az értelem közösségének tagja, amely túllép a politikai határokon (Cicero, *De Re Publica*, III.22; Berman 2015: 251).

Ez a koncepció megfelel a transznacionális megfelelési rendszerek jelenlegi fejlődésének – mint például az OECD multinacionális vállalkozásokra vonatkozó iránymutatásai vagy az ENSZ Globális Megállapodása –, amelyek minden joghatóságra kiterjedő kötelezettségeket írnak elő. Ebből a szempontból az egyenlő bánásmód nem egy törvényben ó, hanem egy olyan normatív rend szerint működik, amely egyetemes, és az intézményeknek tiszteletben kell tartaniuk a földrajzi területtől függetlenül. Cicerót kihasználva a megfelelés egy lehorgonyzó kozmopolitizmust talál, amely Arisztotelész közösségre irányuló figyelmét az univerzalizmus követelésével ötvözi. Ez a szintézis megmagyarázza, hogy manapság az egyenlő bánásmód miért relatív a szervezetek között, és miért általános a kultúrákon és a joghatóságokon belül. Így a római jogász döntő összefüggést mutat be a klasszikus arányosság és a modern emberi jogok között, megnyitva az utat a későbbi keresztény és felvilágosodás hagyományai előtt.

4. Keresztény természetjogi hagyomány

4.1 Aquinói Szent Tamás: természetjog és méltóság

Az arisztotelészi filozófia és a keresztény teológia ötvözése Aquinói Szent Tamás munkájában nagyban befolyásolta a jogról, az igazságosságról és az egyenlőségről alkotott európai nézetet. A tomistákazzal érveltek, hogy az emberek racionális természetüknél fogva részt vesznek Isten örök törvényében az általuk természetjognak nevezett módon (Summa Theologica, I–II, Q. 91, Art. 2; lásd Finnis 2011: 138). Ez a részvétel képezi minden ember egyenlő méltóságának alapját. Mivel mindenkinek van értelme és lelkiismerete, mindenki megértheti, mi a jó és mi érdemel tiszteletet.

Aquinói Tamás létfontosságú kapcsolatot teremtett a méltóság és a törvény között. Arisztotelésztől eltérően, aki az igazságszolgáltatást főként a városállam struktúrába helyezte, Aquinói Tamás egyetemessé tette azt azzal, hogy kijelentette, hogy a méltóság minden politikai közösség előtt létezik. Ahhoz, hogy egy törvény legitim legyen, tükröznie kell ezt az eredendő méltóságot. Az igazságtalan törvények viszont nem kötik meg az egyéni lelkiismeretet (Aquinas, Summa Theologica, I–II, 96. k., 4. cikk; lásd George 1999: 103).

Ez a megkülönböztetés kulcsfontosságú a megfelelés szempontjából. A megfelelésért felelős tiszteknek, vezetőknek és szabályozóknak rutinszerűen mérlegelniük kell, hogy az általuk érvényesített szabályok előmozdítják-e az igazságosságot, vagy fenntartják az egyenlőtlenséget. A kizárólag a vak engedelmisségen alapuló megfelelés Aquinói Tamás felfogása szerint az igazságtalanságban való bűnrészességet jelentené. A tomistamagyarázat a közjóról szintén lényeges. Tamás úgy vélte, hogy a törvények akkor igazságosak, ha a közjót szolgálják, igazságosan osztják el, és megfelelő hatalommal hozták létre (Aquinas, Summa Theologica, I–II, Q. 95, Art. 2; Finnis 2011: 139). Ez az elképzelés ma is releváns a megfelelés szempontjából. A politikáknak és magatartási kódexeknek a menedzsment érdekeit kell szolgálniuk, és az egész szervezet javára tekintettel kell lenniük. Méltányos egyensúlyt kell teremteniük a terhek és az előnyök között, megelőzve, hogy bármely csoport méltánytalanul hátrányos helyzetbe kerüljön. Ezenkívül azokat legitim folyamatok révén kell létrehozni, amelyek magukban foglalják a részvételt és az átláthatóságot. Ily módon a tamási

keretrendszerben gyökerező megfelelés a méltóság és az igazságosság előmozdításának eszközévé válik, nem csupán ellenőrzési módszerre.

Szent Tamás méltóság fogalma a modern emberi jogi vitákat is előrevetíti. Állítása, miszerint minden embernek van racionális természete, státuszától függetlenül, megalapozta azokat a későbbi állításokat, amelyek szerint a méltóság az "anyai jog", amelyből más jogok is kibontakoznak (Böckenförde 2006: 45). A korabeli alkotmányok, mint például Németország alaptörvénye az emberi méltóságról jól ismert 1. cikkével, vagy a magyar alkotmánybírói álláspont, amely szerint a méltóság minden alapvető jog forrása, erre a tomista örökségre vezethető vissza.

Az alkotmányos és emberi jogi normáknak való megfelelést célzó megfelelési programok implicit módon Aquinói Tamás természetjogi hagyományaiból merítenek. Tamás számára azt, hogy egy törvény igazságos-e vagy igazságtalan, a természet törvényhez való igazodása határozza meg. Az igazságos törvények bátorítják az erényt, védik a méltóságot és előmozdítják a közjót, míg a tisztességtelen törvények aláássák a jogrend célját (Aquinas, Summa Theologica, I–II, Q. 95, Art. 2; George 1999: 108). Ez a felfogás közvetlenül vonatkozik a megfelelési rendszerekre. Előfordulhat, hogy egy vállalat betartja a diszkriminációt lehetővé tévő nemzeti jogszabályokat, de az ilyen megfelelés nem felel meg az igazságszolgáltatás magasabb szintjének.

Aquinói Tamás szerint maga a törvény nem lenne megfelelő, és a szervezet betartása nem lenne legitim. Ezért a modern megfelelésnek kettős mérce szerint kell működnie: a pozitív joghoz való ragaszkodás, valamint a méltóság és egyenlőség mélyebb elveivel való igazodás paraméterei mentén. Tamás is elismerte az intézményi elfogultság kérdését. Felismerte, hogy az uralkodók a közjó helyett olyan törvényeket alkothatnak, amelyek érdekeiket szolgálják (Summa Theologica, I–II, 97. k., 1. cikk). Ilyen helyzetekben a törvények betartása nem kötelező, hiszen az igazságtalanság elfogadását jelentené. Ez a tanítás akkor releváns, ha a szervezetek olyan környezetben működnek, ahol a korrupció, a diszkrimináció vagy az elnyomás torzítja a jogi kereteket.

A megfelelésért felelős tiszteknek el kell navigálniuk az összetett területen, ahol a jogszerűség és a legitimitás eltér. A nemzetközi normák, emberi jogi megállapodások és etikai alapelvek kritikus hivatkozási pontokká válnak a tomista jogról, mint a méltóság eszközéről alkotott elképzelések fenntartásában. Végezetül, Aquinói Tamásnak az emberi méltóságról, mint a jog alapjáról alkotott elképzelése jelentős hatással van a megfelelési kultúrára. A képzési programokat, az etikai kódexeket és a visszaélés-bejelentési rendszereket nem szabad csupán technikai követelményeknek tekinteni, hanem az egyes alkalmazottak racionális és erkölcsi cselekvése iránti tisztelet tükröződésének. Amikor a szervezetek elfogadják ezt a perspektívát, a megfelelés külső kontrollhelyett a közösség közös erkölcsi identitásának részévé válik. Ily módon Aquinói Tamás egyszerre kínál jogi filozófiát és gyakorlati útmutatást: a méltóság és az egyenlő bánásmód nem elvont fogalmak, hanem elengedhetetlenek a jog működéséhez, a kormányzáshoz és a megfeleléshez.

4.2 Kánonjog és középkori joggyakorlat

Aquinói Szent Tamás befolyása a teológián túl a kánonjogon keresztül a középkori Európa jogintézményeire is kiterjedt. A XII. és XIII. század kanonikusai a *Decretum Gratianira*, majd a későbbi pápai rendeletekre építve olyan jogi érvelési rendszert hoztak létre, amely integrálta a természetjogot az egyházi szabályokkal (Brundage 1995: 214). Az egyenlőség ebben az összefüggésben minden keresztény lelki méltóságának elismerését hangsúlyozta. Társadalmi helyzetétől függetlenül minden hívőt egyenlőnek láttak a szentségek előtt, és ez a teológiai egyenlőség fokozatosan formálta a jogi gondolkodást. A kánonjog egyik jelentős hozzájárulása az egyenlő bánásmód gondolatát tükröző eljárási garanciák megteremtése volt. A középkori egyházi bíróságok kidolgozták a tisztességes eljárás szabályait, ideértve a meghallgatáshoz való jogot, a bizonyítási követelményeket és az önkényes ítélethozatal tilalmát (Pennington 2011: 87). Ezek az eljárási normák később áthatották a világi jogot, és megalapozták az európai jogi hagyományt. A modern megfelelésben hasonló garanciák jelennek meg a belső vizsgálati jegyzőkönyvekben, panaszkezelési eljárásokban és fegyelmi intézkedésekben. Annak biztosítása, hogy minden felet meghallgassanak és tisztességes bánásmódban részesítsenek, összhangban van a kanonikusok törvény előtti egyenlőség iránti elkötelezettségével.

A kánonjog az európai joggyakorlatban is megalapozta a jogállást. Míg a középkori társadalom erősen hierarchikus volt, a kanonikusok bevezették azt az elképzelést, hogy bizonyos státuszok, mint például a klerikusoké és a laikusoké, meghatározott jogokat és kötelezettségeket hordoznak, amelyeket következetesen tiszteletben kell tartani. A jogi státusz ilyen rendszerezése hozzájárult ahhoz, hogy szélesebb körben elismerjék: az egyéneknek jogai vannak pusztán azért, hogy egy jogi keret részei (Tierney 1997: 154). Napjaink megfelelési keretrendszerei hasonló elv alapján működnek: az alkalmazottakat, a vezetőket és az érintetteket jogtulajdonosként ismerik el a szervezeten belül, akik tisztességes és következetes bánásmódot érdemelnek, szerepüktől függetlenül. Ugyanilyen jelentőségteljes a kánonjogi hagyománynak a lelkiismeretre való összpontosítása.

Aquinói Tamás megállapította, hogy az igazságtalan törvények nem kötik az egyéneket, de a kanonikusok kibővítették ezt az elképzelést azzal, hogy ragaszkodtak ahhoz: az embereknek a lelkiismeretüket kell követniük, ha a törvény és az erkölcs nem egyezik. Ez az elv összhangban van azzal a meggyőződéssel, hogy az alkalmazottaknak képesnek kell lenniük aggodalmaikra az etikátlan gyakorlatokkal kapcsolatban, még akkor is, ha ezek a gyakorlatok törvényileg megengedettek. Ebben az értelemben a visszaélést bejelentő személyek és az etikai forrádrótok védelme a középkori jogtudomány intézményi örökségét tükrözi, amely a lelkiismeretet a vak engedelmesség fölé helyezte.

A középkori jogászok összekapcsolták a filozófiát és a gyakorlatot azért, hogy Aquinói Tamás méltóságról alkotott elképzelését átvitték a kánonjog eljárási és intézményi struktúrájába. Örökségük nyilvánvaló a tisztességes eljárás alkotmányos garanciáiban és a megfelelési programok mindennapi mechanizmusában, amelyek célja a tisztesség, a következetesség és a lelkiismeret tisztelete. Az egyenlő bánásmód a középkori kontextusban korlátozott volt, de intézményesülése döntő lépést jelentett a modern elv felé, amely szerint a törvényeknek az egyéneket erkölcsi egyenlőségként kell kezelniük.

5. A felvilágosodás és a kora újkori gondolkodók

5.1 John Locke: egyenlőség és természetes jogok

A felvilágosodás jelentős változást hozott az egyenlőség értelmezésében, összekapcsolva azt az egyének természetes jogaival és a politikai hatalom legitimitásával. John Locke központi szerepet játszik ebben a változásban. Második kormány szerződésében Locke azzal érvelt, hogy minden egyén természeténél fogva szabad és egyenlő, természetes joga van az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz (Locke 1690/1988: 209). Locke szerint a politikai hatalom csak akkor legitim, ha ezeknek a szabad és egyenlő embereknek a beleegyezéséből fakad.

Locke egyenlőségről alkotott nézete nagymértékben befolyásolta az alkotmányjogot, és továbbra is formálja a modern megfelelési rendszereket. Az az elképzelés, hogy az egyéneknek eredendő jogai vannak, korlátozza a szervezeti hatalmat. Ahogy a kormányok nem korlátozhatják önkényesen a szabadságot, a vállalatok sem hagyhatják figyelmen kívül az alkalmazottak, ügyfelek vagy érdekelt felek jogait. Azok a megfelelési programok, amelyek magatartási kódexeket, diszkriminációellenes politikákat és megfelelő eljárási védelmet határoznak meg, közvetlenül tükrözik Locke természetes egyenlőségre vonatkozó elveit. Locke az egyenlőséget a tulajdonnal is összekapcsolta. Azzal érvelt, hogy az egyének tulajdonhoz jutnak, ha munkájukat összekeverik a természettel, és ezt a tulajdont a személyes szabadság részeként védeni kell (Locke 1690/1988: 287). Locke azonban elismerte, hogy a vagyoni egyenlőtlenségek elkerülhetetlenül felmerülnek, amíg mások jogait tiszteletben tartják.

Ez a megközelítés fontos kérdéseket vet fel a compliance szempontjából. A szervezeteknek tiszteletben kell tartaniuk a tulajdonhoz és a szerződéses szabadsághoz fűződő jogokat, és biztosítaniuk kell, hogy a gazdasági egyenlőtlenségek ne vezessenek tisztességtelen megkülönböztetéshez vagy kirekesztéshez. A könyv nyolc alapelvének egyike, a formális esélyegyenlőség ezt a locke-i kihívást fejezi ki: a mögöttes gazdasági különbségek ellenére is biztosítani kell a hozzáférést és a méltányos bánásmódot. Locke beleegyezésközpontú felfogása szintén meghatározó: legitim hatalom csak az egyének szabad megállapodásából eredhet (Locke 1690/1988: 330).

Ez az ötlet összekapcsolódik a modern megfelelési keretrendszerekkel, amelyek egyre inkább az érdekeltek hozzájárulásán és az egyértelmű kommunikáción múlnak. Az alkalmazottak nagyobb valószínűséggel fogadják el a megfelelési szabályokat, ha azokat közös megegyezés termékeinek tekintik, nem felülről lefelé irányuló megbízásoknak. Így Locke politikai filozófiája előrevetíti a mai vállalatirányítás részvételi aspektusát. Ugyanakkor Locke elméletének megvoltak a maga kivételei. Az egyenlőségről alkotott nézete nem érvényesült teljes mértékben a nőkre, az őslakos népekre vagy a rabszolgasorba ejtett egyénekre, akiknek jogait vagy figyelmen kívül hagyta, vagy kifejezetten megtagadta (Pateman 1988: 17).

Ez a korlátozás arra emlékeztet bennünket, hogy az egyenlőség formális kijelentései nem elegendőek valódi végrehajtás nélkül. A modern megfelelésnek túl kell lépnie a locke-i formalizmuson azáltal, hogy biztosítja, hogy az egyenlő jogok ne csak kihirdetésre kerüljenek, hanem valóban valósuljanak is meg minden csoport számára, beleértve a történelmileg marginalizáltakat is. Ezért a lényegi esélyegyenlőség, amely magában foglalja a szükségletek

iránti érzékenységet és a képességalapú egyenlőséget, a locke-i természetes jogok elmélete hiányosságainak korrekciójaként szolgál.

5.2 Jean-Jacques Rousseau: egyenlőség és általános akarat

Míg Locke a természetes jogokra és a tulajdonra mint az egyenlőség alapjára helyezte a hangsúlyt, addig Rousseau egy radikálisabb elképzelést mutatott be. A *Társadalmi szerződés*ben Rousseau azt állította, hogy „az ember szabadnak születik, és mindenhol láncban van” (Rousseau 1762/1997: 41). Számára az egyenlőtlenség nem természetes állapot volt, hanem annak a társadalmi és politikai berendezkedésnek a következménye, amely a keveseket részesíti előnyben a sokakkal szemben. Az igazi szabadsághoz tehát olyan politikai intézmények létrehozására volt szükség, amelyek az általános akarat kifejezésével biztosítják a polgárok közötti egyenlőséget.

Rousseau egyenlőségfelfogása lényegi, és nemcsak formális volt. Felismerte, hogy a szabadság nem létezhet ott, ahol az anyagi vagy strukturális egyenlőtlenségek akadályozzák az állampolgárokat abban, hogy teljes mértékben részt vegyenek a kollektív döntéshozatalban (Rousseau 1762/1997: 53). Véleménye szerint a valódi szabadsághoz az egyenlőségre volt szükség, hiszen csak akkor vehetnek részt demokratikus vitákban szabad egyénként, ha a polgárok nagyjából egyenrangúak. Ez a nézőpont továbbra is megalapozza az esélyegyenlőségről és a társadalmi igazságosságról folyó modern vitákat. A megfelelés szempontjából Rousseau ötletei létfontosságú tanulságot adnak: a formális szabályok és eljárások nem megfelelőek, ha a mögöttes egyenlőtlenségek akadályozzák az értelmes részvételt.

A magatartási kódexek például azt állíthatják, hogy garantálják a megkülönböztetésmentességet, de ha a hierarchikus struktúrák elhallgatnak bizonyos hangokat, vagy marginalizálják a kiszolgáltatott csoportokat, úgy a megfelelés csak homlokzattá válik az igazságosság ígérete helyett. A Rousseau-i belátás integrálása olyan struktúrákat kíván meg, amelyek garantálják a részvételt, az átláthatóságot és az elszámoltathatóságot – amelyek ma a megfelelés szempontjából központi értékek (Habermas 1996: 110). Rousseau azzal is érvelt, hogy a jog legitimitása abból fakad, hogy a nép annak társszerzője. Az általános akarat nem egyszerűen az egyéni preferenciák összessége, hanem a közjó iránti közös elkötelezettség (Rousseau 1762/1997: 60).

Ez a gondolat a vállalatirányításban is megjelenik: a compliance-rendszereket nem pusztán felülről kell előírni, hanem konzultáció és párbeszéd útján kell kialakítani. Ha a munkavállalók és az érintettek a compliance-szabályok társszerzőinek tekintik magukat, a szabályok legitimitása és tartóssága is erősödik. Rousseau politikai filozófiája így a részvételi compliance olyan modelljét kínálja, amely tényleges szerepet ad a szervezet tagjainak.

Rousseau radikális víziója azonban kockázatokat is rejt magában. Az általános akaratra való összpontosítása a gyakorlatban alááshatja az egyéni jogokat, ha a többség intoleránssá válik a kisebbségekkel szemben. Ez a feszültség tükröződik az egységességre törekvő megfelelési rendszerekben, de fennáll annak a veszélye, hogy elfojtja a nézeteltéréseket. A modern szervezetek számára az a kihívás, hogy összekeverjék Rousseau lényegi egyenlőségre és részvételre vonatkozó felhívását, miközben védik az egyéni jogokat.

Az egyenlő bánásmód nyolc alapelve teremti meg ezt az egyensúlyt: elősegíti a befogadást, anélkül, hogy uniformizáló megfelelési kényszerre válna. Rousseau gondolatainak beépítésével a compliance demokratikus dimenziót kap. Az egyenlő bánásmód nem merül ki az arányosságban vagy az egyetemes jogok elismerésében; olyan feltételeket is kíván, amelyek között minden résztvevő befolyásolhatja a rá vonatkozó szabályokat. Ez az örökség a compliance kooperatív, nem pedig kizárólag felülről vezérelt kialakításának szükségességét hangsúlyozza.

5.3 Montesquieu: intézményi egyenlőség és a hatalmi ágak szétválasztása

Montesquieu hozzájárulása az egyenlőség elméletéhez inkább intézményes volt, mint elvont. *A törvények szellemében* amellet érvelt, hogy a szabadságot és az egyenlőséget csak akkor lehet megőrizni, ha a politikai hatalmat különálló ágak között osztják fel, amelyek mindegyike korlátozza a többiek túlkapásait (Montesquieu, 1748/1989, 155.).

A hatalmi ágak elválasztásának elve nem pusztán elvont gondolat, hanem az uralom korlátozásának eszköze. Ebben az összefüggésben az egyenlőséget az intézményi kialakítás biztosítja: egyetlen szereplő sem rendelkezhet ellenőrizetlen hatalommal. Ez a szemlélet a compliance számára is fontos. A szervezetek az államokhoz hasonlóan olyan módon összpontosítják a hatalmat, amely egyenlőtlenséghez vezethet. A felsővezetés például a felvételi, előléptetési és fegyelmi döntéseket is ellenőrzi; belső ellensúlyok hiányában ez diszkriminációt vagy visszaélést eredményezhet.

Független compliance-funkciók, auditbizottságok és visszaélés-bejelentési csatornák létrehozásával a vállalatok Montesquieu azon elvét követik, amely szerint a hatalmat ellensúlyozó hatalommal kell korlátozni (Parker–Nielsen 2017: 34). Montesquieu az egyenlőséget a politikai közösségek társadalmi feltételeivel is összekapcsolta. Úgy vélte, hogy a legitim törvényeknek tükrözniük kell az adott nép jellegét, szokásait és körülményeit (Montesquieu 1748/1989: 181). A compliance szempontjából ez a kulturális alkalmazkodás szükségességét emeli ki: ami az egyik közegben működik, máshol hatástalan vagy igazságtalan lehet, ha figyelmen kívül hagyja a helyi gyakorlatokat és sérülékenységeket.

A kulturális és nyelvi befogadás elve, az egyenlő bánásmód nyolc alapelve egyike tehát Montesquieu kontextuális tudatossága modern kiterjesztésének tekinthető. Ráadásul Montesquieu felismerte, hogy a vagyon és a kiváltságok ellenőrizetlen koncentrációja veszélyezteti az egyenlőséget. Azzal érvelt, hogy a köztársaságokat erényekkel és mértékkel kell fenntartani, míg az elit túlzott hatalomfelhalmozása korrupcióhoz és egyenlőtlenséghez vezet (Montesquieu, 1748/1989, 201.).

A megfelelési rendszerek ezt az aggodalmat az átláthatósági követelmények, az összeférhetetlenségi szabályok és a korrupcióellenes intézkedések előírásával öröklik. Ezek a mechanizmusok hasonló célt szolgálnak, mint Montesquieu intézményi ellenőrzései: megakadályozzák, hogy a magánérdek aláássa a közjót. Montesquieu modellje a megfelelés és a legitimitás közötti kapcsolatot is tisztázza. Ahogy a politikai alkotmányok hatalmi egyensúlyukból nyernek legitimitást, úgy a megfelelés legitimitása a strukturális függetlenségből származik.

A vezetésnek alárendelt megfelelési tiszt nem tudja hatékonyan érvényesíteni az egyenlő bánásmódot. Így a megfelelési funkciók függetlensége szükséges feltétel és a méltányosság erkölcsi biztosítója is. Garantálja, hogy a megfelelési szabályokat következetesen és részrehajlás nélkül alkalmazzák, hasonlóan ahhoz, ahogy a bírói függetlenség biztosítja a törvény előtti egyenlőséget. Összefoglalva, Montesquieu azt tanítja, hogy az egyenlőséget nemcsak elvek, hanem struktúrák is biztosítják. A fékekre és ellensúlyokra épülő, a függetlenséget biztosító és a kulturális környezethez alkalmazkodó megfelelési rendszerek továbbviszik az örökségét.

Azáltal, hogy megakadályozzák az uralkodást és elősegítik a méltányosságot a szervezeti hatalmi dinamikában, megtestesítik Montesquieu meggyőződését, miszerint az igazságosság intézményi tervezést és erkölcsi elkötelezettséget igényel.

5.4 Immanuel Kant: méltóság, autonómia, egyetemesség

Immanuel Kant az egyenlőségről szóló vitát az egyének erkölcsi autonómiájára alapozta. Kant *Az erkölcsök metafizikájának alapjaiban* kijelentette, hogy minden racionális lényt célként kell kezelni, és soha nemcsak eszközként (Kant 1785/1997: 38). Ez a kategorikus imperatívusként ismert gondolat a méltóságot minden ember által megosztott feltétel nélküli értéknek állapította meg.

A korábbi gondolkodókkal ellentétben, akik az egyenlőséget politikai struktúrákhoz vagy természetes körülményekhez kötötték, Kant az ész természetéből gyökereztetten azt. Kantnak a méltóságról alkotott elképzelése döntő fontosságú a megfelelés szempontjából. Ha az egyéneket célként kezeljük, az azt jelenti, hogy az alkalmazottakra, ügyfelekre és érdekelt felekre nem tekinthetünk csupán a profit vagy a hatékonyság eszközeiként. A megfelelési programok, amelyek védik az adatvédelmet, megakadályozzák a kizsákmányolást és biztosítják a tájékozott hozzájárulást, ezt a kanti elvet tükrözik. Az adatvédelmi törvények, mint például az általános adatvédelmi rendelet (GDPR), azt mutatják, hogy az egyéneket nem szabad megfigyelés pusztá alanyaként kezelni, hanem önálló ügynökként, akiknek joguk van személyes adataik felett (Bygrave 2014: 212).

Ugyanilyen fontos Kant meggyőződése, hogy a törvények csak akkor érvényesek, ha a szabad és egyenlő állampolgárok akarják azokat. Politikai filozófiájában a közösség minden tagjának a törvényhozást társszerzőnek kell tekintenie (Kant 1797/1996: 313). Ez az elv összecseng a mai megfelelési gyakorlattal, amely a részvételt, a konzultációt és az átláthatóságot hangsúlyozza.

A magatartási kódex akkor nyer legitimitást, ha a vezetés érvényre juttatja, és az alkalmazottak úgy látják, hogy összhangban van azokkal az elvekkel, amelyeket racionálisan támogathatnak. Ily módon a megfelelés több lesz, mint pusztán vezetői ellenőrzés; az öntörvényhozás egy olyan formáját képviseli, amely Kant köztársaságesezményét tükrözi. Kant különbséget tett a méltóság és az ár között is. Azokat a dolgokat, amelyeknek ára van, el lehet cserélni, de a méltóságnak nincs megfelelője, és soha nem szabad elcserélni (Kant 1785/1997: 42). Ennek a megértésnek erős következményei vannak a megfelelésre nézve.

Az emberi jogokat nem lehet feláldozni a hatékonyságért, a biztonságot pedig a haszonért. Kant nézete szerint az egyenlő bánásmód vitathatatlan mérceként szolgál. A megfelelésért

felelős tisztek, akik ezt a nézőpontot képviselik, megértik, hogy bizonyos alapelveket, például a megkülönböztetésmentességet és az emberi méltóság tiszteletben tartását akkor is fenn kell tartani, ha azok rövid távú üzleti érdekekkel ütköznek. Végül Kant egyetemességi elve a megfelelést a globális etikához köti.

A kategorikus imperatívusz megköveteli, hogy a szabályok minden racionális lényre érvényesek legyenek, ne csak meghatározott csoportokra. A vállalatok nem menthetik fel a kettős mércét azzal, hogy egy helyen szigorúbb etikai szabályokat alkalmaznak, máshol pedig engedékenyebbeket. A megfelelés egyetemessége összhangban van Kant ragaszkodásával, miszerint az erkölcsi törvénynek mindenre egyformán kell vonatkoznia. A globális megfelelési keretrendszerek demonstrálják ezt a kanti örökséget, amely a vesztegetés elleni védelemtől a környezetvédelmi szabványokig terjedő kérdésekre terjed ki. Kant lefektette a modern emberi jogok és megfelelés filozófiai alapjait azáltal, hogy az egyenlő bánásmódot a méltósághoz, az autonómiához és az egyetemességhez kapcsolta. Elképzelései segítenek abban, hogy az egyenlőség ne a státuszon, a kultúrán vagy a hatalomon alapuljon, hanem az egyes személyek eredendő értékéből fakadjon.

Az ezt az alapot figyelmen kívül hagyó megfelelés pusztán technikai gyakorlattá válhat; ezzel szemben az azt felölelő megfelelés a legmélyebb értelmében tükrözi az igazságosságot. Kant filozófiája a megfelelés és a legitimitás közötti kapcsolatot is tisztázza. Számára a legitimitás nem a kényszerből vagy a hatékonyságból fakad, hanem a szabályok logikus elfogadhatóságából. Egy szabály csak akkor érvényes, ha minden racionális ágens egyetemes törvényként akarhatja (Kant 1785/1997: 36). A megfelelés szempontjából a vállalati szabályzatoknak vagy belső szabályoknak igazolhatónak kell lenniük, mint olyan elveknek, amelyeket a szervezetben mindenki racionálisan támogathat. Amikor egy politikát nem lehet így igazolni – mert néhány kiválasztottnak előnyös, miközben méltánytalanul megterhel másokat –, akkor megbukik Kant egyetemességi próbáján, és így hiányzik az erkölcsi legitimitása. Ez a felfogás tisztázza a megfelelési tisztviselők szerepét.

Ők nemcsak technikusok, akik betartják a szabályokat; ők a legitimitás őrei a szervezeteken belül. Felelősségük annak megállapítása, hogy a belső normák megfelelnek-e az összes egyén méltóságát elismerő jogi és etikai elveknek. Ebben az összefüggésben Kant biztosítja a megfelelési funkciók függetlensége és tekintélye számára a filozófiai alapot. Ahogy a bírának pártatlanul kell alkalmazniuk a törvényt, úgy a megfelelésért felelős tiszteknek szervezeti szabályokat kell alkalmazniuk az összes érdekelt fél méltóságának és egyenlőségének megőrzése érdekében (Bygrave 2014: 214). Kant befolyása a vállalati felelősségről folyó jelenlegi vitákban is megmutatkozik. Kitart amellett, hogy a méltóság feltétel nélküli, és nem lehet vele kereskedni, megkérdőjelezi a költség-haszon elemzéseket, amelyek az etikát közüzemi számításokká egyszerűsítik le.

A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy még ha a diszkriminatív politikák vagy a kizsákmányoló gyakorlatok rövid távon nyereségesnek tűnnek is, elfogadhatatlanok maradnak, mert sértik az emberek méltóságát. Itt az egyenlő bánásmód szilárd követelményként szolgál, nem pedig tárgyalásra kész dolog.

Ez a meggingathatatlan álláspont továbbra is vezérli a nemzetközi emberi jogi jogot, amely kivétel nélkül tiltja a kínzást, a rabszolgaságot és a megkülönböztetést. Azáltal, hogy a méltóságot az egyenlőség középpontjába helyezte, Kant alapvető alapot teremtett a modern jogi és megfelelési gondolkodáshoz. Filozófiája megerősíti, hogy az egyenlő bánásmód nem a

kényelemről szól, hanem olyan elvekről, amelyek minden racionális szereplőre és intézményre vonatkoznak.

Ennek a kanti nézetnek a megfelelési rendszerekben való átvétele a politikákat az ellenőrzés puszta eszközeiből a kollektív autonómia és az emberiség tiszteletének kifejezéseivé alakítja.

6. Modern jogi és politikai filozófia

6.1 John Rawls: Az igazságosság mint tisztesség

John Rawls munkája megváltoztatta az egyenlőségelméleteket a XX. században. Az *A Theory of Justice* című művében Rawls úgy érvelt, hogy az igazságosságnak méltányosságot kell jelentenie, amely világos szerkezetben ötvözi a szabadságot és az egyenlőséget (Rawls 1971/1999: 52). Elképzelései továbbra is befolyásosak a modern jogi és politikai filozófiában, és fontos útmutatást adnak a mai megfelelési rendszerek számára. Rawls bevezette az eredeti álláspontnak nevezett gondolat kísérletet.

A tudatlanság fátyla mögött az egyének úgy alakítják ki az igazságos társadalom alapelveit, hogy nem ismerik társadalmi helyzetüket, gazdagságukat, nemüket vagy képességeiket (Rawls 1971/1999: 118). Ebben a helyzetben az emberek olyan elveket választanak, amelyek mindenki számára méltányosságot biztosítanak, mivel senki sem lehet biztos abban, hogy kiváltságos helyzetbe kerül. Ez két fő elvhez vezet: először is mindenkinek egyenlő joga van az alapvető szabadságjogokhoz, amelyek nem sértik mások szabadságjogait; másodsor, a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek csak akkor megengedettek, ha a társadalom legrosszabb helyzetűjeit segítik.

A második alapelv, a különbség elve különösen fontos a megfelelés szempontjából. A szervezeteknek úgy kell kialakítaniuk szabályaikat, hogy ne növeljék, hanem csökkentsék a hátrányokat. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a megfelelési programoknak nemcsak a megkülönböztetést kell megakadályozniuk, hanem ösztönözniük kell a strukturális akadályokkal szembesülők befogadását és lehetőségét. Az olyan politikák, mint a megerősítő cselekvés, a hozzáférhetőségi követelmények és a sokszínűségi kezdeményezések, mind Rawls elképzeléseivel igazodó stratégiáknak tekinthetők, amelyek biztosítják, hogy az egyenlőtlenségek a legrosszabb helyzetben lévőket segítsék. Rawls a méltányos esélyegyenlőség elvét is hangsúlyozta.

A formális egyenlőségén túl, amely a törvényben garantálja az egyenlő bánásmódot, valós lépésekre szólított fel annak érdekében, hogy a hasonló tehetséggel és törekvésekkel rendelkező emberek ugyanolyan esélyekkel rendelkezzenek a sikerre, függetlenül a származásuktól (Rawls 1971/1999: 72). A megfelelés érdekében ez az elv azt jelenti, hogy aktívan figyelemmel kell kísérni a toborzási, előléptetési és képzési politikákat, hogy azok ne csak fenntartsák a meglévő hierarchiákat.

Ebben a Rawlsi-féle nézetben az egyenlő bánásmód megköveteli a szervezetektől, hogy azonosítsák és eltávolítsák a lehetőségeket korlátozó strukturális akadályokat. A Rawlsi-féle keret tehát összekapcsolja a filozófiai elméletet a megfelelési gyakorlattal. Azáltal, hogy a méltányosságot az eredeti pozícióban rögzíti, Rawls egy mércét ad a megfelelésért felelős

tiszteknek: vajon elfogadható lenne-e egy irányelv vagy eljárás, ha nem ismerné a szervezeten belüli szerepüket? Ha a válasz nem, akkor a politika nem felel meg az igazságosság és méltányosság követelményeinek.

Rawlsnak az igazságosságról mint méltányosságról alkotott nézete sok kritikát kapott, de még ezek a kritikák is megerősítették jelentőségét a megfelelés szempontjából. Egyes kritikusok szerint elmélete túlságosan az elosztásra összpontosít, és figyelmen kívül hagyja a kulturális és társadalmi különbségek felismerését (Fraser 1997: 14). Mások azzal érvelnek, hogy a tudatlanság fátyla túlságosan elvont a valós döntéshozatalhoz (Nozick 1974: 183).

E kihívások ellenére Rawls keretrendszere továbbra is hatékony eszköz: arra készteti az intézményeket, hogy igazolják az egyenlőtlenségeket, és biztosítsák, hogy minden előny a közösség egészének javára váljon. A megfelelési rendszerek esetében Rawls öröksége két részből áll.

Először is kiemeli az átláthatóság szükségességét a szervezeti döntéshozatalban. A szabályoknak, eljárásoknak és végrehajtási mechanizmusoknak minden érdekelt fél számára indokolhatónak kell lenniük, nemcsak a hatalmon lévők számára. A Rawls-féle megfelelési tiszt megkérdőjelezi, hogy például egy fegyelmi politika igazságos-e mind a vezetés, mind az alkalmazottak szemszögéből.

Másodszor, Rawls a legkevésbé előnyös helyzetűek elszámoltathatóságát hangsúlyozza. Ez a megfelelést a jogsértések pusztá elkerülésétől a befogadás, a méltányosság és a lehetőségek aktív előmozdítására tolja el. A különbség elve különösen jól illeszkedik a vállalati társadalmi felelősségvállalásról és a környezeti, szociális és irányítási (ESG) szabványokról folyó vitákhoz. A vállalatoktól most azt várják, hogy megelőzzék a károkat, és mutassák be, hogy tetteik milyen előnyökkel járnak a kiszolgáltató közösségek és a hátrányos helyzetű csoportok számára.

Ez az elvárás egy Rawls-féle nézethez igazodik: a vagyon, a hatalom vagy a befolyás egyenlőtlenségei csak akkor elfogadhatók, ha segítik a hierarchia legalján lévőköt (Rawls 1971/1999: 75). Ily módon Rawls etikai támogatást nyújt számos, immár a globális megfelelési keretrendszerben szereplő szabványhoz. Ráadásul Rawls tisztességes esélyegyenlőség elve arra készteti a szervezeteket, hogy túllépjenek a felszíni formalitásokon. Nem elég pusztán kijelenteni, hogy minden alkalmazottra ugyanazok a szabályok vonatkoznak, ha rejtett elfogultságok, forráshiányok vagy kulturális korlátok akadályozzák az esélyegyenlőség valódiságát.

Ezért a Rawls által ihletett megfelelési rendszereknek felügyeleti mechanizmusokat, sokszínűségi auditokat és célzott képzéseket kell magukban foglalniuk annak érdekében, hogy az esélyegyenlőség ne csak elméletben létezzon, hanem ténylegesen megvalósítható legyen. A szabadság és az egyenlőség ötvöztetésével Rawls megmutatja, hogy a méltányosságnak meg kell védenie az alapvető jogokat, és aktív lépéseket kell tennie a hátrányok kijavítására. Elmélete tehát szilárd alapot teremt a megfelelési programok számára, amelyek célja a szabályozások követése és a szervezeti legitimáció megszerzése. Röviden: Rawls az egyenlő bánásmód elvét a diszkrimináció egyszerű tilalmából az igazságosság és az intézmények közötti méltányosság pozitív követelményévé változtatja.

6.2 Jürgen Habermas: diskurzus és eljárási egyenlőség

Jürgen Habermas az egyenlőség hangsúlyát az elosztási eredményekről a kommunikációs folyamatokra helyezte át. A *Tények és normák között* című művében amellet érvelt, hogy a jog legitimitása nemcsak a tartalmától függ, hanem a megalkotásához használt eljárások tisztességétől is (Habermas 1996: 110). Ebben a diskurzuselméletben az egyenlőség azt jelenti, hogy minden érintett személynek egyenlő eséllyel kell részt vennie a vitákban.

A jog és a politika csak akkor legitim, ha olyan folyamatokból származnak, amelyek tiszteletben tartják ezt a kommunikációs egyenlőséget. A megfelelés szempontjából ez a perspektíva rávilágít egy olyan dimenzióra, amelyet gyakran figyelmen kívül hagynak a pusztán szabályalapú megközelítésekben: a politikák kialakításának, értelmezésének és érvényesítésének eljárásait. A megfelelés legitimitását veszti, ha az alkalmazottak, az érintettek vagy a közösségek kimaradnak ezekből a folyamatokból, még akkor is, ha az megfelel a jogi normáknak. Például egy konzultáció nélkül írt visszaélésekre vonatkozó szabályzat technikailag megfelelhet az előírásoknak, de nem kelt bizalmat vagy részvételt az alkalmazottak között. Habermas azzal érvelne, hogy egy ilyen politikából hiányzik a diszkurzív legitimitás.

Ugyanakkor Habermas elméletét kritizálták annak idealizmusa miatt. Az az igény, hogy minden hang egyformán szerepeljen a racionális diskurzusban, gyakran ütközik a hatalmi egyensúlyhiány, a stratégiai magatartás és a korlátozott erőforrások valóságával (Fraser 1997: 25). A kritikusok azt állítják, hogy a tökéletes mérlegelés elvárása lehetetlen mércét állít fel, és útmutatás nélkül hagy minket a kevésbé ideális körülményekhez. Megfeleléségi összefüggésben irreális azt feltételezni, hogy minden alkalmazott egyformán megvitathatja az összetett politikákat, vagy hogy a hierarchikus szervezetek teljesen megszüntethetik a hatalmi egyensúlyhiányokat. Ennek ellenére Habermas fontos korrekciót kínál a megfelelési modellekhez, amelyek a hatékonyságra és a legitimitásra összpontosítanak. A diszkurzív befogadáshoz való ragaszkodása rávilágít a konzultáció, az átláthatóság és a párbeszéd fontosságára.

A megfelelési programok, amelyek magukban foglalják az alkalmazottak visszajelzését, az érintettek bevonását és a nyilvános jelentéstételt, ezt az eljárási egyenlőséget tükrözik. Lehet, hogy nem érik el a tökéletes beszédet, de úgy közelítik meg, hogy esélyt teremtenek a részvételre és a megszólalásra. Ily módon Habermas kihívja a megfelelésért felelős tiszteket, hogy a kommunikációt tekintsék elsődleges szempontnak és a legitimitás alapjának. Az ideális diskurzus és a gyakorlati korlátok közötti feszültség szélesebb jogi és politikai elméleti vitákat tükröz.

Egyes kritikusok, köztük Nancy Fraser, azzal érvelnek, hogy az eljárási egyenlőség önmagában nem garantálja az igazságosságot az anyagi egyenlőtlenségek figyelembevétele nélkül (Fraser 1997: 32). Ez a kritika összhangban van az egyenlő bánásmód nyolc alapelvével, amelyek az eljárási méltányosságot érdemi és szükségleteken alapuló intézkedésekkel egészítik ki. Így a Habermas által befolyásolt megfelelési rendszereket a Rawls-féle és képességalapú perspektívákkal kell kombinálni a tisztességes eljárások és a méltányos eredmények biztosítása érdekében. Habermasnak a kommunikációs legitimitációra való összpontosítása különösen fontos a modern megfelelés szempontjából globális kontextusban.

A multinacionális vállalatok különböző joghatóságok, kultúrák és szabályozási környezetek között működnek. Ilyen körülmények között a megfelelés nem támaszkodhat kizárólag egységes jogi szabályokra; olyan folyamatokat is magában kell foglalnia, amelyek legitimitást építenek a különböző érdekelt körében. Habermas emlékeztet arra, hogy a megfelelési szabályok elfogadása jogi erejüktől és diszkurzív indoklásuktól is függ. Például az ellátási lánc átvilágítási politikái hatékonyabbak, ha a beszállítók, a munkavállalók és az érintett közösségek segítenek alakítani őket, szemben azzal, ha egyoldalúan a vállalati központtól kényszerítik ki őket (Habermas 1996: 137).

A diskurzuselmélet alkalmazása a megfelelésre azonban nem egyszerű. Az egyik kihívás annak meghatározása, hogy ki számít releváns résztvevőnek a megbeszélésekben. Nagy szervezetekben lehetetlen minden alkalmazottat vagy érintettet bevonni minden döntésbe. A hatalmi egyensúlyhiány tovább bonyolítja a helyzetet: a menedzserek uralhatják a beszélgetéseket, míg a sérülékeny csoportok nem rendelkeznek elegendő erőforrással vagy önbizalommal a megszólaláshoz. A kritikusok azzal érvelnek, hogy Habermas alábecsüli a strukturális egyenlőtlenségeket, amelyek hátráltatják a valódi diszkurzív egyenlőséget (Young 2000: 40).

A megfelelésért felelős tisztek számára ez a kihívást jelent: hogyan lehet olyan részvételi mechanizmusokat kialakítani, amelyek befogadóak és gyakorlatiasak. Az egyik válasz a párbeszédhez strukturált fórumok kialakítása volt. Az üzemi tanácsok, az etikai bizottságok és az érdekelt felekkel foglalkozó tanácsadó testületek intézményesíthetik a tanácskozást anélkül, hogy egyetemes részvételre lenne szükség. Ezek a testületek közelebb kerülnek a habermasi ideálhoz azáltal, hogy biztosítják, hogy a megfelelési folyamatokban változatos perspektívák jelenjenek meg. Bár nem tudják megszüntetni az összes egyensúlyhiányt, olyan eljárási keretet hoznak létre, amely nagyobb láthatóságot biztosít a marginalizált hangok számára.

A megfelelési kultúrán belüli sokszínűsége és befogadásra való egyre nagyobb hangsúly tükrözi ezt az eljárási váltást. Mégis, még a strukturált mérlegelés is küzd a legitimitációval, ha az eredményeket figyelmen kívül hagyják, vagy felhívítják. A konzultációra meghívott, de a politikára tényleges hatással nem rendelkező alkalmazottak cinikussá válhatnak, és a folyamatot szimbolikusnak, nem pedig érdeminek tekintik.

Ez a kritika megismétli Fraser figyelmeztetését, miszerint az anyagi újraelosztással nem foglalkozó procedurális befogadás az egyenlőtlenség legitimálását, semmint korrigálását kockáztatja (Fraser 1997: 33). A megfelelés érdekében a lényeg az, hogy a diszkurzív mechanizmusoknak kapcsolódniuk kell a konkrét eredményekhez. A részvételnek többnek kell lennie, mint jelképes gesztusnak; olyan politikákat kell kialakítania, amelyek elősegítik a méltányosságot és a bizalmat. Végző soron Habermas diskurzuselmélete inspirációt és óvatosságot is kínál. Hangsúlyozza a kommunikációs legitimitás szükségességét a megfelelés során, de feltárja az üres proceduralizmus buktatóit is.

A megfelelésért felelős tisztviselőknek egyensúlyba kell hozniuk az ideális diskurzust a gyakorlati korlátokkal, biztosítva, hogy az eljárások kellően átfogóak legyenek a legitimitás elősegítéséhez, anélkül, hogy irreálisá válnának. Ily módon Habermas elmélete a kritikai reflexió eszközeként szolgál: arra készteti a megfelelési rendszereket, hogy mérlegeljék, vajon valóban felhatalmazzák-e a résztvevőket, vagy csupán a párbeszédet szimulálják. Habermas eljárási fókusz az indoklás szerepét is hangsúlyozza a megfelelési rendszerekben. Azt állította, hogy a normák csak akkor nyernek legitimitást, ha minden érintett fél racionális diskurzuson

keresztül el tudja fogadni azokat (Habermas 1996: 109). Ez azt jelenti, hogy a megfelelési irányelveket nemcsak be kell jelenteni, hanem meg kell magyarázni, meg kell védeni és felül kell vizsgálni az érdekelt felek interakcióján keresztül.

A megfelelésért felelős tiszteknek gyakorlatilag olyan kommunikációs stratégiákat kell kidolgozniuk, amelyek segítenek az alkalmazottaknak megérteni, hogy egy szabály mit ír elő, és miért indokolt. Az érvelés átláthatósága ugyanolyan fontossá válik, mint maga a szabály. A diskurzuselmélet másik következménye a bizalom központi szerepe. Habermas azt javasolta, hogy a társadalmi együttműködés azon a meggyőződésen alapul, hogy mások jóhiszeműen cselekszenek, és az általánosan elfogadott normákat követik (Habermas 1996: 113). A titokban működő vagy párbeszéd nélkül büntető megfelelési programok aláássák ezt a bizalmat, míg a nyitottságot és vitát elősegítő programok a szervezeti legitimitást erősítik. Például, ha egy belső vizsgálat lehetővé teszi az összes fél meghallgatását, az eredmény nagyobb valószínűséggel tekinthető igazságosnak, még akkor is, ha nem mindenki ért egyet a döntéssel.

A habermasi keretrendszer azonban jelentős kritikával is szembesül a megfelelés terén: a deliberatív folyamatok lassúak, erőforrásigényesek és manipulálhatóak lehetnek. A felgyorsult vállalati környezetben a hosszadalmas egyeztetések késleltethetik a sürgős döntéseket. Sőt, a hatalmi egyensúlyhiányok még a strukturált párbeszéd során is fennmaradhatnak, mivel a domináns szereplők alakítják a napirendet, miközben a marginalizált csoportok hallatlanok maradnak. Ezek a korlátok szemléltetik a diskurzus idealizálásának veszélyét a szervezeti korlátok elismerése nélkül.

Az olyan kritikusok, mint Iris Marion Young azzal érvelnek, hogy a demokratikus folyamatoknak magában kell foglalniuk a racionális érvelést és a kommunikáció olyan formáit, mint a történetmesélés, a tiltakozás és a tanúságtétel, amelyek hangot adnak az elit vitákból kizártaknak (Young 2000: 46). Ezért a kihívás az eljárási egyenlőség operacionalizálásában rejlik, anélkül, hogy akadályoznák a megfelelő döntéshozatalt. Az olyan mechanizmusok, mint az időszakos konzultációk, a független felügyeleti bizottságok és a strukturált visszacsatolási csatornák biztosítják a gyakorlati egyensúlyt. Habermas részvételre való felhívását tükrözik, miközben felismerik az intézményi élet valóságát. A szervezetek a legitimitást és a hatékonyságot egyaránt növelhetik azáltal, hogy a diskurzust a megfelelésbe integrálják anélkül, hogy azt abszolút mércévé tennék.

6.3 Amartya Sen: képességek és lényegi egyenlőség

Amartya Sen megváltoztatta az egyenlőségről folytatott beszélgetést azzal, hogy arra összpontosított: az emberek mit érhetnek el életükben. A *Fejlesztés mint szabadság* című művében azzal érvelt, hogy az egyenlőség legjobb mércéje nem csupán a jogok vagy erőforrások birtoklása, hanem az egyének valódi képességei, amelyekkel ezeket használni tudják (Sen 1999: 75).

Lehet, hogy két ember ugyanannyit keres, de a lehetőségeik eltérőek, ha egy személy nem fér hozzá az oktatáshoz vagy az egészségügyi ellátáshoz. Ezért az érdemi egyenlőség túlmutat a formális szabályokon; megköveteli annak biztosítását, hogy az egyének az erőforrásokat valódi szabadságokká alakíthassák. Ez az elképzelés közvetlenül befolyásolja a megfelelést. Egy szervezet alkalmazhat diszkriminációmentességi politikát, de ha strukturális akadályok

akadályozzák egyes alkalmazottak felemelkedését, az egyenlő bánásmód a gyakorlatban nem valósul meg. Például egy vállalat kínálhat képzési programokat az összes alkalmazott számára, de ha ezeket a programokat olyan időpontokban tervezik, amelyek kizárják a családi kötelezettségekkel rendelkező munkavállalókat, az eredmény egyenlőtlen képességekkel jár.

Sen véleménye szerint a megfelelésnek fel kell mérnie, hogy léteznek-e szabályok, és valódi esélyt teremtenek-e a részvételre és az előrelépésre. Sen megközelítése a jólét megértésének sokszínűségét is kiemeli. Azzal érvelt, hogy az emberek különböző képességeket értékelnek, mint például az oktatás, az egészség, a politikai részvétel vagy a kulturális kifejezés (Sen 1999: 87).

Megfelelőségi rendszerek, amelyek minden alkalmazottat azonos kockázatként kezelnek, figyelmen kívül hagyva ezeket a különféle igényeket. Ezzel szemben az érdemi egyenlőség sokrétű támogatást igényel. Ez azt jelenti, hogy a fogyatékkal élő egyének akadálymentesítésére irányuló intézkedések, a kisebbségi csoportok nyelvi segítségnyújtása és az alulreprezentált munkavállalók mentori lehetőségei nem kiváltságok, hanem elengedhetetlenek az egyenlő bánásmódhoz. A kritikusok megjegyezték, hogy Sen képességekkel kapcsolatos megközelítését nehéz lehet a gyakorlatban átültetni. Mivel kerüli a kulcsfontosságú képességek rögzített listájának megadását, a keretrendszer túl nyitottnak tűnhet a gyakorlati felhasználáshoz (Nussbaum 2000: 74).

A megfelelés szempontjából ez a bizonytalanság hátrány és előny is lehet. Bonyolítja a mérést, mert a szervezetek nem támaszkodhatnak egyszerű ellenőrző listákra. Ugyanakkor rugalmasságot is lehetővé tesz, lehetővé téve, hogy a megfelelési programok alkalmazkodjanak a helyi helyzetekhez és a változó szabványokhoz. Egy globális vállalat eltérő megközelítéseket tervezhet különböző régiókban, és mindezt az alapvető szabadságjogok kiterjesztésének fő gondolata vezérli. Sen megváltoztatja az elszámoltathatóságról alkotott gondolkodásunkat is. Ahelyett, hogy azt kérdezné, hogy a szervezetek formálisan betartják-e a törvényt, azt kérdezi, hogy gyakorlataik javítják-e az érintettek képességeit.

Ez a tágabb nézet a jogsértések pusztá elkerüléséről az emberi jólét aktív előmozdítására helyezi át a megfelelést. Ebből a szempontból az egyenlő bánásmód proaktív kötelességgé válik: nem elég a diszkrimináció megállítása; a szervezeteknek olyan feltételeket is meg kell teremteniük, ahol minden egyén fejlődhet és kihasználhatja képességeit. A képesség-megközelítés arra is készteti a szervezeteket, hogy újragondolják, hogyan mérik a sikert. A hagyományos megfelelési mérőszámok gyakran a bemenetekre és a folyamatokra összpontosítanak: hány szabályzat létezik, hány képzést tartottak, hány auditot végeztek.

Sen szempontjából ezek az intézkedések nem elegendők. A fő kérdés az, hogy ezek az intézkedések valóban kiterjesztik-e a munkavállalók és az érintettek alapvető szabadságjogait. Valóban javították a képzési programok a hátrányos helyzetű csoportok esélyeit? Valóban segítették-e az akadálymentesítési kezdeményezések a fogyatékkal élők teljes körű részvételét? Ha nem, akkor a megfelelés formális marad, nem pedig tartalmi. Egy másik fontos szempont a strukturális egyenlőtlenség felismerése. Sen ragaszkodott ahhoz, hogy a formális jogok keveset jelentenek, ha az egyéneknek hiányoznak a társadalmi, kulturális vagy gazdasági erőforrások használatukhoz (Sen 1999: 91).

A megfelelés szempontjából ez azt jelenti, hogy a diszkrimináció egyszerű betiltása nem elegendő. A szervezeteknek meg kell határozniuk azokat a rejtett akadályokat is, amelyek korlátozzák a részvételt, mint például a munkaerő-felvételi elfogultság, a mentoráláshoz való

egyenlőtlen hozzáférés, vagy bizonyos csoportokat kizáró technológiai akadályok. Ezen akadályok leküzdése folyamatos nyomon követést és célzott erőfeszítéseket igényel, amelyek túlmutatnak a jogi megfelelés alapvető logikáján. Ugyanakkor a kritikusok arra figyelmeztetnek, hogy a képességekkel kapcsolatos megközelítés homályosnak tűnhet a gyakorlatban. Világos célok nélkül nehéz megmondani, hogy egy megfelelési rendszernek sikerült-e bővítenie a képességeket (Nussbaum 2000: 78). Ez a kritika különösen fontos a globális szervezetekben, ahol a kulturális különbségek bonyolultabbá teszik az alapvető képességek azonosítását.

Ez a bizonytalanság azonban erősség is lehet, mert arra ösztönzi a szervezeteket, hogy kapcsolatba lépjenek az érintett csoportokkal, ahelyett, hogy szigorú definíciókat írnának elő felülről. Ily módon a képesség-megközelítés igazodik Habermas folyamatra való összpontosításához, ötvözi az eredményekre való figyelmet a befogadó megbeszélés szükségességével. Sen praktikus alternatívát kínál mind Rawls, mind Habermas korlátjaival szemben, mivel arra összpontosít, hogy az egyének mire képesek. Míg Rawls azt kockáztatja, hogy túlságosan elvont, Habermas pedig túlságosan procedurális,

Sen az egyenlőséget valós tapasztalatokra alapozza. A megfelelés érdekében az egyenlő bánásmód nem szólhat egyszerűen a formális szabályokról vagy az eljárási méltányosságról. Folyamatosan értékelni kell, hogy a szervezeti gyakorlatok lehetővé teszik-e az emberek boldogulását. Ez az elmozdulás a megfelelést a védekező állásponttól a proaktív álláspontra helyezi át, és a cselekvésben az igazságosság eszközévé alakítja át.

6.4 Martha Nussbaum: központi emberi képességek

Sen képességszemléletére építve Martha Nussbaum világosabb keretet alkotott azzal, hogy meghatározta a méltó élethez nélkülözhetetlen központi emberi képességeket. A *Women and Human Development*, majd a *Creating Capabilities* című művében tíz alapvető képességet azonosított: az életet, a testi egészséget, a testi integritást, az érzékelést és a képzeletet, az érzelmeket, a gyakorlati észet, a közösségi kötődést, a más fajok iránti törődést, a játékot és a környezet feletti ellenőrzést (Nussbaum 2000: 78; Nussbaum 2011: 33).

Sennel ellentétben, aki kerülte a végleges lista felállítását, Nussbaum azzal érvelt, hogy a képességekkel kapcsolatos megközelítés homályosságot kockáztat anélkül, hogy azonosítaná az alapvető jogosultságokat. Ennek az elképzelésnek fontos következményei vannak a megfelelés szempontjából. Az egyenlő bánásmód és a központi képességek összekapcsolásával Nussbaum olyan szabványt biztosít, amelyhez képest a szervezetek értékelhetik gyakorlataikat. A megfelelés többet jelent, mint a törvények betartását; arról van szó, hogy biztosítsuk, hogy egyetlen egyén se essen a méltóság minimumkövetelménye alá. Például a munkahelyi biztonsági politikák nem csupán szabályozási követelmények; elősegítik a testi egészség alapvető képességének biztosítását. A zaklatás elleni politikák védik a testi épséget és az érzelmi egészséget.

A sokszínűség és a befogadás intézkedései a kölcsönös tisztelet környezetének megteremtésével javítják a hovatartozást. Nussbaum megközelítése az állam és az intézmények szerepét is kiemeli az egyenlőség biztosításában. A képességek nemcsak az egyéni erőfeszítéstől, hanem a strukturális támogatástól is függenek. Ez a nézet összhangban van a

megfelelési programokkal, amelyek a szervezeteken belüli kötelezettségeket határozzák meg az egyenlőség fenntartása és előmozdítása érdekében.

Ahogy az államoknak biztosítaniuk kell polgáraik képességeit, a vállalatoknak is ezt kell tenniük alkalmazottaikkal és érdekelt felekkel. A megfelelésért felelős tisztek így biztosítják az igazságosság minimális szintjét a vállalati környezetben. Ugyanakkor Nussbaum elmélete vitát váltott ki. A kritikusok azt állítják, hogy képességeinek rögzített listája kockáztatja a kulturális imperializmust azáltal, hogy nyugati nézetet kényszerít a méltóságról a különböző társadalmakra (Sen 2004: 78). Mások azon tűnődnek, hogy a felsorolt képességek mindegyike egyenlő súllyal bír-e, vagy némelyiket előnyben kell részesíteni, ha korlátozottak az erőforrások. Ezek a megbeszélések gyakorlati kérdéseket vetnek fel a megfeleléssel kapcsolatban: vajon minden képességet egyformán érvényesíteni kell-e a szervezeti politikákban, vagy némelyiket előnyben kell részesíteni?

Alkalmazhatják-e a globális vállalatok ugyanazt a képességlistát különböző kulturális kontextusokban? Ezek a feszültségek egyszerre mutatják meg Nussbaum megközelítésének erejét és kihívásait. Világos útmutatást ad, de merevséghez vezethet. E kritikák ellenére Nussbaum képességlistája hasznos eszközként szolgál a megfelelési rendszereken belüli egyenlőség megvalósításához. Az emberi virágzás területeinek világos azonosítása segít a szervezeteknek az elvont elveket mérhető kötelezettségvállalásokká alakítani.

A Nussbaum keretrendszerét követő megfelelési program nem csupán az egyenlőség támogatására hivatkozik; bemutatja, hogy a politikák hogyan tartják fenn az életet, védik az egészséget, előmozdítják a hovatartozást és biztosítják a részvételt. Például a munkahelyi egészségügyi és biztonsági intézkedések közvetlenül kapcsolódnak a testi egészség képességéhez. Ugyanakkor a panaszkezelési eljárások a gyakorlati okot támogatják azáltal, hogy lehetővé teszik az egyének számára a tisztességtelen bánásmód megtámadását.

Nussbaum a küszöbök fontosságát is hangsúlyozza. Az igazságosság megköveteli, hogy mindenkinek legalább egy minimális szintet garantáljanak minden képességből, még akkor is, ha a teljes egyenlőség nem érhető el (Nussbaum 2011: 40). A megfelelés érdekében a szervezetek nem menthetik fel az alapvető jogok megsértését az általános hatékonyságra vagy jövedelmezőségre hivatkozva.

Az egyenlő bánásmód megkérdőjelezhetetlen kiindulópontként működik, amely alá egyetlen alkalmazott vagy érdekelt sem eshet. Ez a küszöbfogalom illeszkedik a méltóságot sérthetetlennek tekintő alkotmányos alapelvekhez és a nemzetközi emberi jogi joghoz, amely helyzettől függetlenül tilt bizonyos gyakorlatokat. Nussbaum tovább tisztázza, hogyan keresztezik egymást a képességek. Megjegyzi, hogy a képességek összefüggenek; az egyik elvesztése negatív hatással lehet másokra.

Az a munkahely, amely nem védi a testi épséget megfelelő biztonsági intézkedésekkel, az érzelmi jólétet és a gyakorlati értelmet is károsíthatja. A megfelelés érdekében ez azt sugallja, hogy a politikákat átfogó megközelítéssel kell kialakítani. Nem lesznek elegendőek az olyan elszigetelt kezdeményezések, amelyek az egyenlőség kérdését külön területeken kezelik. Ehelyett a szervezeteknek integrált megfelelési stratégiákat kell alkalmazniuk, amelyek felismerik az emberi képességek közötti kapcsolatokat.

Összefoglalva, Nussbaum képességelmélete világos, de lényeges képet ad a megfelelésről az egyenlőségről. Konkrét referenciaértékekkel egészíti ki Sen rugalmasságát, miközben kezeli a kulturális sokszínűséggel kapcsolatos kihívásokat. A szervezetek számára a Nussbaum által

ihletett megfelelési keretrendszer elfogadása azt jelenti, hogy kötelezettséget vállalnak arra, hogy legalább egy minimális szintű képességet biztosítanak minden érdekelt fél számára. Ebben a perspektívában az egyenlő bánásmód elválaszthatatlanná válik az emberi felvirágoztatással kapcsolatos intézményi felelősségtől.

7. A filozófiai alapoktól a működési egyenlőségi keretig

Az ebben a fejezetben tárgyalt filozófiai hagyományok közös meglátása szerint az egyenlőség nem csupán a formális egységességről szól, és nem redukálható az intézményi gyakorlattól elkülönülő elvont állításokra.

Arisztotelész arányos igazságosságról alkotott elképzelésétől Kant méltóságról alkotott nézetéig, Rawls méltányosságon alapuló megközelítésétől az elosztási kérdésekben Sen képességekzpontú kritikájáig és Habermas eljárási legitimitás-koncepciójáig ezek az elméletek azt mutatják, hogy a tekintély legitimitása attól függ, hogyan használják fel a hatalmat egyenetlen struktúrákon belül (5). 36–38.; Rawls 1971/1999, 52–75., Sen 1999, 74–91. Ugyanakkor ezek a hagyományok rávilágítanak egy visszatérő kérdésre. Az egyenlőséget gyakran elvben megerősítik, de a végrehajtás során törékeny marad. A semlegesnek tűnő szabályok egyenlőtlen eredményekhez vezethetnek.

Az eljárási garanciák nem pótolhatják a strukturális hátrányokat. Az egyetemes normák halmozott kirekesztést rejthetnek. A modern alkotmányos és emberi jogi rezsim egyre inkább kezeli ezt a feszültséget az arányosságra, a valós lehetőségekre és az eredményeket figyelembe vevő felülvizsgálatokra összpontosítva (Alexy 2010, 401–404. oldal; Letsas 2007, 81–85.). A megfelelési rendszerek esetében ez a filozófiai betekintés egyértelmű módszertani következményhez vezet. Ha a betartást csak szabályok betartásának tekintik, az ugyanazokat az egyenlőtlenégeket kockáztatja, amelyeket a törvény meg kíván akadályozni. A megfelelést nemcsak a jogszerűség alapján kell értékelni, hanem azon képessége alapján is, hogy képes-e biztosítani az egyenlő bánásmódot a valós szervezeti és adminisztratív körülmények között.

Ez azt jelenti, hogy az igazságosság elvont eszméiről egy olyan strukturált kritériumrendszerre kell áttérni, amely irányítani tudja az intézmények kialakítását, a döntések meghozatalát és a kockázatok értékelését. A következő fejezet erre az igényre ad választ az egyenlő bánásmód nyolc alapelvének bevezetésével.

Ezek az elvek nem csupán a megfelelés etikai kiegészítését jelentik, és nem helyettesítik a jelenlegi jogi kötelezettségeket. Ehelyett a korábban tárgyalt filozófiai alapokat működőképessé keretté alakítják. Mindegyik alapelv rávilágít arra, hogy az egyenlőség a gyakorlatban gyengüljön vagy erősíthető legyen, beleértve a formális és lényegi lehetőségeket, valamint a kulturális, gazdasági, technológiai és strukturális feltételeket.

Ezen elvek konzisztens keretként való bemutatásával az elemzés a leíró elméletről a normatív értékelés felé tolódik el. A nyolc alapelv lehetőséget kínál a megfelelési rendszerek szisztematikus értékelésére: nemcsak a szabályok érvényesülése alapján, hanem az alapján is, hogy azok idővel tisztességesen, átfogóan és legitim módon működnek-e.

A könyv többi része ezt a keretet alkalmazza a jogi területeken és az intézményi kontextusokban, bemutatva, hogy az egyenlő bánásmód miként szolgál az érdemi megfelelés fő mércéjeként.

1. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948)

Arisztotelész, Aquinói Tamás, Rousseau, Kant, Rawls, Sen és Nussbaum gondolatai jelentős jogi kifejezésre jutottak a XX. század közepén. Ekkor határozta meg a nemzetközi közösség az egyenlőséget és a méltóságot mint egyetemes jogi normákat. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (UDHR), amelyet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése 1948-ban fogadott el, világos körvonalazza a jogokat, amelyek minden ember eredendő méltóságán és egyenlő értékén alapulnak (Egyesült Nemzetek Szervezete, 1948, 1. cikk).

Az Emberi Jogi nyilatkozat nem érvényesíthető megfelelési eszközként működik, hanem a későbbi kötelező egyenlőségi kötelezettségek értelmezésének alapja. Az 1. cikk kimondja: "Minden ember szabadnak és egyenlőnek születik méltóságában és jogaiban. Észre és lelkiismeretre van felruházva, és a testvériség szellemében kell viselkedniük egymással." A megfelelési rendszerek esetében az UDHR alapvető hivatkozási alap.

Bár jogilag nem kötelező erejű, számos szerződésre, alkotmányra és nemzeti törvényre hatással volt. A különféle megfelelési keretrendszerek kifejezetten kötik magatartási kódexeiket az EDHR-hez, hogy kifejezzék az egyetemes normák iránti elkötelezettséget. Ez a megközelítés különösen egyértelmű a vállalati társadalmi felelősségvállalási programokban és a globális ellátási lánc politikákban, ahol az emberi jogokra való hivatkozások hitelességet építenek a különböző régiókban. Az Emberi Jogi nyilatkozat a szervezeti magatartás értékeléséhez is mércét határoz meg. Az egyenlő bánásmód nem a kulturális vagy nemzeti preferenciákra van bízva; egyetemes követelményként jelenik meg.

A megfelelési tisztviselők hivatkozhatnak az UDHR-re, ha jogi vagy intézményi elfogultságokkal szembesülnek bizonyos területeken. Például, ha a helyi törvények megengedik a nemen vagy szexuális irányultságon alapuló diszkriminációt, a szervezetek továbbra is fenntarthatják az Emberi Jogi Egyezmény által meghatározott magasabb normát. Így a Nyilatkozat arra ösztönzi a megfelelést, hogy emelkedjen túl a hazai törvények korlátjain, és az egyetemes elvekben gyökerezzen. Az UDHR-t azonban bírálat érte, mert elvont és törekvő. Egyes tudósok azzal érvelnek, hogy ez a nyugati liberális nézeteket tükrözi, és egyetemes állításai figyelmen kívül hagyják a kulturális különbségeket (Mutua 2002: 41).

Mások rámutatnak arra, hogy inspiráló nyelvezete ellenére a folyamatos emberi jogi visszaélések világszerte felfedik az eszmék és a valóság közötti szakadékot. A megfelelés érdekében ezek a kritikák rávilágítanak arra, hogy az Emberi Jogi nyilatkozatra való hivatkozás önmagában nem elég; valódi végrehajtási, felügyeleti és elszámoltathatósági mechanizmusokkal kell párosulnia. Ellenkező esetben az emberi jogok pusztá szimbólumokká válhatnak a változás előmozdítása helyett. Ennek ellenére az Emberi Jogi nyilatkozat mérföldkőnek számít az egyenlőségi törekvések történetében. Azzal, hogy kimondta, hogy a méltóság és az egyenlő jogok a szabadság, az igazságosság és a béke alapjai, megteremtette az államok és szervezetek megítélésének kereteit.

Az Emberi Jogi nyilatkozatot felölelő megfelelési rendszerek azt mutatják, hogy nemcsak a jogkövetés eszközei, hanem az egyetemes emberi méltóság védelmezői is. A megfelelés szempontjából az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata nem érvényesíthető mérceként,

hanem kiindulási alapként működik, amely felvázolja az egyenlő emberi méltóság minimális tartalmát, amely a későbbi kötelező kötelezettségekre ad tájékoztatást.

2. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye (1950)

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 1948. évi- elfogadása sarkalatos pillanatot jelentett a méltóság és az egyenlőség egyetemes elvként való meghatározásában. Mégis meglepő, hogy 1948-tól az 1970-es évek elejéig nem létezett az egyenlő bánásmód átfogó kodifikációja a nemzetközi jogban. Noha az Emberi Jogi nyilatkozat kimondta, hogy minden ember szabadnak és egyenlőnek születik, az egyenlő bánásmód elve többnyire hallgatólagos maradt, nem pedig formálisan megállapított. Az 1950-ben elfogadott Emberi Jogok Európai Egyezménye (ECHR) ezt a feszültséget tükrözi. Míg az alapvető jogok kötelező érvényű védelmét hozta létre, egyenlőségi záradékát szűken határozták meg. A 14. cikk tiltja a diszkriminációt az Egyezmény által biztosított jogok gyakorlása során, de nem hoz létre általános jogot az egyenlőséghez (Európa Tanács, 1950, 14. cikk).

A 14. cikk másodlagos jellege azt mutatja, hogy akkoriban az egyenlőséget származékos védelemnek tekintették, nem pedig független megfelelési szabványnak. Miért habozott ez idő alatt a nemzetközi jog az egyenlő bánásmód erősebb elvét kodifikálni? Az egyik ok a politikai kompromisszum. A háború utáni közvetlen fókusz az atrocitások, például a népirtás, a kínzás és az önkényes fogva tartás megelőzése volt, nem pedig a rendszerszintű egyenlőtlenségek kezelése. A lényegi egyenlőség politikailag érzékeny kérdés volt, különösen azokban a társadalmakban, amelyek még mindig a gyarmati hierarchiával, a faji szegregációval és a nemi megkülönböztetéssel küzdenek. Az egyenlő bánásmód erősebb kodifikációja megkövetelte volna a kialakult hatalmi struktúrákkal való szembenézést, ezt a lépést sok állam vonakodott megtenni.

Egy másik tényező a hidegháborús kontextus volt. A liberális demokráciák és a szocialista államok ideológiai konfrontációjában nehéz volt konszenzusra jutni az egyenlőség jelentéséről. A nyugati országok számára a társadalmi és gazdasági egyenlőség kodifikálása a szocialista követelések legitimálását kockáztatta. A szocialista államok számára a diszkriminációmentesség széles körű normáinak elfogadása leleplezheti elnyomó gyakorlataikat. Az eredmény egy óvatos megfogalmazás lett, amely elkerülte a mély elkötelezettségeket. Ez az óvatosság megmagyarázza, hogy az egyenlő bánásmód elve miért került fokozatosan a nemzetközi jogba. Az 1950-es EJE tartalmazta a 14. cikket, de másodlagosnak minősítette más jogokhoz képest, nem pedig önálló garanciának.

Csak az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején, a dekolonizációért, a polgári jogokért és a nemek közötti egyenlőségért küzdő mozgalmak térnyerésével jelentek meg erősebb kodifikációk. Ez magában foglalta a faji megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló 1965-ös nemzetközi egyezményt, majd később a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló 1979-es egyezményt. Európában jelentős előrelépést jelentett az EJE 2000-ben elfogadott 12. jegyzőkönyve, amely végül egy általános egyenlőségi záradékot egészített ki. A megfelelési rendszerek esetében ez a múltbeli hiányosság tájékoztató jellegű. Azt mutatja, hogy a jogi egyenlőség formális elismerése gyakran elmarad a társadalmi mozgalmaktól és a politikai harcoktól.

A szervezetek nem támaszkodhatnak kizárólag az írott jogra, mint az egyenlő bánásmód eszközére, hiszen magát a jogot politikai kompromisszum és történelmi tehetetlenség alakíthatja. Ehelyett a megfelelésnek tágabb erkölcsi és társadalmi elvárásokhoz kell kapcsolódnia, előrevetítve azokat a normákat, amelyek csak később kerülhetnek a törvénybe. A kifejezett egyenlő bánásmód kodifikációjának hiánya 1948 és 1971 között rávilágít arra, hogy a jogszerűség és a legitimitás nem mindig igazodik egymáshoz, ami ma is létfontosságú a megfelelési keretek kialakításához.

Az Emberi Jogok Európai Egyezményét 1950-ben dolgozták ki az amerikai alkotmányos befolyás és Európa kontinentális hagyományainak háttérében. Központi kérdés, hogy az európai egyenlőségi jogot elsősorban amerikai példák formálták-e, vagy a saját útját követte. Egyrészt egyértelmű volt az Egyesült Államok hatása. Az alkotmányos jogok érvényesítésének amerikai tapasztalatai, különös tekintettel az igazságszolgáltatásnak a polgári szabadságjogok védelmében betöltött szerepére, erős mintát adtak a háború utáni Európa számára.

Az Egyesült Államokban mérőföldkőnek számító események, mint például a Legfelsőbb Bíróság döntése a Brown kontra Oktatási Tanács ügyben (1954), amely alkotmányellenesnek nyilvánította a faji szegregációt az állami iskolákban, bebizonyították, hogy a bírósági felülvizsgálat hogyan segítheti elő az egyenlőséget (Klarman 2004: 293). Ezek az elképzelések az európai vitákban teret nyertek, különösen akkor, amikor az új demokráciák módot kerestek arra, hogy megakadályozzák a tekintélyelvűség újbóli megjelenését.

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának megalakulása ezt a transzatlanti befolyást tükrözte: az egyéni panaszokat elbírálni képes testület a jogalapú bíráskodás amerikai modelljét visszhangozta. Ugyanakkor az európai egyenlőségi törvény nem tekinthető pusztán Amerikából származó importnak. Az ECHR egyenlőségi záradéka sokkal szűkebb volt, mint az Egyesült Államok alkotmányának egyenlő védelmi záradéka. A 14. cikk a diszkriminációt csak az Egyezmény egyéb jogainak gyakorlásával kapcsolatban tiltotta meg, nem pedig az egyenlőséghez való önálló jogot. Ez a korlátozás a kontinentális jogi hagyományt tükrözi, amelyben az egyenlőséget inkább az arányosság és a méltányosság elveként kezelték, amely a polgári törvénykönyvekben és az alkotmányos törvényekben található, nem pedig kiterjedt alkotmányos követelményként.

A kontinentális jogi gondolkodásba mélyen beleivódott arányosságra való összpontosítás alakította az Emberi Jogok Európai Bíróságának értelmezési megközelítését, szemben a kategorikusabb amerikai egyenlő védelmi elemzéssel (Stone Sweet–Keller 2008: 45). A nézeteltérések politikai jellegűek is voltak. Az Egyesült Államokban a polgárjogi mozgalom peres eljárások és szövetségi jogszabályok révén változásokat idézett elő, ami az 1964-es polgárjogi törvényhez és az 1965-ös szavazati jogról szóló törvényhez vezetett.

Európában azonban az esélyegyenlőségi jog fejlődése kimért és óvatosabb volt, tükrözve a különböző hagyományokkal rendelkező, különböző tagállamok közötti kompromisszumokat. Európa az ítélkezési gyakorlat és a szerződések lassú bővülése révén a fokozatos fejlődésre támaszkodott, amely a későbbi jegyzőkönyvekben és az EU Alapjogi Chartájában 2000-ben csúcson sodott ki. A Chartával az egyenlő bánásmód általános elvvé válik, amely független megfelelési szabványként működhet a szabályozási területeken.

A megfelelési rendszerek esetében az a belátás, hogy az egyenlő bánásmód különböző megközelítésekkel valósítható meg: a proaktív bírósági végrehajtás és jogalkotási változtatás amerikai modellje vagy az arányosság és konszenzus révén történő lassú integráció európai

modellje mentén. Bár a transzatlanti befolyás egyértelmű, a kontinentális hagyomány megőrizte sajátos identitását, és az egyenlőség egyedi jogi kultúráját alkotta. Ez a kettős örökség ma is befolyásolja a megfelelési keretrendszert, mivel az Egyesült Államokban és Európában a szervezetek az egyenlő bánásmód két egymással összefüggő, de eltérő hagyományát követik.

Az amerikai és az európai megfelelési gyakorlatok közötti különbségek meglehetősen szembetűnőek. Az Egyesült Államokban a megfelelés erős végrehajtási módszereken alapul. Ide tartoznak a büntető jellegű kártérítések, a csoportos perek és az aktív szabályozó testületek, mint például az Egyenlő Foglalkoztatási Esélyek Bizottsága. Ez a kontradiktórus kultúra egy olyan jogi hagyományból ered, amely a jogokon alapuló peres eljárásokra összpontosít, ahol az egyenlőségre vonatkozó követeléseket bíróság előtt tesztelik. Következésképpen az amerikai megfelelési rendszerek hajlamosak a felelősség elkerülését, a kockázatok kezelését és a részletes eljárások végrehajtását előtérbe helyezni, hogy túléljék a jogi ellenőrzést (Coffee 1981: 229).

Ezzel szemben a kontinentális Európa a konszenzuson és az arányosságon alapuló megfelelési kultúrát alakított ki. Itt az egyenlőséget általában a közigazgatási szervek, az ombudsmani intézmények és az alkotmánybíróságok érvényesítik, ahelyett, hogy erősen magánperekre támaszkodnának.

Ez a megközelítés egy párbeszédesebb és kevésbé konfrontatív modellt támogat, amely az egyéni jogok és a közjó egyensúlyára összpontosít. Például az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakran alkalmaz arányossági tesztet, amely lehetővé teszi az államok számára az „értékelési határt”. Ez elismeri a különböző összefüggéseket, miközben fenntartja az egyenlőség alapvető normáját (Letsa 2007: 81). Ez olyan kereteket eredményez, amelyek a belső párbeszédre, az észszerű jogorvoslatokra és a fokozatos kiigazításokra helyezik a hangsúlyt, ahelyett, hogy peres úton kényszerítenének jelentős változtatásokat a megfelelési gyakorlatban.

Az egyenlő bánásmód ellentétes nézetei két különböző logikát illusztrálnak. Az amerikai modell a megfelelést a felelősséggel szembeni védelemnek és az egyértelmű tilalmak érvényesítésének módjának tekinti. Ezzel szemben az európai modell a megfelelést az arányosság és a tárgyalás tágabb kultúráján belüli egyensúlyozó aktusként fogja fel. Mindegyik megközelítésnek megvannak a maga hiányosságai.

Az amerikai modell túlságosan merev eljárásokhoz és védelmező bürokráciához, míg az európai modell alulértékeléshez és konszenzusra támaszkodáshoz vezethet. A multinacionális szervezeteknek meg kell találniuk a módját, hogy eligazodjanak ezekben az eltérő hagyományokban, integrálva az elszámoltathatóságra és a végrehajtásra vonatkozó amerikai hangsúlyt az arányosság és legitimitás európai hangsúlyozásával.

Ennek a kettős örökségnek a felismerésével a megfelelésért felelős tiszték megérthetik, hogy az egyenlő bánásmód keretei miért változnak a különböző joghatóságok között, és miért nem követhető a globális megfelelés egyszerűen egyetlen modell szerint. Az amerikai asszertivitás és az európai arányosság közötti kölcsönhatás továbbra is befolyásolja a nemzetközi standardokat, egy olyan hibrid modellt hozva létre, amelyben az egyenlő bánásmód jogi követelményként és kontextuális kiegyensúlyozó aktusként is szolgál.

2.1 A nemzetközi egyenlőségi kodifikációk tágabb köre

Az EJEK és az EKEK a nemzetközi egyenlőségi jog alapját képezik. A teljes megértéshez azonban egy szélesebb körű eszköztára van szükség, amelyek tisztázzák, elmélyítik és alkalmazzák az egyenlőség elvét a sérülékenység különböző területein és az intézményi összefüggésekben.

A faji megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló nemzetközi egyezmény (ICERD, 1965) volt az első kötelező érvényű szerződés, amely részletesen foglalkozott a megkülönböztetés egy bizonyos típusával. Megköveteli az államoktól, hogy törekedjenek a faji megkülönböztetés minden formájának felszámolására, és biztosítsák az egyenlőséget a polgári, politikai, gazdasági, szociális és kulturális jogok terén. A megfelelési rendszerek esetében az ICERD azon követelménye, hogy az államok „minden megfelelő eszközzel” tiltsák és szüntessék meg a faji megkülönböztetést (2. cikk (1) bekezdés d) pont), a magánszervezetekre is vonatkozik, például a munkaadókra és a szolgáltatókra, amely kötelezettséget ír elő a jelenlegi diszkriminációellenes megfelelési kötelezettségekben.

A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (ICCPR, 1966) a 26. cikkben tartalmazza a nemzetközi emberi jogi jog legalaposabb egyenlőségi záradékát. Ez a záradék tiltja a diszkriminációt minden törvény által szabályozott területen, nemcsak az Egyezségokmányban felsorolt jogok tekintetében.

Az Emberi Jogi Bizottság úgy értelmezte a 26. cikket, hogy az magában foglalja a közvetett diszkriminációt, és megköveteli a meghatározott vagy hasonló indokokon alapuló eltérések igazolását (18. sz. általános megjegyzés, 13. bekezdés). Ez a tág értelmezés olyan szabványt kínál, amelyhez képest a nemzeti megfelelési keretrendszerek mérhetők.

A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (ICESCR, 1966) kiegészíti az ICCPR-t azáltal, hogy egyenlő hozzáférést biztosít a munkához, az oktatáshoz, az egészségügyhöz és a szociális biztonsághoz. A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága hangsúlyozta, hogy a diszkrimináció elkerülésének kötelezettsége azonnali, és nem függ a fokozatos végrehajtástól (20. számú általános megjegyzés, 7. bekezdés).

Ez az álláspont közvetlen hatással van a munkajoghoz, a szociális jóléthez és a közszolgáltatásokhoz kapcsolódó megfelelési rendszerekre. A nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának kiküszöböléséről szóló egyezmény (CEDAW, 1979) bevezette az anyagi egyenlőség gondolatát a szerződéses jogba. Megköveteli az államoktól, hogy ne csak tiltsák a formális diszkriminációt; lépéseket kell tenniük a nők és férfiak közötti valódi egyenlőség elérése érdekében (4. cikk). A CEDAW ideiglenes speciális intézkedésekre vonatkozó kerete, valamint a diszkriminatív társadalmi és kulturális minták megváltoztatására való összpontosítása befolyásolta a megfelelési gyakorlatokat olyan területeken, mint a nemek közötti bérszakadék bejelentése, a szülői szabadságra vonatkozó politikák és a munkahelyi zaklatás kezelése.

A fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény (CRPD, 2006) újradefiniálta a fogyatékossgot társadalmi és kapcsolati kérdésként. Meghatározza, hogy az észszerű alkalmazkodás az egyenlőség része, nem pedig kivétel (5. cikk (3) bekezdés). A CRPD inkluzív egyenlőség modellje, amely magában foglalja a méltányos újraelosztást, a különbségek felismerését, az inkluzív részvételt és a strukturális alkalmazkodást, a nemzetközi emberi jogi jog legfejlettebb esélyegyenlőségi keretének számít (A fogyatékossgal élő személyek jogaival foglalkozó bizottság, 6. számú általános megjegyzés, 11. bekezdés).

A megfelelési rendszerek esetében a CRPD perspektívaváltásra szólít fel: a hozzáférhetőség, az észszerű alkalmazkodás és az univerzális tervezés az egyenlő bánásmód alapvető elemei, nemcsak további előnyök. Ezek az eszközök együttesen egy olyan réteges struktúrát hoznak létre, ahol az egyenlőség elve egyre jobban meghatározásra kerül különböző alapokon (faj, nem, fogyatékoság, gazdasági helyzet), dimenziók (formális, érdemi, inkluzív) és irányítási területek (állami, magán, foglalkoztatás, oktatás, egészségügy) szerint. Azoknak a megfelelési rendszereknek, amelyek azt állítják, hogy megfelelnek a nemzetközi emberi jogi normáknak, ehhez a teljes kerethez kell kapcsolódniuk, nemcsak az Emberi Jogi nyilatkozat és az EJEE alapnyilatkozataihoz. Az alábbi táblázat összefoglalja a kulcsfontosságú eszközöket és azok hozzájárulását a megfeleléshez.

3. Az EU Alapjogi Chartája (2000)

Az Európai Unió Alapjogi Chartájának 2000-es elfogadása fontos lépést jelentett az egyenlő bánásmód európai jogban történő meghatározása felé. Ellentétben az Emberi Jogok Európai Egyezményével, amely az egyenlőséget csak másodlagos jogként szerepeltette a 14. cikk értelmében, a Charta a méltóságot és az egyenlőséget egyértelműen az Európai Unió alkotmányos alapelveivé tette. Az 1. cikk kimondja, hogy "az emberi méltóság sérthetetlen. Tiszteletben kell tartani és védeni kell", míg a 20. cikk szerint "A törvény előtt mindenki egyenlő" (Európai Unió, 2000, 1. és 20. cikk). Ezenkívül a 21–26. cikkek részletezik a megkülönböztetés elleni konkrét tilalmakat és az egyenlőség garanciáit különböző területeken.

Az Alapjogi Chartával az egyenlő bánásmód a különböző szabályozási területeken alkalmazandó független elvként nyer elismerést. A Charta egyesítette azt, ami korábban szétszórta a szerződésekben, az ítélkezési gyakorlatban és az irányelvekben. Azáltal, hogy a méltóságot és az egyenlőséget alkotmányos szintre emelte, megváltoztatta az európai jogi kereteket, és erősebb alapot biztosított a megfeleléshez mind az állami intézményekben, mind a magánszervezetekben.

A Charta iránymutató dokumentumként szolgál a megfelelési tisztviselők számára, és a széles körű kötelezettségvállalásokat végrehajtható normákká alakítja át. A megkülönböztetésmentesség ma már az EU jogi identitásában szilárdan gyökerező alkotmányos kötelezettség. A Charta jelentősége nemcsak abban rejlik, amit mond, hanem tekintélyében is. A méltóság és az egyenlőség alapelveként való deklarálásával az EU hangsúlyozta, hogy ezek az értékek elengedhetetlenek az érvényes kormányzáshoz, nem csupán utólagos gondolatok.

Ez az álláspont alakította ki a különböző irányelvek kidolgozását, a foglalkoztatási egyenlőség kereteitől az adatvédelmi szabályokig, amelyek bemutatják a Charta alkotmányos nyelvezetét. Az európai megfelelési programok gyakran hivatkoznak a Chartára az uniós kötelezettségek betartásának szemléltetésére, még akkor is, ha a nemzeti jogszabályok nem részletezik. A Charta azonban értelmezési kihívásokat is rejt magában. Több szintű jogrendszerben működik, kölcsönhatásban áll az Emberi Jogok Európai Egyezményével, a nemzeti alkotmányos hagyományokkal és a nemzetközi szerződésekkel.

Az Európai Unió Bírósága (EUB) fokozatosan kibővítette ítéleteit, hogy tisztázza a Charta hatályát. Mindazonáltal továbbra is bizonytalanságok vannak a magánügyekben és a különböző

tagállamokban történő alkalmazását illetően. Ez a kétértelműség megnehezítheti a megfelelést, mivel a szervezeteknek az egymást átfedő kötelezettségeket kell kezelniük, miközben összhangban kell maradniuk az egyenlő bánásmód tágabb elvével.

Az Európai Unió Bírósága kulcsfontosságú szerepet játszott a Charta egyenlőségi rendelkezéseinek meghatározásában. Határozataival a Bíróság egyértelművé tette, hogy a 21. cikk szerinti diszkriminációs tilalom széles körű, és kiterjed a korábbi irányelvekben kifejezetten nem felsorolt okokra is. Ez új védett kategóriák elismeréséhez vezetett, beleértve a szexuális irányultságot, az életkort és a fogyatékosságot, még olyan esetekben is, amikor a nemzeti jogszabályok kezdetben nem voltak egyértelműek (EUB, Mangold kontra Helm, C-144/04, 2005; Coleman kontra Attridge Law, C-303/06, 2008). Ily módon a Charta a meglévő normák formalizálásaként és a jogi haladás forrásaként szolgál. A megfelelési rendszerek esetében ez az ítélkezési gyakorlat rávilágít arra, hogy előre kell látni a jogi változásokat, nemcsak reagálni kell azokra.

Azok a szervezetek, amelyek esélyegyenlőségi politikájukat a nemzeti jog minimumára korlátozzák, fennáll annak a veszélye, hogy lemaradnak az EUB által meghatározott normáktól. A proaktív megfelelési program a Chartát dinamikus dokumentumként kezeli, amely elveit belső kódexekbe, sokszínűségi kezdeményezésekbe és monitoring folyamatokba építi be. Az európai egyenlőségi jog tágabb irányvonalához igazodva a szervezetek növelik legitimitásukat és a jogi kihívásokkal szembeni ellenálló képességüket. A Charta a foglalkoztatáson és a megkülönböztetésmentességen túl is érinti a megfelelést. A méltóságra, a magánélet védelmére és a szolidaritásra vonatkozó rendelkezései hatással voltak az Általános Adatvédelmi Rendelet (GDPR) megalkotására, a vállalatirányítási gyakorlatra és a társadalmi felelősségvállalásra irányuló törekvésekre.

Az egyenlő bánásmód már nem kizárólag munkajogi kérdés, hanem a szervezeti gyakorlat minden területére kiterjedő elv. A megfelelési tisztviselőknek a Chartát a teljességében kell szemlélniük, megértve, hogy a méltóság és az egyenlőség az emberi erőforrás politikák, az adatkezelés, az ügyfélkapcsolatok és az ellátási lánc irányításának szerves részét képezik. Ugyanakkor a Charta sokrétűsége kihívást jelent a következetes végrehajtásra nézve.

A tagállamok jelentős mérlegelési jogkörrel rendelkeznek az egyenlőségi normák érvényesítésében, és az értékelési mozgástér doktrínája eltérő szintű védelemhez vezethet. A megfelelés magában foglalja egy olyan összetett környezetben való eligazodást, ahol az uniós szabályok a nemzeti sajátosságokkal párhuzamosan léteznek. A hatékony megfelelési kereteknek ezért egyensúlyt kell teremteniük a helyi jogi hagyományok tiszteletben tartása és az egyenlőség Chartában megfogalmazott alapvető elvének betartása között.

Az egyenlő bánásmód emberi jogi dokumentumokban való formalizálása nem szünteti meg a megfelelési problémát, hanem átfogalmazza azt. A kulcskérdés az, hogy a széles körű egyenlőségi garanciákat hogyan lehet bírósági és közigazgatási határozatokon keresztül konkrét gyakorlatokká alakítani.

1. Német Szövetségi Alkotmánybíróság (BVerfG)

Az egyenlő bánásmód elve erős bírói fogalom a német Szövetségi Alkotmánybíróság joggyakorlatában. A német alaptörvény 1. cikke kimondja, hogy „az emberi méltóság sérthetetlen”, a 3. cikk pedig a törvény előtti egyenlőséget garantálja. Tiltja a nemen, származáson, nyelven és meggyőződésen alapuló megkülönböztetést (Grundgesetz, 1949, 1. és 3. cikk). A Bíróság ezeket a rendelkezéseket következetesen a német alkotmányos rend központi elemeinek tekintette. A BVerfG határozataiban hangsúlyozta, hogy a méltóság és az egyenlőség nem választható el egymástól; az emberekkel való egyenlőtlen bánásmód indokolás nélkül sérti méltóságukat.

Ez az elképzelés számos döntést befolyásolt, amelyek kiterjedtek a nemek közötti egyenlőségre, az állampolgári jogokra, valamint a kisebbségek és a fogyatékkal élők védelmére. A német modell megmutatja, hogy a méltóság miként szolgál a jog és a kormányzás minden területét meghatározó alapelveként (BVerfGE 39, 1, Abortion I, 1975). A Bíróság hajlandósága az összehasonlító érvelés mérlegelésére különösen globális szinten releváns. Noha a BVerfG a kontinentális jogi hagyományokban gyökerezik, a méltóság és az egyenlőség értelmezése során nem zárkózik el a külföldi ítélkezési gyakorlat vizsgálatától sem. A tudósok megfigyelték, hogy a Bíróság hivatkozott az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának határozataira olyan területeken, mint a szólásszabadság, a magánélet védelme és az egyenlőség (Kommer 2018: 211).

Bár ezek a hivatkozások nem kötelező erejűek, bíróságokon átívelő párbeszédet mutatnak be, ahol az alkotmánybíróságok tanulnak egymástól. Ez a párbeszéd az Egyesült Államokon túl is kiterjed. Az apartheid megszűnése óta a dél-afrikai alkotmánybíróság figyelemre méltó hivatkozássá vált, különösen a méltósággal és az anyagi egyenlőséggel kapcsolatos határozott ítéletei miatt (Liebenberg 2010: 33). Német és európai bírák dél-afrikai esetekre hivatkoztak, hogy bemutassák, hogyan lehet érvényesíteni az egyenlőséget a történelmi igazságtalanságok összefüggésében. Ez a nyitottság rávilágít arra, hogy az alkotmányjogot az egyenlőségről és a méltóságról folyó, globális vita alakítja.

A megfelelés szempontjából a legfontosabb dolog az, hogy a legitimitás erősödik, ha az intézmények a helyi törvényekhez és globális szabványokhoz hasonlítják magukat. Ahogyan az alkotmánybíróságok külföldről kérnek útmutatást, a szervezeteknek összehasonlító példákat kell keresniük, és belső politikáikat a nemzetközi legjobb gyakorlatokhoz kell igazítaniuk. Az egyenlő bánásmód tehát nem csupán nemzeti követelmény, hanem az igazságosságról és legitimitásról folytatott szélesebb körű beszélgetés része. A német alkotmánybíróság az egyen jogúságot elvi nyilatkozatból strukturált felülvizsgálati mechanizmussá változtatja, támogatva a kockázatalapú megfelelésértékelés gondolatát.

2. Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága (USSC)

Az egyenlő bánásmód elve az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának határozataiban is erőteljesen megfogalmazódott. A tizennegyedik módosítás egyenlő védelmi záradéka kimondja, hogy egyetlen állam sem tagadhatja meg „a joghatósága alá tartozó személyektől a törvények egyenlő védelmét” (az Egyesült Államok alkotmányának XIV. módosítása, 1. §). Ez a látszólag egyszerű kijelentés a sarokköve több mint egy évszázados ítélkezési gyakorlatnak, amely meghatározza az egyenlőséget az amerikai társadalomban. A Plessy kontra Ferguson ügyben (1896), amely fenntartotta a „külön, de egyenlő” szegregációt, a Brown kontra Oktatási Tanács (1954) ügyben benyújtott korai alkalmazásától kezdve a Brown kontra Oktatási Tanács (1954) ügyben, amely kimondta, hogy a különálló oktatási létesítmények „eredendően egyenlőtlenek”, a Bíróság döntései az egyenlő bánásmód elvének visszaesését és előrehaladását egyaránt tükrözik.

A későbbi határozatok kiterjesztették az egyenlő védelmet a nemi megkülönböztetésre (Amerikai Egyesült Államok kontra Virginia, 1996), a szavazati jogokra (Reynolds kontra Sims, 1964), valamint újabban a szexuális irányultságra és a házassági egyenlőségre (Obergefell kontra Hodges, 2015). Ezekkel az esetekkel a Bíróság részletes vizsgálati doktrínát épített ki: a faji alapú osztályozást „szigorú ellenőrzésnek”, a nemek szerinti besorolásokat „köztes vizsgálatnak” vetik alá, és más besorolásokat kevésbé szigorú szabványok szerint lehet értékelni. Ez az amerikai modell megmutatja, hogyan lehet egyenlő bánásmódot alkalmazni a megfelelési rendszerek strukturált igazolási folyamatán keresztül.

Az ellenőrzési keret lehetőséget kínál annak felmérésére, hogy az eltérő bánásmód jelentős érdeket szolgál-e, és kifejezetten ennek elérésére van-e szabva. A vállalati vagy intézményi megfelelés során ez az érvelés segít a megerősítő cselekvésről, a sokszínűségi politikáról vagy a kisebbségi igények kielégítéséről szóló döntésekben: nem minden megkülönböztetés tilos, de azok, amelyek a kiszolgáltatott csoportokat érintik, erős indoklást igényelnek.

Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága különösen fontos szerepet játszik a világon, mert döntései jól láthatóak, és az amerikai határokon túl is visszhangot keltenek. A Brown kontra Oktatási Tanács a faji szegregáció elleni nemzetközi szimbólummá vált, amelyet a bíróságok és a törvényhozók világszerte idéznek. A közelmúltban Obergefell felvetődött a házassági egyenlőségről szóló összehasonlító alkotmányjogi vitákban Európában, Latin-Amerikában és másutt. A német szövetségi alkotmánybírósághoz hasonlóan az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága is hozzájárul a méltóságról és az egyenlőségről folytatott globális párbeszédhez, még akkor is, ha indoklása az amerikai alkotmányosság egyedi aspektusait tükrözi: kontradiktórius peres eljárást, egyéni jogokat és erős bírósági jogorvoslatokat. A megfeleléshez két fontos tanulság van.

Először is, a legitimitás nemcsak a szabályok betartását követeli meg, hanem a rendszerszintű egyenlőtlenség aktív kezelését is – ezt Brown egyértelművé tette.

Másodszor, a megfelelési keretrendszereknek át kell venniük az Egyesült Államok strukturált indoklási megközelítését: a megkülönböztetett bánásmódnak világos normáknak kell megfelelnie, és az egyenlőtlenséget igazoló szabályokat terheli a bizonyítási teher. Ebben az értelemben a Legfelsőbb Bíróság határozatai azt mutatják, hogy az alkotmányjog hogyan kínálhat kötelező érvényű ítéleteket és hasznos eszközöket, amelyeket a szervezetek világszerte

alkalmazhatnak a méltányosság és a legitimitás értékelése során. A többszintű ellenőrzési modell az egyenlőséget változó intenzitású kontrollmechanizmusként határozza meg, hasonlóan a megfelelési kockázat besorolásához.

3. Magyar Alkotmánybíróság (AB)

Magyarország elkötelezettsége a nemzetközi esélyegyenlőségi egyezményekben egyaránt kiemeli az előrehaladást és a folyamatban lévő kérdéseket. Magyarország 1992-ben ratifikálta az EJEE-t, röviddel a demokráciára való áttérés után. Azóta az Emberi Jogok Európai Bíróságának joghatósága alá tartozik. Az Alkotmánybíróság – különösen az 1989. évi Alkotmány alapján hozott korai határozataiban – nagymértékben támaszkodott a strasbourgi ítélkezési gyakorlatra a helyi egyenlőségi normák megállapítása során, beleértve az eltérő bánásmód értékelésének arányossági tesztjét (9/1990. (IV. 25.) AB határozat).

Magyarország azonban nem ratifikálta az EJEE 12. jegyzőkönyvét, amely önálló diszkriminációs tilalmat hozna létre. Ez a hiány szakadékot teremt: míg az Alaptörvény XV. cikke széles körű alkotmányos védelmet biztosít a diszkrimináció ellen, a 12. jegyzőkönyv nélkül az egyének nem támaszthatnak önálló egyenlőségi követelést Strasbourg felé az Egyezmény egyéb jogain kívül. Magyarország ratifikálta az ICERD-t, az ICCPR-t, az ICESCR-t, a CEDAW-t és a CRPD-t. E kötelezettségek hazai végrehajtását az egyenlő bánásmódról szóló törvény (Ebkvt., 2003. évi CXXV. törvény) irányítja, amely meghatározza a közvetlen és közvetett diszkriminációt, zaklatást, szegregációt, viktimizációt, valamint a diszkriminációra vonatkozó utasításokat.

Az Ebktv alapján létrehozott, majd átszervezett Egyenlő Bánásmód Hatóság (EBH) volt a legfőbb végrehajtó szerv mindaddig, amíg funkcióit az alapvető jogok biztosának hivatala át nem vette. Ennek a beállításnak a gyakorlati hatékonyságáról – és megfelelési vonatkozásairól – a későbbi fejezetekben lesz szó. Egyelőre elég megjegyezni, hogy Magyarország megközelítését a nemzetközi esélyegyenlőségi normákhoz jelentős formális ratifikáció jellemzi, miközben a valós végrehajtás mélységéről és következetességéről folynak a viták. A magyar alkotmányjogban az egyenlő bánásmód egyre inkább korlátozza a közigazgatási tervezést, és nem csupán alanyi jog.

A magyar Alkotmánybíróság is jelentősen befolyásolta az egyenlő bánásmód doktrínáját Európában. A Bíróság 1989-es megalakulása óta az emberi méltóságot következetesen „anyajognak”, olyan alapelvnek tekinti, amelyből más jogok is származnak (23/1990. (X. 31.) AB határozat).

Határozataiban a méltóság alanyi jogként és objektív alkotmányos értéként is szolgál, amely a jogrendszeren is végigvonul. Ez a megközelítés a tomista hagyományt visszhangozza, ahol a méltóság a pozitív jog elé kerül, és a legitimitás végső mértékeként működik.

A Bíróság egyenlő bánásmód doktrínája a méltóságra vonatkozó ítélkezési gyakorlata mellett fejlődött ki. Az AB korai mérőföldkönek számító ügyeiben kimondta, hogy az indokolatlan eltérő bánásmód a méltóság, így az egyenlőség alkotmányos elvének sérelmét jelenti (9/1990. (IV. 25.) AB határozat).

Ez az értelmezés kiterjesztette az egyenlőség hatókörét a törvényi jog sajátos nyelvezetén túlra, és erős alkotmányos védelmet kínál a diszkriminációval szemben. A megfelelési

rendszerek esetében a magyar modell megmutatja, hogy a méltóság miként szolgálhat olyan általános szabályként, amely megköveteli a szervezetektől, hogy mindenfajta eltérő bánásmódot igazoljanak. A német bírósághoz hasonlóan a magyar bíróság sem működik elszigetelten. Határozatai gyakran hivatkoznak nemzetközi normákra, például az Emberi Jogok Európai Egyezményére, és néha más alkotmánybíróságok ítélkezési gyakorlatából is merítenek.

A tudósok felfigyeltek olyan esetekre, amikor az AB az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának eseteire hivatkozott az alkotmányos jogok értelmezésekor. Az elmúlt években dél-afrikai és kanadai esetek is szóba kerültek (Halmai és Tóth 2019: 87). Ez azt jelzi, hogy a magyar méltóság és egyenlőség doktrínája része az alkotmányos egyenlőségről szóló szélesebb európai és globális vitának. A Magyar Bíróság egyenjogúsítási gyakorlatának mélysége alaposabb figyelmet érdemel, mivel ez adja azt az alkotmányos alapot, amelyre a jelen könyvben tárgyalt megfelelési keretrendszer épül. Az ítélkezési gyakorlat több területe különösen tanulságos.

Az arányosságon alapuló egyenlőség teszt. A Bíróság a 9/1990. (IV. 25.) AB határozatában megállapította, hogy az egyenlőséghez való alkotmányos jog nem követeli meg minden helyzetben az azonos bánásmódot, hanem tiltja az indokolatlan eltéréseket. Az eltérő bánásmód csak akkor megengedett, ha az alkotmányosan érvényes célt szolgál, és megfelelő eszközöket alkalmaz.

Ez a teszt a német arányossági elemzéshez és a strasbourgi indoklási keretrendszerhez hasonlóan a magyar antidiszkriminációs jog alapját képezi. A megfelelési rendszerek számára egyértelmű mércét határoz meg: minden olyan politikának, eljárásnak vagy gyakorlatnak, amely eltérően kezeli az embercsoportokat, érvényes indoklást kell adnia, és arányosságot kell mutatnia.

Az ezen tesztet figyelmen kívül hagyó megfelelési auditok azt kockáztatják, hogy az eltérő bánásmódot támogatják, amely talán könnyebben megvalósítható, de nincs alkotmányos érvényessége.

Pozitív intézkedések és pozitív cselekvések. A Bíróság a 45/2000. (XII. 8.) AB határozatban az alulreprezentált csoportok képviselőinek javítását célzó kvótaalapú fellépések alkotmányosságát vizsgálta.

A Bíróság arra a következtetésre jutott, hogy a pozitív intézkedések nem alaptörvényellenesek, de az arányossági teszten át kell menniük. Ideiglenesnek, célzottak és valóban szükségesnek kell lenniük a dokumentált hátrányok kijavításához. Ez a pozíció közvetlenül kapcsolódik a megfelelési programokhoz, amelyek sokszínűségi célokat, mentorprogramokat vagy kedvezményes felvételi gyakorlatokat foglalnak magukban. A magyar alkotmányos szabvány nem írja elő és nem tiltja az ilyen intézkedéseket, de ragaszkodik ahhoz, hogy azok bizonyítékokon alapuljanak, arányosak és rendszeresen felülvizsgálva legyenek – mindezek olyan kritériumok, amelyeket a megfelelési rendszerek rendszeres egyenlőségi hatásvizsgálattal megvalósíthatnak.

Az „igazi” alkotmányjogi panasz és az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés. A 42/2012 (XII. 20.) AB határozat lehetővé tette a magánszemélyek számára, hogy megtámadják az alapvető jogokat, így az egyenlő bánásmódhoz való jogot is sértő bírósági határozatokat. Ez a mechanizmus a 0. fejezetben tárgyalt panaszmechanizmushoz kapcsolódva az alkotmányjogi panaszt elméleti normakontroll eszközből az egyéni jogok védelmének gyakorlati eszközévé változtatta. A „valódi” alkotmányjogi panasz megfelelési szempontból azt jelenti, hogy a

bíróságok által elbírált szervezeti gyakorlatok az egyenjogúságra vonatkozó alkotmányos megfelelést vizsgálhatják.

Ez hozzáad egy olyan elszámoltathatósági réteget, amelyet a megfelelési rendszereknek figyelembe kell venniük: a diszkriminatív eredményeket hozó belső politikák nemcsak adminisztratív vagy polgári kihívásokkal szembesülhetnek, hanem alkotmányos felülvizsgálattal is.

Strukturális egyenlőtlenség és méltóság. A Bíróság a 3/2019. (III. 7.) AB határozatban megvizsgálta a közterületen való szokásos tartózkodást kriminalizáló törvények alkotmányosságát. Bár ez a határozat közjogi kérdéssel foglalkozott, rávilágított a méltóság és a strukturális egyenlőtlenség közötti kapcsolatra.

A Bíróság elismerte, hogy a mélyszegénység büntetése alapvető aggályokat vet fel azzal kapcsolatban, hogy az állam tiszteletben tartja-e legkiszolgáltatottabb polgárai egyenlő méltóságát. Ez az érvelés az értékelési keret nyolcadik elvét – a strukturális és halmozott egyenlőtlenséget – támasztja alá, bemutatva, hogy az alkotmányos méltóságot nemcsak az egyéni diszkriminációs cselekmények sértik, hanem az egyes csoportokat szisztematikusan hátrányos helyzetbe hozó intézményi gyakorlatok is.

Az összehasonlító dimenzió.

A Magyar Bíróság összehasonlítási megközelítése az idők során változott. A Bíróság korai és termékeny éveiben (1990–1998) Sólyom főbíró idején hivatkozott a német alaptörvényi ítélkezési gyakorlatra, különösen a BVerfG méltóság- és arányossági doktrínájára, esetenként az amerikai ítélkezési gyakorlatra (Halmai és Tóth 2019, 87–95.). A későbbi években a Bíróság összehasonlító módszere szelektívebbé vált, és egyesek az Alaptörvény 2011-es elfogadását követően csökkent hajlandóságot mutattak a nemzetközi és összehasonlító standardok iránt (Kovács és Tóth 2015, 183–199.).

A megfelelés szempontjából ez a megfigyelés fontos: azt jelzi, hogy a megfelelési rendszerek értékeléséhez használt alkotmányos szabványok nem rögzítettek, hanem idővel változhatnak, amit a megfelelési szakembereknek szorosan figyelemmel kell kísérniük. A magyar alkotmányjog ezen vonatkozásai értelmes keretet teremtenek a megfelelésnek, amely az egyenlőséggel foglalkozik.

Az arányossági teszt meghatározza a mércét; a pozitív intézkedések joggyakorlata proaktív stratégiákat határoz meg az egyenlőség érdekében; a "valódi" alkotmányjogi panasz módot ad a jogok érvényesítésére; és a strukturális egyenlőtlenségről szóló méltóságon alapuló érvelés alátámasztja azt a nézetet, hogy a könyvben szereplő megfelelési keretrendszer rendszerszemléletű megközelítést igényel.

A magyar Alkotmánybíróság hozzájárulása az esélyegyenlőségről folytatott párbeszédhez nem csupán látszat, hanem elengedhetetlen a megfelelés-értékelés kritériumaihoz, amelyeket a kötetben végig használunk.

3.1 A formális egyenlőség megalapozása (1990–1992)

1. 9/1990. (IV. 25.) AB határozat – A formális egyenlőség, mint alkotmányos alapelv. Az Alkotmánybíróság először megállapította, hogy az egyenlőség elve hasonló bánásmódot

követel meg a hasonló helyzetben lévő emberekkel szemben. Eltérés csak alkotmányos okokból megengedett, és nem vezethet önkényes kizáráshoz (9/1990. (IV. 25) AB határozat). Ez az ítélet megerősítette a formális egyenlőség alapjait, hangsúlyozva, hogy a jogi és szervezeti szabályoknak konzisztensnek kell lenniük a hasonló esetekben. A megfelelési tisztviselő számára ez a döntés hangsúlyozza a belső következetesség szükségességét. A toborzási politikákat, az alkalmazottak értékelését és a fegyelmi intézkedéseket úgy kell megtervezni és végrehajtani, hogy az azonos pozícióban lévő személyekre ugyanazok a szabályok vonatkozzanak. Az önkényes kivételek, például egyes alkalmazottak juttatása, illetve másoktól annak ok nélküli megtagadása, alkotmányellenesek lehetnek. A megfelelési tisztviselőnek egységesen kell alkalmaznia a kritériumokat, ha az azonos besorolási fokozatba tartozó munkavállalók a vállalati HR politika alapján teljesítménybónuszt kapnak. Ha egy alkalmazottól megtagadják a bónuszt annak ellenére, hogy ugyanazokat a követelményeket teljesíti, mint a kollégák, a szervezet megsérti az egyenlő bánásmód elvét.

2. 21/1990. (X. 4.) AB határozat – A homogén csoportteszt, Ebben a fontos döntésben a Bíróság a homogén csoportteszt megalkotásával finomította az egyenlőség elvét. Ennek a tesztnek az a lényege, hogy az egyenlőség csak a hasonló tagokkal rendelkező csoportokon belül érvényesül. A különböző esetek eltérő kezelése nem jelent diszkriminációt. A homogén csoport létrejötte után azonban az eltérő bánásmódot jól indokolni kell (21/1990. (X. 4.) AB határozat).

A teszt eszközt ad a megfelelésért felelős tiszteknek: meg kell határozniuk, hogy a vizsgált személyek vagy csoportok összehasonlíthatók-e, mielőtt megvizsgálják a diszkriminációs kockázatokat. Az azonos szerződésért versengő cégek a közbeszerzések során homogén csoportot alkotnak. Az értékelési szempontoknak minden ajánlattevő esetében azonosaknak kell lenniük. Ha a közbeszerzési iroda ugyanazon a pályázaton belül egyes ajánlattevőkkel szemben szigorúbb követelményeket támaszt, míg másokkal szemben nem, az sérti az egyenlő bánásmód elvét.

3. 61/1992. (XI. 20.) AB határozat – Pozitív kötelezettségek az egyenlőség előmozdítására. Az Alkotmánybíróság itt túllépett a formális egyenlőségen azzal, hogy felismerte: az államnak pozitív kötelessége a folyamatos hátrányok megszüntetése. Hangsúlyozta, hogy az érdemi egyenlőség elérése eltérő bánásmódot igényelhet a hátrányos helyzetű csoportokkal szemben (61/1992. (XI. 20.) AB határozat). Ez aktív felelősséget ró a szervezetekre, különösen a közfeladatot ellátó vagy állami támogatásban részesülőkre. A megfelelésnek nemcsak a megkülönböztetés elkerülésére kell összpontosítania; a méltányos lehetőségek megerősítésére irányuló proaktív lépéseket is tartalmaznia kell.

Egy állami tulajdonú vállalat megfelelési tisztviselője mentorprogramokat valósíthat meg fiatal roma alkalmazottak vagy vezetői pályán lévő nők számára. Az ilyen intézkedések nem diszkriminatívak, de az Alkotmány előírja, hogy elősegítsék a rendszerszintű egyenlőtlenségek csökkentését.

3.2. Terjeszkedés az oktatásba, az arányosságba és a közszolgáltatásba (1999–2005)

4. 39/1999. (XII. 21.) AB határozat – Egyenlőség az oktatásban

Az Alkotmánybíróság foglalkozott az oktatáshoz való egyenlő hozzáférés alkotmányos követelményével. Kimondta, hogy az államnak mindenki számára biztosítania kell a minimális oktatási lehetőséget, miközben az érvényes oktatási célok észszerű eltéréseket is lehetővé teszi (39/1999. (XII. 21.) AB határozat). Az oktatási intézmények vagy minisztériumok megfelelési tisztviselői számára ez az eset rávilágít annak ellenőrzésére, hogy a felvételi folyamatok, az osztályozási rendszerek vagy a támogató szolgáltatások méltánytalanul hátrányos helyzetbe hoznak-e bizonyos csoportokat. Az egyetemi megfelelésért felelős tisztviselőnek gondoskodnia kell arról, hogy a felvételi vizsgák ne zárják ki közvetetten az alacsony jövedelmi háttérű jelentkezőket azáltal, hogy előkészítő kurzusokat vagy ésszerű alkalmazkodást kínálnak.

5. 45/2005 (XII. 14.) AB határozat – Arányosság a megkülönböztetett bánásmódban

Ebben az ügyben a Bíróság kifejtette, hogy az eltérések akkor indokoltak, ha érvényes alkotmányos célt szolgálnak, és azzal arányosak. Az ítélet megerősítette, hogy a pozitív intézkedések elfogadhatók, de gondosan mérlegelni kell őket (45/2005. (XII. 14.) AB határozat). Ez a határozat arra utasítja a megfelelésért felelős tisztviselőket, hogy az arányossági értékelést építsék be politikáikba. Az olyan eltérések, mint az életkoron alapuló munkahelyvédelem, a nemi kvóták vagy a fogyatékkal élők elhelyezése, megengedettek, ha észszerűek, szükségesek és nem túlzóak. Például egy munkahelyi biztonsági szabályzat előírhatja, hogy a 60 év feletti munkavállalók gyakoribb egészségügyi ellenőrzéseket végezzenek. A megfelelésért felelős tisztviselőnek igazolnia kell, hogy ez a követelmény valódi biztonsági aggályokon alapul, és arányos, nem diszkriminatív.

6. 22/2005 (VI. 17.) AB határozat – Egyenlő bánásmód a közszolgálatban

A Bíróság hangsúlyozta, hogy a köztisztviselők egyenlő bánásmódot érdemelnek az előléptetés és a fizetés terén. A közszolgálatban való eltérő bánásmódnak indokoltnak és arányosnak kell lennie (22/2005. (VI. 17.) AB határozat). Ebben az esetben a kormányhivatalok megfelelési tisztviselőinek felül kell vizsgálniuk a humánerőforrás-politikát, hogy elkerüljék az igazságtalan vagy politikailag motivált különbségeket az előléptetések, fizetések vagy a fegyelmi intézkedések terén. Az önkormányzat megfelelési tisztviselője gondoskodik arról, hogy az azonos beosztású közalkalmazottak hasonló fizetést kapjanak, és hogy az előléptetések objektív teljesítményméréseken alapuljanak, ne politikai kapcsolatokon.

3.3 Szociális juttatások, nemek, EU-közelítés, romák jogai (2012–2015)

7. 33/2012 (VII. 17.) AB határozat – A szociális ellátásokhoz való egyenlő hozzáférés

A Bíróság megvizsgálta, hogy a szociális segélyprogramok közötti különbségek ellentétesek-e az egyenlőség elveivel. Kimondta, hogy bár az eltérő szociálpolitika megengedett, annak indokoltnak és az érvényes céllal arányosnak kell lennie (33/2012. (VII. 17.) AB határozat). Ez az ítélet különösen fontos a jóléti igazgatási szervek vagy a közpénzeket kezelő nem kormányzati szervezetek megfelelési tisztviselői számára. Megköveteli számukra, hogy világos, igazságos és megkülönböztetéstől mentes szociális támogatási rendszereket hozzanak létre. Az önkormányzati jóléti hivatal megfelelési tisztviselője gondoskodik arról, hogy a lakhatási támogatásra való jogosultsági kritériumokat következetesen alkalmazzák. Gondoskodnak arról is, hogy az ügyintézők objektív normákat kövessenek a tisztességtelen kizárások elkerülése érdekében.

8. 7/2014 (III. 7.) AB határozat – Nemek közötti egyenlőség és családvédelem

Ebben az ítéletében a Bíróság mérlegelte a nemek közötti egyenlőséget az alkotmányos családvédelmi rendelkezésekkel. Kiemelte, hogy a nemi alapú különbségeket alaposan át kell tekinteni, és a nők esélyegyenlőségének támogatása érdekében pozitív intézkedések indokolhatók (7/2014. (III. 7.) AB határozat). Ez az eset segít a megfelelésért felelős tiszteknek olyan munkahelyi egyenlőségi terveket készíteni, amelyek egyensúlyban tartják a családi kötelezettségeket a karrier növekedésével. Biztosítaniuk kell, hogy a szülési vagy apasági szabadság ne rontsa a karrierlehetőségeket. Egy magáncégnél a megfelelésért felelős tiszt ellenőrzi az előléptetési szabályzatot, hogy biztosítsa, hogy a szülési szabadságról visszatérő nők ugyanolyan előrelépési lehetőségeket kapjanak, és ne legyenek rejtett szankciók a családdal összefüggő szabadság igénybevételére.

9. 14/2014 (V. 13.) AB határozat – EU és nemzetközi szabványokhoz való igazodás

Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy Magyarország egyenlő bánásmódra vonatkozó kötelezettségei a nemzeti jogon túl kiterjednek az uniós jogra és a nemzetközi szerződésekre is (14/2014. (V. 13.) AB határozat). A Bíróság hangsúlyozta, hogy a helyi intézkedések értékelésekor figyelembe kell venni az uniós jogban a megkülönböztetésmentesség elvét. Ez azt sugallja a megfelelésért felelős tisztviselők számára, hogy a szervezeti gyakorlatokat a nemzeti szabványok, az EU szabályozások és az ítélkezési gyakorlat alapján kell értékelni. A multinacionális vállalatok számára biztosítja a konzisztenciát a különböző régiókban. Egy Magyarországon működő banknak gondoskodnia kell arról, hogy diszkriminációellenes politikája összhangban legyen a helyi egyenlő bánásmóddal kapcsolatos törvényekkel és a pénzügyi szolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférésre vonatkozó uniós szabályozással. A megfelelésért felelős tisztviselőnek biztosítania kell, hogy a kreditpontozási gyakorlatok nem tesznek szándékosan megkülönböztetést a kisebbségekkel vagy a nőkkel szemben, összhangban az EU megkülönböztetésmentességi normáival.

10. 30/2015 (X. 15.) AB határozat – Roma kisebbségi jogok és érdemi egyenlőség

Az Alkotmánybíróság külön foglalkozott a roma közösségek védelmével, kimondva, hogy az érdemi egyenjogúság megköveteli a folyamatos társadalmi kirekesztésük elleni küzdelmet. Hangsúlyozta, hogy az államnak aktív lépéseket kell tennie a lakás-, oktatás- és foglalkoztatáspolitikában (30/2015. (X. 15.) AB határozat). Ez az eset megerősíti a pozitív kötelezettség doktrínáját. A megfelelésért felelős tiszteknek be kell építeniük a sokszínűséget és az integrációs stratégiákat szervezeti kereteikbe, különösen, ha marginalizált közösségekkel dolgoznak. Az állami tulajdonban lévő vállalatok megfelelési tisztviselője gondoskodik arról, hogy a közbeszerzési szerződések olyan szociális záradékokat tartalmazzanak, amelyek elősegítik roma munkavállalók vagy alvállalkozók felvételét kisebbségi tulajdonú cégektől.

3.4 Az egyenlőség joggyakorlatának új területei (2016–)

11. 23/2016 (XII. 12.) AB határozat - Fogyatékosággal élő személyek jogai

Az Alkotmánybíróság kiemelte, hogy a fogyatékosággal élőknek joguk van a formális egyenlőséghez és az észszerű alkalmazkodáshoz. Ennek az elhelyezésnek a megtagadása közvetett diszkriminációhoz vezethet (23/2016. (XII. 12.) AB határozat). A megfelelésért felelős tiszteknek gondoskodniuk kell arról, hogy a szervezeti szabályok és a fizikai környezet véletlenül se zárja ki a fogyatékkal élőket. A politikáknak elég rugalmasnak kell lenniük ahhoz, hogy személyre szabott támogatást nyújtsanak. Egy pénzügyi intézmény megfelelési tisztviselője segít

abban, hogy a látássérült ügyfelek hozzáférhessenek a banki szolgáltatásokhoz olyan online platformokon keresztül, amelyek képernyőolvasóval és alternatív szerződésformátumokkal, például Braille-írással vagy hanggal működnek.

12. 9/2018 (VII. 9.) AB határozat - Egyenlő bánásmód a digitális környezetben

A Bíróság elismerte, hogy a digitalizáció új kirekesztési kockázatokat rejt magában. Kimondta, hogy a hatóságok által nyújtott online szolgáltatásoknak hozzáférhetőnek és megkülönböztetéstől mentesnek kell lenniük (9/2018. (VII. 9.) AB határozat). Ez a határozat hangsúlyozza annak szükségességét, hogy a megfelelésért felelős tisztviselők belefoglalják a digitális hozzáférhetőséget a kockázateértékelésbe és a szolgáltatásnyújtásba. Egy önkormányzat megfelelési tisztviselője gondoskodik arról, hogy az e-kormányzati portál mobilbarát legyen, többnyelvű felületeket kínáljon, és támogassa a kiegészítő technológiákat, hogy elkerülje az idős vagy a kisebbségi nyelveket beszélők kizárását.

13. 2/2019 (III. 5.) AB határozat - Egyenlő hozzáférés a közbeszerzésben

Az Alkotmánybíróság hangsúlyozta, hogy a közbeszerzéseknél az egyenlő bánásmód alkotmányos követelmény. Az ajánlattevők közötti eltérésnek objektívnek, átláthatónak és méltányosnak kell lennie (2/2019. (III. 5.) AB határozat). Ez az eset a beszerzést a megfelelés kulcsfontosságú területeként pozicionálja: minden pályázati eljárásnak egyértelmű, egyenlő bánásmódra vonatkozó biztosítékokkal kell rendelkeznie. Egy állami tulajdonú energiavállalat megfelelési tisztviselője ellenőrzi a pályázati dokumentumokat, hogy megbizonyosodjon arról: a műszaki leírások nem egy szállítóhoz vannak szabva, ezzel elősegítve a versenyt és az egyenlő esélyeket minden ajánlattevő számára.

14. 26/2020 (XII. 2.) AB határozat - Esélyegyenlőség és társadalombiztosítás

A Bíróság megvizsgálta, hogy a nyugdíjjogosultságok közötti különbségek sértik-e az egyenlőséget. Úgy döntött, hogy a társadalombiztosítási rendszerek csak logikus és méltányos indoklás esetén tehetnek különbséget a csoportok között (26/2020. (XII. 2.) AB határozat). A jóléti vagy biztosítási szervezetek megfelelési tisztviselői számára ez az ítélet kiemeli a méltányosság és az átláthatóság szükségességét a juttatási programokban. A nyugdíjalap megfelelési tisztviselője gondoskodik arról, hogy a jogosultsági szabályok változásait egyértelműen közöljék, következetesen alkalmazzák, és az önkényes különbségtételek helyett szilárd biztosításmatematikai érveléseken alapuljanak.

15. 11/2021 (IV. 7.) AB határozat - Adatvédelem és egyenlő bánásmód

A Bíróság felismerte, hogy a személyes adatok megkülönböztető módon történő kezelése sértheti az egyenlő bánásmód elvét. Hangsúlyozta, hogy a személyes adatok kezelése nem kelthet indokolatlan különbségeket, különösen az olyan érzékeny kategóriák tekintetében, mint az etnikai hovatartozás, a vallás vagy a politikai vélemény (11/2021. (IV. 7.) AB határozat). A megfelelési tisztviselőknek az adatvédelmet (GDPR-megfelelés) az egyenlő bánásmód politikájával kell kombinálniuk, biztosítva, hogy az algoritmusok és az adatvezérelt döntéshozatal mentes legyen az elfogultságtól. Egy fintech vállalatnál a megfelelési tisztviselő felülvizsgálja az automatizált hitelpontozási rendszereket, hogy megbizonyosodjon arról, hogy azok nem tesznek-e közvetett megkülönböztetést a jelentkezők között etnikai hovatartozásuk, például irányítószámok vagy városrészek alapján.

16. 25/2022 (X. 19.) AB határozat - Az egészségügyi ellátáshoz való egyenlő hozzáférés

Az Alkotmánybíróság megerősítette, hogy az egyenlő bánásmódhoz való jog magában foglalja az alapvető egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférést. Kimondta, hogy az

állami hatóságoknak biztosítaniuk kell a korlátozott egészségügyi források méltányos elosztását, a megkülönböztetést csak objektív egészségügyi szempontok indokolják (25/2022. (X. 19.) AB határozat). Az egészségügyi megfelelésért felelős tisztviselőknek be kell építeniük az egyenlőséget az elosztási politikákba, biztosítva, hogy az osztályozás vagy a prioritások meghatározása világos, objektív szabályokon alapuljon, nem pedig a társadalmi helyzeten, életkoron vagy pénzügyi kapacitáson. A kórházban a megfelelésért felelős tiszt gondoskodik arról, hogy az életmentő kezelésekhez, például intenzív osztályos ágyakhoz vagy szervátültetésekhez való hozzáférés objektív orvosi irányelveket kövessen, és ne befolyásolja a betegek biztosítási típusa vagy társadalmi-gazdasági háttere.

17. 3/2023 (II. 28.) AB határozat - Gyermekek egyenlő bánásmódja

A Bíróság megerősítette, hogy a gyermekek különleges alkotmányos védelmet érdemelnek, és az egyenlőségnek a gyermek mindenek felett álló érdekét kell szolgálnia. A gyerekekkel szembeni eltérő bánásmód – például oktatási, szociális vagy gyámügyi ügyekben – csak akkor fogadható el, ha az igazságos és a fejlődésüket elősegíti (3/2023. (II. 28) AB határozat). Az iskolák, a gyermekvédelmi szolgálatok vagy a civil szervezetek megfelelési tisztviselőinek minden eljárásba be kell építeniük a „gyermek mindenek felett álló érdeke” szabványt, biztosítva, hogy a gyermek ne kerüljön hátrányba családi állapot, fogyatékosság vagy kisebbségi háttér miatt. A helyi oktatási hatóság megfelelési tisztviselője biztosítja, hogy a nevelőszülőktől származó gyermekek ugyanolyan hozzáférést kapjanak az iskolán kívüli programokhoz és a korrepetáláshoz, mint a stabil családból származó társaik.

18. 19/2023 (VII. 15.) AB határozat - Digitális jogok és egyenlő bánásmód

A Bíróság megvizsgálta, hogy a hatóságok algoritmikus döntéshozatala sértheti-e az egyenlő bánásmódot. Döntött arról, hogy az automatizált rendszereknek átláthatónak és ember által felügyeltnek kell lenniük, különösen, ha az alapvető jogok érintettek (19/2023 (VII. 15.) AB határozat). Ez a határozat az algoritmikus elszámoltathatóságot megfelelési követelményként határozza meg: a tiszteknek gondoskodniuk kell arról, hogy a digitális platformok és az AI-eszközök ne tartalmazzanak rejtett torzításokat.

Egy állami foglalkoztatási ügynökség megfelelési tisztje értékeli a mesterséges intelligencia álláskereső eszközét, hogy megbizonyosodjon arról, hogy nem zárja ki szisztematikusan a roma jelentkezőket vagy az egyedülálló anyákat közvetett mutatók alapján.

Vizuális keretek az egyenlő bánásmódot és a megfelelésért Alkotmánybírósági ítélkezési gyakorlat (1990–) 1990–1992:

A Formai Esélyegyenlőség Alapítványa 9/1990

- Az egyenlőség alkotmányos alapelveként való rögzítése 21/1990
- Az egyenlő bánásmód közjogi tisztázása 61/1992
- A formális egyenlőség megszilárdítása 1999–2005:

Oktatási, arányossági és közszolgálati terjeszkedés 39/1999

- Egyenlőség az oktatáshoz való hozzáférésben 22/2005
- Egyenlő bánásmód a közszolgálatban és a közigazgatásban 45/2005
- Arányosság és az egyenlőség kiegyensúlyozása a versengő jogokkal 2012–2015:

Szociális ellátások, nemek közötti egyenlőség, uniós igazodás, roma jogok 33/2012

- Egyenlőség a szociális ellátásokhoz való hozzáférésben 7/2014
- A nemek közötti egyenlőség és a diszkrimináció elleni küzdelem 14/2014
- Roma jogok és érdemi egyenlőség 30/2015
- Harmonizáció az EU egyenlő bánásmód keretrendszerével 2016–2023:

Az egyenlőségi jogtudomány új területei 23/2016

- 19/2023 - Fokozatos terjeszkedés:
- Fogytékossági jogok
- Digitális egyenlőség és hozzáférés
- Egyenlőség a közbeszerzésekben
- Társadalombiztosítási méltányosság
- Adatvédelem és egyenlő bánásmód
- Egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés
- Gyermekjogok Algoritmikus igazságosság és egyenlőség az automatizált döntéshozatalban

Ez a verzió az ítélkezési gyakorlat azonosítóit és az érdemi témákat együtt tartja, így történelmi áttekintésként és tematikus térképként is hasznos.

4. Következtetés

Az egyenlő bánásmód történetének és filozófiájának feltárása azt mutatja, hogy ez az elv mindig is több volt egy jogi technikaiságnál. Ez egy erkölcsi útmutató, amely különböző korszakokon keresztül befolyásolta a jogrendszereket. Egy konzisztens téma Arisztotelész azon hitétől, hogy az igazságosságnak igazságosnak és arányosnak kell lennie, Aquinói Tamás azon elképzelésén keresztül, miszerint az emberi méltóság igazságos törvényt mér, egészen a felvilágosodásnak a polgárok autonómiájára és egyenlőségére való összpontosításáig.

Az egyenlő bánásmód nem csupán jogi erény; magához a joghoz is elengedhetetlen. Ez a nagy hagyomány jelentős töréseket és elvesztett lehetőségeket is mutat.

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 1948-ban minden ember egyenlő méltóságát hirdette, de több mint két évtizeden át nem vezetett az egyenlő bánásmód szilárd keretéhez. Ez a késés az akkori politikai kihívásokat tükrözi. A hidegháborús feszültségek, a gyarmati történelem és a megoldatlan társadalmi hierarchiák hátráltatták a nemzetközi közösséget abban, hogy a törekvésekből a végrehajtás felé haladjon. Hasonlóképpen, még a méltóság erőteljes szószólói is szembesültek a politikai érdekek nyomásával.

A magyar eset jól mutatja, hogy az intézményi függetlenséget nem vehetjük természetesnek. Amikor a bíróságokat politikai kinevezéseknek és reformoknak vetik alá, az egyenlőség védelmezőjeként betöltött szerepük veszélybe kerül. Ezek a szünetek fontosak a megfelelő rendszerek számára. Ha a történelem azt mutatja, hogy a politikai befolyás késleltetheti vagy alááshatja a jogi garanciákat, a szervezeteknek nem szabad kizárólag külső törvényekre hagyatkozniuk etikai kötelezettségeik meghatározásában.

A megfelelés kiegyenlítő erőként működhet. A méltóság és az egyenlőség elveinek elfogadásával a megfelelés olyan normákat állít fel, amelyeket kevésbé érintenek a politikai változások és az intézményi gyengeségek. Ez nem jelenti az alkotmánybíráskodás felváltását; inkább egy újabb védelmi réteg hozzáadásával jár.

A tágabb tanulság az, hogy a jogi szövegek önmagukban nem tudják biztosítani az egyenlő bánásmódot. Ez az elv éberségi kultúrát igényel mind az állami, mind a magánszervezetektől.

A filozófia hagyatéka, a fejlődő bírósági döntések és az emberi jogi keretek alapot nyújtanak az egyenlő bánásmód érvényesüléséhez. Ezeknek az értékeknek a gyakorlatba ültetése azonban egyre inkább a megfelelési rendszerektől függ, amelyek előmozdítják a méltányosságot, az átláthatóságot és az elszámoltathatóságot a napi működés során. Ily módon az egyenlő bánásmód története egyszerre áll a folytonosság és a kiszolgáltatottság jegyében. Erőssége nemcsak filozófiai érvekből vagy jogi doktrínákból fakad, hanem a szervezetek azon elkötelezettségéből is, hogy ezeket az elképzeléseket a gyakorlatba átültessék.

A hagyomány és az innováció ezen kombinációja előkészíti az utat a következő fejezethez, amely az egyenlő bánásmód alkalmazását szemlélteti a politikai, gazdasági és oktatási lehetőségek vizsgálata során.

Az alkotmánybírási gyakorlat azt mutatja, hogy az egyenlő bánásmód nem rögzített jogként, hanem az indokoltság, az arányosság és az intézményes érvelés értékelésének keretként működik.

A következő fejezet ezt az igazságszolgáltatási logikát gyakorlati megfelelési keretté alakítja. E különbségtelek működési következményeit a 4. fejezet az egyenlő bánásmód nyolc alapelve alapján keresztül fejti ki.

4. fejezet – Az egyenlő bánásmód nyolc alapelve a compliance-ben

1. Az egyenlő bánásmód mint compliance-értékelési keret

Az egyenlő bánásmód nyolc alapelve olyan értékelési keretet hoz létre, amely inkább szűrőmechanizmusként, semmint ellenőrző listaként működik. Ebben a kötetben „Makkos Comb”-nak hívják, ami a megfelelési rendszereken belüli szerkezeti torzulások és halmozott egyenlőtlenségek feltárásában betöltött szerepét tükrözi. Az elemzéshez a Nyolc alapelv integrált diagnosztikai eszközként használható. Ez a kötet Makkos Egyenlőségi Fésűként emlegeti.

A metafora egy módszert javasol az intézményi berendezkedések „átfésülésére”, hogy megtaláljuk azokat a területeket, ahol a látszólag semleges szabályok, eljárások vagy gyakorlatok – akár közvetlenül, akár közvetve – egyenlőtlen bánásmódhoz vezetnek. Az egyenlő bánásmód nem csupán egy a sok megfelelési kötelezettség közül; ez az a keret, amely legitimálja azokat a kötelezettségeket. A korábbi fejezetek megmutatták, hogy az egyenlőség régóta a legitim hatalom kulcsfontosságú követelménye, de intézményi környezetben gyakran sérülékeny.

A filozófiai elmélet, az alkotmányjog és az emberi jogi rezsim egyaránt egyetért abban, hogy a formális egyenlőség önmagában nem tudja megállítani a diszkriminációt, a kirekesztést

vagy a halmozott hátrányokat. A normatív célok és a valós hatások közötti kapcsolat különösen nyilvánvaló a mai megfelelési rendszerekben. Ezek a rendszerek gyakran formális szabályokat hoznak létre, miközben figyelmen kívül hagyják a szervezeti gyakorlatokon belüli strukturális egyenlőtlenségeket. Ez a fejezet a megfelelési egyenlő bánásmód nyolc alapelvének gyakorlati értékelési keretként történő bevezetése kapcsán foglalkozik ezzel a kapcsolattal.

Az alapelvek célja, hogy az egyenlőség iránti elvont kötelezettségvállalásokat a megfelelési rendszerek értékelésének, strukturálásának és korrekciójának konkrét kritériumaivá alakítsák. Ahelyett, hogy az egyenlő bánásmódot csak egy újabb kötelezettségnek tekintené, a keretrendszer azt a fő mércét állítja be, amelyhez magát a megfelelés legitimitását méri. Módszertani szempontból a Nyolc Alapelv nem hoz létre új jogi normákat.

A meglévő alkotmányos, emberi jogi és kormányzási normákat egy összefüggő elemző struktúrába egyesítik. Mindegyik elv rávilágít arra, hogy az egyenlőség a gyakorlatban más-más módon sérülhet, még akkor is, ha a formális jogszerűség sértetlen. Ezek együttesen lehetővé teszik, hogy a megfelelési elemzés az egyszerű ellenőrző listákról áttérjen annak alaposabb értékelésére, hogy a szabályok, eljárások és a döntéshozatal hogyan hatnak az egyénekre egyenlőtlen intézményi kontextusokban. Fontos, hogy az alapelvek kumulatívak és összefüggenek egymással.

Az egyik területen tapasztalható kudarcok gyakran felerősítik a többi területen tapasztalható hiányosságokat. Például a hozzáférés formális egyenlőségét alááshatják a gazdasági korlátok, a technológiai kirekesztés vagy a kulturális marginalizálódás. Ezért a keretrendszert nem szabad szelektíven alkalmazni. Széles perspektívát kínál a megfelelési kockázatok azonosítására, összehasonlítására és kezelésére a különböző jogi területeken és szervezeti környezetekben.

Ennek a nyolcadik elvnek a bevezetése jelentős módszertani változást jelent. Az egyenlő bánásmódot ma már nemcsak a jogszerűség vagy a méltányosság statikus nézetei alapján értékeli, hanem dinamikus, hosszú távú perspektíván keresztül.

A megfelelésnek figyelembe kell vennie a trendeket, a mintákat és az általános eredményeket, nemcsak az egyedi eseteket. Ebben az összefüggésben a strukturális és kumulatív egyenlőség kapcsolóelvként szolgál, amely integrálja és pozicionálja az egyenlő bánásmód egyéb szempontjait. Az alapelvek nem ellenőrző listaként, hanem kölcsönható dimenzióként működnek, amelyek együttes hatásai határozzák meg a megfelelés legitimitását.

2. Formális esélyegyenlőség

A formális esélyegyenlőség az egyenlő bánásmód legelismertebb értelmezése. Filozófiai alapjai a természetes jogok liberális hagyományában rejlenek, különösen John Locke azon meggyőződésében, hogy minden egyén természeténél fogva szabad és egyenlő, és megérdemli az élet, a szabadság és a tulajdon védelmét. Az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozat, valamint az Emberi és Állampolgári Jogok Francia Nyilatkozata ezt az eszményt állapította meg, kimondva, hogy „minden ember egyenlőnek teremtetett”, és hogy „az emberek szabadnak születnek, és jogaik tekintetében egyenlők maradnak”.

Az egyenlőségnek ez a nézete univerzális és következetes szabályokra való felhívást jelent: az egyéneket olyan releváns tényezők alapján kell értékelni, mint az érdemek vagy képesítések, nem pedig olyan önkényes megkülönböztetések alapján, mint a faj, a nem vagy a vallás.

Ezért a formális egyenlőség a modern jogi és megfelelési keretek alapvető követelménye. Enélkül minden további igazságszolgáltatási igény gyengül. Magánjogi kontextusban a formális egyenlőség érvényesítése gyakran kihívást jelent, mivel a bizonyítási szabályok hátrányos helyzetbe hozhatják a károsult felet.

Jakab és Mélypataki amellett érvel, hogy az egyenlő bánásmód elvének polgári jogi alkalmazása jelentős feszültségeket szül, különösen a bizonyítást illetően. A különböző joghatóságok bíróságai az egyenlő bánásmódot a formális egyenlőséggel kötötték össze. Az Egyesült Államokban a Legfelsőbb Bíróság mérőföldkőnek számító ítélete a Brown kontra Oktatási Tanács ügyben elutasította a Plessy kontra Ferguson ügyben hozott „külön, de egyenlő” doktrínát, kijelentve, hogy a szegregáció az állami iskolákban „eredendően egyenlőtlen”. Ez a váltás hangsúlyozta, hogy az egyenlőséget következetességgént és méltányossággént értelmezzük, nem csupán formális egyenértékűségként.

Európában az Emberi Jogok Európai Egyezményének 14. cikke rögzíti ezt az elvet, tiltva a diszkriminációt az egyezményes jogok gyakorlása során. Az Emberi Jogok Európai Bírósága a Thlimmenos kontra Görögország ügyben megállapította, hogy az egyenlő bánásmódot nemcsak az indokolatlanul eltérő bánásmód sértheti, hanem az is, ha nem tesznek különbséget a jelentősen eltérő helyzetben lévő emberek között.

Ezenkívül az Európai Unió Bírósága a Mangold kontra Helm ügyben elismerte, hogy az életkoron alapuló megkülönböztetés sérti az egyenlő bánásmódot, még kifejezett uniós jogszabályok hiányában is. Noha a formális egyenlőség széles körben elfogadott, a bizonyítékok arra utalnak, hogy az alkalmazása terén továbbra is hiányosságok vannak.

Az Európai Unió 2023-as esélyegyenlőségi jelentése szerint minden ötödik uniós polgár számolt be a foglalkoztatás során alkalmazott diszkriminációról, amely gyakran életkoron, nemem vagy etnikai származáson alapul. Magyarországon az Egyenlő Bánásmód Hatósághoz benyújtott panaszok több mint 40%-a munkahelyi diszkriminációra vonatkozott, amely aránytalanul érinti a roma egyéneket, a nőket és a fogyatékkal élőket. Ezek a statisztikák azt mutatják, hogy bár a formális egyenlőség papíron létezik, az egyenlőtlen végrehajtás, különösen a korlátozott erőforrásokkal rendelkező intézményekben, továbbra is kihívást jelent.

A szervezeteknek objektív és átlátható döntéshozatali folyamatokat kell létrehozniuk a megfelelési rendszerekhez. A toborzásnak és az előléptetésnek következetes kritériumokat kell követnie. A fizetési rendszereknek egyformán kell érvényesülniük, a belső magatartási kódexeknek pedig meg kell tiltaniuk a zaklatást és a diszkriminációt. A panasztételi mechanizmusoknak biztosítaniuk kell a pártatlan felülvizsgálatot. A gyakorlati megfelelési intézkedés az EU fizetések átláthatóságáról szóló irányelve, amely előírja, hogy a 100 főnél több alkalmazottat foglalkoztató vállalatok tegyék közzé a bérkülönbségekre vonatkozó adatokat.

Bár ez átláthatósági követelményként van megfogalmazva, operacionalizálja a formális egyenlőséget azáltal, hogy a munkáltatók indokolják az eltérő bérezést. Hasonlóképpen, a vállalati panaszcsatornák, amelyeket gyakran a visszaélést bejelentő szabályozás alapján hoznak létre, biztosítják, hogy az alkalmazottak egyenlő hozzáférést kapjanak a jelentéstételi mechanizmusokhoz.

Jelentősége ellenére a formális egyenlőség kritikával szembesül. Egyesek azzal érvelnek, hogy ez csak a nyílt diszkriminációval foglalkozik, miközben figyelmen kívül hagyja azokat a strukturális akadályokat, amelyek megakadályozzák a hátrányos helyzetű csoportok egyenlő

versenyét. Például igazságosnak tűnhet, hogy minden jelentkező számára ugyanazt a tesztet írják elő, de hátrányos helyzetbe hozhatja azokat, akik nem rendelkeznek egyenlő oktatási lehetőségekkel.

A kritikusok arra figyelmeztetnek, hogy bár elengedhetetlen, a formális egyenlőség nem elegendő további intézkedések nélkül. Mindazonáltal a formális egyenlőség továbbra is a legitimitás szükséges mércéje. A szabályok következetes alkalmazása nélkül a megfelelés önkényessé vagy elfogulttá válik. Ez a szervezeti legitimitás első védelmi vonala, amely biztosítja, hogy mindenkit releváns kritériumok alapján ítéljenek meg, ne pedig lényegtelen különbségek alapján. A formális egyenlőség minimális követelmény, de önmagában nem elég.

3. A lényegi esélyegyenlőség

A lényegi esélyegyenlőség túlmutat az egyszerű szabályokon a rendszerszintű hátrányok kezelésére. John Rawls igazságosságelmélete (1971/1999, 72) kijelentette, hogy az egyenlőtlenségek csak akkor fogadhatók el, ha a társadalom legrosszabb helyzetű tagjainak javát szolgálják (a „különbség elve”), és ha a hasonló tehetséggel és ambíciókkal rendelkező egyének gazdasági háttérüktől függetlenül hasonló esélyekkel rendelkeznek (tisztességes esélyegyenlőség).

Amartya Sen képességekkel kapcsolatos megközelítése (1999, 75) tovább hangsúlyozza, hogy a jogoknak nincs valódi értéke a gyakorlásuk valódi szabadsága nélkül. Martha Nussbaum (2011, 25) rámutat az olyan alapvető emberi képességekre, mint az egészség, az oktatás és a részvétel, amelyek szükségesek a valódi egyenlőséghez. Az érdemi egyenlőség tehát aktív lépéseket igényel: újraelosztási politikát, pozitív fellépést és intézményi változtatásokat, amelyek a strukturális akadályokat kezelik.

A bíróságok fokozatosan elismerték az anyagi egyenlőséget. Az Egyesült Államokban a megerősítő keresetet a Grutter kontra Bollinger ügyben (539 U.S. 306, 2003) hagyták jóvá, ahol a Legfelsőbb Bíróság úgy döntött, hogy a felsőoktatás sokszínűsége indokolja a fajtudatos felvételi politikát, amennyiben azok szűkre összpontosítottak és időben korlátozottak.

Bár a későbbi ítéletek (*Students for Fair Admissions v. Harvard*, 2023) korlátozták az igenlő lépéseket, továbbra is vita tárgyát képezi és befolyásos az az elképzelés, hogy a strukturális hátrányok korrekciós intézkedéseket igényelnek.

Európában az Európai Unió működéséről szóló szerződés 157. cikkének (4) bekezdése kifejezetten lehetővé teszi a nemek közötti egyenlőség érdekében tett pozitív fellépést a foglalkoztatásban. Az EUB ítélkezési gyakorlata a kényes egyensúlyt mutatja: a Kalanke kontra Bremen (C-450/93, 1995) szüntette meg a nők automatikus preferenciáját, míg a Marschall kontra Nordrhein-Westfalen (C-409/95, 1997) egyenlő minősítések esetén engedte meg a preferenciákat, mindaddig, amíg a helyzetet esetenként felülvizsgálták. Ezek a döntések azt mutatják, hogy bár az érdemi egyenlőség elfogadható, annak arányosnak kell maradnia.

A pozitív intézkedéseknek vegyes, de jelentős hatásuk voltak. Az Egyesült Államok egyetemén végzett tanulmányok azt mutatják, hogy az igenlő cselekvés növelte az alulreprezentált kisebbségek hozzáférését anélkül, hogy csökkentené a tudományos teljesítményt (Bowen és Bok 1998: 56). Európában a vállalati igazgatóságok nemi kvótái

csökkentették a képviseleti különbségeket: a norvég kvótatörvény egy évtizeden belül 40% fölé emelte a női igazgatósági tagságot (Teigen 2012: 32).

Magyarországon az egyenlő bánásmódról szóló törvény (2003. évi CXXV. törvény, 11–12. §§) szerinti pozitív intézkedések lehetővé teszik a hátrányos helyzetű csoportok, például roma tanulók vagy fogyatékkal élő személyek átmeneti megerősítő intézkedéseit. Az empirikus áttekintések azonban a gyenge politikai akarat és intézményi kapacitás miatt korlátozott végrehajtást mutatnak (Kádár és Pap 2016: 49).

Megfelelőségi vonatkozások A megfelelési keretrendszerek esetében az érdemi egyenlőség megköveteli a szervezetektől, hogy megakadályozzák a diszkriminációt, és aktívan felszámolják a strukturális akadályokat. Ez a következőket tartalmazza:

1. Alulreprezentált csoportok célzott toborzása,
2. Észszerű elhelyezés a fogyatékkal élők számára,
3. Mentori és vezetői programok nők és kisebbségek számára,
4. Méltányossági auditok a szervezeti gyakorlatok egyenlőtlen hatásainak felmérésére.

A multinacionális vállalatok egyre gyakrabban alkalmaznak sokszínűségi és befogadási programokat, hogy megfeleljenek a jogi követelményeknek, és tanúsítsák a vállalati társadalmi felelősségvállalást. Az uniós irányelvek például előírják a vállalatok számára, hogy proaktív intézkedéseket tegyenek a nemek közötti egyenlőségre a foglalkoztatás és a jelentéstétel terén. A lényegi egyenlőség ellentmondásos.

A kritikusok azzal érvelnek, hogy a pozitív cselekvés aláássa az érdemeket, ami az általuk „fordított diszkriminációnak” nevezett jelenséghez vezet. A támogatók azonban úgy vélik, hogy az érdemeket nem lehet igazságosan megítélni a strukturális hátrányok kezelése nélkül (Sen 2009: 231). Például, ha az elitképzés csak a gazdag családok számára érhető el, az érdemek kizárólag a tanulmányi teljesítmény alapján történő értékelése a tehetségek jutalmazása helyett a kiváltságokat tartja meg. Egy másik vita arról szól, hogy az érdemi intézkedések meddig tartanak.

A megerősítő cselekvésnek átmenetinek kell lennie, mint Grutternél, vagy mindaddig maradnia kell, amíg a strukturális egyenlőtlenségek fennállnak? Az arányosság európai felülvizsgálata ezt a konfliktust tükrözi: az intézkedések megengedettek, de azokat szűken kell megtervezni és határidőre korlátozni. Megfelelőségi szempontból fennáll annak a veszélye, hogy az érdemi egyenlőség pusztá kipipálássá válhat (például szimbolikus sokszínűségi programok valódi hatás nélkül).

A hatékony megfeleléshez erős nyomon követésre és értékelésre van szükség annak biztosítására, hogy a pozitív intézkedések valóban csökkentsék a strukturális hátrányokat. A lényegi egyenlőség nemcsak a szabályokhoz való hozzáférésre vonatkozik, hanem az eredményekhez való hozzáférésre is.

4. Kulturális és nyelvi befogadás

A kulturális és nyelvi befogadás elismeri, hogy az egyenlőség nem érhető el, ha az egyéneket nyelvi akadályok, kulturális különbségek vagy identitásuk elismerésének hiánya miatt kizárják

a részvételből. Itt az egyenlő bánásmód nemcsak a diszkrimináció hiányát jelenti, hanem a sokszínűség pozitív alkalmazkodását is.

Ennek az elvnek a filozófiai gyökerei a felismerési elméletekből fakadnak. Charles Taylor (1994, 25) azzal érvelt, hogy a kulturális identitás megtagadása az elnyomás olyan formája, amely aláássa az egyéni méltóságot és autonómiát.

Will Kymlicka (1995, 108) hasonlóan megjegyezte, hogy egy kultúra részévé válni kulcsfontosságú az értelmes autonómiához; a nyelv és a kultúra elismerése nélkül az emberek nem tudnak teljes mértékben bekapcsolódni a társadalomba. Ezek az elméletek a befogadást közvetlenül a méltósághoz kötik: a különbségek tiszteletben tartása elengedhetetlen az egyenlő bánásmódhoz. A nemzetközi jogi szövegek alátámasztják ezt a nézetet.

A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának (1966) 27. cikke garantálja, hogy az etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó embereknek joguk van a kultúrájukat élvezni és a nyelvüket használni.

A nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló 1992. évi ENSZ-nyilatkozat tovább erősíti ezt az elvet. Az ítélkezési gyakorlat egyértelműen jelzi, hogy a kulturális és nyelvi kirekesztés sérti az egyenlőséget.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága jelentős szerepet játszott ezen a területen: a D. H. és társai kontra Cseh Köztársaság (2007) ügyben született ítélet elítélte a roma gyermekek speciális iskolákban való egyenlőtlen elhelyezését, és megállapította, hogy az a kulturális és nyelvi kirekesztésből fakadó rendszerszerű diszkrimináció. Az Oršuš és társai kontra Horvátország (2010) ítélete szerint a nyelvi korlátok miatt külön osztályokba szegregált roma gyerekek esete megtagadta az oktatáshoz való egyenlő hozzáférést.

A Bíróság hangsúlyozta, hogy a nyelvi különbségeket inkluzív tanítással kell kezelni, nem pedig szegregációval. A Kjeldsen, Busk Madsen és Pedersen kontra Dánia (1976) ügyben kiemelték a szülői jogokat az oktatásban, megmutatva a kulturális autonómia és az állami tantervek közötti egyensúlyt. Az amerikai kontinensen az Amerika-közi Emberi Jogok Bírósága a Sarayaku kichwa bennszülött népe kontra Ecuador ügyben (2012) elismerte, hogy a kulturális jogok létfontosságúak a méltóság szempontjából, összekapcsolva a nyelvi kirekesztést a marginalizálódás szélesebb mintáival. A tanulmányok azt mutatják, hogy a nyelvi kirekesztésnek tartós társadalmi-gazdasági hatásai vannak.

Az UNESCO (2021, 42) beszámol arról, hogy a korai nevelés során anyanyelvükön tanított gyerekek magasabb írás-olvasási arányt és hosszú távú tanulmányi sikert érnek el. Másrészt a csak domináns nyelveken tanult kisebbségi gyerekek nagyobb eséllyel esnek le. Közép- és Kelet-Európában a roma közösségek szembesülnek a kulturális és nyelvi befogadás kihívásaival.

Az EU Alapjogi Ügynöksége 2020-as felmérése szerint Magyarországon a roma gyerekek 62%-a többnyire roma tanulókkal járt iskolába, gyakran gyengébb forrásokkal (FRA 2020: 27). Ez a de facto szegregáció a hátrányos helyzetek ciklusait folytatja, ami mind az oktatási, mind a gazdasági egyenlőséget érinti.

Kanada ezzel ellentétes példával szolgál: a kétnyelvűségi politikák (angol és francia) és az őslakosok nyelvi revitalizációs programjai megmutatják, hogy a nyelvi jogok állami elismerése hogyan javíthatja a részvételt (Kymlicka 1995: 14). A megfelelési rendszerek esetében a kulturális és nyelvi befogadás nem csupán formális semlegességet igényel.

A szervezeteknek biztosítaniuk kell, hogy a szabályzatok, a kommunikáció és az eljárások hozzáférhetőek legyenek a különböző kulturális csoportok számára. Ez magában foglalja:

- többnyelvű források biztosítását a munkahelyeken és a közszolgáltatásokban,
- az alkalmazottak képzését az interkulturális kompetenciák terén,
- olyan toborzási és előléptetési rendszerek kialakítását, amelyek értékelik a különböző háttereket,
- annak biztosítását, hogy a szolgáltatásnyújtás ne zárja ki hallgatólagosan a kisebbségi kultúrákat.

A közintézmények megfelelési kötelezettségei a fordítási és tolmácsolási szolgáltatásokra, a kulturálisan érzékeny egészségügyi ellátásra és a többnyelvű jogi eljárásokra vonatkoznak. Az EU audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelve (2010/13/EU, 7. cikk) előírja, hogy a médiatartalmakat hallássérült vagy látássérült személyek számára is hozzáférhetővé kell tenni, ami az inkluzív részvétel azonos logikáját tükrözi.

A multinacionális vállalatok működésük során egyre inkább beépítik az ESG (Environmental, Social, and Governance) jelentéstételbe az integrációt. Például Közép-Európában a globális bankok és távközlési szolgáltatók olyan irányelveket fogadtak el, amelyek biztosítják, hogy a kulcsfontosságú dokumentumok kisebbségi nyelveken is elérhetőek legyenek, ahol jelentős számú ügyfél tartozik ezekhez a csoportokhoz. Ez a törvények betartásán túl a hírnév legitimációját is magában foglalja. Fontossága ellenére a kulturális és nyelvi befogadást kritika éri. Egyesek úgy vélik, hogy a kulturális különbségek erős védelme sértheti a társadalmi kohéziót, és párhuzamos társadalmakat hozhat létre.

Az olyan kritikusok, mint Barry (2001, 20), arra figyelmeztetnek, hogy a multikulturális politika elmélyítheti a megosztottságot ahelyett, hogy feloldaná azokat. A kutatások más sugallnak: a befogadó politikák valójában csökkentik a konfliktust a bizalom és a részvétel előmozdításával (Putnam 2007: 151).

A befogadás helyetti kirekesztés, elidegenedéshez és haraghoz vezet. A megfelelés kihívása olyan befogadási mechanizmusok létrehozása, amelyek tiszteletben tartják a kulturális identitást, miközben megerősítik a közös intézményi kereteket. Egy másik vita az arányosságról szól. Meddig kell elmenniük a szervezeteknek a fordítás és a szállás biztosítása terén? A bíróságok gyakran egyensúlyt követelnek: a befogadásnak valódinak, de nem túlzottnak kell lennie. Például az EJEB a belga nyelvészeti ügyben (1968. 2. sz.) elfogadta a nyelvi jogok bizonyos korlátozásait, amennyiben azok érvényes célokat követtek, és betartották az arányosságot.

Végül fennáll annak a veszélye, hogy a megfelelés tokenizmusra vezethető vissza. A felületes gesztusok (például a szimbolikus felismerési napok valódi változás nélkül) bejelölhetik a négyzetet anélkül, hogy felszámolnák a tényleges akadályokat. A hatékony megfeleléshez egyértelmű eredményekre van szükség, például jobb oktatási hozzáférésre, alacsonyabb lemorzsolódásra vagy a kisebbségek jobb képviselőire. A kulturális és nyelvi befogadás az egyenlő bánásmód eszméjét a formális semlegességen túl szélesíti. Azt mutatja, hogy a méltóság és a részvétel az identitás és a nyelv felismerésén múlik.

Az EJEB és a nemzetközi bíróságok ítélkezési gyakorlata azt bizonyítja, hogy az emberek kulturális okokból való kizárása fenntartja a rendszerszintű egyenlőtlenséget. Az empirikus adatok alátámasztják, hogy az anyanyelvi oktatás és a befogadó gyakorlatok jobb

eredményekhez vezetnek. Ez az elv többnyelvű politikákban, kulturális kompetenciák képzésében és strukturális reformokban fejeződik be a megfelelés érdekében.

5. Gazdasági hozzáférhetőség

A gazdasági elérhetőség az egyenlő bánásmódhoz szükséges alapvető feltételekkel foglalkozik. Míg a politikai és oktatási egyenlőség elméletben lehetőségeket teremt, ezek az esélyek értelmetlenek, ha az embereknek nincs pénzük kihasználni őket.

Ez az elv ragaszkodik ahhoz, hogy az egyenlő bánásmód többet jelent, mint a megkülönböztetés elkerülését; megköveteli a pénzügyi akadályok felszámolását, amelyek megakadályozzák a hátrányos helyzetű csoportokat az oktatáshoz, az egészségügyi ellátáshoz, a lakhatáshoz vagy a munkához való hozzáférésben. E felfogás filozófiai gyökerei az elosztó igazságosság elméleteiben keresendők. John Rawls (1971/1999, 73) azzal érvelt, hogy a tisztességes esélyegyenlőség nem valósulhat meg a társadalmi-gazdasági háttér kezelése nélkül, mivel a vagyon és az osztály jelentősen befolyásolja az életesélyeket.

Amartya Sen képességekkel kapcsolatos megközelítése (1999, 87) hasonlóan hangsúlyozza, hogy a jogok kiüresednek, ha az egyének nem rendelkeznek a gyakorlásukhoz szükséges erőforrásokkal. Martha Nussbaum (2011, 25) az anyagi erőforrások feletti ellenőrzést az emberi méltósághoz szükséges „központi képességek” közé sorolta.

Történelmileg a liberális hagyomány a formális jogi egyenlőségre összpontosított, és a gazdasági egyenlőtlenségeket a piaci erőkre hagyta. Adam Smith (1776/1976, 132) elfogadta az egyéni erőfeszítésen alapuló egyenlőtlenséget. Ezzel szemben Marx (1867/1990, 215) feltárta, hogy a formális egyenlőség hogyan takarja el a tőkefelhalmozáshoz kötött strukturális egyenlőtlenségeket.

Ezek az eltérő örökségek határozzák meg a mai vitákat arról, hogy a megfelelésnek csak a nyílt diszkriminációval kell-e foglalkoznia, vagy strukturális gazdasági kérdésekkel is. A bíróságok azon vitatkoztak, hogy a gazdasági kirekesztés egyenlőtlen bánásmódnak számít-e. Az Egyesült Államokban a San Antonio Independent School District kontra Rodriguez ügy (411 U.S. 1, 1973) kimondta, hogy a helyi ingatlanadókon alapuló iskolafinanszírozás különbségei nem sértik az egyenlő védelmi záradékot.

Ez az ítélet tétovázást mutatott a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenség alkotmányos kérdésként való besorolásával kapcsolatban, és az egyenlő védelmet a formális garanciákra korlátozta. A kritikusok széles körben elítélték ezt az álláspontot, mert figyelmen kívül hagyják a szegény közösségek strukturális hátrányait (Michelman 1973: 30).

Európában az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) fokozatosan kiterjesztette az egyenlőséget a társadalmi-gazdasági szintre is. A Stec és társai kontra Egyesült Királyság ügyben (2006, 51. bekezdés) a Bíróság megállapította, hogy a társadalombiztosítási ellátások az Egyezmény hatálya alá tartoznak, és a hozzáféréssel kapcsolatos bármilyen eltérő bánásmódot észszerűen indokolni kell. Ez a döntés jelezte, hogy a gazdasági hozzáférhetőség elengedhetetlen az emberi méltósághoz.

A nemzeti bíróságok is tükrözik ezt a fejlődést. A dél-afrikai alkotmánybíróság a Grootboom kontra Dél-afrikai Köztársaság kormánya (2000) ügyben kimondta, hogy az államnak észszerű lépéseket kell tennie a lakáshoz jutás biztosítása érdekében, összekapcsolva a társadalmi-

gazdasági jogokat a valódi egyenlőséggel az apartheid utáni kontextusban (Liebenberg 2010: 41). Ezek az esetek egy jelentős különbségre világítanak rá: az Egyesült Államok joga szerint a gazdasági egyenlőtlenség kívül esik az alkotmányos kérdéseken, míg az európai és a globális déli országok bíróságai a méltóság és az egyenlő bánásmód szempontjából egyre inkább kulcsfontosságúnak tekintik. Az empirikus adatok azt mutatják, hogy a formális garanciák ellenére továbbra is léteznek társadalmi-gazdasági akadályok.

Az Eurostat adatai szerint (2023, 12) 2022-ben az Európai Unióban a jövedelmi ötöd aránya 4,8 volt, ami azt jelenti, hogy a leggazdagabb 20% csaknem ötször többet keresett, mint a legszegényebb 20%. Néhány kelet-közép-európai országban, így Magyarországon ez az arány meghaladta a 6-ot.

Az Európai Központi Bank háztartási pénzügyi és fogyasztási felmérése (EKB 2021: 33) megállapította, hogy az euróövezetben a háztartások felső 10%-a rendelkezik a nettó vagyon több mint 50%-ával, míg az alsó 50%-kal együtt kevesebb, mint 5%.

Magyarországon a Központi Statisztikai Hivatal (KSH 2022: 18) arról számolt be, hogy 2021-ben a lakosság 19 százalékát fenyegeti a szegénység vagy a társadalmi kirekesztés veszélye, jelentős területi egyenlőtlenségekkel: Budapesten a háztartások átlagos jövedelme közel kétszerese a legszegényebb kerületekének. Ezek a számok azt mutatják, hogy a gazdasági kirekesztés nem csupán kisebb probléma, hanem az egyenlő bánásmód jelentős akadályja is.

Megfelelőségi vonatkozások A megfelelési rendszerek számára a gazdasági hozzáférhetőség olyan felelősségeket ró, amelyek túlmutatnak a formális megkülönböztetésmentességen. A szervezeteknek biztosítaniuk kell, hogy gyakorlataik ne erősítsék meg a társadalmi-gazdasági akadályokat. Ez a következőket tartalmazza:

1. A bérek átláthatósága: az uniós szabályok, különösen a bérek átláthatóságáról szóló irányelv (2023/970/EU) megkövetelik a vállalatoktól, hogy tegyék közzé a bérszakadéokra vonatkozó adatokat. Ez az egyenlő bérezést egyértelmű megfelelési követelménnyé változtatja.
2. Az ellátási lánc elszámoltathatósága: A vállalati fenntarthatósági jelentésekről szóló irányelv (CSRD, 2022/2464/EU) kötelezi a nagy cégeket, hogy jelentést tegyenek a társadalmi hatásokról, beleértve a bérelosztást és a kiszolgáltató csoportokkal való bánásmódot az ellátási láncukban.
3. Tisztességes toborzás és szerződéskötés: A megfelelési programoknak meg kell szüntetniük a „rejtett akadályokat”, például a magas jelentkezési díjakat, a ki nem fizetett szakmai gyakorlatokat vagy a szegényebb jelölteket hátrányos munkaerő-felvételi folyamatokat.
4. Hozzáférés a szolgáltatásokhoz: A bankoknak és biztosítótársaságoknak meg kell győződniük arról, hogy hitel- vagy biztosítási kötvényeik nem zárják ki rendszeresen az alacsony jövedelmű személyeket. Egy példa a skandináv cégek által végzett bérek átláthatósági auditjaiból származik, ahol a nemek és regionális bérkülönbségek feltárása a közvélemény nyomását eredményezte, ami a különbségek valódi csökkenéséhez vezetett (Bennedsen et al. 2019: 145).

A közép-európai multinacionális kiskereskedők tisztességes ellátásilánc-ellenőrzései arra ösztönözték a helyi beszállítókat, hogy formalizálják az idénymunkások munkaviszonyát, csökkentve ezzel a kizsákmányoló gyakorlatokat. A gazdasági hozzáférhetőség ugyanakkor több vitát is felvet. Deakin (2018: 219) szerint a compliance a piaci kudarcok korrekciójával

kiegyenlítő szerepet tölthet be; Coffee (2007: 1609) viszont arra figyelmeztet, hogy a megfelelési terhek a kisebb vállalkozásokat sújthatják, és a költségeket könnyebben viselő nagyobb cégeket hozhatják előnybe. A formalizmus kritikája a „kipipálható egyenlőség” veszélyére is rámutat (Seidl–Sanderson 2017: 113): a jelentéstételi követelmények teljesítése önmagában nem változtatja meg a mögöttes szervezeti gyakorlatokat.

A támogatók azzal érvelnek, hogy az átláthatóság valódi változást hajthat végre, mivel a verseny és a piaci nyomás reformokra ösztönzi a cégeket.

Felelősségi kör: A vállalatoknak csak közvetlen alkalmazottaikért vagy a teljes ellátási láncukért kell-e felelősséget vállalniuk? Az EU CSRD ez utóbbi nézethez igazodik, de sok vállalkozás ezt túlzásnak tekinti. Globális eltérés: Az Egyesült Államok megfelelési modelljei (például Szövetségi büntetés-végrehajtási iránymutatások szervezetek számára) általában nem kezelik a gazdasági egyenlőtlenséget megfelelési problémaként, hanem a csalásra és a korrupcióra helyezik a hangsúlyt.

Az európai modell magában foglalja a lényegi egyenlőséget, eltérő elvárásokat támasztva a multinacionális cégek felé. A gazdasági elérhetőség rávilágít arra, hogy az egyenlő bánásmód nem valósulhat meg a szükséges források nélkül.

Míg a bíróságok eltérően ismerik el a társadalmi-gazdasági jogokat, a bizonyítékok azt mutatják, hogy a szegénység és a vagyonkoncentráció közvetlenül sérti az egyenlőséget. A megfelelési keretrendszerek kezdik leküzdeni ezeket az akadályokat a bérek átláthatósága, az ellátási lánc elszámoltathatósága és a proaktív nyomon követés révén. Mindazonáltal folytatódnak a viták arról, hogy a megfelelés felszabadító kiegyenlítőként vagy konzervatív erőként működik-e, amely fenntartja a meglévő egyenlőtlenségeket.

Végző soron a gazdasági hozzáférhetőség elve a megfelelést többre formálja át, mint pusztán jogi betartást; ez arra szolgál, hogy a vállalati és intézményi gyakorlatot összhangba hozzák az elosztás méltányossága iránti szélesebb körű követelménnyel. A költségek és terhek közvetett módon kizárhatják az egyéneket.

6. Technológiai hozzáférhetőség

A XXI. században a technológiához való hozzáférés kulcsfontosságú tényezővé vált az egyenlő bánásmód elérésében. A politikai részvétel, a gazdasági lehetőségek, sőt az egészségügyi ellátáshoz és az oktatáshoz való hozzáférés is egyre inkább a digitális platformoktól függ. Kimaradni a technológiából ma azt jelenti, hogy kimaradunk magából a társadalomból.

Ezért az egyenlő bánásmód biztosítása ezen a területen túlmutat a digitális megkülönböztetés megakadályozásán; megköveteli a technológiai infrastruktúrához való érdemi hozzáférést, a megfizethető szolgáltatásokat és a befogadó tervezést is. Ennek az elvnek az alapja az igazságosság elméleteiből származik, amelyek a valódi képességekre összpontosítanak, nem csupán a formális jogokra.

Amartya Sen (1999, 87) azzal érvelt, hogy a jogok értelmetlenek a szabadság és a felhasználásukhoz szükséges források nélkül. Martha Nussbaum (2011, 25) hasonlóan rámutatott, hogy a technológiához való hozzáférés a tudásalapú társadalmakban az emberi

jóléthez szükséges „központi képességek” része. Digitális hozzáférés nélkül az oktatás hiányossá válik, a politikai részvétel korlátozott, és a munkalehetőségek beszűkülnek.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete támogatja ezt a nézetet: 2016-ban az Emberi Jogi Tanács elismerte, hogy az internet-hozzáférés elengedhetetlen a szólásszabadság, az oktatás és a demokratikus részvétel szempontjából (UN EJT, 2016, 3. bekezdés). Az Európai Unió „Digitális Évtizede 2030” keretrendszere a digitális befogadást is az egyenlőség és a társadalmi kohézió döntő részeként azonosítja (EU Bizottság 2021: 5).

A bíróságok világszerte elkezdtek foglalkozni a digitális hozzáféréssel kapcsolatos egyenlőségi kérdésekkel. Az Európai Unió Bírósága a Digital Rights Ireland ügyben (2014) megsemmisítette az adatmegőrzési irányelvet, hangsúlyozva, hogy a túlzott megfigyelés aláássa a magánélet védelmét és az egyenlőséget a digitális térben.

A Legfelsőbb Bíróság a Puttaswamy kontra Union of India ügyben (2017) megvizsgálta az Aadhaar biometrikus azonosítási rendszert Indiában. Bár e rendszer javíthatja a jóléthez való hozzáférést, azt is kockáztatja, hogy kihagyja a marginalizált csoportokat, akik nem rendelkeznek dokumentációval vagy digitális készségekkel. A Bíróság megállapította, hogy a juttatások e tényezők alapján történő megtagadása sérti a méltóságot és az egyenlőséget. Az Egyesült Államokban a digitális egyenlőség kérdése gyakran merül fel a fogyatékosági jogokkal összefüggésben.

A National Federation of the Blind kontra Target Corp. (2008) ügyben egy szövetségi bíróság kimondta, hogy az Americans with Disabilities Act az online vállalkozásokra is alkalmazandó, ezért szolgáltatásaikat a látássérült felhasználók számára hozzáférhetővé kell tenniük. Az ilyen döntések azt mutatják, hogy a bíróságok a bevett egyenlőségi normákat a digitális térre is kiterjesztik, hogy a technológia a társadalmi részvételt, ne pedig a kirekesztést szolgálja. A kutatások szerint a digitális szakadék széles körű és súlyos következményekkel jár.

Az OECD (2022, 14) jelentése szerint a tagállamokban a háztartások 15%-a nem rendelkezik internet-hozzáféréssel, a vidéki és alacsony jövedelmű családok pedig nagyobb kirekesztéssel néznek szembe. Az Eurostat (2023, 21) feltárja, hogy míg az egyetemest végzettségűek szinte mindegyike használja az online kormányzati szolgáltatásokat, a csak alacsony végzettséggel rendelkezők közel fele még soha nem tette ezt. A magyarországi Digitális Gazdaság és Társadalom Index (DESI, 2022) jelentős regionális különbségekre hívja fel a figyelmet: a szélessávú hozzáférés Budapesten meghaladja a 90 százalékot, de néhány vidéki területen 70 százalék alá esik. Ezek az egyenlőtlenségek közvetlenül egyenlőtlen lehetőségekhez vezetnek.

Az internet-hozzáféréssel nem rendelkező gyermek nem járhat online órákra, a digitális ismeretekkel nem rendelkező álláskereső nem jelentkezhet álláspályázatokra, a kapcsolat nélküli állampolgár nem vehet részt digitális politikai vitákban. A megfélemlítési rendszerek számára ezek a valóságok konkrét felelőségeket rónak fel.

Először is, a digitális hozzáférhetőségnek a szolgáltatások és platformok tervezésének részét kell képeznie. Az EU európai akadálymentesítési törvénye (2019/882/EU) előírja, hogy a kulcsfontosságú szolgáltatásokat a fogyatékkal élők is használhatják, így az akadálymentesítés jogi követelmény.

Másodszor, figyelembe kell venni a megfizethetőséget. Az alacsony jövedelmű csoportokat ténylegesen kizáró árstruktúrák közvetett diszkriminációnak tekinthetők.

Harmadszor, a szervezeteknek az algoritmusok méltányosságával kell foglalkozniuk. A munkaerő-felvétel, a hitelminősítés vagy a bűnüldözés során használt automatizált

döntéshozatali rendszerek gyakran tükrözik a múltbeli elfogultságokat, hátrányos helyzetbe hozva a korlátozott digitális jelenléttel rendelkező csoportokat (Eubanks 2018: 89). A megfelelési keretrendszerek egyre inkább megkövetelik az algoritmusok auditját és az automatizált folyamatok átláthatóságát.

Végül a bizalom kulcsfontosságú. Az olyan szabályozások, mint a GDPR, azt mutatják, hogy a személyes adatok védelme alapvető fontosságú a magánélet védelme érdekében, és megóvjaa a kiszolgáltatott csoportokat attól, hogy sérüljenek a tisztázatlan vagy kizsákmányoló adatkezelési gyakorlatok.

A technológiai hozzáférhetőség körüli viták reményt és óvatosságot egyaránt mutatnak. A támogatók úgy vélik, hogy a technológia nagymértékben bővítheti a lehetőségeket azáltal, hogy demokratizálja az információkhoz való hozzáférést és a részvételt.

A kritikusok óva intenek attól, hogy azt feltételezzük: a technológia önmagában garantálja az egyenlőséget, mivel a társadalmi és kulturális akadályok még mindig léteznek (van Dijk 2020: 59). Mások aggályokat vetnek fel a költségek és a méltányosság miatt, megjegyezve, hogy a kisebb szervezetek nehezen tudják teljesíteni az akadálymentesítési szabványokat (Brownsword 2019: 67). Fennáll a felületes megfelelés vagy a „digitális doboz-pipálás” kockázata is, amikor a szervezetek formális szabványokat követnek anélkül, hogy biztosítanák a valódi használhatóságot.

Végül pedig feszültségek vannak a szabályozás és az innováció között. Bár a megfelelés szükséges a kirekesztés elkerülése érdekében, a túlzott szabályozás akadályozhatja a technológiai fejlődést. E feszültségek ellenére a technológiai hozzáférhetőség igénye rávilágít egy létfontosságú igazságra: a digitális korban a technológiából való kizárás a társadalomból való kirekesztést jelenti.

Az egyenlő bánásmód eléréséhez nemcsak az online diszkrimináció megelőzésére van szükség, hanem aktívan gondoskodni kell arról is, hogy a digitális infrastruktúra, algoritmusokat és platformokat úgy alakítsák ki, hogy mindenkit képessé tegyenek.

Azok a megfelelési keretek, amelyek magukban foglalják a technológiai rendszerek hozzáférhetőségét, megfizethetőségét és méltányosságát, az innovációt az egyenlőtlenség helyett az egyenlőség előmozdításának eszközévé változtathatják. A technológiai hozzáférhetőség tehát nem a műszaki szabványok kisebb jelentőségű kérdése, hanem döntő próbája annak, hogy a jövő társadalmában el tudjuk-e érni az egyenlő bánásmódot. A digitális korlátok, mint tudjuk, akadályozzák a valódi egyenlőséget a diskurzusban.

7. Politikai képviselet és részvétel

A politikai egyenlőséget mindig is a demokratikus legitimitáció alapjának tekintették. A népszuverenitás korai elképzeléseitől a modern választási rendszerekig erkölcsi követelményként és gyakorlati szükségszerűségként is elismerték azt a meggyőződést, hogy minden polgárnak egyenlő beleszólással kell rendelkeznie a döntéshozatalba. A politikai egyenlőség ígérete azonban túlmutat az olyan formális garanciákon, mint az általános választójog. Ahogy Robert Dahl (1989, 109.) megjegyezte, a papíron érvényes egyenlő jogok gyakran nem vezetnek egyenlő befolyáshoz a gyakorlatban. A szegénység, a társadalmi kirekesztés, a nyelvi akadályok és a földrajzi elszigeteltség elhallgattathatja azokat a

csoportokat, amelyek hivatalosan ugyanazokat a jogokat osztják meg, mint mindenki más. Emiatt a politikai egyenlőséget formálisan – mint minden szavazat azonos súllyal – és tartalmilag is úgy kell tekinteni, mint a különböző csoportok valós képességét arra, hogy befolyásolják a politikai eredményeket.

A formális és a lényegi egyenlőség közötti konfliktus hatással volt a modern demokráciák történetére. A XIX.század nagy részében és a XX. század elején a politikai részvételt korlátozták a tulajdonra vonatkozó szabályok, a nemi korlátozások és a faji elkülönítés. Még a jogi akadályok felszámolása után is az informális taktikák, mint például a műveltségi tesztek, a megfélemlítés vagy a médiához való egyenlőtlen hozzáférés továbbra is torzították a reprezentációt.

A mai demokráciák még mindig hasonló problémákkal küzdenek. Az Egyesült Államokban az „egy személy, egy szavazat” elvét szilárdan rögzítették a Reynolds kontra Sims ügyben (377 U.S. 533, 1964). Ennek ellenére a strukturális akadályok továbbra is fennállnak a cserbenhagyás, a tisztességtelen kampányfinanszírozás és a szavazók elnyomásának taktikáinak formájában, amelyek aránytalanul érintik a kisebbségi csoportokat (Keyssar 2009: 87).

Európában az Emberi Jogok Európai Bírósága többször is hangsúlyozta, hogy az egyenlő bánásmód nemcsak a szavazati jogot jelenti, hanem a valós esélyt is, amint azt a Sejdić és Finci kontra Bosznia-Hercegovina (2009) ügyben is láthattuk, ahol a kisebbségeket a hivatalért való indulást megakadályozó alkotmányos szabályokat az Egyezményvel ellentétesnek minősítették.

A XXI. században a politikai reprezentáció világa új és bonyolult nyomással néz szembe. A populizmus térnyerése megmutatja, hogy a nép hangjának visszaállítására irányuló követelések akaratlanul is központosíthatják a hatalmat az élitek között. Ahogyan Jan-Werner Müller (2016, 45) rámutat, a populisták vezetői gyakran gyengítik a fékeket és ellensúlyokat, csökkentik a kisebbségek védelmét, és a „nép” egyetlen igazi képviselőjének adják ki magukat. Ezek a dinamikák veszélyeztetik a pluralizmust, és beszűkítik a valódi politikai egyenlőség terét.

Eközben a digitális technológiák jelentős lehetőségeket és komoly kihívásokat is teremtettek. Az online platformok és az e-részvételi eszközök lehetővé teszik a polgárok számára, hogy véleményt nyilvánítsanak, mozgalmakat szervezzenek, és felelősségre vonják az intézményeket. Például az Európai Polgári Kezdeményezés lehetővé teszi az aláírások digitális gyűjtését annak érdekében, hogy a kérdések az EU napirendjére kerüljenek (Greenwood 2017: 112).

A digitális szakadékok azonban továbbra is léteznek: a jobb műszaki ismeretekkel vagy erőforrásokkal rendelkező egyének nagyobb befolyással bírnak, míg az algoritmusok inkább a szenzációs tartalmakat részesítik előnyben, amelyek megzavarják az értelmes vitát (Sunstein 2017: 94). Ezek a fejlemények fontos következményekkel járnak a megfelelés szempontjából. A szervezetek nem tekinthetik a politikai egyenlőséget kizárólag az államok kötelességének. Munkáltatóként, szolgáltatóként és a demokratikus társadalmakban résztvevőként szintén befolyásolják a részvételt. Belső irányítási struktúráik – legyen az alkalmazotti tanácsok, részvényesi gyűlések vagy az érdekelt felekkel folytatott konzultációk – hasonló képviselési és hangyi problémákkal szembesülnek.

Így egy megfelelési programnak, amely figyelembe veszi a politikai egyenlőséget, előtérbe kell helyeznie az átláthatóságot a döntéshozatalban, az inkluzív konzultációs folyamatokat és a

hatalmas csoportok uralmával szembeni védelmet. Például a multinacionális vállalatoktól egyre gyakrabban elvárják, hogy nyilvánosságra hozzák, hogyan lépnek kapcsolatba a helyi közösségekkel, biztosítva, hogy a marginalizált hangok is bekerüljenek az őket érintő vállalati döntésekbe.

A kutatások azt mutatják, hogy a politikai egyenlőség nemcsak formális jelzőkkel, mint például az általános választójoggal mérhető, hanem a részvétel minőségével is. A Varieties of Democracy (V-Dem) projekt megkülönbözteti a demokrácia választási, liberális, részvételi, tanácskozási és egalitárius szempontjait, olyan mutatókat biztosítva, amelyek megragadják a politikai rendszerek valós befogadóképességét (Coppedge et al. 2021: 17).

Az Economist Intelligence Unit demokráciaindexa a választási részvételt, a kisebbségi képviseletet és a pluralizmust is értékeli. Bár ezek az átfogó mutatók az államok számára készültek, betekintést nyújtanak a szervezeti megfelelésbe is: az intézményeknek azt is fel kell mérniük, hogy döntéseik eltérő preferenciákat tükröznek-e, vagy csupán a meglévő hatalmi egyensúlyhiányokat folytatják. Az összehasonlító elemzés rávilágít a politikai egyenlőség változatos gyakorlatára.

A magas társadalmi bizalomról, az arányos képviseletről és az erős jóléti rendszerről ismert skandináv országokban kisebb különbségek vannak a társadalmi osztályok között (Lijphart 1997: 11). Dél-Afrika poszt-apartheid alkotmánya egy másik modellt mutat, amely kifejezetten összekapcsolja a politikai egyenlőséget a történelmi hibák kijavításával (Liebenberg 2010: 41).

Brazília részvételi költségvetés-tervezési fórumai bemutatják, hogy az innovatív módszerek hogyan képesek felhatalmazni a marginalizált közösségeket a helyi politikák befolyásolására. Ezzel szemben az Egyesült Államok vegyes képet mutat: a formális garanciák erősek, de a strukturális kirekesztések – a kampányfinanszírozási egyenlőtlenségektől a faji alapú szavazók elnyomásáig – továbbra is erodálják az egyenlőség lényegét. A megfelelésért felelős tisztek számára ezek a leckék kettős kihívást hangsúlyoznak.

Először is, a szervezeteknek tudomásul kell venniük, hogy politikai hatalmat birtokolnak, és úgy kell megszervezniük a döntéshozatalt, hogy tiszteletben tartsák az egyenlő véleményeket. Másodszor, reagálniuk kell a tágabb demokratikus kontextusokra, amelyek formálisan inkluzívak, de lényegében gyengék. A populizmus, a megosztottság vagy a digitális manipuláció által fémjelzett környezetben a megfelelési keretrendszernek ellensúlyként kell működnie – az átláthatóságot, az elszámoltathatóságot és az inkluzivitást mint alapvető értékeket beágyazni. Ezért a politikai képviselet elve a megfelelést a jog, a demokrácia és a legitimitás metszéspontjára helyezi.

Mindez emlékeztet bennünket arra, hogy a megfelelés túlmutat a jogi követelmények teljesítése mellett; magában foglalja azon társadalmak demokratikus egészségének támogatását is, amelyben a szervezetek működnek. Az egyenlő szavazatok egyenlő hangok nélkül egy üres demokráciához vezetnek; a valódi részvétel nélküli formális eljárások sértik a legitimitást. A politikai egyenlőség megfelelési rendszerekbe való beépítése azt jelenti: meg kell erősíteni, hogy a kormányzásnak – legyen az állami vagy magán típusú – a hatékonyságot és a méltányosságot egyaránt előtérbe kell helyeznie. Ily módon a politikai képviselet elve összekapcsolja a jogot és a demokráciát, rávilágítva arra, hogy az egyenlő bánásmód nem választható el a kollektív akarat befogadó gyakorlásától és a döntéshozatalban való erőteljes részvételtől.

8. Intézményi méltányosság és az elfogultság ellenőrzése

Az egyenlő bánásmód elve nem valósítható meg teljes mértékben tisztességes, pártatlan intézmények nélkül, amelyek ellenállnak a torzulásoknak. A törvény ereje és a politika kinyilváníthatja az egyenlőséget, de ha a szabályokat végrehajtó és alkalmazó szervek elfogultak, akár kifejezetten, akár hallgatólagosan, akkor az egyenlőség üres ígéret marad. Ezért az intézményi méltányosság és az elfogultság ellenőrzése jelenti az egyenlő bánásmód strukturális gerincét: biztosítják, hogy a játékszabályokat megbízhatóan, pártatlanul és igazságosan alkalmazzák. A jogi hagyomány már régóta felismerte ezt az igényt. Az angol-amerikai jogban a tisztességes eljárás elve megerősíti, hogy az államhatalmat pártatlanul és átláthatóan kell gyakorolni.

Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága a Goldberg kontra Kelly ügyben (397 U.S. 254, 1970) kimondta, hogy a segélyben részesülőknek joguk van a meghallgatáshoz, mielőtt elveszítenék ellátásukat. Ez rávilágít arra, hogy az eljárási biztosítékok elengedhetetlenek az egyenlőséghez. Európában az arányosság felülvizsgálata hasonló célt szolgál. Megköveteli, hogy a jogok korlátozása szükséges, megfelelő és kiegyensúlyozott legyen, ami segít megelőzni az önkényes döntéseket.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága a Piersack kontra Belgium ügyben (1982, 30. bekezdés) kimondta: nemcsak igazságot kell szolgáltatni, hanem annak látszatát is biztosítani kell. Ez az egyenlő bánásmód részeként a pártatlanság láthatóságának jelentőségét hangsúlyozza. A méltányosság azonban önmagában formális eljárásokkal nem garantálható. A kritikai szakirodalom rámutatott, hogy az intézmények eredményeit rejtett előfeltevések, strukturális preferenciák és implicit torzítások befolyásolhatják. Kang és szerzőtársai (2012: 1148) bemutatták, hogy az implicit faji torzítás még a semlegesség mellett elkötelezett döntéshozók ítéleteire is hathat. A szervezeti kultúra egyes nézőpontokat előnyben részesíthet, az eltérő hangokat elnémíthatja, a sztereotípiákat pedig beépítheti a döntéshozatalba. A gyakran semlegesnek tekintett algoritmusok és automatizált rendszerek e torzításokat új formában ismételhetik meg.

A megfelelési rendszerek esetében e betekintésnek jelentős következményei vannak. Az intézményi méltányossághoz többre van szükség a jogi formalitásoknál; az ugyanis aktív mechanizmusokat igényel a torzítás szabályozásához. A szervezeteknek eljárásokat kell létrehozniuk az implicit torzítás azonosítására és kijavítására. Ez magában foglalja a figyelemfelkeltő képzési programokat, a pártatlanságot biztosító független felügyeleti bizottságokat, a sokrétű döntéshozó testületeket, amelyek többféle nézőpontot foglalnak magukban, illetve az átlátható felülvizsgálati rendszereket, amelyek lehetővé teszik az érdekeltek számára, hogy megkérdőjelezzék az eredményeket. Ez magában foglalhatja a multinacionális vállalatok független etikai testületeit, a munkaerő-felvételi algoritmusok elfogultsági ellenőrzését, vagy a diszkriminációs panaszok felülvizsgálatára jogosult ombudsmanokat. Az összehasonlító tapasztalatok rámutatnak az intézményi méltányosság kockázataira és lehetőségeire.

A magyarországi Egyenlő Bánásmód Hatóság (EBH) önálló módot biztosított a diszkriminációellenes törvény betartatására. Az alapvető jogok biztosa intézményébe történő 2021-es beilleszkedése azonban aggályokat vetett fel a függetlenség és a hatékonyság

csökkenésével kapcsolatban. Az Egyesült Államokban a Szövetségi Büntetés-végrehajtási Irányelvek szerinti szervezeti megfelelési programok a felső vezetés felügyeletét igénylik. A kritikusok azonban azzal érvelnek, hogy a „tetején lévő hang” gyakran kudarcot vall, ha a vállalati kultúra lehetővé teszi az elfogultság fennmaradását. Dél-Afrika poszt-apartheid joggyakorlata más tendenciát mutat.

Az egyenlőség és a méltóság alkotmányos keretekbe való beágyazásával a bíróságok aktívan küzdöttek a rendszerszintű elfogultság ellen, bírósági felülvizsgálatot alkalmazva a kirekesztő múltból átörökölt intézmények reformjára (Liebenberg 2010: 41). Mélyebb szinten az intézményi méltányosság igénye az erkölcsfilozófiához kapcsolódik. Aquinói Tamás azzal érvelt, hogy az igazságosság nélküli törvények „inkább perverziók, mint törvények” (*Summa Theologiae*, I–II, q. 95, a. 2). Ez a nézet arra utal, hogy az intézmények legitimitást nyernek eljárásaikból, és az igazságosságra összpontosítanak. Egy intézmény formálisan semlegesnek tűnhet, de még mindig megbukik a méltányossági teszten, ha fenntartja a rendszerszintű kirekesztést. Ezért a megfelelésnek kettős elképzelésen kell alapulnia: eljárási biztosítékok a pártatlanság biztosítására, valamint a méltóságra és az igazságosságra való összpontosítás.

A kritikusok attól tartanak, hogy a méltányosságra és az elfogultság ellenőrzésére helyezett túl nagy hangsúly eljárási követelményekkel terhelheti a szervezeteket, csökkentve a hatékonyságot és a rugalmasságot. A méltányosság nélküli hatékonyság azonban aláássa a legitimitást. A tanulmányok azt mutatják, hogy az alkalmazottak és az érintettek nagyobb valószínűséggel bíznak az intézményi szabályokban, és jobban betartják azokat, ha igazságosnak tartják a döntéshozatalt, még akkor is, ha az eredmények kedvezőtlenek (Tyler 2006: 98).

Ezért a méltányosságot elősegítő megfelelési rendszerek fokozzák az igazságosságot és a hatékonyságot, ami erősíti a szervezetek hosszú távú ellenálló képességét. Az elfogultság megfelelési kockázatot jelent, nem erkölcsi kudarcot. Az intézményi méltányosság és az elfogultság ellenőrzésének elve így teljessé teszi az egyenlő bánásmód kereteit. Biztosítja, hogy a méltóság, az egyenlőség és a befogadás magas eszméit ne ássák alá az ezeket fenntartó intézmények rejtett elfogultságai. Azáltal, hogy a független felügyeletet, az átláthatóságot és a sokszínűséget beépítik az irányítási struktúrákba, a megfelelési rendszerek védelmet nyújtanak az egyenlőség megsértésével szemben.

Ugyanakkor azzal, hogy az intézményeket az igazságosság magasabb rendű elveihöz igazítják, megerősítik, hogy a legitimitás nem redukálható pusztán törvényességre. Az egyenlő bánásmód nemcsak a szabályokat foglalja magában, hanem az azokat végrehajtó szervek méltányosságát is.

9. Strukturális és kumulatív egyenlőség

A jelenlegi megfelelési tapasztalatok azt mutatják, hogy még az egyenlőség elveinek erős ragaszkodása sem állíthatja meg az egyenlőtlenség bizonyos formáit. Sok szervezetben a hátrány nem egyetlen diszkriminatív szabályból vagy döntésből fakad, hanem az idő múlásával több, látszólag semleges gyakorlat együttes hatásából.

Az előléptetési rendszerek, az értékelési kritériumok, a diszkreció, az információkhoz való hozzáférés és az erőforrások elosztása mind-mind megfelelőnek tűnhet, ha külön-külön nézzük, de együtt szisztematikus és kiszámítható egyenlőtlenségeket hoznak létre. A strukturális és kumulatív egyenlőség egyfajta egyenlőtlen bánásmódot vizsgál, amelyet a hagyományos egyenlőségi keretek gyakran figyelmen kívül hagynak. Míg a formális és tartalmi egyenlőség konkrét szabályokra, döntésekre vagy eredményekre összpontosít, a strukturális egyenlőség azt vizsgálja, hogy a többszörös semleges gyakorlatok kölcsönhatása miként vezet hátrányokhoz a felhalmozódáson keresztül. A kulcs gondolat az, hogy az egyenlőtlenség gyakran nem a kifejezett diszkriminációból vagy szándékból fakad, hanem olyan intézményi berendezkedésekből, amelyek hatásai idővel fejlődnek.

Ennek az elképzelésnek a filozófiai alapja az igazságosság strukturális és relációs elméleteiből származik. Iris Marion Young híres érvelése szerint az igazságtalanság gyakran a társadalmi folyamatokban rejlik az egyéni szándékok helyett, és az általa strukturális elnyomásnak nevezett jelenséggént jelenik meg (Young 1990: 41). Hasonlóképpen, Pierre Bourdieu szimbolikus hatalomról szóló tanulmánya feltárja, hogyan tartják fenn az intézmények az egyenlőtlenséget azáltal, hogy előnyben részesítik a tőke bizonyos formáit, miközben ezeket az előnyöket semlegesnek és érdemeken alapulónak mutatják be (Bourdieu 1986, 243.). Ezek a perspektívák megkérdőjelezzik azt a meggyőződést, hogy a szabályok semlegessége biztosítja az egyenlőséget a gyakorlatban. A jogfilozófia egyre inkább beépítette ezt a felfogást.

Sandra Fredman hangsúlyozza, hogy az egyenlőséget olyan átalakító elvnek kell tekinteni, amely rendszerszintű mintázatokkal foglalkozik, nem pedig pusztán az egyéni sérelmeket rögzíti (Fredman 2011: 28). A strukturális egyenlőség ezért az egyenlő bánásmódot dinamikus és hosszú távú szempontként fogalmazza meg, és nem csupán statikus helyzetekre, hanem trendekre összpontosít. A megfelelés szempontjából ez a nézet rávilágít arra, hogy az ismétlődő, kisebb hátrányok hogyan halmozódhatnak fel jelentős egyenlőtlenséggé az egyénnel és az intézménnyel való interakció során.

A bírói gyakorlat lassan elkezd tükrözni a halmozott egyenlőtlenség e felfogását. Az Emberi Jogok Európai Bírósága elismerte, hogy a megkülönböztetés formálisan semleges intézkedések együttes hatásából fakadhat, különösen a D. H. és társai kontra Cseh Köztársaság ügyben (2007). Ebben az esetben statisztikai bizonyítékok alapján közvetett diszkriminációnak bizonyult a roma gyerekek rendszeres speciális iskolába helyezése. Hasonlóképpen az Oršuš és társai kontra Horvátország ügyben (2010) a Bíróság megállapította, hogy a nyelvi problémák által indokolt szegregációt nem lehet külön megítélni annak hosszú távú oktatási és társadalmi hatásaitól. Az Európai Unió jogának szintjén a Bíróság hasonló szerkezeti hatásokat észlelt.

A Bilka-Kaufhaus-ügyben (C-170/84, 1986) jogellenesnek ítélték a részmunkaidős munkavállalók foglalkoztatási nyugdíjrendszerekből való kizárását a nőkre gyakorolt aránytalan hatása miatt, hallgatólagosan elismerve, hogy a foglalkoztatási struktúrák halmozottan hátrányos helyzetet teremthetnek. A strukturális és kumulatív egyenlőség közvetlenül befolyásolja a megfelelési rendszereket. A hagyományos megfelelési modellek a szabályok betartására és az egyedi események figyelésére összpontosítanak. Ezzel szemben ez az elv rendszerszintű és hosszú távú felügyeletet igényel.

A megfelelési értékeléseknek a mintákat és az általános eredményeket kell vizsgálniuk, nemcsak az egyedi döntések jogszerűségét. A fontos eszközök közé tartozik a részletes

adatokon keresztül történő hatásfigyelés, az előléptetési és fizetési gyakorlatok hosszú távú auditja, valamint a semlegesnek tűnő intézményi gyakorlatok strukturális kockázatértékelése. A strukturális és kumulatív egyenlőség bevonásával a megfelelési keretrendszerek azonosíthatják az egyenlőtlenség azon típusait, amelyeket a hagyományos megközelítések figyelmen kívül hagynak. Ez az elv nem helyettesíti az egyenlő bánásmód korábbi dimenzióit; ehelyett tágabb perspektívába integrálja azokat. Ez biztosítja, hogy a megfelelési megállapodásokat, bár jogilag megfelelőek, a hosszú távú elosztási és legitimációs következményeik alapján is értékeljék.

Strukturális egyenlőtlenség akkor is felmerülhet, ha egyetlen konkrét szabály sem diszkriminatív. Mindegyik alapelv az alkotmányos és emberi jogi rezsimben már létező érvelési mintákat tükrözi.

10. Befejező átmenet: a keretrendszerről az alkalmazásra

Az ebben a fejezetben tárgyalt egyenlő bánásmód nyolc alapelve integrált keretet teremt a megfelelés ellenőrzéséhez. Mindegyik alapelv más-más területet emel ki, ahol jogi, adminisztratív vagy szervezeti összefüggésben egyenlőtlen bánásmód fordulhat elő. Egyenként vizsgálva segítenek azonosítani az olyan konkrét kockázatokat, mint az önkényesség, a kirekesztés, az elfogultság vagy a hozzáférhetetlenség. Együtt vizsgálva megmutatják, hogy a megfelelőnek tűnő rendszerek hogyan képesek még mindig egyenlőtlenséget produkálni interakcióik, halmozódásuk és tervezésük révén.

A keretrendszert úgy alakították ki, hogy az az alapvető védelemtől az egyenlőtlenség összetettebb típusai felé haladjon. A formális és a tartalmi egyenlőség alapvető védelmet biztosít a tisztességtelen különbségekkel szemben. A kulturális, gazdasági és technológiai elérhetőség az értelmes részvételhez szükséges feltételeket oldja meg. A politikai képviselő és az intézményi méltányosság a hatalmat, a diszkreciót és az eljárási legitimitációt vizsgálja. A strukturális és kumulatív egyenlőség egyesíti ezeket a területeket azáltal, hogy a mintákra, a pályákra és a hosszú távú hatásokra összpontosít, nem csupán az egyéni döntésekre.

A megfelelés érdekében a Nyolc Alapelv nem csupán elvont ötletként vagy célként, hanem a diagnózis és az értékelés eszközeiként szolgálnak. Következésképpen alkalmazva lehetővé teszik az intézmények számára annak eldöntését, hogy megfelelési intézkedéseik csak formális jogi normáknak felelnek-e meg, vagy valóban támogatják az egyenlő bánásmódot a gyakorlatban. A keretrendszert úgy tervezték, hogy ismételten használják a különböző ágazatokban és szabályozásokban annak érdekében, hogy azonosítsák az egyenlőség kockázatait, a holtfoltokat és a legitimitási problémákat. A következő fejezetek ezt a keretet használják az irányítás és szabályozás egyes területeinek vizsgálatára.

A közigazgatás, az oktatás, a jólét, az adózás, a büntető igazságszolgáltatás, a vállalatirányítás, az egészségügy és a digitális döntéshozatal mindegyike egyedi kihívások elé állítja az egyenlőséget. Ha ezeket a területeket ugyanazzal az elemzési megközelítéssel vizsgáljuk, az elemzés megmutatja, hogy az egyenlő bánásmód a megfelelés általános mércéje, nem pedig az egyes ágazatokhoz kötött követelmény. Ily módon a Nyolc Alapelv hídként szolgál az elmélet és a gyakorlat között. Az egyenjogúság normatív alapját gyakorlati módszerre alakítják, amely irányíthatja a jogértelmezést, az intézménytervezést és a megfelelési

felügyeletet. Az e fejezetről a konkrét elemzésekre való átmenet egy elmozdulást jelent a keretrendszer felépítésétől annak alkalmazása felé, az elvek tesztelése a jelenlegi kormányzás valóságával.

Az egyenlő bánásmód nyolc alapelve eszközt biztosít a megfelelési rendszerek értékeléséhez a különböző ágazatokban. A következő fejezetek ezt a keretet konkrét jogi és intézményi területekre alkalmazzák.

5. fejezet – Az egyenlő bánásmód normatív és intézményi alapjai

1. Egyenlő bánásmód a közigazgatás és az állami kormányzás összefüggéseiben

Az előző fejezet átfogó keretként vázolta az egyenlő bánásmód nyolc alapelvét. Ez a fejezet az elméletről a gyakorlatra vált át a közigazgatásra és a kapcsolódó kormányzási területekre összpontosítva. Itt az egyenlő bánásmódot hivatalosan elismerik, de a valóságban gyakran megkérdőjelezzik.

Az elemzéshez diagnosztikai eszközként az egyenlő bánásmód nyolc alapelvét használjuk, amelyet ebben a kötetben Makkosi Egyenlőségi Fésűként említünk. Ez a metafora egy módszert jelent az adminisztratív folyamatok szisztematikus felülvizsgálatára annak megállapítására, hogy a semleges szabályok, eljárások vagy gyakorlatok hol vezethetnek egyenlőtlen bánásmódhoz, akár közvetlenül, akár közvetve, akár halmozottan. Az adminisztratív rendszerek egyedülálló szerepet játszanak a megfelelési elemzésben.

Áthidalják a szakadékot a jog és a mindennapi élet között, az absztrakt törvényes jogokat konkrét döntésekké alakítva az oktatás, a jólét, az adózás, a migráció, az engedélyezés és a közszolgáltatások terén. Mivel az adminisztratív találkozások rendszerint ismétlődőek, hierarchikusak és kiegyensúlyozatlanok, az eljárásokban még kis különbségek is felhalmozódhatnak, és jelentős hatásokat válthatnak ki az idő múlásával (Mashaw 1983: 24–27). Ebből a fejezetből kiderül, hogy a közigazgatásban tapasztalható egyenlőtlenség ritkán ered pusztán a nyílt diszkriminációból.

Az egyenlőtlenség leggyakrabban a semleges szabályok, a bonyolult eljárások, az egyenlőtlen információ-hozzáférés, a gazdasági nyomás és a technológiai választási lehetőségek kölcsönhatásából adódik. Ezek a tényezők határozzák meg, hogy ki veheti igénybe a közszolgáltatásokat, ki érvényesítheti hatékonyan a jogait, és kik vonulnak ki fokozatosan az adminisztratív terhek miatt. A fejezet módszeresen alkalmazza a Nyolc alapelvet az egyenlőség lépésről lépésre történő értékelésére. Az olyan hozzáférési problémákkal kezdődik, mint az oktatás és a gazdasági elérhetőség, majd megvizsgálja a kulturális, nyelvi és technológiai akadályokat, amelyek befolyásolják az értelmes részvételt. A továbbiakban a politikai képviseletet és az intézményi méltányosságot tárgyalja, amelyek kritikusak a közigazgatási kormányzás legitimitása szempontjából.

Az elemzés strukturális és kumulatív egyenlőtlenséggel zárul, rávilágítva a pusztán konkrét események alapján történő megfelelés elemzésének korlátjaira. A cél nem az adminisztrációs hibák felsorolása, hanem annak bemutatása, hogy a megfelelési rendszerek hogyan tűnhetnek megfelelőnek, miközben egyenlőtlen eredményeket produkálnak. A közigazgatást az egyenlő

bánásmód szemüvegén keresztül szemlélve ez a fejezet azt szemlélteti, hogy a törvényesség önmagában nem tudja teljes mértékben meghatározni a legitimitást. Hangsúlyozza, hogy a megfelelésnek figyelembe kell vennie a mintákat, a fejleményeket és a hosszú távú hatásokat (Fredman 2011: 28–31). Ennek során ez a fejezet megalapozza a következő ágazati elemzéseket. Azt illusztrálja, hogy az egyenlő bánásmód nyolc alapelve hogyan szolgálhat értékelési eszközként az adminisztratív, szabályozási és szervezeti összefüggésekben az egyenlőséget fenyegető kockázatok azonosításához.

2. Formai és tartalmi egyenlőség a közigazgatási eljárásokban

Az adminisztratív eljárások a jogszerűség, a semlegesség és az egyenlő bánásmód köré épülnek. A joghatóságra, a határidőkre, a bizonyítékokra és a jogorvoslatokra vonatkozó szabályokat általában tág keretek között határozzák meg, és azok egyformán vonatkoznak minden közigazgatási hatóság alá tartozó személyre. A formális egyenlőség szempontjából ez az egységesség elengedhetetlen.

Következetes szabályok nélkül a közigazgatási hatalom önkényessé és szelektíven érvényesíthetővé válhat (Dicey 1885/1959: 198–201; Alexy 2010, 401–404.). A különböző területeken szerzett tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy a formális eljárási egyenlőség nem garantálja a valódi egyenlő bánásmódot. Az egyének különböző szintű információkkal, erőforrásokkal, jogi ismeretekkel és intézményekkel kapcsolatos ismeretekkel közelítik meg az adminisztratív eljárásokat. Ezért az egységes eljárási követelmények egyenlőtlenül működhetnek, előnyben részesítve azokat, akik eligazodnak a bürokráciában, miközben hátrányos helyzetbe hozzák a kiszolgáltatott csoportokat (Sen 1999: 91–94; Mashaw 1983, 17–19.).

A formális egyenlőség és a valódi hatás közötti konfliktus az adminisztratív megfelelési kockázatok középpontjában áll. Az egyenlőtlenség egyik fő forrása az adminisztratív eljárásokhoz való hozzáférés. A dokumentációra, a határidőkre és a formális benyújtásra vonatkozó követelmények jellemzően semlegesek, azonban olyan szintű szervezeti tudásra támaszkodnak, amely nem feltételezhető egy laikustól. A határidők elmulasztása, a hiányos jelentkezések vagy az eljárási hibák gyakran megfelelő felülvizsgálat nélkül történő elbocsátáshoz vezetnek. Bár az ilyen eredmények jogilag megengedettek, aránytalanul károsítják azokat, akik korlátozott jogi ismeretekkel, nyelvi problémákkal vagy instabil élethelyzettel rendelkeznek, és az eljárási semlegességet ténylegesen kirekesztéssé változtatják (Harlow és Rawlings 2009: 512–515; Galligan 1996, 72–75.).

Egy másik kulcskérdés a bizonyítási teher. Az adminisztratív rendszerek általában a kérelmezőkre vagy igénylőkre hárítják a jogosultságuk, megfelelésük vagy károkozásuk bizonyítását. Bár a szabályok mindenkire azonosak lehetnek, a valóság az, hogy a dokumentumokhoz való hozzáférés, a szakértői tanúvallomások vagy a jogi segítségnyújtás eltérő. Az Emberi Jogok Európai Bírósága megjegyezte, hogy a szigorú bizonyítékokra vonatkozó követelmények akadályozhatják a strukturális hátrányokkal küzdő kérelmezők jogaihoz való hozzáférését, ami szükségessé teszi a bizonyítékok értékelésének megváltoztatását az érdemi egyenlőség fenntartása érdekében (Stec és társai kontra Egyesült Királyság, 2006, 51. bekezdés; Nachova és társai kontra Bulgária, 2005, 147. pont).

Az adminisztratív diszkréció további bonyodalmat okoz a formális és a tartalmi egyenlőség egyensúlyában. A diszkréció a közigazgatás megkerülhetetlen velejárója. Lehetővé teszi a hatóságok számára a homályos jogi fogalmak értelmezését, a versengő érdekek egyensúlyát, és a döntések egyedi esetekhez való igazítását. A diszkréció azonban következtetlenséghez, implicit elfogultsághoz és egyenlőtlen eredményekhez is vezethet. Az „utcai szintű bürokráciáról” szóló tanulmányok azt mutatják, hogy a frontvonalbeli dolgozók az erőforrások korlátozottsága és a teljesítménykényszer miatt gyakran olyan informális gyakorlatokat alakítanak ki, amelyek hátrányos helyzetbe hoznak bizonyos csoportokat, még ha diszkriminatív szándék nélkül is (Lipsky 1980: 84–87; Bovens és Zouridis 2002: 176).

Az igazságszolgáltatási gyakorlat e kockázatok növekvő tudatosságát tükrözi. Mind az Emberi Jogok Európai Bírósága, mind az Európai Unió Bírósága hangsúlyozza, hogy az egyenlő bánásmód adminisztratív összefüggéseiben nemcsak a formális eljárásokat, hanem azok gyakorlati hatásait is figyelembe kell venni. A Thlimmenos kontra Görögország ügyben (2000, 44. bekezdés) az EJEB kimondta, hogy a különböző helyzetekben lévő emberek azonos kezelése önmagában is diszkriminatív lehet. Ez az érvelés hangsúlyozza, hogy az érdemi egyenlőség eléréséhez testre szabott eljárási megközelítésekre lehet szükség (Fredman 2011: 22–24). Az adminisztratív eljárásokban az érdemi egyenlőség eléréséhez rugalmas megfelelési mechanizmusokra van szükség. Ezek magukban foglalhatják a folyamatok egyszerűsítését a veszélyeztetett kérelmezők számára, proaktív tájékoztatási erőfeszítések megkövetelését a hatóságoktól, a bizonyítási szabványok kiigazítását és az eljárási támogatás felajánlását.

Az ilyen kiigazítások nem sértik a jogi normákat; ehelyett fenntartják az adminisztratív döntések legitimitását azáltal, hogy biztosítják, hogy az eljárási szabályok mindenkit védjenek, ne csak a legtehetősebbeket (Mashaw 2010: 247–249; Parker és Nielsen 2017: 21). A megfelelés szempontjából a valódi veszély az eljárási egységesség és a méltányosság összekeverése. Azok az ellenőrző listák, amelyek megerősítik, hogy a határidők, a nyomtatványok és a bizonyítékok szabályai egyformán érvényesek, megfelelhetnek a formális jogi kritériumoknak, miközben elrejtik a rendszerszintű kizárást.

A hatékony megfelelés azt jelenti, hogy a szervezeteknek meg kell vizsgálniuk, hogyan működnek az eljárási szabályok a gyakorlatban, és kinek származik előnye a kialakításukból, szemben azzal, hogy kit zárnak ki, mielőtt bármilyen valódi értékelésre sor kerülne (Power 1997: 123–125). Ily módon az adminisztratív eljárásokban a formális és tartalmi egyenlőség az első próbatétel az egyenlő bánásmód megfelelésértékelési keretként való alkalmazására. Azt illusztrálják, hogy a jogi normák, a diszkréció és az intézményi felépítés hogyan működnek együtt a befogadó kormányzás előmozdítása vagy a mintás kirekesztés megteremtése érdekében.

A következő részek erre a felfogásra építenek az akadálymentesítés, a részvétel, az intézményi torzítás és a kumulatív hatások feltárásával, fokozatosan kiterjesztve a fókusz az egyedi eljárásokról a szélesebb közigazgatási rendszerre.

3. Hozzáférhetőség és részvétel a közigazgatási irányításban

A megfelelési eszközöket úgy alakították ki, hogy az egyenlőség szempontjából semlegesek legyenek, de hatásuk az intézmények kontextusától függ. A hozzáférhetőség és a részvétel

kulcsfontosságú feltétele az egyenlő bánásmódnak a közigazgatási irányításban. Még akkor is, ha a szabályok papíron egyenlők és a gyakorlatban módosíthatók, az egyenlő bánásmód nem valósulhat meg, ha az emberek nem férhetnek hozzá az adminisztratív eljárásokhoz vagy nem vehetnek részt érdemben azokban.

Megfelelőségi szempontból a hozzáférhetőség és a részvétel kapuórzó tényezőként szolgál. Meghatározzák, hogy ki léphet be az adminisztratív folyamatokba, ki tud azokban hatékonyan eligazodni, és kinek az érdekeit ismerik el. Az adminisztratív hozzáférhetőség több szempontot is magában foglal.

Az egyik legmaradandóbb kihívás a nyelvi hozzáférhetőség. Az adminisztratív eljárások általában az állam hivatalos nyelvén zajlanak, olyan szintű nyelvtudást feltételezve, amellyel nem mindenki rendelkezik. A migránsok, a nemzeti kisebbségek és a korlátozott írástudással rendelkezők jelentős akadályokba ütközhetnek, amikor írásbeli kérelmeket kell benyújtaniuk, bonyolult jogi kifejezéseket kell megérteniük, vagy fordítási, tolmácsolási segítség nélkül kell kapcsolatba lépniük a hatóságokkal. Míg létezik formális egyenlőség, a nyelvi erőforrásokhoz való egyenlőtlen hozzáférés a semlegességet kirekesztéssé változtatja (Harlow és Rawlings 2009: 523–525; Skutnabb-Kangas 2009: 112–114).

Az Emberi Jogok Európai Bírósága hangsúlyozta, hogy a közigazgatási eljárásokhoz való hatékony hozzáférés az Egyezmény által biztosított védelem részét képezi. A Kamasinski kontra Ausztria ügyben (1989, 74–79. bekezdés) a Bíróság megállapította, hogy a tolmácsoláshoz való jog létfontosságú, ha nyelvi akadályok akadályozzák a hatékony részvételt. Noha ez az ügy büntetőjogi kontextusra vonatkozott, a mögöttes indoklás hatással volt a közigazgatási és polgári eljárásokra. Megerősíti ugyanis azt az elképzelést, hogy a megértés nélküli formális hozzáférés nem felel meg az egyenlőségi normáknak.

A gazdasági elérhetőség a közigazgatási irányításban való részvétel másik feltétele. Az adminisztratív eljárások gyakran közvetett költségekkel járnak, mint például a szállítás, a dokumentációs díjak, a szakértői jelentések vagy a jogi képviselő. A korlátozott pénzügyi forrásokkal rendelkezők számára ezek a költségek gyakorlatilag lehetetlenné tehetik az eljárásokhoz való hozzáférést, még akkor is, ha a jogok törvénybe vannak iktatva. A társadalmi-gazdasági korlátok tehát keresztezik az eljárási tervezést, ami a formális garanciák ellenére egyenlőtlen részvételhez vezet (Sen 1999: 87–91; Galligan 1996, 94–96.). A digitális akadálymentesítés az adminisztratív részvételt is alakítja, egyre fontosabb tényezővé válik a modern kormányzásban.

A közigazgatás digitalizálása megváltoztatta azt, ahogyan az emberek hozzáférnek a szolgáltatásokhoz. A kérelmeket, értesítéseket és fellebbezéseket gyakrabban online intézik. Míg a digitális kormányzás a hatékonyságra és az egységességre törekszik, azzal a kockázattal jár, hogy kizárja azokat az egyéneket, akik nem rendelkeznek internet-hozzáféréssel, digitális készségekkel vagy megfelelő eszközökkel. A kutatások azt mutatják, hogy a digitális megosztottság szorosan korrelál az életkorral, a jövedelemmel, az iskolai végzettséggel és a tartózkodási hellyel, ami jelentős aggodalmakat vet fel az egyenlőséggel kapcsolatban (OECD 2022: 14–16; van Dijk 2020, 59–61.).

A bíróságok és a szabályozó hatóságok elkezdték felismerni ezeket a kockázatokat. Az Európai Unió Bírósága elismerte, hogy a digitális rendszereket úgy kell kialakítani, hogy biztosítsák a jogokhoz való hozzáférést, különösen a kiszolgáltatott csoportok számára. Szabályozási oldalon az olyan törvények, mint az Európai Hozzáférhetőségi Törvény (EU)

2019/882 irányelv, egyre növekvő egyetértést mutatnak abban, hogy az akadálymentesítésnek az adminisztratív és szolgáltatási tervezés részét kell képeznie, nemcsak utólag. A hozzáférésen túl az értelmes részvétel külön megfelelési kihívást jelent.

A részvétel túlmutat a pályázatok vagy dokumentumok pusztá benyújtásán; esélyekre van szükség ahhoz, hogy meghallgassák, befolyásolják az eredményeket, és megértsék a döntések mögött meghúzódó érvelést. Az olyan adminisztratív eljárások, amelyek formálisan lehetővé teszik a beadványok benyújtását, de nem kínálnak valódi elkötelezettséget, magyarázatot vagy válaszkészséget, azt kockáztatják, hogy a részvétel szimbolikus aktussá válik. Az ilyen gyakorlatok aláássák az egyenlőséget és a legitimitást (Habermas 1996: 110–113; Mashaw 2010, 245–247.). Az információ terjesztése kulcsfontosságú a részvételhez. Az adminisztratív rendszerek gyakran feltételezik, hogy az emberek ismerik a jogait, a határidőket és a jogorvoslati lehetőségeket.

A valóságban az információs hiányosságok széles körben elterjedtek. Előfordulhat, hogy a veszélyeztetett csoportok nincsenek tisztában a rendelkezésre álló eljárásokkal, támogatási lehetőségekkel vagy fellebbezésekkel, különösen akkor, ha az adminisztratív kommunikáció passzív nyilvánosságra hozatalon vagy összetett papírmunkán alapul. A kizárólag a formális bejelentési követelményekre összpontosító megfelelési keretek figyelmen kívül hagyhatják ezeket a hiányosságokat, lehetővé téve az egyenlőtlenség fennmaradását az információs kirekesztés révén (Bovens–Zouridis 2002: 178–180). A megfelelés szempontjából a hozzáférhetőség és a részvétel proaktív tervezést igényel az intézmények részéről. A hatékony intézkedések magukban foglalhatják a többnyelvű kommunikációt, az egyszerűsített űrlapokat és a támogatott digitális hozzáférési pontokat, a jogok egyértelmű magyarázatát és az érintett személyeket valóban bevonó eljárásokat. Ezek az intézkedések nem veszélyeztetik a hatékonyságot; ehelyett a hibák, a fellebbezések és a legitimitási problémák csökkentésével javítják a megfelelési minőséget (Parker és Nielsen 2017: 21–23).

Fontos, hogy a hozzáférhetőség és a részvétel kudarcai gyakran halmozott hatásokhoz vezetnek. Azok az egyének, akik ismételten küzdenek az adminisztratív eljárásokhoz való hozzáférésért vagy az azokban való részvételért, teljesen kiszakadhatnak az intézményi interakcióból, ami idővel megerősíti a kirekesztési mintákat. Ily módon az akadálymentesítés hídként szolgál az eljárási egyenlőség és a fejezetben később tárgyalt strukturális kockázatok között. A hozzáférhetőség és a részvétel a második kritikus szint az egyenlő bánásmód megfelelési keretként való alkalmazásában.

Felfedik, hogy az adminisztratív kormányzás hogyan jelenhet meg formálisan befogadónak, miközben kizárja azokat, akiknek a legnehezebb eligazodni a folyamataiban. A következő rész az intézményi elfogultságra és diszkrécióra fog összpontosítani, feltárva, hogy a belső döntéshozatali gyakorlatok hogyan alakítják tovább az egyenlőség eredményeit a közigazgatási rendszerekben.

4. Intézményi elfogultság és adminisztratív diszkréció

Az adminisztratív diszkréció kulcsfontosságú szempont a közigazgatásban. A jogalkotók olyan rugalmas jogi fogalmaktól függenek, mint az észszerűség, az arányosság, a közérdek vagy a szükségszerűség, amelyek értelmezést és ítéletet igényelnek a közigazgatási hatóságoktól. A diszkréció rugalmasságot és reakciókészséget tesz lehetővé, segítve az

adminisztratív szerveket az általános szabályok konkrét helyzetekben történő alkalmazásában. A mérlegelési jogkör azonban komoly kockázatot jelent az adminisztratív rendszerekben az egyenlő bánásmód tekintetében is. A rendszerszintű gyengeségek a formálisan egyenlő szabályokat a közvetett kirekesztés eszközévé változtathatják. A formális egyenlőség szempontjából a diszkréció semlegesnek tűnik. Mindenkire ugyanazok a jogi normák vonatkoznak, a döntéshozókat formálisan a törvényesség és a felülvizsgálat köti. A valóságban azonban a diszkréciót olyan intézményi környezetben gyakorolják, amelyet a szervezeti kultúra, az erőforrások korlátai, a teljesítménykényszer és az informális normák alakítanak. Ezek a tényezők befolyásolják a diszkréció alkalmazását, gyakran egyes csoportok javát szolgálják, míg másokat hátrányos helyzetbe hoznak (Galligan 1996: 121–124; Mashaw 1983: 23–26).

Az adminisztratív szociológia központi meglátása szerint a diszkréciót ritkán használják elszigetelten. Michael Lipsky utcai szintű bürokráciaelmélete azt mutatja, hogy a frontvonalbeli tisztviselők, mint például az ügyintézők, felügyelők és adminisztrátorok, korlátozott idő, információ és erőforrások mellett dolgoznak. E korlátok kezelésére rutinokat, parancsikonokat és informális osztályozási gyakorlatokat dolgoznak ki, amelyek befolyásolják a döntéshozatali eredményeket (Lipsky 1980, 84–87.). Bár ezek a gyakorlatok szervezeti szempontból értelmesek lehetnek, diszkriminatív szándék nélkül is mintázott egyenlőtlenségeket hozhatnak létre. A kutatások megerősítik, hogy az implicit elfogultság jelentősen befolyásolja a diszkrecionális döntéshozatalt. Tanulmányok kimutatták, hogy a döntéshozók, még a semlegesség elkötelezettjei is, tudtukon kívül az etnikai hovatartozáshoz, nemhez, fogyatékosághoz vagy társadalmi-gazdasági státuszhoz kapcsolódó sztereotípiákra támaszkodhatnak a hitelesség, a megfelelés vagy az érdemesség értékelése során (Kang et al. 2012, 1148–1152). Adminisztratív környezetben az ilyen torzítások befolyásolhatják a kockázat, az együttműködés vagy a megbízhatóság értékelését, és olyan egyenlőtlen eredményekhez vezethetnek, amelyeket a hagyományos jogi felülvizsgálat során nehéz észrevenni.

A bírói gyakorlat egyre inkább felismerte ezeket a kockázatokat. Az Emberi Jogok Európai Bírósága hangsúlyozta, hogy az egyenlőség elemzése nemcsak a formális szándéokra összpontosíthat, hanem mérlegelnie kell a diszkrecionális gyakorlatok hatásait is. A Nachova és társai kontra Bulgária ügyben (2005, 147. bekezdés) a Bíróság megállapította, hogy az esetleges diszkriminatív motívumok vizsgálatának elmulasztása önmagában is sértheti az egyenlő bánásmódra vonatkozó kötelezettségeket. Bár ez az ügy a bűnüldözésről szólt, érvelése olyan adminisztratív kontextusokra vonatkozik, ahol a diszkréció megfelelő védelem nélkül létezik. Az Európai Unió Bírósága a közvetett diszkrimináció doktrínáján keresztül is kiemelte a diszkrécióhoz kapcsolódó egyenlőtlenséget. A Bilka-Kaufhaus ügyben (C-170/84, 1986) a Bíróság elismerte, hogy a formálisan semleges foglalkoztatási gyakorlatok aránytalanul hátrányos helyzetbe hozhatnak bizonyos csoportokat, ha azokat diszkrecionális döntéshozatalon keresztül vezetik be. Bár jogi értelemben közvetett diszkriminációnak nevezik, a mögöttes aggodalom érzékeny a diszkrecionális alkalmazás által létrehozott strukturális mintákra.

Az intézményi elfogultság nem korlátozódik az egyéni döntéshozókra. A szervezetek tervezése egyenlőtlen feltételezéseket kelthet. A teljesítménymutatók, a kockázatkezelési eszközök és az algoritmikus döntéstámogató rendszerek előnyben részesíthetik a hatékonyságot

a méltányosság helyett, erősítve a meglévő egyenlőtlenségeket. A történelmi adatokra oktató automatizált rendszerek állandósíthatják a múltbeli torzításokat, növelve az egyenlőtlenséget az objektivitás leple alatt (Eubanks 2018: 89–92). Ha a diszkréciót részben átadják ezeknek a rendszereknek, az elfogultság kevésbé láthatóvá válik, és nehezebb megkérdőjelezni. A megfelelés szempontjából a kihívás kettős. Először is, a szervezeteknek fel kell ismerniük, hogy a mérlegelés nem a törvényességtől való eltérés, hanem strukturális jellemző, amely felügyeletet igényel. Másodszor, a megfelelési rendszereknek túl kell lépniük a formális ellenőrzéseken, hogy kezeljék a diszkréció gyakorlati felhasználását. A döntési kritériumok egyszerű dokumentálása vagy az absztrakt útmutatás nem elegendő, ha az informális rutinok és az intézményi ösztönzők továbbra is egyenlőtlenül alakítják az eredményeket.

Az intézményi elfogultságra adott hatékony válaszok közé tartozik az elfogultság-tudatosság képzése, a döntéshozó testületek diverzifikálása, a strukturált mérlegelési keretek létrehozása és az eredményminták utólagos felülvizsgálata. Ezeknek az intézkedéseknek intézményeseknek kell lenniük, nem pedig egyénre szabottaknak. Ha csak a személyes felelősségre összpontosítunk, az elfedheti azokat a szervezeti feltételeket, amelyek elfogultsághoz vezetnek (Bovens és Zouridis 2002: 176–178; Parker és Nielsen 2017, 21–23.). A diszkréciónak van idővel kapcsolatos vonatkozása is. Amikor bizonyos csoportok következetesen kedvezőtlen diszkrecionális döntésekkel szembesülnek, mint például a szigorúbb ellenőrzés, a késleltetett feldolgozás vagy a negatív hitelességi értékelés, a hátrányok idővel nőnek. Az egyének kivonulhatnak az adminisztratív interakciókból, megerősítve azokat a kirekesztési mintákat, amelyek rejtve maradnak, amikor a döntéseket egyénileg vizsgálják. Ily módon a diszkrecionális elfogultság fő mechanizmusként működik, amelyen keresztül strukturális és halmozódó egyenlőtlenségek alakulnak ki az adminisztratív rendszereken belül. Az intézményi elfogultság és az adminisztratív diszkréció tehát döntő szerepet játszik az értékelési megfelelési keretben. Bemutatják, hogy az egyenlő bánásmódot nem csupán a nyilvánvaló diszkrimináció vagy törvénytelen szabályok, hanem az intézményi struktúrákba ágyazott rutin döntéshozatali gyakorlatok is alááshatják. E kockázatok kezelése megköveteli, hogy a megfelelési rendszerek kritikusan foglalkozzanak magával a diszkrécióval, és azt az egyenlőtlenség forrásából az elszámoltathatóság helyévé alakítsák. A következő rész erre az elemzésre épít annak feltárásával, hogy az ismétlődő diszkrecionális gyakorlatok és a hozzáférési korlátok hogyan hatnak egymásra idővel, halmozottan hátrányos helyzetet teremtve az adminisztratív rendszereken belül.

5. Strukturális és kumulatív egyenlőtlenség az adminisztratív rendszerekben

A közigazgatást gyakran elszigetelt döntésekkel értékelik, például, hogy megadják-e az engedélyt, jóváhagyják-e a kedvezményt, vagy szankciót szabnak ki. A hagyományos jogi felülvizsgálatok az egyes cselekmények jogszerűségére, arányosságára és indoklására összpontosítanak. Noha ez a megközelítés alapvető fontosságú, nem képes megragadni az egyenlőtlen bánásmód jelentős és egyre relevánsabb formáját: a jogszerű közigazgatási gyakorlatok idővel halmozott hatása által létrehozott egyenlőtlenséget. A közigazgatási rendszerek strukturális és halmozott egyenlőtlenségei akkor keletkeznek, amikor a

hatóságokkal való ismételt interakciók visszatérő hátrányokat okoznak bizonyos egyének vagy csoportok számára.

Ez akkor is előfordul, ha egyetlen döntés sem jogellenes vagy nyíltan diszkriminatív. A hozzáférési feltételek, az összetett eljárások, a diszkrecionális gyakorlatok, az információs egyensúlyhiányok és a végrehajtási prioritások külön szemlélve semlegesnek tűnhetnek. Együtt azonban olyan intézményi utakat hoznak létre, amelyek szisztematikusan hátrányos helyzetbe hoznak bizonyos populációkat. A közigazgatási jog hagyományosan küzd az ilyen egyenlőtlenségek megértésével.

A doktrinális keretek az egyéni jogorvoslatokra és az azonosítható jogsértésekre helyezik a hangsúlyt, míg a halmozott hátrány idővel szórt módon jelenik meg. Ennek eredményeként az érintett egyének gyakran nem tudnak azonosítani egy konkrét, kereshető hibát, még akkor sem, ha általános helyzetük az adminisztratív interakciók következtében romlik (Mashaw 1983: 26–29; Galligan 1996, 141–143.). Az empirikus kutatások megerősítik az ilyen kumulatív minták jelenlétét. A jóléti adminisztrációval kapcsolatos tanulmányok azt mutatják, hogy a hátrányos helyzetű egyének gyakran szembesülnek a dokumentációk, a szigorúbb jogosultsági ellenőrzések és a magasabb szankciók bekérésével, ami ahhoz vezethet, hogy teljesen elszakadnak a segélyrendszerektől (Handler és Hasenfeld 2007: 89–92).

A bevándorlási és menekültügyi eljárásokban a bizonyos területekről érkező kérelmezők hosszabb feldolgozási időt, magasabb elutasítási arányt és nagyobb bizonyítási terhet tapasztalnak, még akkor is, ha a jogi kritériumok formálisan azonosak (Guild et al. 2014: 61). Ez a dinamika nem véletlen. Ezek az intézményi tervezés során meghozott döntésekből fakadnak. A bonyolult eljárások aránytalanul érintik a korlátozott jogi ismeretekkel, nyelvtudással vagy társadalmi tőkével rendelkezőket.

A kockázatalapú végrehajtási modellek adminisztratív ellenőrzést végeznek azon populációk felett, amelyeket a hatóságok már felügyelnek, felügyeleti és szankciók ciklusait hozva létre. A digitalizáció, bár javíthatja a hatékonyságot, gyakran az adminisztratív terheket az online rendszerekben való navigálásra legkevésbé felkészültekre hárítja át, és nem csökkenti a kirekesztést, hanem inkább növeli azt (van Dijk 2020, 59–61.). Az igazságszolgáltatási szervek – bár óvatosan – elkezdtek felismerni a halmozott hátrányokat. Az Emberi Jogok Európai Bírósága elismerte, hogy a formálisan semleges adminisztratív megállapodások sérthetik az egyenlő bánásmódot, ha hatásaik idővel aránytalanul megterhelnek bizonyos csoportokat. A D. H. és társai kontra Cseh Köztársaság ügyben (2007) a Bíróság statisztikai bizonyítékokat használt annak bemutatására, hogy az oktatási elhelyezés gyakorlata miként vezetett hosszú távú szegregációhoz, még a diszkriminatív szándék bizonyítása nélkül is.

Bár az ügy az oktatással foglalkozott, érvelése az ismétlődő diszkrecionális döntésekkel jellemezhető közigazgatási rendszerekre vonatkozik. Az Oršuš és társai kontra Horvátország ügyben (2010) a Bíróság elutasította azt az állítást, hogy a nyelvi alapú szegregáció igazolható lenne a határozatok egyenkénti értékelésével. Ehelyett az ilyen gyakorlatok halmozott oktatási és társadalmi hatásaira összpontosított. Ezek az esetek rávilágítanak a fokozatos elmozdulásra a jogszerűség pillanatfelvételeiben történő értékeléséről az egyenlőség mintáin alapuló szélesebb körű elemzésre. A megfelelés szempontjából a strukturális és halmozott egyenlőtlenség komoly kihívást jelent.

A hagyományos megfelelési mechanizmusok a szabálysértések észlelésére összpontosítanak, nem pedig arra, hogy megértsék, hogyan termelik újra a jogszerű folyamatok

a hátrányokat. Az incidenseken alapuló monitoring, a panaszok által vezérelt végrehajtás és a formális egyenlőségi auditok nem hatékonyak a halmozott károk azonosításában. E szakadék áthidalása módszertani váltást igényel. A megfelelési rendszereknek tartalmazniuk kell a longitudinális értékeléshez szükséges eszközöket, amelyek képesek a különböző döntéstípusok időbeli mintázatainak kimutatására.

Ez megköveteli a részletes adminisztratív adatok szisztematikus gyűjtését, a hozzáférési pontok és a lemorzsolódási arányok nyomon követését, valamint az eredmények demográfiai csoportok közötti megoszlásának elemzését. Fontos, hogy az ilyen nyomon követésnek kapcsolódnia kell az intézményi elszámoltathatósághoz, biztosítva, hogy a feltárt eltérések felülvizsgálatra és korrekciós intézkedésekre késztesse a pusztán leírások helyett. A strukturális egyenlőtlenség fontos kérdéseket is felvet a felelősséggel kapcsolatban. Mivel a halmozott hátrány az intézményeken belüli interakciókból ered, nem pedig az egyéni hibákból, az elszámoltathatóság meghatározása bonyolult lehet.

A bonyolultság azonban nem mentesít a felelősség alól. Fredman azzal érvel, hogy az egyenlőségi kötelezettségeknek transzformatívnak kell lenniük, és megkövetelik az intézményektől, hogy vizsgálják meg, hogyan befolyásolják struktúráik az eredményeket, nemcsak azt, hogy betartják-e a formális szabályokat (Fredman 2011, 28–31.). A közigazgatási rendszerekben ez azt jelenti, hogy a legitimitás nemcsak az eljárási pontosságon, hanem az elosztási eredményeken is múlik. Egy olyan adminisztráció, amely következetesen hátrányos helyzetbe hozza a lakosságot törvényes döntésekkel, a bizalom, a részvétel és a demokratikus legitimitás aláadását kockáztatja, még akkor is, ha egyetlen döntés sem jogellenes.

Idővel az ilyen rendszerek semlegesnek tűnhetnek, miközben a kirekesztés eszközeiként működnek. A strukturális és halmozott egyenlőtlenség a közigazgatásban az egyenlő bánásmód elemzésének csúcspontja. Egyetlen értékelési perspektívában egyesíti a hozzáférhetőséget, a diszkréciót, az elfogultságot és a részvételt, amely az elszigetelt cselekvések helyett az intézményi mintákra összpontosít. A megfelelési keretek esetében ez az elv az egyenlőséget egy rögzített kényszerből dinamikus irányítási felelősséggé alakítja át.

Az összehasonlító elemzés nemcsak az egyenlőség iránti elkötelezettség eltérő szintjét tárja fel, hanem az egyenlőség megvalósítására irányuló eltérő intézményi kapacitásokat is. A következő fejezet ezt az analitikus megközelítést kiterjeszti a közigazgatáson túlra, feltárva, hogyan működnek hasonló kumulatív mechanizmusok más szabályozási és szervezeti kontextusokban. Ez azt fogja tesztelni, hogy az itt kidolgozott keretrendszer általános megfelelési módszertanként működhet-e, nem pedig ágazatspecifikus kritikaként.

6. Az adminisztratív egyenlőség, mint megfelelési stresszteszt

Ez a fejezet a közigazgatást az egyenlő bánásmód megfelelése tesztelésének létfontosságú területeként vizsgálta. A fő különbség nem az erkölcsi elvárásokban rejlik, hanem az elszámoltathatóság struktúrájában és a végrehajtás szintjeiben. Megmutatja, hogy az adminisztratív kormányzás, bár hivatalosan elkötelezett az egyenlőség mellett, természetesen hajlamos egyenlőtlen eredményeket produkálni az ismétlés, a diszkréció, az eljárások bonyolultsága és a tervezési döntések révén.

Az egyenlőség kudarcai ezen a területen általában nem jelennek meg magányos jogsértésként; inkább a hozzáférés, a részvétel és az elvonás mintái révén tűnnek fel, amelyek idővel kibontakoznak. Az egyenlő bánásmód nyolc alapelvének adminisztratív kontextusokra történő alkalmazásával ez a fejezet megmutatta, hogy a jogszerűség és az egyenlőség nem tekinthető ugyanannak a dolognak. Az adminisztratív rendszerek megfelelhetnek a formális jogi normáknak, miközben egyes csoportokat halmozott hatások miatt hátrányos helyzetbe hoznak. Az oktatáshoz való hozzáférés akadályai, a gazdasági kihívások, a kulturális és nyelvi kirekesztések, a technológiai tervezési döntések és az elfogult intézményi gyakorlatok kölcsönhatásba lépnek, és befolyásolják azokat a terjesztési mintákat, amelyek nagyrészt elkerülik az eseményalapú megfelelési felülvizsgálatokat.

Az elemzés rávilágít egy kulcsfontosságú felismerésre is a megfelelési elmélet szempontjából: az adminisztratív egyenlőséget nem határozza meg teljesen az eljárási helyesség. A legitimitás azon múlik, hogy az adminisztratív rendszerek hogyan működnek a gyakorlatban, az idő múlásával és a különböző lakosság körében. Amikor a formálisan semleges eljárások folyamatosan hátrányos helyzetbe hozzák ugyanazokat az egyéneket vagy csoportokat, a megfelelés kockázata az egyéni hibákról a rendszerszintű hibákra tolódik el. A strukturális és kumulatív egyenlőség tehát az adminisztratív egyenlő bánásmód analitikai csúcsát jelenti. A hozzáférés, a részvétel, a méltányosság és a reprezentáció korábbi témáit integrálja egy hosszú távú szemléletbe, amely a mintákra összpontosít, nem pedig az egyéni eseményekre. Ebből a szempontból a megfelelés irányítási kötelezettséggé válik, amely nemcsak a szabályok betartásával, hanem intézményi hatásokkal is foglalkozik.

Ez a következtetés megalapozza a következő fejezetet. Ha a közigazgatás megmutatja, hogy az egyenlő bánásmód a halmozott intézményi interakciókon keresztül hogyan romlik, akkor más szabályozási és szervezeti kontextusok hasonló kihívásokat jelentenek különböző körülmények között. A következő fejezet az adminisztratív irányításon túlmenően kiterjeszti az elemzést, hogy megvizsgálja, hogyan működik az egyenlő bánásmód a piaci hatások, a szervezeti struktúrák és a vegyes, köz-magán típusú szabályozás által alakított ágazatokban. Ily módon az 5. fejezet kiegészíti a közigazgatási esettanulmányt, miközben egy szélesebb körű vizsgálatot indít: vajon az egyenlő bánásmód szolgálhat-e egyetemes megfelelési szabványként a különböző intézményi környezetekben, vagy ha a hagyományos közjogi alapoktól elkülönülve fennáll, az széttöredezéssel fenyeget. Ez a fejezet azt bizonyítja, hogy az egyenlő bánásmód jobban támaszkodik az intézményi kereteken keresztül, amelyeken keresztül a jogok érvényesülnek, mint magukon a jogok meglétén. A következő fejezetek a Makkos Comb-ot olyan speciális ágazatokra fogjuk alkalmazni, ahol ezek a keretrendszerek eltérő egyenlőségi eredményeket eredményeznek.

II. rész – Az egyenlőség jogi kodifikációja

6. fejezet – Oktatás és egyenlő bánásmód

1. Általános alapelvek

Az EU által finanszírozott oktatási programok megmutatják, hogy a semleges alkalmassági kritériumok miként működhetnek kizáró szűrőként a gyakorlatban. A közszférában való megfelelés azokra a megállapodásokra és gyakorlatokra vonatkozik, amelyek biztosítják a jogi normák, etikai normák és szakpolitikai kötelezettségvállalások betartását az állami vagy közfinanszírozott szervezeteken belül (OECD 2019: 12). A közszférában a megfelelés túlmutat a korrupció és a csalás megakadályozásán, hiszen célja a legitimáció, az elszámoltathatóság és az alapvető jogok védelmének előmozdítása is (Lindquist 2016: 421).

A nemzetközi szervezetek egyre inkább hangsúlyozzák a megfelelési mechanizmusok szükségességét a közszférában. Az OECD Integrity Framework (2017, 8–11) hangsúlyozza az átlátható folyamatok, a belső kontrollrendszerek és a hatékony monitoring fontosságát a közigazgatásban. Hasonlóképpen, az Európai Unió a megfelelést a strukturális és kohéziós alapok elosztásának és kezelésének kulcsfontosságú követelményévé tette (Európai Bizottság 2020: 34).

Ebben az összefüggésben a megfelelés olyan technikai eszközként és irányítási mechanizmusként működik, amely bizalmat épít az állami intézmények iránt. A kockázatkezelés arra is hatással volt, hogy a megfelelési gyakorlatokat hogyan integrálják a közszférába. A szakpolitikák végrehajtásáért és jelentős pénzügyi források elosztásáért felelős államigazgatási szervek a megfelelési rendszereket használják a rossz gazdálkodás, a korrupció és a diszkrimináció elleni biztosítékként (Világbank 2018: 56). Ezeknek a rendszereknek a hatékonysága három fő pilléren nyugszik: az egyértelmű jogi felhatalmazásokon, a felügyeleti szervek függetlenségén és az állampolgárok számára hozzáférhető végrehajtási mechanizmusokon (Menyhárt 2020: 89).

Ezek az általános alapelvek alapozzák meg a magyar közszféra értékelését. A megfelelési gyakorlatok fokozatos átvétele Magyarországon a külső – különösen az Európai Unió részéről érkező – nyomást, valamint a nagyobb átláthatóság és elszámoltathatóság iránti belső igényeket tükrözi az olyan érzékeny területeken, mint az oktatás és a társadalmi befogadás (Sárközy 2018: 113). Magyarországon a közszférában a megfelelési mechanizmusok integrációja még folyamatban van. Három terület mutatja be, hogy a megfelelés milyen hatással volt az oktatásra és az egyenlő bánásmódra.

Először is, az európai uniós források felhasználása formális átláthatósági, nyomon követési és elszámoltathatósági követelményeket hozott. Itt a megfelelés nem opcionális, hanem az anyagi forrásokhoz való hozzáférés szükséges feltétele. Az Európai Bizottság és az Európai Számvevőszék többször is felhívta a figyelmet a rossz gazdálkodás és a diszkrimináció magyarországi kockázataira, erősebb intézményi biztosítékokat sürgetve (Európai Számvevőszék 2022: 9).

Másodszor, az alapvető jogok magyar biztosának munkája azt mutatja, hogy a megfelelés túlmutat a pénzügyi felügyeleten, és magában foglalja a jogvédelmet is. Az ombudsman iskolai szegregációval kapcsolatos vizsgálatai azt mutatják, hogy a nemzeti felügyeleti szervek hogyan valósítják meg az egyenlő bánásmód elvét a tényleges oktatási körülmények között (Kállai 2010: 62).

Harmadszor, az oktatási szegregációval kapcsolatos jogi esetek rávilágítanak az igazságszolgáltatás szerepére a megfelelés kikényszerítésében. A bíróságok antidiszkriminációs normákat alkalmaztak, és tesztelték az állami felelősség határait az oktatáshoz való egyenlő hozzáférés biztosításában (Kádár 2019: 77). Ezek az esetek azt mutatják, hogy a közsférában a megfelelés többretegű rendszer, amely magában foglalja a nemzetközi felügyeletet, a hazai felügyeleti intézményeket és a bírósági végrehajtást. Ezek a példák azt mutatják, hogy a magyar közsférában a megfelelés már nem korlátozódik elvont jogi normákra vagy pénzügyi szabályokra. Ehelyett több irányítási szinten működik, keretet teremtve az oktatási politikák végrehajtásához, összhangban az európai és alkotmányos követelményekkel.

2. Az oktatáshoz való egyenlő hozzáférés, mint megfelelési probléma

Ez a fejezet a Makkos Comb segítségével vizsgálja az oktatást mint modellszektor, bemutatva, hogy a semleges szabályok és megfelelési mechanizmusok hogyan vezethetnek a fontos közszolgáltatásokhoz való egyenlőtlen hozzáféréshez. Az alkotmányos rendelkezések Magyarországon és Közép-Európában elismerik az oktatáshoz való jogot, de a gyakorlat gyakran jelentős hiányosságokat mutat. Magyarországon az Alaptörvény XI. cikke minden állampolgár számára biztosítja az oktatáshoz való jogot, azonban még mindig vannak különbségek a városi és vidéki területek, valamint a többségi és kisebbségi lakosság között. Különösen a roma gyerekek szembesülnek folyamatos akadályokkal az egyenlő iskoláztatás előtt, a szegregált osztályoktól a nem megfelelő erőforrásokig (Messing 2017: 23).

Ezek a realitások rávilágítanak a formális jogi garanciák és a tényleges gyakorlati egyenlőség közötti szakadékra. Így a történelmi és jogi keret határozott elkötelezettséget biztosít az oktatási egyenlőség mellett. A tartós hozzáférési hiányosságok azonban felvetik a kérdést, hogy a megfelelési mechanizmusok hogyan tudják a jogokat gyakorlati valósággá alakítani. A szilárd nemzetközi és alkotmányos garanciák ellenére jelentős strukturális akadályok korlátozzák az oktatáshoz való egyenlő hozzáférést. A földrajz fontos tényező. Közép- és Kelet-Európa vidéki területein gyakran hiányzik a megfelelő infrastruktúra, a képzett tanárok és a speciális oktatási szolgáltatásokhoz való hozzáférés.

A távoli falvakban élő gyerekek gyakran hosszú ingázásokkal vagy korlátozott iskolai lehetőségekkel szembesülnek, ami csökkenti a részvételi arányt és a tanulmányi eredményeket (OECD 2020: 61). A gazdasági helyzet újabb kihívást jelent. A korlátozott anyagi lehetőségekkel rendelkező családok nehezen engedhetik meg maguknak az iskolai felszereléseket, a közlekedést vagy a tanórán kívüli tevékenységeket, amelyek elengedhetetlenek a hosszú távú sikerhez. Még akkor is, ha a tandíj hivatalosan ingyenes, a rejtett költségek valódi kirekesztést okoznak. Sok hátrányos helyzetű diák számára a gazdasági

kihívások magasabb lemorzsolódási arányhoz és kevesebb felsőoktatási lehetőséghez vezetnek. Az etnikai különbségek tovább súlyosbítják az oktatási egyenlőtlenségeket.

A magyarországi és a környező országokban élő roma gyerekek gyakran külön osztályokba vagy iskolákba szegregálódnak, ahol alacsonyabb szintű forrásokat és tanterveket kapnak. Ezek a gyakorlatok a marginalizáció ciklusait folytatják, aláásva az egyenlő bánásmód elvét a formális jogi garanciák ellenére (Farkas 2014: 34). Ezenkívül a digitális megosztottság kritikus problémává vált, különösen a COVID-19 világjárvány után. A megbízható internethez és digitális eszközökhöz való hozzáférés egyenetlen, így a hátrányos helyzetű tanulók nem tudnak teljes mértékben bekapcsolódni az online vagy vegyes tanulásba. Ez a szakadék tovább rontja a meglévő egyenlőtlenségeket, és hangsúlyozza annak szükségességét, hogy a technológiai hozzáférést bele kell foglalni az oktatás megfelelési keretei közé.

A nyelvi és kulturális különbségek az oktatáshoz való hozzáférést is befolyásolják. A kisebbségi nyelvet beszélők gyakran szembesülnek a többségi nyelvet előnyben részesítő iskolai rendszerekkel, ami hátrányokhoz vezet a megértésben, a részvételben és a hosszú távú teljesítményben. Bár az európai és nemzeti jogi keretek előmozdítják a nyelvi jogokat, a kétnyelvű vagy anyanyelvi oktatás következetlen módon elérhető, különösen a vidéki és marginalizált közösségekben. Ez egy olyan ciklust hoz létre, amelyben a kulturális és nyelvi kirekesztés aláássa a szélesebb körű oktatási egyenlőséget (Skutnabb-Kangas 2009: 112).

A családokon és közösségeken belüli kulturális elvárások is befolyásolják az oktatáshoz való hozzáférést. A hátrányos helyzetű csoportokban, különösen a roma népesség körében a korai iskolaelhagyást a hagyományos szerepek és a gazdasági szükségszerűség okozhatja, ahol a gyerekektől elvárják, hogy segítsenek eltartani a családot. Célzott támogatási rendszerek nélkül ezek a kulturális és gazdasági nyomások hozzájárulnak a kirekesztés folyamatos mintáihoz.

Egy másik fontos akadály az információhiány. A hátrányos helyzetű családok gyakran nem ismerik az elérhető oktatási programokat, ösztöndíjakat vagy támogató szolgáltatásokat. A bonyolult jelentkezési folyamatok és az intézmények korlátozott elérhetősége tovább rontja ezeket az egyenlőtlenségeket, sok diákot meggátolva abban, hogy hozzáférjen a számukra formálisan garantált lehetőségekhez.

Az információhiány ezért gazdasági és kulturális akadályokhoz, többdimenziós kirekesztéshez vezet, amellyel a megfelelési rendszereknek foglalkozniuk kell ahhoz, hogy az egyenlő bánásmód valós lehetőséggé váljon.

3. Köszektorbeli megfelelés és oktatás

Az oktatási szektorban a közszféra megfelelése sajátos jelentőséggel bír, mivel az adminisztratív rutinok közvetlenül alakítják az alkotmányban biztosított alapjoghoz való hozzáférést.

A közszférában a megfelelés azon intézményi berendezkedések, eljárások és felügyeleti mechanizmusok összességét jelenti, amelyek biztosítják a hatóságok jogi normáknak, alkotmányos alapelveknek és szakpolitikai kötelezettségvállalásoknak megfelelő működését. A magánszektor megfelelésétől eltérően, amely elsősorban a kockázatkezelésre, a kötelezettségek elkerülésére és a pénzügyi integritásra összpontosít, a közszféra megfelelése eredendően összefügg a demokratikus legitimációval, az alapvető jogok védelmével és a nyilvános elszámoltathatósággal (OECD 2019: 12; Lindquist 2016: 421).

Ez a megkülönböztetés különösen szembetűnő az oktatás területén. Az oktatási intézmények nem csupán adminisztrálnak, szolgáltatásokat vagy állami forrásokat kezelnek; közhatalmat gyakorolnak a tudáshoz való hozzáférés, a társadalmi mobilitás és a hosszú távú életesélyek felett. Az oktatásban való megfelelés tehát nem redukálható le a költségvetési fegyelemre vagy az eljárási szabályosságra. Azt is értékelni kell, hogy az intézményi gyakorlat ténylegesen megvalósítja-e az olyan alkotmányos garanciákat, mint az egyenlő bánásmód és az oktatáshoz való jog (Magyarország Alaptörvénye, XI. cikk).

A nemzetközi irányítási keretek egyre inkább tükrözik a megfelelés e szélesebb körű értelmezését. Az OECD integritási keretrendszere hangsúlyozza, hogy a közigazgatásban a megfelelési mechanizmusoknak elő kell segíteniük az átláthatóságot, az integritást és a válaszkészséget, ezáltal erősítve a közbizalmat, ahelyett, hogy pusztán technikai ellenőrzési eszközökként szolgálnának (OECD 2017: 8–11). Hasonlóképpen, az Európai Unió kormányzása a közszférában a megfelelést az alapvető értékek védelméhez köti, ideértve a megkülönböztetésmentességet és a közszolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférést, különösen, ha uniós forrásokról van szó (Európai Bizottság 2020: 34).

Az oktatásban ez a kiterjesztett felfogás döntő fontosságú, mert a formális törvényesség gyakran együtt él a tartalmi egyenlőtlenséggel. Az iskolák megfelelhetnek a pénzügyi beszámolási követelményeknek, a személyzeti szabályzatoknak és az adminisztratív szabályoknak, ugyanakkor reprodukálhatják a szegregációt vagy a kirekesztő gyakorlatokat. A közszféra megfelelése ezért legalább két, egymással összefüggő szinten működik. Első szinten biztosítja a közforrások jogszerű és hatékony felhasználását. Második szinten biztosítékként működik az alapvető jogok strukturális megsértésével szemben, beleértve az oktatáshoz való egyenlő hozzáféréshez való jogot (Menyhárt 2020: 89).

A legitimitás ennek a második szintnek a központi dimenziója. Az oktatási intézmények nem csupán a törvényi felhatalmazásokból származnak, hanem a méltányosságukból és befogadóképességükből is. Ahol a megfelelési keretrendszer szűken a pénzügyi elszámoltathatóságra összpontosít, fennáll annak a veszélye, hogy figyelmen kívül hagyják a legitimitást aláásó gyakorlatokat, például az oktatási erőforrások egyenlőtlen elosztását, a tanulók diszkriminatív elhelyezését vagy a szegregációra adott nem hatékony válaszokat. Ezzel szemben a jogérzékeny megfelelési megközelítés a legitimitást a gyakorlatban alkalmazott egyenlő bánásmód eredményeként kezeli, nem pedig pusztán formális konformitásként (Lindquist 2016: 421).

Az elszámoltathatóság más dimenziók mentén is megkülönbözteti a közszféra megfelelését a magánszektor megfelelési modelljétől. Az oktatásban az elszámoltathatóság túlmutat a hierarchikus adminisztratív ellenőrzésen. Ez magában foglalja a bírósági elszámoltathatóságot, a független intézmények, például az ombudsmani hivatalok általi felügyeletet, valamint az érintett közösségekkel szembeni társadalmi elszámoltathatóságot. Az olyan mechanizmusok, mint az ellenőrzések, vizsgálatok és panasztételi eljárások, lehetővé teszik az egyenlőtlen bánásmód azonosítását és megtámadását, feltéve, hogy a felügyeleti szervek kellő függetlenséggel és hatáskörrel rendelkeznek (Kállai 2010: 62; Székely 2016: 41).

Az alapvető jogok védelme a harmadik pillér, amely a közszféra megfelelését a pénzügyi ellenőrzés fölé emeli. Az alkotmányos garanciák pozitív kötelezettségeket rónak az államra, nemcsak a diszkrimináció tilalmát, hanem a kirekesztést vagy halmozottan hátrányos helyzetet kiváltó gyakorlatok megelőzésére irányuló aktív intézkedéseket is. Az oktatásban ez magában

foglalja az iskolai vonzáskörzetek felügyeletét, a finanszírozási formákat, a nyelvoktatási politikákat és az integrációs programok végrehajtását. Ha a megfelelési mechanizmusok nem kezelik ezeket a lényeges dimenziókat, fennáll annak a veszélye, hogy formalista gyakorlatokká válnak, amelyek az eljárási helyesség révén legitimálják az egyenlőtlenséget (DH és társai kontra Cseh Köztársaság, 2007, 207. bekezdés).

Ennek fényében a közszféra megfelelése az oktatásban összekötő keretként funkcionál. Az alkotmányos alapelveket a közigazgatási gyakorlattal, a pénzügyi kormányzást a jogvédelemmel, a formális törvényességet pedig az érdemi egyenlőséggel kapcsolja össze. Az európai uniós feltételrendszer, az ombudsmani vizsgálatok és a bírósági jogérvényesítés által formált magyar tapasztalatok jól szemléltetik e keretben rejlő lehetőségeket és törekvéseket. A megfelelési mechanizmusok feltárhatják a rendszerszintű egyenlőtlenségeket, és korrekciós intézkedésekre kényszeríthetnek, de továbbra is ki vannak téve a politikai függőségnek, a korlátozott végrehajtási jogkörnek és a pénzügyi ellenőrzés túlságosan szűk fókuszának (Európai Számvevőszék 2022: 14; Menyhárt 2020: 94).

Ennek megfelelően az oktatási közszféra megfelelését többdimenziós kormányzási eszközként kell értelmezni. Célja nem pusztán a közpénzekkel való visszaélés megakadályozása, hanem annak biztosítása, hogy az oktatási rendszerek az egyenlő bánásmóddal, a demokratikus legitimációval és az alapvető jogokkal összhangban működjenek. Ez a szélesebb körű megértés biztosítja az analitikai alapot annak megvizsgálásához, hogy a megfelelési mechanizmusok a gyakorlatban hogyan működnek, és hol maradnak el az oktatáshoz való egyenlő hozzáférés biztosításában.

4. Uniós források és az alapjogi követelmények érvényesülése az oktatásban

Az oktatási szektorban kiemelt jelentősége van a közszféra megfelelésének. Az adminisztratív rutinok közvetlenül befolyásolják az alkotmány által biztosított alapjoghoz való hozzáférést. Ebben az összefüggésben a megfelelés azokra a rendszerekre, eljárásokra és felügyeletre vonatkozik, amelyek biztosítják, hogy a hatóságok a jogi normák és irányelvek szerint működjenek. A magánszektorból eltérően, amely elsősorban a kockázatkezelésre és a pénzügyi integritásra összpontosít, a közszféra megfelelése a demokratikus legitimációhoz, az alapvető jogok védelméhez és az elszámoltathatósághoz kötődik (OECD 2019: 12; Lindquist 2016: 421).

Ez a megkülönböztetés szembevető az oktatásban. Az oktatási intézmények nemcsak szolgáltatásokat nyújtanak vagy állami forrásokat kezelnek; szabályozzák a tudáshoz való hozzáférést, a társadalmi mobilitást és a jövőbeli lehetőségeket. Ezért az oktatásban való megfelelés nemcsak a költségvetési fegyelemre vagy az eljárási következetességre vonatkozik. Az alapján is értékelni kell, hogy az intézményi gyakorlat megfelel-e az olyan alkotmányos garanciáknak, mint az egyenlő bánásmód és az oktatáshoz való jog (Magyarország Alaptörvénye, XI. cikk). A nemzetközi irányítási keretrendszerek egyre inkább tükrözik a megfelelés tágabb nézetét.

Az OECD integritási keretrendszere hangsúlyozza, hogy a közigazgatásban a megfelelési mechanizmusoknak ösztönözniük kell az átláthatóságot, az integritást és a reagálókészséget, így építve a közbizalmat, ahelyett, hogy egyszerűen technikai kontrollként szolgálnának

(OECD 2017: 8–11). Hasonlóképpen, az európai uniós kormányzás összekapcsolja a közszféra megfelelését az alapvető értékek védelmével, ideértve a megkülönböztetésmentességet és a közszolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférést, különösen, ha uniós forrásokról van szó (Európai Bizottság 2020: 34). Az oktatásban ez a szélesebb körű megértés létfontosságú, mivel a formális törvényesség gyakran együtt él a valódi egyenlőtlenséggel. Az iskolák megfelelhetnek a pénzügyi beszámolási előírásoknak és a személyzeti szabályzatnak, miközben továbbra is fenntartják a szegregációt vagy a kirekesztést. A közszféra megfelelése tehát két, egymással összefüggő szinten működik.

Az első szint biztosítja a közforrások jogszerű és hatékony felhasználását. A második szint az alapjogok strukturális megsértése ellen véd, beleértve az oktatáshoz való egyenlő hozzáférést (Menyhárt 2020: 89). A legitimitás elengedhetetlen ezen a második szinten. Az oktatási intézmények nemcsak a törvényekből nyernek tekintélyt, hanem attól is, hogy mennyire tűnnek tisztességesnek és befogadónak. Ha a megfelelési keretek túl szűken összpontosítanak a pénzügyi elszámoltathatóságra, figyelmen kívül hagyhatják a legitimitást sértő gyakorlatokat, például az erőforrások igazságtalan elosztását, a diszkriminatív hallgatói elhelyezéseket vagy a szegregációra adott gyenge válaszokat. Ezzel szemben a jogérzékeny megfelelési megközelítés a legitimitást a gyakorlatban megvalósuló egyenlő bánásmód eredményének tekinti, nem csupán formális betartásnak (Lindquist 2016: 421). Az elszámoltathatóság a közszféra megfelelését is megkülönbözteti a magánszektorbeli modellektől. Az oktatásban az elszámoltathatóság túlmutat a hierarchikus kontrollon. Ez magában foglalja a bíróságokon keresztüli bírósági elszámoltathatóságot, a független testületek, például az ombudsmani hivatalok általi felügyeletet, valamint a közösségi elszámoltathatóságot az érintett lakosság felé. Az olyan mechanizmusok, mint az ellenőrzések és a panasztételi eljárások, képesek azonosítani és kezelni az egyenlőtlenségeket, amennyiben a felügyeleti szervek kellő függetlenséggel és hatáskörrel rendelkeznek (Kállai 2010: 62; Székely 2016: 41).

Az alapvető jogok védelme a harmadik pillér, amely a közszféra megfelelését a pénzügyi felügyelet fölé emeli. Az alkotmányos garanciák pozitív kötelezettségeket rónak az államra, nemcsak a diszkrimináció tilalmát, hanem a kirekesztéshez vagy hátrányos helyzethez vezető gyakorlatok aktív megelőzését is. Az oktatásban ez magában foglalja a tankerületi határokat, a finanszírozási képleteket, a nyelvoktatási politikákat és az integrációs programok végrehajtásának figyelemmel kísérését. Ha a megfelelési mechanizmusok nem kezelik ezeket a lényeges kérdéseket, fennáll annak a veszélye, hogy pusztán formalitásokká válnak, amelyek az eljárási helyesség révén legitimálják az egyenlőtlenséget (DH és társai kontra Cseh Köztársaság, 2007, 207. bekezdés).

Ebből a szempontból a közszféra oktatási megfelelése összekötő keretként szolgál. Az alkotmányos elveket a közigazgatási intézkedésekhez, a pénzügyi kormányzást a jogvédelemhez, a formális jogszerűséget pedig a valódi egyenlőséghez köti. Az európai uniós szabályok, az ombudsmani vizsgálatok és a bírósági jogérvényesítés által formált magyar tapasztalatok jól szemléltetik ennek a keretnek a lehetőségeit és gyengeségeit.

A megfelelési mechanizmusok feltárhatják a rendszerszintű egyenlőtlenségeket és korrekciós intézkedéseket hajthatnak végre, de ki vannak téve a politikai nyomásnak, a korlátozott végrehajtási képességeknek és a pénzügyi ellenőrzés túlságosan szűk fókuszának (Európai Számvevőszék 2022: 14; Menyhárt 2020: 94). Így a közszféra oktatási megfelelését egy sokoldalú irányítási eszköznek kell tekinteni. Célja nem csupán a közpénzekkel való

visszaélés megakadályozása, hanem az oktatási rendszerek tisztességes működésének, a demokratikus legitimációnak és az alapvető jogok védelmének biztosítása. Ez a tágabb értelmezés keretét ad annak elemzéséhez, hogy a megfelelési mechanizmusok a valóságban hogyan működnek, és hol nem biztosítják az oktatáshoz való egyenlő hozzáférést.

Az európai uniós források kezelése kulcsfontosságú tényező volt a megfelelési mechanizmusok kialakításában a magyar közsférában. Magyarország 2004. évi EU-csatlakozása óta a kohéziós és strukturális alapokhoz való hozzáférés megköveteli az európai normáknak megfelelő monitoring-, audit- és jelentéstételi folyamatok kialakítását (Európai Bizottság 2020: 34). Ezek a követelmények nemcsak műszakiak; közvetlenül kapcsolódnak az egyenlő bánásmód és a megkülönböztetésmentesség elvéhez. Az EU pénzügyi szabályai egyértelműen tiltják a források felhasználását olyan projektekre, amelyek erősítik a szegregációt vagy a társadalmi kirekesztést (Európai Számvevőszék 2022: 9).

A gyakorlatban azonban az Európai Bizottság és az Európai Számvevőszék gyakran mutatott rá rendszerszintű hiányosságokra Magyarországon. Az ombudsmani gyakorlatok akkor is feltárják az egyenlőség kérdéseit, ha nincs formális jogsértés. A jelentések feltártak olyan eseteket, amikor az oktatási integrációra szánt uniós források végül állandósították vagy rontották a roma gyermekek szegregációját (Európai Számvevőszék 2022: 14).

Hasonló aggályokat fogalmazott meg az Európai Bizottság jogállamiság-jelentése, amely rávilágított a politikai befolyás kockázataira és a nemzeti felügyeleti szervek függetlenségének hiányára (Európai Bizottság 2021: 19).

A hazai intézmények is befolyásolják ezt a megfelelési környezetet. Az Állami Számvevőszék kiemelte, hogy erősebb belső kontrollrendszerre van szükség az uniós források felhasználása során, különösen a hátrányos helyzetű csoportokat célzó projekteknél (Állami Számvevőszék 2018: 27). A független civil társadalmi szervezetek, mint például a K Monitor, aggódalmukat fejezték ki a finanszírozási döntések átláthatóságának hiánya miatt, és azzal érveltek, hogy a robusztus megfelelési mechanizmusok alááshatják a hatékonyságot és akadályozhatják a közbizalmat (K Monitor 2019: 5).

Az EU feltételhez kötött intézkedésekkel válaszolt ezekre a hiányosságokra. A pénzeszközök felfüggesztése vagy átirányítása a megfelelés egyik módszerévé vált, amely reformok végrehajtására kényszeríti a nemzeti kormányokat, különben pénzügyi következményekkel kell szembenéznük (Sedelmeier 2022: 311). Magyarországon ez a feltételesség különösen érintette az oktatással kapcsolatos, a romák integrációjára összpontosító projekteket, amelyek bemutatják, hogyan érvényesül a megfelelés egy többszintű struktúra révén, amely összekapcsolja a pénzügyi integritást az alapvető jogokkal.

5. Ombudsmani gyakorlat és megfelelés az oktatásban

Az alapvető jogok biztosa Magyarországon a pénzügyi elszámoltathatóságon túl is egyedülálló perspektívát kínál a megfelelésre. Az ombudsmani gyakorlatok még akkor is hiányosságokat mutatnak az egyenlőség terén, ha nem áll fenn formális jogsértés. Az ombudsman figyelemmel kíséri az alapvető jogok érvényesülését, és kivizsgálja a diszkrimináció eseteit, beleértve az oktatási szegregációt is (Magyarország Alaptörvénye, XXX. cikk). Ez a szerep rávilágít arra, hogy a közsférában a megfelelés az adminisztratív

folyamatokon túlmenően kiterjed az anyagi jogok védelmére is. A kisebbségi jogok biztosának helyettese beszámolóiban gyakran dokumentál olyan eseteket, amikor a roma gyerekek jogellenes szegregációval szembesülnek a magyar iskolákban. Lényeges megállapítás volt, hogy az EU által finanszírozott integrációs projektek olykor a szegregációt fenntartó vagy rontó módon valósultak meg, ami ellentmond a célnak (Kállai 2010: 62).

Ezek a megállapítások illusztrálják a konfliktust a formális megfelelés – ahol a projektek megfelelnek a jelentési szabványoknak – és a lényegi megfelelés között, ahol az eredmények elősegítik az egyenlő bánásmódot. Az ombudsman vizsgálatai a politikai kormányzással kapcsolatos megfelelési kihívásokat is feltárják. Gyulavári megjegyzi, hogy az egyenlő bánásmód biztosításának kötelezettsége a közszolgálati és szerződéses jogviszonyokban érvényesül, így a közszférában a megfelelés kulcsfontosságú követelményévé válik (Gyulavári 2014: 167).

Míg az önkormányzatok gyakran érvelnek azzal, hogy a szegregáció a szülői döntésből vagy a demográfiai tényezőkből fakad, az ombudsman következetesen hangsúlyozza, hogy az állami hatóságok pozitív kötelessége a diszkrimináció megelőzése és kezelése (Székely 2016: 41). Ez összhangban van a nemzetközi jogi precedensekkel, amelyek hangsúlyozzák az állam felelősségét az esélyegyenlőség biztosításában az oktatásban (DH és társai kontra Cseh Köztársaság, 2007, 207. bekezdés).

Ily módon az ombudsman belső megfelelési mechanizmusként működik Magyarország alkotmányos keretei között. A nyomozati jogkör, a nyilvános jelentéstétel és az Országgyűlésnek szóló ajánlások kombinálásával a hivatal biztosítja az elszámoltathatóságot, amely támogatja a bírósági végrehajtást és az uniós ellenőrzést. Ennek a mechanizmusnak a hatékonyságát azonban korlátozza az ajánlások nem kötelező jellege és az uralkodó politikai légkör, amely ellenállhat az oktatáspolitikai változásoknak (Menyhárt 2020: 94).

6. Perek az oktatási szegregációval és megfeleléssel kapcsolatban

A magyarországi bírói gyakorlat a közszférában a megfelelés egy másik aspektusát mutatja: az egyenlő bánásmód érvényesítését jogi döntéseken keresztül. A roma gyerekek iskolai szegregációjával kapcsolatos számos mérőföldkönek számító ügy rávilágított arra, hogy a bíróságok hogyan járnak el a megfelelésért felelős ügynökként. Értelmezik a jogi kötelezettségeket, és felelőssé teszik a hatóságokat. A peres eljárások rávilágítanak az egyenlőség érvényesítésének kihívásaira a rendszerszintű szegregáció esetén. Egy kulcsfontosságú ítélet született a Debreceni Ítéltáblán 2011-ben, amelyben megállapították, hogy Nyíregyháza önkormányzata a civil társadalom és az ombudsman többszöri figyelmeztetése ellenére is jogellenesen működtetett szegregált iskolát.

A bíróság hangsúlyozta, hogy az egyenlő bánásmódról szóló törvénynek való megfelelés megköveteli a formális diszkrimináció felszámolását és az egyenlőtlenséget teremtő gyakorlatok aktív megelőzését (Kádár 2019: 77). Ez az értelmezés túlmutat az eljárások követésén, és megerősíti az érdemi egyenlőséget, mint a megfelelési szabványt. További esetek azt mutatják, hogy a peres eljárások túlmutatnak a helyi hatóságokon. 2015-ben a Kúria (a korábbi Legfelsőbb Bíróság) kimondta, hogy az állami iskolákat működtető egyházaknak is be kell tartaniuk a diszkriminációellenes törvényeket, és felelősségre vonhatók a szegregáció

fenntartásáért (Farkas 2017: 53). Ez az ítélet azt mutatja, hogy az oktatásban való megfelelésnek ki kell terjednie a közszolgáltatások nyújtásában részt vevő összes félre, legyen az állami vagy egyházi intézmény.

A peres eljárások ugyanakkor feltárták a megfelelés strukturális korlátait. A bíróságok által elrendelt jogorvoslatok, például az iskolák szegregációjának megszüntetése vagy az érintett tanulók kártalanítása gyakran politikai visszaszorítással vagy gyakorlati kihívásokkal szembesülnek a végrehajtás során (Molnár 2020: 144). Ez a szakadék a bírósági határozatok és a hatékony politikai változások között azt mutatja, hogy a megfelelés nem követi automatikusan a peres eljárást, hiszen az mind a nemzeti hatóságoktól, mind a nemzetközi szervezetektől folyamatos támogatást igényel. A magyar bírósági gyakorlat azt mutatja, hogy az oktatásban a megfelelés összetett: tartalmazza a hazai jogból eredő jogi kötelezettségeket, a független ellenőrző testületek általi felügyeletet és az érdemi egyenlőség bírósági érvényesítését.

A megfelelés azonban továbbra is törékeny politikai akarat és intézményi kapacitás nélkül. A tárgyalt három terület – az uniós források kezelése, az ombudsmani vizsgálatok és az oktatási szegregációval kapcsolatos peres eljárások – együttesen szemlélteti a magyar közszféra megfelelésének rétegzettségét. Mindegyik mechanizmus más célt szolgál. Az EU feltételrendszere külső nyomást gyakorol, összekapcsolva a pénzügyi integritást az alapvető jogok érvényesítésével (Európai Számvevőszék 2022: 14). Az ombudsman belső ellenőrzést kínál, kiemelve a rendszerszintű jogsértéseket, valamint a formális és a tartalmi megfelelés közötti különbséget (Kállai 2010: 62).

Végül a peres eljárások jogi kötelezettségeket kényszerítenek ki, ami azt mutatja, hogy az oktatásban az egyenlő bánásmódot a bírói hatóság megkövetelheti, bár ennek tényleges hatása gyakran korlátozott (Kádár 2019: 77). Ezek a példák megerősítik, hogy a magyar közszférában a megfelelés nem egyszerű folyamat. Réteges rendszerként működik, ahol nemzetközi, hazai és igazságügyi szereplők hatnak egymásra. Ugyanakkor rávilágítanak a megfelelés gyengeségére is, amikor az csupán formális eljárások sorozatává válik, amelyek nem elegendőek a érdemi eredmények eléréséhez szükséges politikai akarathoz vagy intézményi kapacitáshoz. Ezzel Magyarország szemlélteti a megfelelés oktatási kormányzás és egyenlő bánásmód eszközeként való alkalmazásának lehetőségeit és hátrányait is (Menyhárt 2020: 94).

7. Compliance-eszközök és intézményi mechanizmusok

A megfelelési keretrendszerek Európában és azon túl különböző eszközöket hoztak létre az oktatás strukturális egyenlőtlenségeinek kezelésére. Az egyik gyakori eszköz a célzott befogadási politikák vagy kvóták végrehajtása. A felsőoktatásban több EU-tagállam pozitív fellépést alkalmaz a hátrányos helyzetű csoportok, például a roma diákok vagy az alacsony jövedelmű családokból származók hozzáféréseinek javítása érdekében. Bár ellentmondások, ezek az intézkedések szükségesek ahhoz, hogy ellensúlyozzák azokat a rendszerszintű hátrányokat, amelyekkel ezek a csoportok korábban az iskolai tanulmányaik során szembesültek (Craig 2013: 97).

Az ösztöndíj- és pénzügyi segélyprogramok is létfontosságú eszközök. Az anyagi akadályok csökkentésével ezek a programok lehetővé teszik a hátrányos helyzetű diákok számára, hogy iskolai keretek között maradjanak, és felsőfokú tanulmányokat folytassanak. Az oktatási

intézmények megfelelési tisztviselői felelősek a pénzeszközök elosztásának ellenőrzéséért, valamint a kiválasztási folyamatok átláthatóságának és méltányosságának biztosításáért. A digitális megosztottság új, megfelelés-orientált kezdeményezésekhez is vezetett.

A COVID-19 világjárvány idején számos kormány és egyetem hozott létre programokat, hogy laptopokat, táblagépeket vagy támogatott internet-hozzáférést biztosítsanak a kihívásokkal szembesülő diákok számára. Ezek az intézkedések kezdetben reaktívak voltak, de azóta egyes rendszerek részévé váltak, tükrözve azt a felismerést, hogy a digitális hozzáférés ma már elengedhetetlen az oktatási egyenlőséghez (OECD 2021: 43). Ezek az eszközök megmutatják, hogy a megfelelési keretrendszerek hogyan tudják életre kelteni az egyenlő bánásmód elvét az oktatásban. A jogi garanciákat olyan gyakorlati cselekvésekké alakítják, amelyek csökkentik a gazdasági, kulturális és technológiai akadályokat. A programozási eszközökön, például a kvótákon és az ösztöndíjakon kívül az oktatásban való megfelelést intézményi felügyelet és jogi érvényesítés is támogatja. Országosan az ombudsmani hivatalok kulcsszerepet játszanak az iskolai diszkriminációval kapcsolatos panaszok vizsgálatában.

Magyarországon az alapvető jogok biztosa folyamatosan jelentéseket adott ki a roma gyermekek szegregációjáról, és korrekciós lépésekre sürgette a kormányt (Jakab–Gajdushek 2019: 212). Ezek a vizsgálatok olyan felügyeletet biztosítanak, amely kiegészíti a bírósági jogorvoslati lehetőségeket. A bírósági határozatok hatékony megfelelési eszközként is működnek. Az Emberi Jogok Európai Bírósága jelentős ítéleteket hozott a szegregált iskolai oktatás ellen, egyértelmű jogi precedenseket teremtve, amelyek kötelezőek a tagállamok számára.

Az olyan ügyekben, mint a D. H. és társai kontra Cseh Köztársaság (2007), a Bíróság megállapította, hogy a roma gyermekek speciális iskolákban való aránytalan elhelyezése sérti az Egyezmény szerinti megkülönböztetésmentesség elvét. Ezek a döntések jogi kötelezettségeket írnak elő az államok számára az oktatási politikák és a monitoringrendszerek átalakítására az érdemi egyenlőség biztosítása érdekében. Uniós szinten a jogsértési eljárások és a pénzügyi feltételek a megfelelés további szintjét adják.

Ha a tagállamok nem kezelik a rendszerszintű oktatási diszkriminációt, az Európai Bizottság visszatárhathatja a strukturális alapokat, vagy jogi lépéseket kezdeményezhet. Ez a kapcsolat a finanszírozás és a megfelelés között hangsúlyozza, hogy az oktatási egyenlőség nem csupán erkölcsi cél, hanem az Unió pénzügyi integritásához kapcsolódó jogi követelmény (Európai Bizottság 2020: 6). Ezen intézményi és jogi mechanizmusokon keresztül a megfelelési keretrendszerek megelőző és korrekciós struktúrákat hoznak létre. Gondoskodnak arról, hogy az oktatási egyenlőséget ne hagyják a jóindulatra, hanem kötelező érvényű kötelezettségként érvényesítsék.

8. A jelenlegi keretrendszerek rendszerszintű gyengeségei

Ezek a hiányosságok túlmutatnak az oktatási rendszeren, és nyilvánvalóbbak a munkaerőpiaci és a vállalati megfelelési keretrendszerben. A jelenlegi megfelelési keret egyik fő problémája annak szűk alkalmazása. Számos uniós és nemzeti szabály, különösen a jelentési

kötelezettségre vonatkozó, csak az 50 főnél több munkavállalót foglalkoztató munkáltatókra vonatkozik. Ennek a küszöbértéknek az a célja, hogy elkerülje a kis- és középvállalkozások túlzott adminisztratív terheit, de a munkaerőpiac nagy része akaratlanul is megfelelési kötelezettség nélkül marad.

Magyarországon, csakúgy, mint Közép-Európa nagy részén, a munkaadók közel fele a küszöb alatt van (Eurostat 2022: 88). Ez a kirekesztés kritikus az oktatási egyenlőség szempontjából. A vidéki gazdaságokat uraló és sok hátrányos helyzetű munkavállalót foglalkoztató kisebb cégekre nem vonatkoznak ugyanazok a jelentéstételi vagy átláthatósági követelmények, mint a nagyobb vállalatokra.

Ennek eredményeképpen az olyan kérdéseket, mint a képzéshez való hozzáférés, a tanulószerveződéses gyakorlati képzések vagy a továbbképzés támogatása, kevésbé fogják ellenőrizni vagy betartatni. A megfelelés azt kockáztatja, hogy erősíti, nem pedig áthidalja a szakadékokat a nagy multinacionális vállalatok és a kisebb hazai vállalkozások dolgozói között. Ezenkívül a küszöbszabály kétszintű rendszert hoz létre, amely aláássa az egyenlő bánásmód elvét. A nagyobb cégek alkalmazottai részesülnek a strukturált megfelelési keretrendszerből, beleértve a munkahelyi tanulási és szakmai fejlődési lehetőségeket, míg a kisebb cégek alkalmazottai munkaadóik jóindulatára támaszkodnak.

Ez egyenlőtlenséget teremt a munkaerőpiacon, és hangsúlyozza, hogy olyan inkluzívabb megfelelési megközelítésekre van szükség, amelyek kiterjesztik a kötelezettségeket az 50 fős küszöbön túlra.

Egy másik gyakori kritika az, hogy a megfelelési keretrendszerek gyakran előnyösek a nagyvállalatoknak. A multinacionális cégek általában rendelkeznek a megfelelő pénzügyi és intézményi erőforrásokkal ahhoz, hogy megfelelési osztályokat hozzanak létre, szakosodott tisztviselőket alkalmazzanak, és integrálják az egyenlőség nyomon követését vállalatirányításukba. Ezzel szemben a kis- és középvállalkozásoknak gyakran nincs kapacitásuk vagy jogi kötelezettségük az ilyen rendszerek bevezetésére. Ez az egyensúlytalanság jelentősen befolyásolja az oktatási és képzési egyenlőséget. A nagyobb cégek strukturált tanulószerveződéses gyakorlati képzést, továbbképzési programokat és célzott ösztöndíjakat kínálhatnak a hátrányos helyzetű munkavállalók számára, míg a kisebb cégek gyakran csak munkahelyi képzést biztosítanak.

Ez egyre szélesedő szakadékokat eredményez: a multinacionális vállalatok dolgozói előrelépési lehetőségekhez jutnak, míg a kis hazai cégeknél kimaradnak a strukturált fejlődési utak (Crouch 2017: 64). Ironikus módon a legsúlyosabb egyenlőtlenségek gyakran a kisebb munkaadók által uralt ágazatokban vannak, mint például a mezőgazdaság, a szezonális szolgáltatások és az alacsony bérű feldolgozóipar. A megfelelés kritikus szerepet játszhat az esélyegyenlítésben ezeken a területeken, de elérhetősége korlátozott. A kritikusok szerint ez a rendszerszintű torzítást szemlélteti: a megfelelést a nagyvállalatok szükségletei és kapacitásai köré tervezték, így a legkiszolgáltatottabb alkalmazottak védelem nélkül maradnak. A kisebb cégekre vonatkozó szabályozási keret átkalibrálása nélkül fennáll annak a veszélye, hogy a megfelelés az egyenlőtlenséget legitimáló eszközzé válik, nem pedig annak leküzdése eszközeként. A jelenlegi megfelelési gyakorlat másik hátránya a formalitásra való hajlam. Az oktatási esélyegyenlőségi kötelezettségek gyakran a jelentéstételi követelményeken alapulnak, ahol az intézményeknek és a munkaadóknak statisztikákat kell benyújtaniuk a hátrányos helyzetű csoportoknak kínált képzésekről, munkaerő-felvételről vagy ösztöndíjakról.

Bár ez az adatgyűjtés értékes, a kritikusok rámutatnak, hogy gyakran öncélúvá válik. A megfelelés az űrlapok kitöltésére és az éves közzétételekre redukálódik, kevés nyomon követés mellett, hogy a bejelentett intézkedések valódi eredményekhez vezetnek-e (Power 1997: 46). Ez a formális megközelítés több problémához vezet. Először is elősegíti a „doboz-pipáló” mentalitást, ahol a szervezetek teljesítik a minimális jogi követelményeket anélkül, hogy az egyenlőséget ténylegesen beágyaznák kultúrájukba vagy hosszú távú stratégiájukba. Másodszor, mélyebb kudarcokat rejt, mivel a pozitív jelentések együtt létezhetnek a folyamatos egyenlőtlenségekkel. Harmadszor, túlságosan a numerikus mutatókra összpontosít, miközben figyelmen kívül hagyja az olyan minőségi szempontokat, mint a hallgatói tapasztalat, a kulturális befogadás vagy a mentori lehetőségek.

Fennáll a veszélye annak, hogy a megfelelési keretrendszer legitimálhatja az egyenlőtlenséget azáltal, hogy az előrehaladás homlokzatát teremti meg anélkül, hogy a mögöttes okokat kezelné. Az oktatási intézmények és a munkaadók úgy tűnhetnek, mint akik megfelelnek az előírásoknak, miközben fenntartják a rendszerszintű akadályokat. Hacsak a jelentés nem foglalja magában a végrehajtást, az értékelést és az érdekelt felek valódi bevonását, a megfelelés továbbra is eljárási gyakorlat marad, nem pedig az oktatásban az egyenlő bánásmód átalakító ereje. A küszöbkérdés és a nagyvállalatok dominanciája mellett a kritikusok azzal érvelnek, hogy az oktatási megfelelés gyakran a formális eljárásokon, nem pedig az érdemi változtatáson alapul.

A jelentéstételi kötelezettségek megkövetelik az intézményektől és a munkáltatóktól, hogy nyújtsanak be adatokat a beiratkozásokról, képzésekről vagy ösztöndíjakról, de ezek a közzétételek ritkán biztosítják a valódi egyenlőtlenségek kezelését. Ehelyett fennáll annak a veszélye, hogy a megfelelés bürokratikus rituálévá válik: statisztikákat gyűjtenek és tárolnak, de a korábban azonosított strukturális akadályokat többnyire figyelmen kívül hagyják (Power 1997: 46). Ez a proceduralizmus a haladás illúzióját kelti.

Az intézmények úgy tűnhetnek, hogy megfelelnek az előírásoknak, ha jól összeállított éves jelentéseket készítenek, miközben a hátrányos helyzetű csoportok a gyakorlatban továbbra is kirekesztéssel szembesülnek. A formális megfelelés és a valódi egyenlőség közötti szakadék gyengíti a szabályozási rendszerekbe vetett bizalmat, és megkérdőjelezi az egyenlő bánásmód mint vezérelv hitelességét. Hacsak a megfelelési mechanizmusok nem tartalmaznak erős nyomon követést, végrehajtást és minőségi értékelést, fennáll annak a veszélye, hogy legitimálják az egyenlőtlenséget azáltal, hogy törvényesnek tűnnek anélkül, hogy megváltoztatnák az érintettek életét. Az oktatási egyenlőség visszatérő kérdése, hogy a megfelelési kereteket hogyan befolyásolhatja a politikai befolyás és az intézményi elfogultság.

Az oktatáspolitikai természetesen tükrözi a kormányzati prioritásokat, ami azt jelenti, hogy a megfelelési mechanizmusok ritkán semlegesek. A politikai vezetésben bekövetkezett változások gyakran a finanszírozás, a tanterv kialakítása és a nyomon követési stratégiák változásaihoz vezetnek, ami instabilitást okoz a hosszú távú esélyegyenlőségi kezdeményezésekben. Ennek eredményeként a hátrányos helyzetű csoportok a politikai napirendek kiszámíthatatlanságával szembesülnek, ahelyett, hogy következetes védelmet élveznének (Verger et al. 2016: 142). Az intézményi elfogultság rontja ezt a problémát. Az oktatási egyenlőség érvényesítéséért felelős hatóságok néha ugyanazokat a kulturális vagy politikai elfogultságokat tükrözik, amelyek elsősorban egyenlőtlenséget teremtenek. Magyarországon például az iskolai szegregációval kapcsolatos bírósági határozatok és

ombudsmani jelentések gyakran felfedik a helyi hatóságok vonakodását az integrációs politika elfogadása iránt.

A megfelelési rendszereknek biztosítaniuk kell a méltányosságot; a kockázatot azonban éppen azok az intézmények veszik fel, amelyeket felügyelni kell, ami szelektív végrehajtáshoz és gyenge jogorvoslatokhoz vezet. Ezek a dinamikák azt mutatják, hogy a megfelelés nem tekinthető kizárólag technikai folyamatnak. Sikere azon múlik, hogy megvédi a felügyeleti és végrehajtó szerveket a politikai nyomástól, és biztosítja függetlenségüket. E biztosítékok nélkül fennáll annak a veszélye, hogy a megfelelési keretek a politikai kényelem, nem pedig a valódi egyenlőség eszközeivé válnak.

9. Az Egyesült Államok példája: egyenlő jogvédelem és oktatási esélyek

Az oktatási esélyegyenlőség kialakulását az Egyesült Államokban erősen befolyásolta a tizennegyedik kiegészítés egyenlő védelmi záradéka szerinti alkotmányjog. A Brown kontra Oktatási Tanács (347 U.S. 483, 1954) sarkalatos ügye kijelentette, hogy a fajilag szegregált állami iskolák eredendően egyenlőtlenek, megdöntve a Plessy kontra Ferguson (163 U.S. 537, 1896) különálló, de egyenlő doktrínát.

A Bíróság kiemelte, hogy a szegregáció kisebbségi érzéshez vezetett, ami kihat a gyermekek oktatási és személyes fejlődésére, és ezáltal megsértette az egyenlő védelmet (Brown 1954: 494). A következő évtizedekben fokozatosan nyomultak a deszegregáció felé, és új viták zajlottak az egyenlőség gyakorlati megvalósításáról.

Az 1960-as és 1970-es években a pozitív cselekvési politikák bevezetése a történelmi hátrányok kezelését célozta azáltal, hogy lehetővé tette a fajtudatos felvételt a felsőoktatásba. A Grutter kontra Bollinger ügyben (539 U.S. 306, 2003) a Legfelsőbb Bíróság fenntartotta ezeket a politikákat, hangsúlyozva, hogy az oktatási sokszínűség kényszerítő állami érdek. Alkalmazásukat azonban ideiglenes intézkedésként korlátozta, amely végül szükségtelenné válik (Grutter 2003: 327–333). A legutóbbi fejlemény a Students for Fair Admissions kontra Harvard (600 U.S. 181, 2023) ügyben történt, ahol a Legfelsőbb Bíróság megsemmisítette a Harvard és az Észak-Karolinai Egyetem fajtudatos felvételi programjait.

A Bíróság úgy ítélte meg, hogy ezek az irányelvek megsértették az egyenlő védelmi záradékot, mivel nem tartalmaznak mérhető célokat, és faji alapon sztereotipizálják a kérelmezőket (SFFA kontra Harvard 2023: 217–221). Ez az ítélet gyakorlatilag leállította a pozitív fellépést az Egyesült Államok felsőoktatásában. Ezek a fejlemények egy egyedülálló utat tükröznek: kezdve a szegregáció teljes tilalmával, áthaladva az igenlő cselekvés óvatos elfogadásán keresztül, és most a faji alapú felvételek elutasításán keresztül.

A megfelelés ebben az összefüggésben magában foglalta az egyenlő védelmi normák nyomon követését és betartását az oktatásban, a szövetségi ügynökségek bevonását, mint például az Oktatási Minisztérium Polgári Jogok Hivatala, és kiterjedt peres eljárásokat a szövetségi bíróságokon. Ez a fejlődés rávilágít a diszkriminációellenes szabályok egyszerű betartása és a strukturális egyenlőtlenségek leküzdésére irányuló valódi erőfeszítések közötti ellentétre is.

10. Megfeleléségi mechanizmusok az Egyesült Államok oktatásában

Az egyenlő oktatási esélyek érvényesítése az Egyesült Államokban alkotmányos határozatokon és komplex megfelelési keretrendszeren alapul, amely magában foglalja a szövetségi felügyeletet, a feltételes finanszírozást és az adminisztratív ellenőrzést. Ennek a rendszernek az alapja az 1964-es polgárjogi törvény VI. címe. Ez a törvény tiltja a faji, bőrszín vagy nemzeti származás alapján történő megkülönböztetést minden olyan programban, amely szövetségi pénzügyi támogatásban részesül (42 U.S. C. § 2000d). A megfelelés szorosan kötődik a finanszírozáshoz; az iskolák és egyetemek a szövetségi támogatás elvesztését kockáztatják, ha nem teljesítik a VI. cím követelményeit (Orfield 2001: 143).

Az Oktatási Minisztérium Állampolgári Jogi Hivatala (OCR) kulcsszerepet játszik ebben a megfelelési rendszerben. Az OCR kivizsgálja a panaszokat, felülvizsgálja a megfelelést, és irányelveket ad ki annak biztosítására, hogy az oktatási intézmények betartsák az állampolgári jogi normákat. 2010 és 2020 között az OCR több mint 60 000 állampolgári jogi panaszt kezelt, amelyek közül sok a faji és fogyatékonyságon alapuló megkülönböztetésre összpontosított az iskolákban (US. Oktatási Minisztérium 2021: 12). Ellenőrzése azt mutatja, hogy a megfelelés nem rögzített állapot; folyamatos felügyeletet, dokumentálást és korrekciós intézkedéseket igényel.

A szövetségi bíróságok fokozzák az adminisztratív végrehajtást azáltal, hogy kötelező erejű határozatokat hoznak, amelyek meghatározzák az egyenlő védelem hatályát és a VI. cím szerinti kötelezettségeket. Az Alexander kontra Sandoval ügyben (532 U.S. 275, 2001) a Bíróság a VI. cím rendeletei alapján korlátozta a magánéleti kerítélkezési gyakorlatokat, és úgy ítélte meg, hogy az egyének nem perelhetnek közvetlenül az eltérő hatások megsértése miatt. Ez az eset rávilágított az adminisztratív megfelelési mechanizmusok jelentőségére, mivel a magánperesek nem helyettesíthetik teljes mértékben a szövetségi felügyeletet (Alexander 2001: 293). Ezenkívül a feltételes finanszírozás erős megfelelési eszközként működik. A szövetségi oktatási programok, mint például a hátrányos helyzetű iskolák I. cím szerinti finanszírozása, speciális diszkriminációmentességi záradékokat tartalmaznak, amelyek megkövetelik a megfelelési felülvizsgálatot és a jelentéstételt (Jennings 2015: 88).

A szabályok be nem tartása pénzügyi szankciókat vagy pénzeszközök átirányítását vonhatja maga után, hasonlóan az Európai Unióban tapasztalt mechanizmusokhoz. Az utóbbi időben a megfelelési kihívások kiszélesedtek. Ezek ma már nemcsak a hagyományos faji szegregációt foglalják magukban, hanem a haladó kurzusokhoz való hozzáférést, az iskolai fegyelem gyakorlatát és a korlátozott angol nyelvtudással rendelkező tanulókkal való bánásmódot is (OCR 2014: 7). Ezek a területek azt mutatják meg, hogyan változnak a megfelelési mechanizmusok a formális egyenlőség és az esélyegyenlőség valós akadályai leküzdése érdekében.

Az Egyesült Államok rendszere többretegű megfelelési struktúrát biztosít: a bíróságok által érvényesített alkotmányos garanciákat, a szövetségi finanszírozáshoz kötött jogi kötelezettségeket és a Polgári Jogok Hivatala általi folyamatos ellenőrzést. Az igazságügyi, adminisztratív és pénzügyi mechanizmusok ilyen keveréke a megfelelést az oktatásirányítás döntő részévé teszi, bár hatékonysága nagymértékben függ a politikai akarattól és az adminisztratív kapacitástól.

6. Közsféra megfelelése: Magyarország és az Egyesült Államok Magyarország és az Egyesült Államok összehasonlítása azt mutatja, hogy az oktatásban való megfelelés a jogi kötelezettségek, a felügyeleti intézmények és a finanszírozási feltételek kölcsönhatásától függ.

Magyarországon a mechanizmusokat elsősorban az európai uniós feltételek, az ombudsmani vizsgálatok és az iskolai szegregációval kapcsolatos peres eljárások alakítják. Hatásukat azonban gyakran gyengíti a korlátozott végrehajtási hatáskör és a politikai ellenállás (Európai Számvevőszék 2022: 14; Kállai 2010: 62; Kádár 2019: 77). Az Egyesült Államokban a megfelelés alkotmányos garanciákon és szövetségi törvényeken, például a Civil Rights Act VI. címén alapul, a végrehajtást a Polgári Jogok Hivatala és a feltételes szövetségi finanszírozás végzi (Orfield 2001: 143; Amerikai Egyesült Államok Oktatási Minisztériuma 2021: 12).

Mindkét ország hangsúlyozza az intézmények finanszírozásának és felügyeletének fontosságát. Az amerikai intézmények azonban kötelező végrehajtási jogkörrel rendelkeznek, míg a magyar szervek inkább külső nyomásra vannak utalva. Ez a különbség rávilágít egy fontos tanulságra: az oktatásban a megfelelés akkor működik a legjobban, ha jogi, pénzügyi és intézményi mechanizmusok találkoznak, és küzd, ha ezek az elemek megoszlanak vagy politikailag befolyásolják.

11. Következtetés

Magyarország és az Egyesült Államok összehasonlítása azt mutatja, hogy a közsféra megfelelése, különösen az oktatásban, nem csupán technikai eljárás. Réteges irányítási rendszert képvisel, amelyben a jogi normák, a felügyeleti intézmények és a pénzügyi feltételek együtt dolgoznak az egyenlő bánásmód érvényesítése érdekében. Magyarországon ezt a rendszert erősen befolyásolják az Európai Unió követelményei, az olyan hazai felügyeleti szervek, mint az ombudsman, valamint a bírósági jogérvényesítés.

E mechanizmusok hatékonysága azonban gyakran a politikai akaraton és az intézményi függetlenségen múlik, amelyek továbbra is sérülékenyek (Európai Számvevőszék 2022: 14; Kádár 2019: 77). Ezzel szemben az Egyesült Államok alkotmányos garanciákra, törvényes végrehajtásra és szövetségi felügyeletre támaszkodik. A finanszírozási stratégiáknak való megfelelés és a Polgári Jogok Hivatala tevékenységeinek ötvözése megmutatja, hogy az adminisztratív és pénzügyi eszközök hogyan erősíthetik az egyenlőség bírói védelmét (U.S. Education. Department 2021: 12).

Ez az intézményi erő azonban nem szüntette meg a megerősítő fellépésről és az egyenlő védelem mértékéről folyó vitákat, ami azt mutatja, hogy még az erős megfelelési rendszerek sem képesek teljes mértékben megoldani a politikai vitákat.

Mindkét esetből az a következtetés vonható le, hogy a közsférában a megfelelés jogi biztosítékként és politikai eszközként is szolgál. Hitelessége a formális eljárásokon és a hátrányos helyzetű csoportok számára elért valós eredményeken múlik. Ha a megfelelési mechanizmusok szigorúan formalisztikusak maradnak, fennáll annak a veszélye, hogy legitimálják az egyenlőtlenséget.

Ezzel szemben, ha független felügyelet és hatékony végrehajtás támogatja őket, akkor az egyenlőség hatékony eszközeivé válhatnak. Ez a kettős lehetőség elengedhetetlenné teszi a megfelelést az oktatáshoz való hozzáférésről és az információs hiányosságokról szóló jövőbeli

vitákban. A kihívás nemcsak a diszkrimináció tiltása, hanem annak biztosítása is, hogy az információk, az erőforrások és a lehetőségek valóban minden polgár számára elérhetőek legyenek.

Az oktatással összefüggésben a Makkos Fésű azt szemlélteti, hogy a halmozott és rögzült gyakorlatok mennyire alááshatják az egyenlő bánásmódot kifejezett megkülönböztetés nélkül is.

7. fejezet – Az oktatáshoz való hozzáférés és az információs hiányosságok

1. Közigazgatás és egyenlő bánásmód

Az előző fejezetben az oktatás elemzése egy tágabb strukturális betekintést mutatott be: az egyenlőtlen bánásmód ritkán adódik elszigetelt jogsértő döntésekből. Ehelyett leggyakrabban közintézmények rutinszerű működésén keresztül jön létre, ahol a formálisan semleges szabályok, szabványosított eljárások és diszkrecionális gyakorlatok idővel kölcsönhatásba lépnek a társadalmi hátrányokkal (Young 1990: 41; Fredman 2011: 28).

Az oktatás különösen jól látható példája ennek a dinamikának, mivel a hozzáférési hiányosságok és a szegregáció empirikusan nyomon követhető és jogilag vitatható. A mögöttes mechanizmusok azonban nem ágazatspecifikusak. Hasonló minták figyelhetők meg általánosabban a közigazgatásban, ahol a hatóságok gyakorolnak hatalmat a jogokhoz, juttatásokhoz, szolgáltatásokhoz vagy kötelezettségekhez való hozzáférés felett. Ebben az értelemben az adminisztratív irányítás az egyenlő bánásmód mint megfelelési referenciaérték kritikus tesztelési terepe (Lindquist 2016: 421; OECD 2019: 12).

A közigazgatás a kormányzás legsűrűbben szabályozott területei közé tartozik. A jogszerűség, az eljárási tisztesség és a semlegesség formálisan beágyazott a közigazgatási jogba és az alkotmányos doktrínába. Paradox módon a szabályozásnak ez a sűrűsége nem szünteti meg az egyenlőtlenségi kockázatokat. Éppen ellenkezőleg, elhomályosíthatja őket. A dokumentációval, a határidőkkel, a nyelvhasználattal, a digitális hozzáféréssel vagy az eljárási sorrenddel kapcsolatos követelmények objektívnek és egységesnek tűnhetnek, ugyanakkor szisztematikusan hátrányos helyzetbe hoznak bizonyos csoportokat társadalmi helyzetüktől, erőforrásaiktól vagy az állami intézményekkel való korábbi interakciójuktól függően (Mashaw 1983: 24; Bovens és Zouridis 2002: 175).

Ez a fejezet ezért az elemzési fókuszot az ágazatspecifikus megfelelési kihívásokról az adminisztratív hatalom strukturális szerepére helyezi át. A korábban kidolgozott értékelési keretet alkalmazva azt vizsgálja, hogyan működik az egyenlő bánásmód a közigazgatási eljárásokon, az intézményi diszkreción és a felügyeleti mechanizmusokon belül. A cél nem az adminisztratív kormányzás mint olyan megkérdőjelezése, hanem annak meghatározása, hogy a megfelelés hol sikerül, hol vall kudarcot, és hol kockáztatja az egyenlőtlenség legitimálását a formális semlegesség révén (Power 1997: 46; Menyhárt 2020: 89).

Ennek során a fejezet a közigazgatást mintaágazatként pozicionálja a strukturális és halmozott egyenlőtlenségek megértéséhez. Az adminisztratív gyakorlatok egyenlő bánásmód szemüvegén keresztül történő vizsgálatával előkészíti a terepet annak szélesebb körű

értékeléséhez, hogy a megfelelési keretek hogyan tudják kezelni vagy véletlenül újratermelni a rendszerszintű hátrányokat a közhatalom mindennapi gyakorlása során (EJEB, D. H. és társai kontra Cseh Köztársaság, 2007, 207. pont).

Ez a fejezet a Makkos Fésűt adminisztratív információs rendszerekre alkalmazza, bemutatva, hogy az információhoz való hozzáférés, az eljárási tervezés és a digitalizáció hogyan alakítja halmozottan az egyenlőség eredményeit a közigazgatásban.

2. Formális és érdemi hozzáférés az oktatáshoz

Az oktatáshoz való egyenlő hozzáférést gyakran formálisan határozzák meg, nevezetesen, hogy az iskolák és egyetemek jogilag mindenki számára nyitottak származástól vagy státusztól függetlenül. A formális nyitottság azonban nem biztosítja, hogy a tanulók ezt a jogot valódi részvételre és sikerre tudják váltani. A formális hozzáférés és az érdemi hozzáférés közötti különbségtétel ezt a rést ragadja meg. Az érdemi hozzáféréshez olyan képességekre és támogató feltételekre van szükség, amelyek lehetővé teszik a tanulók számára, hogy a gyakorlatban éljenek a lehetőséggel, beleértve a felkészülést, az útmutatást és az olyan közvetett akadályok felszámolását, mint a rejtett költségek és az elfogult kiválasztási eszközök (Sen 1999: 77). A klasszikus empirikus munka már kimutatta, hogy a családi erőforrások és az iskolai környezet különbségei szisztematikusan alakítják az eredményeket, még akkor is, ha a jogi hozzáférés egyenlő. Az oktatás inkább képes újratermelni, mint csökkenteni az egyenlőtlenségeket, ha hiányoznak a támogató feltételek (Coleman 1966: 325).

Az információ az egyenlőség konstitutív eleme, nem pedig másodlagos kiegészítője ezen a kereten belül. A családoknak időszerű és érthető ismeretekre van szükségük a felvételi időrendről, az ösztöndíj kritériumairól, az áthidaló programokról, a nyelvi támogatásokról és a digitális eszközökről. Ahol az ilyen ismeretek egyenetlenül oszlanak el, az előnyös csoportok oktatási előnyöket halmoznak fel, míg a hátrányos helyzetű csoportok elkerülhető veszteségekkel szembesülnek a kulcsfontosságú döntési pontokon. Ez a dinamika tükrözi a kulturális és társadalmi tőke felhalmozódását, amely a tanulókat a szelektív pályák, az elit középiskolák és később a felsőoktatás felé tereli, még olyan rendszerekben is, amelyek a hozzáférés semlegességét hirdetik (Bourdieu és Passeron, 1977, 152–160.). Gyakorlatilag az információs aszimmetria egy láthatatlan akadály, amely a formális nyitottságot divergens pályákká alakítja.

A megfelelés szempontjából a következmény közvetlen. Az egyenlő bánásmód pusztán beiratkozási számokkal történő mérése figyelmen kívül hagyja, hogy a jelentkezők azonos ismeretekkel és útmutatásokkal rendelkeztek-e a beiratkozások eléréséhez. A megfelelési objektív megköveteli az intézményektől, hogy a tájékoztatást az egyenlőségi kötelezettség részeként kezeljék, a pénzügyi hozzáférhetőség és a megkülönböztetésmentesség szabályai mellett. A nemzetközi értékelések már a tanácsadást, az átlátható kritériumokat és a felhasználóbarát kommunikációt is az egyenlő hozzáférés elemei közé sorolják, mivel ezek nélkül a formális garanciák szimbolikusak maradnak, és az egyenlőtlenségek továbbra is fennállnak a kohorszok között (OECD 2019: 45).

3. Információs aszimmetriák és hatásai

Az oktatásban az információs aszimmetriák a gazdasági piacokhoz hasonlóan működnek: az egyik fél lényegesen jobb ismeretekkel rendelkezik a lehetőségekről, szabályokról és a hosszú távú következményekről, mint a másik. Az oktatás területén ezek az aszimmetriák jellemzően az iskolák és a családok, illetve a kedvező és hátrányos helyzetű háztartások között jelennek meg. Például a magasabb kulturális tőkével rendelkező szülők gyakran tudják, hogyan kell értelmezni a felvételi statisztikákat, kihasználni az informális hálózatokat, vagy felkészíteni gyermekeiket a kiválasztási tesztekre. Ezzel szemben mások nem ismerik alapvetően a határidőket vagy az elérhető támogatási programokat (Lareau 2011: 89–94).

Az ilyen aszimmetriák hatásai kumulatívak. Ha elmulasztja egyetlen jelentkezési határidőt az ösztöndíjra, vagy nem jelentkezik felkészítő tanfolyamokra, az elit középiskolából egy alacsonyabb munkaerő-piaci hozamú szakma felé terelheti a gyermek pályáját. A közép- és kelet-európai kutatások azt mutatják, hogy a roma családokat, a migránsokat és a vidéki lakosságot aránytalanul kirekesztik ezek a rejtett információs küszöbök, még akkor is, ha a formális befogadási szabályok semlegesek (Messing 2017: 67). Az eredmény az, hogy az oktatásban a „választás” rétegzett: az információval rendelkezők több út közül választhatnak, míg mások erősen korlátozott lehetőségekkel néznek szembe.

Ezek az aszimmetriák nem véletlenek; szerkezetileg gyártják. A szelektív iskolák gyakran bonyolult bürokratikus nyelven kommunikálnak, olyan digitális platformokra támaszkodnak, amelyek állandó internet-hozzáférést igényelnek, vagy csak a többségi nyelveken adnak ki információkat. Ezen gyakorlatok mindegyike csendes kizárásokat generál. Ezenkívül a digitális írástudás egyenlőtlen megoszlása tovább fokozta a szakadékot. Míg az online platformok egyesek számára növelik az átláthatóságot, egyúttal akadályokat állítanak a háztartások számára, amelyek nem rendelkeznek megbízható hozzáféréssel, illetve megfelelő készségekkel a navigáláshoz (van Dijk 2020: 141).

Ezeket az aszimmetriákat „háttérfeltételként” kezelni nem elegendő a megfelelés szempontjából. Ahhoz, hogy az oktatásban az egyenlő bánásmód lényegi legyen, a szabályozóknak és intézményeknek biztosítaniuk kell, hogy az információ hozzáférhető formátumban, nyelven és csatornákon álljon rendelkezésre. Ez a kötelezettség párhuzamos az átláthatósági követelményekkel a gazdasági területen, ahol az információk elhallgatását vagy elfedését a méltányosság megsértésének tekintik. Az oktatásban a megfelelés megköveteli az intézményektől, hogy előre jelezzék, hol lépnek fel információs akadályok, és olyan korrekciós gyakorlatokat hajtsanak végre, mint a többnyelvű tanácsadás, a marginalizált közösségekben tájékoztató programok és az egyszerűsített pályázati rendszerek (OECD 2019: 48).

Összefoglalva, az információs aszimmetriák az egyenlő jogokat egyenlőtlen eredményekké alakítják. Hacsak nem a megfelelés kérdéseként kezelik, fenntartják a rétegződést, és aláássák az egyenlő bánásmód elvét, amelyet az oktatásnak meg kell őriznie.

Az adminisztratív eljárások ritkán zárják ki kifejezett tiltással; ehelyett a kizárás halmozottan jelentkezik a komplexitás, az átlátszatlanság és a diszkrecionális szűrés révén.

4. Digitális megosztottság és oktatási egyenlőség

A digitális megosztottság az oktatási esélyegyenlőség egyik legégetőbb akadályává vált a XXI. században. Míg a digitális technológiákhoz való hozzáférés gyorsan bővült, az eszközök, az internetkapcsolat és a digitális készségek megoszlása továbbra is rendkívül egyenlőtlen a társadalmi-gazdasági, regionális és etnikai hovatartozás szerint. Az oktatási intézmények egyre inkább támaszkodnak a digitális platformokra a tanítás, az értékelés és a kommunikáció során, ami azt jelenti, hogy a digitális kirekesztés közvetlenül az oktatási kirekesztésben nyilvánul meg (van Dijk 2020: 137).

A legalapvetőbb szinten a megosztottság az anyagi hozzáférésre vonatkozik. A megfelelő jövedelemmel rendelkező háztartások laptopot, táblagépet és stabil szélessávú kapcsolatot biztosítanak gyermekeiknek. Ezzel szemben a hátrányos helyzetű családok gyakran több gyerek között osztoznak egyetlen eszközön, vagy instabil mobilkapcsolatokra támaszkodnak. A COVID-19 világjárvány idején ez az egyenlőtlenség szembetűnővé vált. Magyarországon felmérések szerint a roma tanulók legfeljebb egyharmada nem fér hozzá az iskolája által használt online tanulási platformokhoz (Messing 2021: 12). Ilyen esetekben az oktatáshoz való jog formálisan érintetlen, de tartalmilag üressé válik.

A hozzáférésen túl a digitális megosztottság a használat és a digitális írástudás különbségeit is magában foglalja. A középosztálybeli tanulók általában nemcsak fogyasztásra, hanem produktív tanulásra is képesek használni a digitális eszközöket, mint például a kutatás, a projekt-együttműködés és a kódolás. A marginalizált csoportok azonban gyakran csak passzív felhasználásra korlátozódnak, és hiányzik a támogatás ahhoz, hogy a technológiát a felhatalmazás eszközévé alakítsák (Livingstone és Helsper 2007: 675). Ez a második szintű megosztottság elmélyíti az oktatási rétegződést még akkor is, ha az eszközök fizikailag jelen vannak.

A megfelelés szempontjából a digitális megosztottság kihívásokat és kötelezettségeket is jelent. Az iskoláknak és a minisztériumoknak gondoskodniuk kell arról, hogy a digitalizációs politikák ne súlyosbítsák a meglévő egyenlőtlenségeket. Ez magában foglalja a hozzáférési hiányosságok nyomon követését, a hátrányos helyzetű csoportok célzott támogatását és a digitális írástudás beépítését a tantervekbe. Az Európai Unió kifejezetten elismerte ezt a kötelezettséget a Digitális Oktatási Cselekvési Tervében, amely az egyenlő digitális hozzáférést az alapvető jogok és a társadalmi befogadás szempontjaként fogalmazza meg (Európai Bizottság 2020: 5).

Magyarország jól szemlélteti a jelenlegi intézkedések sürgősségét és korlátjait. Míg az uniós finanszírozású projektek vidéki területeken osztottak szét eszközöket és bővítették a szélessávot, a civil társadalmi jelentések azt mutatják, hogy a végrehajtás gyakran nem éri el a legkiszolgáltatottabbakat. Ráadásul az inkluzív digitális pedagógiával kapcsolatos tanárképzés továbbra is elégtelen, így a strukturális egyenlőtlenségeket nem kezelik (Radó 2020: 29). Ennek eredményeként a megfelelési kockázatok a hardver formális elosztásába torkollnak, anélkül, hogy garantálnák a digitális kompetenciák érdemi egyenlőségét.

Összefoglalva, a digitális megosztottság nem csupán technológiai kérdés, hanem megfelelési kihívás: biztosítani kell, hogy a digitalizációs politikák összhangban legyenek az egyenlő

bánásmóddal. Proaktív stratégiák nélkül az oktatási digitalizáció inkább megerősítheti, mint csökkentheti az egyenlőtlenségeket.

5. Strukturális és rendszerszintű diszkrimináció az oktatásban

Az oktatási egyenlőtlenség nemcsak elszigetelt előítéletekből vagy tisztességtelen bánásmódból fakad. Gyakran beépül az oktatási rendszerek struktúráiba. A strukturális és rendszerszintű diszkrimináció intézményi berendezkedések, finanszírozási módszerek, tantervi választások és mindennapi gyakorlatok által létrehozott kirekesztési mintákból áll. Ezek a tényezők egyértelmű diszkriminációs szándék nélkül működhetnek, ami megnehezíti azok észrevételét és megváltoztatását (Fredman 2011: 17).

Az első szempont a szegregáció, formális és informális egyaránt. A formális szegregáció, amely ma már többnyire illegális Európában és Észak-Amerikában, még mindig előfordulhat álcázott formában. Ide tartoznak a „speciális” vagy „gyógyító” iskolák, ahol gyakran etnikai kisebbséghez tartozó vagy fogyatékkal élő tanulókat helyeznek el. Az informális szegregáció a lakóhelyi minták, a szelektív felvételi és a szülői döntések révén folytatódik, ami a hátrányos helyzetű csoportok alulfinanszírozott iskolákban való koncentrációjához vezet. A magyarországi kutatások azt mutatják, hogy a roma gyerekeket gyakran alacsonyabb finanszírozású, rosszabb felszereltségű és kevésbé képzett tanárokkal rendelkező iskolákban találják (Hajdu, Kertesi és Kézdi 2019: 27).

Ez a rendszerszintű torzítás fenntartja a generációk közötti egyenlőtlenséget. A második szempont a finanszírozás elosztásának és a források elosztásának módja. Az Egyesült Államokban a helyi adóktól függő iskolarendszerek gyakran újratermelik a földrajzi egyenlőtlenségeket. A gazdag körzetek megengedhetik maguknak a legmodernebb létesítményeket, míg a szegényebb közösségek elavult anyagokkal és túlzsúfolt tantermekkel küszködnek (Orfield és Lee 2005: 33).

Még az olyan központosított rendszerekben is, mint amilyen Magyarorszáé, a finanszírozási hiányosságok továbbra is fennállnak a szelektív beruházási programok és a tanárok egyenetlen elosztása miatt, ami bizonyos régiókat vagy csoportokat előnyben részesítő prioritásokat tükröz. A harmadik szempont a tantervre és a kulturális elfogultságra vonatkozik. Az oktatási tartalom gyakran tükrözi az uralkodó kultúrát, amely marginalizálja a kisebbségi csoportok történelmét, nyelveit és tapasztalatait. A befogadó tantervek hiánya elidegenedés érzéséhez vezethet a kisebbségi tanulók körében, csökkentve motivációjukat és elkötelezettségüket. A közép-európai romák és más kisebbségekhez tartozó diákok körében végzett tanulmányok azt mutatják, hogy ha kultúrájukat nem ismerik el, nagyobb a lemorzsolódás és a társadalmi kirekesztés kockázata (Kirova 2010: 88).

Megfelelőségi szempontból a rendszerszintű diszkrimináció kezelése megköveteli az intézményektől, hogy az egyedi eseteken túl nézzenek. Olyan megfigyelőrendszerekre van szükségük, amelyek felismerik a mintákat. Ez magában foglalja a beiratkozásról, a teljesítésekről és a fegyelmi intézkedésekről szóló részletes adatok gyűjtését. Ez a megközelítés lehetővé teszi a felügyeleti szervek számára, hogy azonosítsák a strukturális egyenlőtlenségeket. Az Emberi Jogok Európai Bírósága a D. H. és társai kontra Cseh Köztársaság ügyben (2007) kimondta, hogy a semleges politikák továbbra is közvetett

diszkriminációhoz vezethetnek, ha aránytalanul károsítják a kisebbségi csoportokat. Ez az elv azóta Európa-szerte hatással van a megfelelési normákra, és arra készítette az államokat, hogy magyarázzák el azokat az oktatási gyakorlatokat, amelyek tartós egyenlőtlenségekhez vezetnek.

Magyarországon a megfelelési mechanizmusok sajátos kihívásokkal szembesülnek a rendszerszintű diszkrimináció leküzdésében. Az Egyenlő Bánásmód Hatóság és az ombudsman számos iskolai szegregációt rögzített, de a politikai ellenállás és a gyenge végrehajtás korlátozza a jelentős változásokat (Molnár 2020: 144). A civil társadalom jogi lépései fontos győzelmeket értek el, de a tényleges végrehajtás továbbra is következtelen, ami a megfelelés kikényszerítésének nehézségeit tükrözi, amikor a rendszerszintű megkülönböztetés mélyen gyökerezik. A strukturális és rendszerszintű diszkrimináció végül azt mutatja, hogy az oktatáshoz való formális hozzáférés nem elég.

A megfelelésnek kapcsolódnia kell az oktatás felépítéséhez annak biztosítása érdekében, hogy a finanszírozás, a tanterv és a szervezeti gyakorlat az esélyegyenlőséget előmozdítsa, az egyenlőtlenség fenntartása helyett. E tágabb perspektíva nélkül a jogi garanciák csak a tüneteket kezelhetik a mögöttes problémák megoldása nélkül.

6. Következtetés

Ez a fejezet megmutatta, hogy az oktatáshoz való egyenlő hozzáférést nem lehet pusztán a jogi garanciák vagy az intézmények nyitottsága alapján értékelni. Míg a jogi keretek azt állítják, hogy egyenlő bánásmódot biztosítanak, a jelentős egyenlőtlenségek gyakran abból fakadnak, hogy az adminisztratív folyamatok napi szinten működnek, és egyenlőtlenül oszlanak el az információk. A közigazgatás, még akkor is, ha szigorúan szabályozott és látszólag semleges, szűrőrendszerként működik.

A dokumentációra, a határidőkre, a nyelvre, a digitális hozzáférésre és az eljárási lépésekre vonatkozó követelmények követhetik a törvényt, ugyanakkor hátrányos helyzetbe hozzák a kevesebb erőforrással, alacsonyabb adminisztratív készségekkel vagy intézményi ismeretekkel rendelkezőket.

A kizárás ritkán ered kifejezetten tiltásból. Ehelyett a komplexitás, az egyértelműség hiánya és a diszkrecionális strukturálás miatt épülhet fel. Az információhoz való hozzáférés elengedhetetlen része a valódi egyenlőség megvalósításának. A felvételi utakkal, ösztöndíjakkal, programokkal és eljárási követelményekkel kapcsolatos ismeretek egyenlőtlen elérése a formálisan egyenlő jogokat különböző oktatási utakká változtatja. Ezek az információhézagok idővel felhalmozódnak, megerősítve a társadalmi reprodukciós mintákat, még azokban a rendszerekben is, amelyek hivatalosan tiltják a diszkriminációt.

A digitális megosztottság súlyosbítja ezeket a problémákat. Mivel az oktatás egyre inkább az online platformokra és a technológiai készségekre támaszkodik, az eszközökhöz való egyenlőtlen hozzáférés, az internetkapcsolat és a digitális know-how egyenlőtlen lehetőségekhez vezet. Az egyenlőséget figyelembe vevő gondos felügyelet nélkül a digitalizáció a formális befogadást gyakorlati kirekesztéssé változtathatja.

Összességében ez az elemzés megerősíti, hogy az oktatási egyenlőtlenség ritkán pusztán egyéni jogellenes cselekedetek, sokkal inkább mélyen beágyazott adminisztratív rutinok és információs hiányosságok eredménye. A csak a formális betartásra vagy az általános

eredményekre összpontosító megfelelési keretrendszerek nem elegendők. Az egyenlőséget figyelembe vevő megközelítésnek foglalkoznia kell az eljárások tervezésével, az információk hozzáférhetőségével és az adminisztratív gyakorlatok halmozott hatásaival.

Azzal, hogy bemutatja, hogy a semleges rendszerek miként teremthetnek egyenlőtlen hozzáférést, ez a fejezet megalapozza annak szélesebb körű áttekintését, hogy az irányítási struktúrák hogyan befolyásolják az egyenlőséget az oktatáson túli területeken.

8. fejezet – Technológiai és digitális egyenlőség

1. Fogalmi keret és elméleti alapok

A technológiai és digitális egyenlőség igazságos és inkluzív hozzáférést jelent a digitális infrastruktúrákhoz, eszközökhöz és készségekhez, amelyek a gazdasági, politikai és társadalmi életben való teljes körű részvételhez szükségesek. A mai társadalomban a digitális technológiákhoz való hozzáférés és azok használata ugyanolyan fontos, mint az oktatáshoz vagy az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés. Megfelelő digitális befogadás nélkül az egyének és csoportok strukturális hátrányokkal szembesülnek a foglalkoztatás, az oktatás és a civil szerepvállalás terén (van Dijk 2020: 5). A digitális egyenlőség gondolata az igazságosság korábbi elméleteire épít. Például John Rawls keretrendszere azt sugallja, hogy a technológiai hozzáférés terén mutatkozó egyenlőtlenségek csak akkor elfogadhatók, ha a legkevésbé előnyös helyzetben lévőknek segítik (Rawls 1971/1999: 65).

Amartya Sen képességekkel kapcsolatos megközelítése hangsúlyozza, hogy a technológiához való hozzáférés önmagában nem elég; a hatékony felhasználás képessége az alapvető szabadságjogok erősítése szempontjából fontos (Sen 1999: 87). Ez az elmozdulás a formális egyenlőségről a valódi egyenlőség felé az egyenlő bánásmódról szóló törvény szélesebb körű vitáit tükrözi. A digitális egyenlőség jogi és politikai kontextusban kapcsolódik az emberi jogokhoz és a gazdasági szabályozáshoz.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete elismerte, hogy az internet-hozzáférés számos jogot támogat, beleértve az oktatást és a véleménynyilvánítás szabadságát (ENSZ Emberi Jogi Tanács, 2016, 12. bekezdés). Az államoktól és a vállalatoktól azt is elvárják, hogy megakadályozzák a digitális kirekesztést infrastrukturális beruházásokkal, megfizethetőségi intézkedésekkel és a digitális szolgáltatások diszkriminációellenes szabályaival. Megfelelőségi szempontból a digitális egyenlőség új felelősségi réteget ad. Ellentétben a hagyományos egyenlő bánásmód területeivel, ahol a diszkrimináció többnyire személyenként jelentkezik, a digitális egyenlőtlenség gyakran rendszerszintű, ami az infrastruktúra hiányosságaiból, az algoritmusok elfogultságából és a digitális írástudás egyenetlenségéből adódik. A megfelelési keretrendszereknek ezért a formális megkülönböztetésmentesség egyszerű ellenőrzéséről a strukturális és technológiai akadályok leküzdésére kell elmozdulniuk (Yeung 2018: 29).

2. Algoritmikus torzítás és megfelelési kihívások

A mesterséges intelligencia (AI) és az automatizált döntéshozatal használata a megfelelési rendszerekben egyaránt lehetőséget és kockázatot jelent az egyenlő bánásmódban. Míg az algoritmusok gyakran semlegesnek tűnnek, a kutatások azt mutatják, hogy képesek megismételni és rontani a meglévő társadalmi egyenlőtlenségeket (Baracas és Selbst 2016: 678). Az olyan területeken, mint a munkaerő-felvétel, a hitelminősítés, a prediktív rendfenntartás és a jóléti elosztás, az automatizált rendszerek olyan eredményekhez vezettek, amelyek károsítják a kisebbségeket, a nőket és a gazdaságilag hátrányos helyzetű csoportokat (Eubanks 2018: 45–47; O’Neil 2016: 87).

A megfelelés szempontjából két kulcsfontosságú kötelezettség merül fel. Először is, a szervezeteknek erős felügyeleti rendszereket kell felállítaniuk, amelyek képesek azonosítani az algoritmikus torzítást. Ez magában foglalja a műszaki auditokat és az etikai felügyeletet annak biztosítására, hogy az automatizált rendszerek megfeleljenek a diszkriminációellenes szabványoknak (Mittelstadt et al. 2016: 7). Másodszor, a megfelelésnek biztosítania kell, hogy a negatív automatizált döntések által érintett egyének joguk legyen megtámadni ezeket az eredményeket, és jogorvoslatot kapjanak. E biztosítékok nélkül az egyenlő bánásmód elve megdőlhethet a digitális térben. Az európai adatvédelmi törvény egyértelműen elismeri ezt a kérdést.

Az általános adatvédelmi rendelet (GDPR, 2016/679) 22. cikke feljogosítja az egyéneket arra, hogy ne szembesüljenek a kizárólag automatizált adatkezelésen alapuló döntésekkel, ha az ilyen döntéseknek jogi vagy hasonló jelentős következményei vannak. Az Európai Unió Bírósága (EUB) megerősítette ezeket a védelmet a C-311/18 Schrems II (2020) ügyben, kijelentve, hogy az adattovábbítás nem megfelelő biztosítékai veszélyeztetik az alapvető jogokat (EUB, 2020, 174. pont). A biometrikus adatok terén az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) az S. és Marper kontra Egyesült Királyság ügyben (2008) is kimondta, hogy a személyes adatok kellő indoklás nélküli határozatlan ideig történő megőrzése sérti a magánélethez való jogot (EJEB, 2008, 125. pont).

Ezek a bírósági határozatok hangsúlyozzák, hogy az automatizált adatfeldolgozásnak és adatfelhasználásnak arányosnak, egyértelműnek és joggal bíróknak kell lennie. Az amerikai igazságszolgáltatás is foglalkozott az algoritmikus diszkriminációval. A Loomis kontra Wisconsin ügyben (881 N.W.2d 749, Wis. 2016) a Wisconsin Legfelsőbb Bíróság megvizsgálta a COMPAS kockázatértékelési algoritmus használatát a büntetőjogi ítéletekben. A Bíróság felismerte a lehetséges faji és nemi elfogultság aggályait, de bizonyos biztosítékokkal és átláthatósági figyelmeztetésekkel engedélyezte az algoritmus használatát (761–762). Ez az eset az algoritmikus eszközök előnyeit és kockázatait egyaránt bemutatja: bár javíthatják a hatékonyságot, rejtett torzításokat is beágyazhatnak a fontos döntésekbe.

Ez a kettősség szemlélteti a különbséget a formális és a tartalmi megfelelés között. A formális egyenlőség azt jelenti, hogy az algoritmusoknak kerülniük kell az olyan védett tulajdonságokon alapuló egyértelmű megkülönböztetést, mint a faj, a nem vagy a fogyatékoság. A lényegi egyenlőség viszont proaktív tervezési döntéseket kíván meg a történelmi hátrányok kezelése érdekében. Például ellenőrizni kell a képzési adatkészletek műszaki pontosságát, reprezentativitását és igazságosságát (Baracas és Selbst 2016: 695).

Az Európai Unió mesterséges intelligenciáról szóló törvénye (2024) ezt az elvárást testesíti meg azáltal, hogy kockázatalapú megközelítést alkalmaz, és előírja, hogy a magas kockázatú mesterséges intelligencia rendszerek (például a foglalkoztatás, az oktatás és a büntető igazságszolgáltatás területén) megfelelésértékelésen, torzítási teszten és emberi felügyeleten menjenek keresztül (Európai Parlament és Tanács, 2024, 10–14. cikk). A megfelelésért felelős tisztek tehát kihívás elé néznek: biztosítani kell, hogy az algoritmikus döntéshozatal a törvény betűjét (GDPR, MI-rendelet, diszkriminációellenes törvények) és az egyenlő bánásmód szellemét egyaránt kövesse. A technikai semlegesség nem elég; az is számít, hogy az automatizált rendszerek csökkentik vagy erősítik az egyenlőtlenségeket. Az egyenlő bánásmód a digitális korban nemcsak a diszkriminatív következmények megelőzését igényli, hanem az igazságosság, az elszámoltathatóság és az átláthatóság integrálását is az algoritmikus rendszerek tervezésébe.

3. Adatvédelem és GDPR mint egyenlőségi biztosítékok

A szervezetek digitális átalakulása a személyes adatokat a kormányzás, a kereskedelem és a megfelelés kulcsfontosságú forrásává tette. Az adatok gyűjtése, feldolgozása és elemzése azonban komoly egyenlőségi problémákat vet fel. A diszkriminatív szándék és az információkhoz való hozzáférés, ellenőrzés és védelem strukturális egyensúlyhiánya egyenlőtlen bánásmódhoz vezethet.

Az európai adatvédelmi jogszabályok egyre inkább elismerik, hogy a magánélet és az egyenlőség szorosan összefügg. Megfelelő biztosítékok nélkül az adatvezérelt rendszerek megerősíthetik a meglévő hátrányokat, és megakadályozhatják, hogy a kiszolgáltatott csoportok hatékonyan részt vegyenek a társadalomban (Bygrave 2014: 212). Az általános adatvédelmi rendelet (GDPR, (EU) 2016/679 rendelet) jelenti a legalaposabb erőfeszítést a digitális térben az egyenlőség biztosítására. Szabályai célja egyensúlyt teremteni a jogszerű adathasználat és az alapvető jogok védelme között, biztosítva, hogy az egyéneket ne kezeljék pusztán megfigyelés vagy kereskedelmi haszonszerzés tárgyaként.

Az 5. cikk előírja, hogy az adatkezelésnek a méltányosság, az átláthatóság és a célhoz kötöttség elvét kell követnie. A 22. cikk lehetővé teszi az egyéneknek azt a jogát, hogy ne vonatkozzanak rájuk olyan, kizárólag automatizált feldolgozáson alapuló döntések, amelyek jogi vagy hasonló jelentős következményekkel járnak. Ezek a biztosítékok túlmutatnak a pusztán információs önrendelkezésen; védik az egyenlő bánásmódot egy olyan világban, ahol az adatok kiegyensúlyozatlansága strukturális egyenlőtlenségekhez vezethet (González Fuster 2014: 96).

A bírói gyakorlat rávilágított az adatvédelem és az egyenlőség kapcsolatára. A Schrems II. ügyben (C-311/18, 2020) az EUB megsemmisítette az EU–USA adatvédelmi pajzsot, kijelentve, hogy az Egyesült Államok megfigyelési törvényei nem védenek megfelelően az egyéni jogokba való túlzott beavatkozás ellen. Ez a határozat azt mutatja, hogy a határokon átnyúló adattovábbítások elégtelen biztosítékai alááshatják az egyenlőséget azáltal, hogy alacsonyabb szintű védelmet biztosítanak az uniós polgárok számára (EUB, 2020, 174. bekezdés). Hasonlóképpen az S. és Marper kontra Egyesült Királyság ügyben (2008) az EJEB megállapította, hogy a biometrikus adatok határozatlan ideig történő megőrzése sérti az Emberi Jogok Európai Egyezményének 8. cikkét, hangsúlyozva, hogy a túlzott adatkezelési gyakorlat

aláássa az egyének egyenlő méltóságát (EJEB, 2008, 125. pont). Megfelelőségi szempontból a GDPR az egyenlőséget konkrét szervezeti felelősséggé változtatja.

A vállalatoknak adatvédelmi hatásvizsgálatokat (DPIA-k) kell végezniük, szükség esetén adatvédelmi tisztviselőket (DPO-kat) kell kijelölniük, és biztosítaniuk kell a megfelelő hozzáférési jogokat, a helyesbítéshez és a törléshez való jogot. Ezek a feladatok az egyenlőség strukturális megközelítését tükrözik. Az eljárási biztosítékok beágyazásával a GDPR a szervezetek és egyének közötti információs egyensúlyhiány kezelésére törekszik (Kuner 2020: 15).

A kialakulóban lévő EU mesterséges intelligenciáról szóló törvény (2024) ezt a tendenciát erősíti azáltal, hogy elfoglaltsági tesztelési és emberi felügyeleti kötelezettségeket ír elő a magas kockázatú mesterséges intelligencia-rendszerekre, közvetlenül összekapcsolva az adatkezelést a megkülönböztetésmentességi normákkal. Az üzenet egyértelmű: az adatvédelem magában foglalja a magánélet védelmét és annak biztosítását, hogy a digitális infrastruktúrák ne mélyítsék el az egyenlőtlenségeket. A megfelelésért felelős tisztviselőknek túl kell lépniük az alapvető jogi követelmények teljesítésén, és olyan proaktív stratégiákat kell elfogadniuk, amelyek összehangolják az adatkezelési gyakorlatokat az egyenlő bánásmód tágabb elvével. Azáltal, hogy a méltányosságot, az átláthatóságot és az elszámoltathatóságot integrálják az adatkezelésbe, a szervezetek segíthetnek létrehozni egy olyan digitális környezetet, amelyben a jogok valódiak és mindenki számára hozzáférhetőek.

4. AI, Big Data és hozzáférés a szolgáltatásokhoz

A mesterséges intelligenciát és a Big Data elemzését egyre gyakrabban használják olyan fontos területeken, mint az egészségügy, az oktatás, a lakhatás, a hitelpiac és a közigazgatás.

Ezek a technológiák hatékonyságot és innovációt ígérnek, de új akadályokat is állítanak az egyenlő hozzáférés elé. Amikor az algoritmusok elosztják az erőforrásokat vagy döntenek a jogosultságról, megerősíthetik a kizárási mintákat, ha csak a megfelelési rendszerek nem figyelik aktívan a méltányosságot és az arányosságot (Zuboff 2019: 216). Az egyik fő kockázat a digitális redlining, amely magában foglalja az adatvezérelt profilalkotást a szolgáltatások bizonyos csoportoktól való megtagadására. A pénzügyi szektorban a hitelminősítő algoritmusok hátrányos helyzetbe hozták a kisebbségeket, mivel prediktív modelljeikben tükrözik a történelmi egyenlőtlenségeket (Hurley és Adebayo 2016: 155).

Az ingatlanpiacokon az automatizált szűrési eszközök fenntarthatják a faji vagy társadalmi-gazdasági szegregációt azáltal, hogy a kérelmezőket védett tulajdonságokhoz kapcsolódó proxyk alapján osztályozzák. Az egyenlő bánásmód biztosítása érdekében a megfelelési tisztviselőknek alaposan meg kell vizsgálniuk az eredményeket, a meghatalmazottakat és a döntéshozatal során használt adatkészleteket. A bírói gyakorlat kezd foglalkozni ezekkel a kérdésekkel. Az Egyesült Államokban az egyenlő hitellehetőségről szóló törvényt és a méltányos lakhatásról szóló törvényt alkalmazták a diszkriminatív algoritmikus pontozási rendszerek elleni perekben (U.S. kontra Facebook, 2019).

Európában a Bíróság megkülönböztetésmentességi és fogyasztóvédelmi törvényeket alkalmazott az online platformokra, amelyek tisztességtelenül korlátozzák a hozzáférést (C-390/18. sz. ügy, Airbnb Ireland UC kontra AHTOP, 2019). Ezek az esetek azt mutatják, hogy

a hagyományos egyenlőségi normák hogyan alkalmazkodnak a Big Data kirekesztéséhez. A közszféra is bemutatja a téteket. Az automatizált jóléti elosztási rendszereket, például a holland SyRI-programot, a hazai bíróságok érvénytelenítették, mert átláthatatlan kockázati profilokat készítettek, amelyek aránytalanul érintették az alacsony jövedelmű és bevándorló közösségeket (Hágai Kerületi Bíróság, NJCM c.s./Hollandia, 2020). Hasonlóképpen, a prediktív rendészeti technológiák aggodalmakat keltettek a faji profilalkotással, illetve a közösségek és az állami hatóságok közötti bizalom megsértésével kapcsolatban (Ferguson 2017: 64).

Az egyenlő bánásmód elérése ezekben a helyzetekben jogi felügyeletet és érdemi lehetőségeket igényel az egyének számára, hogy megtámadják az automatizált döntéseket. A megfelelés érdekében a valódi egyenlőség azt jelenti, hogy az alapvető szolgáltatásokhoz való hozzáférésnek figyelembe kell vennie a strukturális hátrányokat. A szervezeteknek hatásvizsgálatokat kell végezniük, hogy megtudják, hogyan hat a Big Data elemzése a különböző társadalmi csoportokra. Átláthatósági intézkedéseket is tartalmazniuk kell, például magyarázhatósági eszközöket, amelyek segítenek az egyéneknek megérteni a döntések meghozatalát. Az EU mesterséges intelligenciáról szóló közlő törvénye megerősíti ezeket a követelményeket a nagy kockázatot jelentő mesterséges intelligencia-rendszerekkel szemben a hitelezés, a foglalkoztatás és a közszolgáltatások terén, előírva a megfelelésértékelést, a dokumentációt és az emberi felügyeletet (Európai Parlament és Tanács, 2024, 10–14. cikk).

A technológiai innováció új megfelelési kihívásokat is jelent a büntetőjogban. Ambrus megjegyzi, hogy az autonóm járművek térnyerése várhatóan jelentősen megváltoztatja a közlekedési bűncselekmények jellegét és szerkezetét, amihez új szabályozási és megfelelési keretekre lesz szükség (Ambrus, 2018). A legfontosabb dolog az, hogy a megfelelésnek nem szabad semleges technológiának tekintenie az AI-t és a Big Data-t. A szolgáltatásokhoz való hozzáférés az egyenlőség kulcsfontosságú szempontja, és az automatizált kirekesztés egyaránt aláássa az egyenlő bánásmód elveit és törvényeit. A méltányosság biztosításához digitális infrastruktúrákba ágyazott jogalapú védelemre van szükség, hogy a hatékonyságnövekedés ne menjen az igazságszolgáltatás rovására.

5. Platformgazdaság és a munkajogok

A platformgazdaság növekedése világszerte megváltoztatta a munkaerőpiacokat. Az olyan digitális platformok, mint az Uber, a Deliveroo és az Amazon Mechanical Turk, algoritmikus felügyeleti rendszereket használnak a munka kiosztására, a teljesítmény nyomon követésére és a szerződések érvényesítésére. Miközben ezek a platformok új lehetőségeket kínálnak a rugalmas foglalkoztatásra, jelentős kérdéseket vetnek fel az egyenlő bánásmóddal kapcsolatban, különösen a munkahely biztonságát, a fizetést és a szociális védelemhez való hozzáférést illetően (De Stefano 2016: 471). A digitalizáció nemcsak új munkaformákat hoz létre, hanem új kihívásokat is jelent az egyenlőség szempontjából.

Horváth és Petrovics kiemeli, hogy a távmunka és a rugalmas munkahelyek előnyösek lehetnek a fogyatékkal élők számára, ugyanakkor számos joghézagot hagynak maguk után a munkáltatói kontroll és a munkavállalói jogok tekintetében (Horváth és Petrovics 2021: 61–80). Kulcskérdés, hogy a platformon dolgozókat miként minősítik független vállalkozóknak az alkalmazottak helyett.

Ez a besorolás gyakran megtagadja tőlük az olyan munkavállalókat védő jogokat, mint a minimálbér, a kollektív alku és a tisztességtelen elbocsátás elleni védelem. A bíróságok Európaszerte egyre inkább elismerik az ebben a felállásban tapasztalható jelentős egyenlőtlenségeket. Az Aslam kontra Uber BV (2016) ügyben az Egyesült Királyság Munkaügyi Törvényszéke úgy döntött, hogy az Uber-sofőröket jogi védelemre jogosult „munkásoknak” kell tekinteni. Ezt az ítéletet később az Egyesült Királyság Legfelsőbb Bírósága is megerősítette (Uber BV kontra Aslam, [2021] UKSC 5, 94. pont). Hasonlóképpen, a spanyol legfelsőbb bíróság (Rider-ügy, 2020) kimondta, hogy az ételszállító futárokat alkalmazottnak kell tekinteni, ami a „Rider-törvény” (Ley 12/2021) révén jogi változásokhoz vezet.

Európai szinten az Európai Unió Bírósága a verseny- és munkajogi elveket alkalmazta a digitális platformokra. A C-434/15. sz. Asociación Profesional Elite Taxi kontra Uber Systems Spain SL (2017) ügyben a Bíróság inkább közlekedési szolgáltatónak, mint egyszerű közvetítőnek ismerte el az Ubert, ezért ágazatspecifikus szabályozást kellett követnie (EUB, 2017, 39. pont). A közelmúltban az Európai Bizottság irányelvre tett javaslatot a platformmunka munkakörülményeinek javítására (COM (2021) 762 végleges).

Ez a tervezet bevezeti a foglalkoztatási státusz vélelmét, kivéve, ha a platformok valódi önfoglalkoztatást tudnak bizonyítani. Ez az elmozdulás megmutatja, hogy a megfelelési intézkedések hogyan tudják egyensúlyba hozni a hatalmi dinamikát a digitális munkaerőpiacon. Az algoritmikus menedzsment több egyenlőségi aggályt vet fel. A dolgozók gyakran nem egyértelmű minősítési rendszerekkel, automatizált felmondásokkal és ingadozó árakkal szembesülnek, amelyek torzító hatásokkal járhatnak.

A kutatások azt mutatják, hogy a platformminősítések tükrözhetik az ügyfelek faji, nemi vagy nemzetiségi elfogultságát, ami hátrányos helyzetbe hozza a kisebbségi munkavállalókat (Rosenblat 2018: 127). A GDPR 22. cikke megakadályozza, hogy jelentős döntések kizárólag automatizált feldolgozáson alapuljanak, jogi védelmet nyújtva ezzel a gyakorlattal szemben. A hatékony jogérvényesítés azonban folyamatos megfelelés-ellenőrzést és az egyének számára elérhető jogorvoslati lehetőségeket igényel. Az egyenlő bánásmód tekintetében a platformgazdaság kiemeli a formális és a tartalmi egyenlőség közötti feszültséget.

Míg a platformok azt állítják, hogy minden munkavállalóra ugyanazokat a szabályokat alkalmazzák, a bizonytalan foglalkoztatás és az információs egyensúly hiánya megakadályozza az esélyegyenlőséget. A platformgazdaság új szempontokat adott az egyenlő bánásmód kihívásához. Hadady-Lukács azt állítja, hogy a platformmunkások jogai – beleértve az egyenlő bánásmódhoz való jogukat is – erős szabályozási és megfelelési intézkedéseket igényelnek (Hadady-Lukács 2024: 1–13). A megfelelésnek nemcsak a jogi besorolásokra kell kiterjednie, hanem az algoritmikus kezelés tisztességére, a szerződések egyértelműségére és a jogorvoslatok elérhetőségére is.

Az egyenlő bánásmód elve megköveteli, hogy a munkaerő-piaci technológiai fejlesztések biztosítékokkal járjanak a munkavállalók méltóságának, függetlenségének és gazdasági stabilitásának védelme érdekében. Az uniós munkajoghoz és a nemzetközi emberi jogi normákhoz igazodó megfelelési keretek segíthetnek abban, hogy a digitális platformok tiszteletben tartsák a méltányosság nehezen megszerzett jogait, és hozzájáruljanak a befogadó és méltányos munkaügyi kapcsolatokhoz.

6. Összehasonlító perspektívák: EU, USA és a globális Dél

A technológiai és digitális egyenlőség különböző kihívásokat jelent a különböző jogrendszerek tekintetében. Míg az alapvető problémák, mint például az algoritmikus elfogultság, az adatvédelem és a digitális szolgáltatásokhoz való hozzáférés globálisak, a jogi válaszok az intézményi hagyományok, a szabályozási képességek és a társadalmi-gazdasági összefüggések alapján nagymértékben eltérőek.

Az összehasonlító elemzés hasonlóságokat és különbségeket egyaránt feltár, amelyek elengedhetetlenek a hatékony megfelelési keretrendszer létrehozásához. Az Európai Unió jogokon alapuló szabályozási megközelítést alkalmazott, az egyenlőségi biztosítékokat beépítve adatvédelmi és kialakulóban lévő mesterséges intelligencia keretrendszerébe. Az általános adatvédelmi rendelet (EU 2016/679 rendelet) garantálja, hogy a méltányosság, az átláthatóság és az elszámoltathatóság kötelező érvényű kötelezettségek legyenek a szervezetek számára, ne csak opcionális irányelvek. Az Európai Unió Bíróságának igazságügyi felügyelete megerősítette ezeket az elveket.

Ez különösen nyilvánvaló volt a Schrems II-ben (C-311/18, 2020), ahol megállapították, hogy az adattovábbítás nem megfelelő biztosítékaik sértik az alapvető jogokat. Ezenkívül a mesterséges intelligenciáról szóló közlő törvény (EU) 2024/1689 rendelet bevezet egy kockázatalapú keretrendszert, amely előírja, hogy a magas kockázatú mesterséges intelligencia rendszerek megfelelésértékelésen, torzítási teszten és emberi felügyeleten menjenek keresztül. Így az EU-modell a technológiai szabályozást a méltóság és az egyenlőség alkotmányos értékeivel ötvözi, biztosítva, hogy az anyagi méltányosság jogi követelmény legyen (Edwards 2022: 98).

Az Egyesült Államok ezzel szemben nagyobb mértékben támaszkodik az ágazatspecifikus szabályozásokra és a peres eljárásokra. Az átfogó szövetségi adatvédelmi törvény helyett az egyenlőség biztosítékait a diszkriminációellenes törvények, például a polgári jogokról szóló törvény, a tisztességes lakhatásról szóló törvény és az egyenlő hitellehetőségekről szóló törvény, valamint a bírósági jogorvoslati lehetőségek biztosítják. A Loomis kontra Wisconsin ügyben (881 N.W.2d 749, Wis. 2016) a Wisconsin Legfelsőbb Bíróság egy kockázatos és átláthatatlan algoritmus használatával foglalkozott a büntetés-végrehajtásban, elismerve az elfogultságot, de bizonyos biztosítékok mellett engedélyezve annak használatát.

A Szövetségi Kereskedelmi Bizottság fokozta a tisztességtelen vagy megtévesztő algoritmikus gyakorlatok kivizsgálását, míg a polgári jogokat végrehajtó ügynökségek felügyelik az algoritmikus diszkriminációt a lakhatás, a hitelezés és a foglalkoztatás terén (Citron és Pasquale 2014: 6). Ez a modell a károkozás utáni, a bíróságokon és ügynökségeken keresztüli elszámoltathatóságot hangsúlyozza, ahelyett, hogy az előzetes megelőzésre összpontosítana.

Globális Dél. A helyzet bonyolultabb a globális Délen, ahol a digitális innováció gyakran gyorsan fejlődik, de a jogi és intézményi védelem még mindig fejlődés alatt áll. Indiában a Legfelsőbb Bíróság a magánélet védelmét alapvető jogként ismerte el a Justice K.S. Puttaswamy kontra Indiai Unió ügyben (2017), és az arányossági elvek megsértése miatt törölték az Aadhaar biometrikus azonosítási rendszer egyes részeit. Brazília általános

adatvédelmi törvénye (Lei Geral de Proteção de Dados, LGPD, 2018) a GDPR által ihletett biztosítékokat határozott meg, de a végrehajtás még mindig gyenge.

Számos afrikai országban a mobilpénz és a digitális hitelezés növekedése javította a pénzügyi hozzáférést, de az alacsony jövedelmű felhasználókat is kiszolgáltatottá tette a ragadozó gyakorlatokkal és az algoritmikus kirekesztéssel szemben, anélkül, hogy komoly jogorvoslati lehetőségeket találnának (Donovan–Park 2019: 8).

Összehasonlító leckék Ezek az összehasonlító utak három kulcsfontosságú pontot emelnek ki.

Először is, az uniós modell alapos és megelőző keretet biztosít, amely az egyenlőséget az adatokba és a mesterséges intelligencia szabályozásába ágyazza.

Másodszor, az amerikai modell töredezettségű és reaktívabb, attól függ, hogy a bíróságok és az ügynökségek kezelik-e a diszkriminációt annak felmerülése után.

Harmadszor, a globális Dél szemlélteti a szabályozási hiányosságok veszélyeit, ahol a gyors technológiai fejlődés megfelelő intézményi védelem nélkül megy végbe, így a kiszolgáltatott csoportok nagyobb kockázatnak vannak kitéve a digitális egyenlőtlenségek miatt.

A megfelelési gyakorlatok tekintetében a multinacionális szervezeteknek vegyes megközelítést kell alkalmazniuk: a rendelkezésre álló legerősebb biztosítékokat kell végrehajtaniuk, például uniós típusú kockázatértékeléseket és méltányossági kötelezettségeket, ugyanakkor fel kell készülniük a peres eljárások által vezérelt jogérvényesítésre az Egyesült Államokban és kapacitásépítési erőfeszítésekre a fejlődő régiókban. Összehasonlító szempontból az egyenlő bánásmód nem fér bele egyetlen szabályozási modellbe; a különféle intézményi környezetekhez kell igazítani.

7. Következtetés

A technológiai és digitális egyenlőség vizsgálata azt mutatja, hogy a digitális infrastruktúrák, algoritmikus rendszerek és adatkezelés ma már központi szerepet töltenek be az egyenlő bánásmódban. A munkákhoz, az oktatáshoz, a pénzügyi szolgáltatásokhoz, a közhasznúságokhoz és a civil szerepvállaláshoz való hozzáférés egyre inkább a digitális eszközökön múlik. Ezért az egyenlőség megítéléséhez a XXI. században meg kell vizsgálni, hogy a technológiai rendszerek hogyan osztják el a lehetőségeket, a kockázatokat és a hatalmat.

Az algoritmikus döntéshozatal az egyenlőtlenség látható formáiról rejtett formáira való elmozdulást tükrözi. A diszkrimináció már nemcsak nyilvánvaló kirekesztésként vagy nyílt elfogultsággént nyilvánul meg; felmerülhet adatválasztáson, modelltervezésen, proxyváltozókon vagy automatizált pontozási rendszereken keresztül, amelyek állandósítják a történelmi hátrányokat.

A diszkriminációellenes normák egyszerű követése nem elég, ha a technológiai struktúrák csendben egyenlőtlen eredményeket hoznak létre. A valódi egyenlőség elérése aktív megfigyelést, torzítástesztet és valódi emberi felügyeletet igényel. Az adatvédelmi törvény, különösen a GDPR, bebizonyította, hogy az eljárási biztosítékok az egyenlőség eszközeiként is szolgálhatnak. Az olyan elvek, mint a méltányosság, az átláthatóság, a célhoz kötöttség és az

automatizált döntések megtámadásának joga, nem csupán a magánélet védelmét szolgálják, hanem az információs egyensúlyhiány strukturális javításaiként is szolgálnak. Az absztrakt jogok szervezeti felelősségekké alakításával – például hatásvizsgálatok, dokumentációk és elszámoltathatósági intézkedések – a digitális szabályozás beépíti az egyenlőséget az irányítási folyamatokba.

A mesterséges intelligencia és a Big Data térnyerése az alapvető szolgáltatások terén rávilágít ezeknek a kérdéseknek a fontosságára. Az automatizált jóléti elosztás, a hitelminősítés, a prediktív rendfenntartás és a platformalapú munkaerő-menedzsment megmutatja, hogy a digitális rendszerek hogyan befolyásolják az anyagi lehetőségeket. Erős megfelelési keretek nélkül a hatékonyságra való törekvés tisztességtelen eredményekhez vezethet. Az egyenlő bánásmód fenntartása a digitális térben megköveteli a jogokon alapuló biztosítékok közvetlen beágyazását a technológiai tervezésbe és telepítésbe.

Az összehasonlító nézetek különböző szabályozási kereteket tárnak fel. Az Európai Unió proaktív, kockázatalapú megközelítést alkalmaz, amely beépíti az egyenlőséget olyan előzetes szabályozási kötelezettségekbe, mint például az MI-rendelet és az adatvédelmi törvény. Az Egyesült Államok inkább a peres eljárásokra és az ágazatspecifikus végrehajtásra támaszkodik, a problémák felmerülése utáni elszámoltathatóságra összpontosítva. A globális Dél egyes részein a gyors technológiai átvétel gyakran felülmúlja a meglévő intézményi védelmet, ami a kiszolgáltatott közösségeket a digitális kirekesztés veszélyének teszi ki.

Ezek az eltérések megerősítik, hogy a digitális egyenlőséget nem kizárólag a technológia határozza meg; azt intézmények alakítják. A legfontosabb dolog az, hogy a megfelelés a digitális korban nem lehet reaktív vagy csupán formális. Proaktívan kell irányítani, előre jelezve a kódban, adatkészletekben és platformtervezésben jelen lévő strukturális kockázatokat.

A technológiai semlegesség gondolata mítosz. A digitális rendszerek mindig a normatív döntéseket tükrözik. A kihívás az, hogy ezek a döntések fenntartják-e a meglévő hatalmi struktúrákat, vagy elősegítik-e a befogadó elkötelezettséget. Az egyenlőség technológiai rendszereken belüli elhelyezésével ez a fejezet kibővíti a korábban tárgyalt gondolatokat. A strukturális és halmozott hátrányok nem tűnnek el a digitális környezetben; azok átalakulnak.

A megfelelés ekkor válik azzá az eszközzé, amelyen keresztül a társadalmak összekapcsolhatják az innovációt a méltósággal, az átláthatósággal és a méltányossággal. Ha ez a kapcsolat megghiúsul, a digitális átalakulás azt kockáztatja, hogy a befogadás előmozdítása helyett az egyenlőtlenség súlyosbodik.

9. fejezet – Az egyenlő bánásmód elve

1. A jóléti adminisztráció, mint egyenlőségi kockázati terület

Ez a fejezet a megfelelést, mint az intézményi hatalom egy formáját tekintve meglátásokat gyűjt össze. Ahelyett, hogy egy ágazatra összpontosítana, azt vizsgálja, hogyan működnek a megfelelési struktúrák a különböző területeken, és hogyan csökkenthetik vagy erősíthetik az egyenlőtlenséget. Különös figyelmet fordítanak a formális jogszerűség és a tartalmi egyenlőség

közötti konfliktusra, valamint annak kockázatára, hogy a megfelelési mechanizmusok az egyenlőtlen kimeneteket legitimálják azáltal, hogy azokat eljárásilag helyesnek mutatják be.

A fejezet mellett érvel, hogy a megfelelési hibák általában nem drámaiak; inkább csendesek, fokozatosak és szétterülnek. A kis eljárási különbségek, információhiányok vagy diszkrecionális gyakorlatok önmagukban csekélynek tűnhetnek, mégis tartós hátrányos mintákat alkothatnak. A megfelelés e strukturális módon történő megértése kulcsfontosságú, ha az egyenlő bánásmód nem csak egy kimondott elv.

Azáltal, hogy a megfelelést az intézményi irányítás egy típusaként újradefiniálja a szűk ellenőrzési funkció helyett, a fejezet fogalmi kapcsolatot teremt a könyv végső elemzésével. Megmagyarázza, hogy miért van szükség az egyenlő bánásmódra a megelőző, az eredményekre összpontosító és az intézményekbe integrált megfelelési rendszerekben. A formális szabálykövetés nem elegendő ott, ahol továbbra is fennáll a strukturális egyenlőtlenség.

Az egyenlő bánásmód elve a korábbiakban jogi normaként és erkölcsi szükségszerűségként is bemutatásra került. Az egyenlő bánásmód történelemben, a filozófiában és a jogban gyökerezik, de túlmutat a pozitív jogon azáltal, hogy az igazságosság mélyebb formája felé mutat. Ez az igazságosság nem korlátozódik a hagyományokra, hanem az emberi méltóság egyetemes normáját tükrözi. Keresztény értelemben ez a mérce a krisztusi rend – a szabadságon, a felelősségen és a szeretet parancsán alapuló rendszer. Ez a rend messze nem zár ki más hagyományokat, hanem a sokféleséget foglalja magában, mivel Istent szeretetként értelmezi. Az igazságosság mértéke minden egyén méltóságának tiszteletben tartásának képességében rejlik.

Ebből a szempontból egyetlen vallás vagy hitrendszer sem alsóbbrendű csak azért, mert formájában különbözik. Az igazi próbatétel az, hogy hozzájárul-e a békéhez, az elismeréshez és az egyenlő méltósághoz. Különbségeik ellenére az egyistenhívő hagyományok osztoznak az igazságosság, a felelősség és az emberi méltóság felfogásában. Az egyenlő bánásmód elve tehát egyszerre jelent jogi mércét és szellemi igazságot: a béke elismerést igényel, az elismerés pedig egyenlőséget jelent.

2. Az egyenlő bánásmód, mint jogi elv és etikai horizont

Az egyenlő bánásmód elve jogi és intézményi vonatkozásain túl egy mélyebb etikai alapon is nyugszik, amely legitimitást ad a különböző jogi kultúrákban. Az Európai Unió egyedülálló kísérletet jelent emélyebb rend jogi és politikai formába hozatására. Különböző nemzeteivel, kultúráival és hiedelmeivel az európai integráció a méltóság, a szabadság, az egyenlőség, a demokrácia és a jogállamiság közös alapját kívánja megteremteni.

A diszkrimináció elleni jogi keret nem egyszerűen technikai jellegű, hanem azt a meggyőződést tükrözi, hogy az egységnek a sokféleség tiszteletére kell épülnie. Más jogrendszerek, mint például az Egyesült Államok az egyenlő védelem alkotmányos hagyományával és a globális déli országok, amelyek innovációval és egyenlőtlenséggel küszködnek, szintén tükrözik az egyetemes elvek és a sajátos kontextusok közötti egyensúlykeresést.

Ez a fejezet tehát annak összehasonlító feltárására vállalkozik, hogy a különböző jogrendszerek hogyan értelmezik és hajtják végre az egyenlő bánásmód elvét a megfelelési összefüggésekben. Ez a megközelítés hasonlóságokat, különbségeket és vakfoltokat tár fel,

térképet kínálva a jelenlegi gyakorlatokról, valamint arról, hogy a megfelelés hogyan kapcsolhatja össze a jogot a mélyebb igazságszolgáltatással. A fejezet ezen elképzelések összekapcsolásával zárul, kimondva, hogy a megfelelés legitimitása nemcsak a technikai ragaszkodáson múlik, hanem azon is, hogy elkötelezzük magunkat ama tartós igazság mellett, hogy az igazságosság nem választható el a méltóságtól, a szabadságtól és a szeretettől.

3. Szociális juttatások, arányosság és közvetett diszkrimináció

Az Európai Unió kiépítette a legkiterjedtebb nemzetek feletti keretet az egyenlő bánásmód megfelelési rendszerekbe való beépítésére. A Szerződésekben megalapozott és a másodlagos jogszabályokkal alátámasztott egyenlőség az EU-ban nem csupán elvont fogalom, hanem kötelező érvényű köteletség, amely közvetlen következményekkel jár a tagállamok számára. Az EUSZ 2. cikke az egyenlőséget az Unió egyik alapvető értékeként határozza meg. Ezzel szemben az Európai Unió Alapjogi Chartájának 21. cikke tiltja a megkülönböztetés széles körét, beleértve a faji, nemi, nyelvi, vallási, fogyatékosági, életkor és szexuális irányultság alapján történő megkülönböztetést.

Az Európai Unió Bírósága (EUB) következetesen értelmezte ezeket a rendelkezéseket, hogy egyértelmű megfelelési kötelezettségeket írjon elő. A Mangold kontra Helm ügyben (C-144/04, 2005) a Bíróság megállapította, hogy az életkoron alapuló megkülönböztetést lehetővé tevő nemzeti jogszabályok összeegyeztethetetlenek az uniós joggal, és a megkülönböztetés tilalmának általános elvét az Unió alkotmányos normájaként állapította meg. A Coleman kontra Attridge Law ügyben (C-303/06, 2008) a Bíróság kiterjesztette a diszkrimináció elleni védelmet az asszociatív elfogultság eseteire, megkövetelve a munkáltatóktól, hogy mind a közvetlen, mind a közvetett hátrányokat megelőzzék. Ezek az ítéletek azt mutatják meg, hogy az EU miként helyezte át az egyenlő bánásmódot egy kinyilvánított elvről egy olyan végrehajtható normára, amelyet az egyének a nemzeti bíróságokon követhetnek.

A jogalkotás terén az EU olyan irányelveket vezetett be, amelyek minimális megfelelési követelményeket határoznak meg a tagállamok számára. A foglalkoztatási egyenlőségről szóló irányelv (2000/78/EK) tiltja a valláson, fogyatékoságon, életkoron vagy szexuális irányultságon alapuló foglalkoztatási megkülönböztetést, míg a faji egyenlőségről szóló irányelv (2000/43/EK) védelmet biztosít az árukhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférésben. Ezek a jogszabályok előírják a tagállamok számára, hogy hozzanak létre egyenjogúsági testületeket, amelyek vizsgálati és végrehajtási jogkörrel rendelkeznek, biztosítva, hogy a megfelelés ne csak önkéntes cél, hanem intézményi kötelezettség is legyen.

Az EU megközelítése a pozitív felelősséget is egyre inkább hangsúlyozza. A C-303/19 HK/Danmark (2020) ügyben az EUB úgy ítélte meg, hogy a fogyatékkal élők észszerű elhelyezése elengedhetetlen az egyenlő bánásmódhoz, amely proaktív lépésekre kényszeríti a munkáltatókat. Hasonlóképpen, a nemek közötti egyenlőségről szóló irányelvek és az ítélkezési gyakorlat a közvetlen diszkrimináció tilalmáról strukturális intézkedésekre, például a fizetési és szülői szabadságra vonatkozó politikák átláthatóságára a rendszerszintű hátrányok kezelése érdekében fejlődött.

Ennek ellenére folyamatosak a kritikák. Az EU esélyegyenlőségi keretrendszerét bírálták amiatt, hogy túlságosan támaszkodik a peres eljárásokra és az egyéni jogérvényesítésre, ami hátrányos helyzetbe hozhatja a marginalizált csoportokat a jogi erőforrásokhoz való korlátozott

hozzáférés miatt. Ezen túlmenően, bár az irányelvek minimumszabályokat határoznak meg, a tagállamok közötti egyenlőtlen végrehajtás következtelenségeket okoz a védelemben.

Ezenkívül a megfelelési kötelezettségek növekvő összetettsége azt kockáztatja, hogy az egyenlőséget technokratikus feladattá redukálják, ahol a szervezetek csupán a négyzetek kipipálására összpontosítanak a valódi befogadás előmozdítása helyett. E kihívások ellenére az EU-modell a legambiciózusabb törekvés az egyenlő bánásmód transznacionális szintű megfelelésre való beleszövésébe. A kötelező érvényű irányelvek, a bírósági végrehajtás és az intézményi mechanizmusok keveréke megmutatja, hogy a nemzetek feletti jog hogyan befolyásolhatja a hazai megfelelési gyakorlatokat.

Más joghatóságok számára az EU követendő példát és figyelmeztetést is kínál: bemutatja, hogy az egyenlőség beépíthető a kormányzás jogi keretébe, de rávilágít arra is, hogy még a hatékony jogrendszereknek is politikai akaratra és kulturális változásokra van szükségük ahhoz, hogy valódi hatást fejtsenek ki.

4. Formális jogosultságok, adminisztratív terhek és kizárás

Az Egyesült Államok az egyenlő bánásmód egyedülálló modelljét hozta létre, amely az egyéni jogok, a bírósági felülvizsgálat és a kontradiktórus jogérvényesítés alkotmányos hagyományában gyökerezik. Az Európai Unió irányelv-alapú rendszerétől eltérően az amerikai megközelítés alkotmányos rendelkezésekre, szövetségi törvényekre és peres eljárásokra támaszkodik az egyenlőségi normák betartása érdekében. Alkotmányos szinten a tizennegyedik módosítás egyenlő védelmi záradéka alapvetőnek számít.

Az olyan mérföldkönek számító ügyek, mint a Brown kontra Oktatási Tanács (347 U.S. 483, 1954) megerősítették, hogy az állam által támogatott faji szegregáció megsértette az egyenlő védelem elvét, és az amerikai alkotmányjogot a társadalmi változások erőteljes erőjévé változtatta.

A későbbi ítéletek, mint például a Reed kontra Reed (404 U.S. 71, 1971) és az Egyesült Államok kontra Virginia (518 U.S. 515, 1996), ezt az elvet kiterjesztették a nemi megkülönböztetésre, bemutatva, hogyan fejlődik tovább az alkotmányos egyenlőség. Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága azonban korlátozta az egyenlő védelem mértékét is azáltal, hogy az érintett besorolás alapján különböző szintű ellenőrzést alkalmazott, így létrehozta a jogvédelem hierarchiáját. A törvényi szabályozás további egyenlőségi kötelezettségeket ír elő.

Az 1964-es polgárjogi törvény tiltja a diszkriminációt a foglalkoztatás, az oktatás és a közterületekhez való hozzáférés terén. Az Americans with Disabilities Act (1990) észszerű alkalmazkodást ír elő a fogyatékkal élők számára, ezt a koncepciót az európai jog is átvette. A Fair Housing Act (1968) és az Equal Credit Opportunity Act (1974) foglalkozik a diszkriminációval a lakhatás és a pénzügyi szolgáltatások terén, biztosítva, hogy a kötelezettségek túlmutassanak a munkahelyen. Az e törvények betartását mind a szabályozó ügynökségek, például az Egyenlő Foglalkoztatási Esélyek Bizottsága (EEOC), mind magánperesek révén érvényesítik, így a bíróságok központi szerepet töltenek be az amerikai megfelelés szempontjából (Skrentny 2009: 45).

Az igazságszolgáltatási gyakorlat ennek a keretnek az erősségeit és gyengeségeit egyaránt felmutatja. Egyrészt a peres eljárások jelentős előrelépéshez vezettek az állampolgári jogok terén. Másrészt a kontradiktórius jogérvényesítésre való hagyatkozás akadályokat gördít a jogkereső közönség elé. A jogi eljárások költségesek, hosszadalmasak lehetnek, és gyakran elérhetetlenek a hátrányos helyzetű csoportok számára. A Legfelsőbb Bíróság legutóbbi döntései tovább korlátozták a megerősítő cselekvést.

A Students for Fair Admissions kontra Harvard ügyben (600 U.S. 2023) a Bíróság véget vetett a fajtudatos felvételi politikáknak, elutasítva a Grutter kontra Bollinger ügyben (2003) érvényesített sokszínűségi indokot. Ez a döntés változást jelent az amerikai egyenlőségi törvényben, előnyben részesítve az egyéni semlegességet a strukturális egyenlőtlenségek kezelésével szemben. Megfelelési szempontból az Egyesült Államok modellje erősen a tények utáni elszámoltathatóságra összpontosít. A szervezetek gyakran alkalmaznak megfelelési programokat, elsősorban a peres eljárások kockázatának csökkentése és a szankciók elkerülése érdekében.

A vállalati sokszínűséget és befogadást célzó kezdeményezések gyakoriak, de hatékonyságukat inkább a jogi lépésekkel való fenyegetés, mint a proaktív jogi kötelezettségek befolyásolják (Dobbin és Kalev 2016: 808). A kritikusok azzal érvelnek, hogy ez olyan megfelelési kultúrát hoz létre, amely arra összpontosít, hogy a valódi egyenlőségre való törekvés helyett a minimumot kell megtenni a felelősség elkerülése érdekében. E hiányosságok ellenére az amerikai modellnek kulcsfontosságú erősségei vannak. A bíróságok és a civil társadalom erős szerepe biztosítja, hogy az egyének közvetlen utakat kereshessenek az igazságszolgáltatáshoz, és az alkotmányos és törvényes jog közötti dinamikus kölcsönhatás, valamint a társadalmi mozgalmak jelentős polgári jogi előrelépésekhez vezettek.

Az amerikai tapasztalatok bizonyítják a peres eljárások által vezérelt jogérvényesítés lehetőségét és sebezhetőségét. Folyamatos politikai akarat és intézményi reform nélkül fennáll annak a veszélye, hogy az egyenlőség túlságosan függ a bírói értelmezéstől és a perben érintettek erőforrásaitól. Összehasonlítási szempontból az Egyesült Államok megmutatja a kontradiktórius megfelelés lehetőségét és határait. Ez azt bizonyítja, hogy a bíróságok lehetnek az igazságszolgáltatás eszközei, de a strukturális egyenlőség nem múlhat kizárólag a pereken. A globális megfelelési gyakorlatok esetében egyértelmű: bár a jogorvoslatok elengedhetetlenek, azokat proaktív intézményi felelősséggel kell támogatni, ha az egyenlő bánásmódot a gyakorlatban is el akarjuk érni.

5. Informalitás, hozzáférési hiányosságok és strukturális egyenlőtlenség

A Global South komplex és változatos környezetet kínál az egyenlő bánásmódhoz. Ellentétben az Európai Unió irányelveivel vagy az Egyesült Államok peres ügyekre összpontosító megközelítésével, Afrikában, Ázsiában és Latin-Amerikában sok ország gyengébb intézményekkel, korlátozott szabályozási képességekkel és jelentős társadalmi-gazdasági hiányosságokkal küzd a strukturális egyenlőtlenségek ellen.

Mégis, ezeken a helyeken sürgető a valódi egyenlőség iránti igény, mivel az oktatáshoz, az egészségügyi ellátáshoz, a lakhatáshoz és a digitális forrásokhoz való hozzáférés továbbra is következtelen. A globális Dél számos országa átalakító módon rögzítette alkotmányában az

egyenlőséget. Az 1996-os dél-afrikai alkotmány nemcsak a diszkrimináció tilalmával garantálja az egyenlőséget, hanem azzal is, hogy pozitív kötelezettséget ró az államra az érdemi egyenlőség előmozdítására (9. szakasz).

Az Alkotmánybíróság következetesen fenntartotta ezt a nézetet, amint az a Pénzügyminiszter kontra Van Heerden ügyben (2004) látható, amely megerősítette, hogy a megerősítő cselekvés érvényes eszköz a történelmi hátrányok kezelésére. A Legfelsőbb Bíróság a K. S. Puttaswamy kontra Union of India ügyben (2017) a magánélet védelmét alapvető jogként ismerte el Indiában, korlátokat szabva az Aadhaar biometrikus azonosítási rendszernek, kiemelve a technológiai irányítás és az egyenlőség közötti kapcsolatot.

Latin-Amerikában a kolumbiai és brazil bíróságok erős jogi elveket dolgoztak ki a társadalmi-gazdasági jogokkal kapcsolatban, és az egészségügyi ellátáshoz, valamint az oktatáshoz való hozzáférést az egyenlő bánásmód kikényszeríthető szempontjaként kezelik (Gargarella 2013: 57). A globális déli jogalkotási keretek gyakran a nemzetközi emberi jogi jogforrásokból merítenek ihletet. Brazília általános adatvédelmi törvénye (Lei Geral de Proteção de Dados, LGPD, 2018) tükrözi a GDPR elveit, beleértve a méltányosságot és az átláthatóságot. Indiában az oktatási és foglalkoztatási politikák a világ egyik legkiterjedtebb pozitív cselekvési rendszerét alkotják, amelyek célja a kasztalapú kirekesztés korrigálása. Dél-Afrika vezető szerepet vállalt a nemek közötti egyenlőségre vonatkozó politikákban, megkövetelve a vállalati testületektől és az állami intézményektől, hogy kvótákat vezessenek be a képviselői tekintetében (Albertyn 2007: 259).

Ezek az erőfeszítések innovatív módszereket mutatnak be a formális egyenlőség valódi hozzáféréssé alakítására. A haladás ellenére a globális déli megfelelési rendszerek folyamatos kihívásokkal néznek szembe.

Először is, a végrehajtási képességek korlátozottak: az egyenlőségi jogokat az alkotmányok garantálják, de az alulfinanszírozott szabályozó testületek és a túlterhelt bíróságok gyakran nem nyújtanak hatékony jogorvoslatot.

Másodszor, a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenség gyengíti a jogi egyenlőséget, mivel a marginalizált csoportok gyakran nem rendelkeznek a követelések érvényesítéséhez szükséges erőforrásokkal.

Harmadszor, fennáll a politizálódás veszélye: a pozitív fellépés és az egyenlőségi politikák politikai hasznoszerzésre használhatók fel, rontva az intézményekbe vetett bizalmat.

Végül a digitális technológiák gyors térnyerése aggodalmakat vet fel a digitális kirekesztéssel kapcsolatban.

Míg a mobilbanki szolgáltatások és az online oktatás lehetőségeket teremt, a kiszolgáltatott csoportokat algoritmikus diszkriminációnak és kizsákmányoló gyakorlatoknak is kitehetik megfelelő védelem nélkül (Donovan–Park 2019: 742). A Globális Dél tapasztalatai azt mutatják, hogy az egyenlő bánásmód nem egyszerűsíthető le egyetlen jogi képletre. Kiemelték, hogy az alkotmányos elismerés, a bírósági végrehajtás és a jogalkotási innováció szükséges, de intézményi kapacitás és társadalmi bizalom nélkül nem elég.

A legfontosabb dolog az, hogy a megfelelésnek a szélesebb körű fejlesztési és felhatalmazási erőfeszítések részét kell képeznie. Az egyenlő bánásmód elérése ezekben az összefüggésekben nemcsak a diszkrimináció betiltását jelenti, hanem a rendszeres kirekesztés felszámolását és a

történelmileg marginalizált közösségek részvételének előmozdítását is. Összehasonlító perspektívából a Globális Dél szemlélteti az egyenlőségi törvényben rejlő lehetőségeket és korlátokat is.

Alkotmányos erőfeszítései globális megfelelési kereteket inspirálnak, míg gyakorlati kihívásai rávilágítanak azokra a veszélyekre, amelyek abból indulnak ki, hogy feltételezzük: a formális garanciák önmagukban képesek valódi igazságot szolgáltatni. A globális kormányzás számára az üzenet egyértelmű: az egyenlőséget a kapacitásépítéshez, a társadalmi-gazdasági reformhoz és a technológiai befogadáshoz kell kapcsolni, hogy mindenki számára valósággá váljon.

6. A jóléti megfelelés, mint az anyagi egyenlőség tesztje

Az Európai Unió, az Egyesült Államok és a Globális Dél elemzése azt mutatja, hogy bár az egyenlő bánásmód egyetemes cél, a gyakorlatban mégis gyakran bizonyul törékenynek. Az egyenlőség ugyanis az intézményi felépítés, a végrehajtási képesség és az eljárási felépítés függvényében változik. A kulcstényező nem csupán az alkotmányos nyelvezet, hanem a megfelelés felépítése is (Bell 2011: 142; De Búrca 2012: 681).

A jóléti igazgatás erős példaként szolgál, mert egyesíti a diszkréciót, a kiszolgáltatottságot és a függőséget. Ezen a területen az egyenlőtlenség gyakran nem jelenik meg közvetlen tagadásként. Ehelyett eljárási rétegeken keresztül tűnik fel, beleértve a dokumentációs követelményeket, a digitális interfészeket, a jogosultsági feltételeket, a határidőket, az ellenőrzési folyamatokat és az adminisztrációs sorrendet. Ezen elemek mindegyike egyénileg megfelelhet a jogi követelményeknek. Ezek együttes hatása azonban továbbra is kirekesztéshez vezethet.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága hangsúlyozta, hogy a látszólag semleges közigazgatási szabályok sérthetik az egyenlőségi garanciákat, ha aránytalanul érintik a kiszolgáltatott csoportokat (EJEB, D. H. és társai kontra Cseh Köztársaság, 2007, 207. bekezdés). Megfelelési szempontból ez sok jelenlegi keretrendszer gyengeségére utal. Az egyenlőség ellenőrzése gyakran reaktív, és panaszokra támaszkodik. A felügyeleti rendszerek jellemzően a megkülönböztetés egyértelmű eseteinek feltárására irányulnak, nem pedig a halmozott eljárási terhek keresésére. A jelentéstétel főként a jogszerűsége és a költségvetés-gazdálkodásra összpontosít, nem pedig az elosztási hatásra (Power 1997: 46). Ennek eredményeként a megfelelés megerősítheti a formális betartást, miközben a rendszerszintű hátrányok továbbra is fennállnak. A Makkos Comb rávilágít, hogy miért történik ez.

A jóléti rendszerek gyakran megfelelnek minden egyes szabályozási követelménynek, de nem mennek át az átfogó teszten. A kopás, a késések és az információs hiányosságok néma szűrőként működnek. A kevesebb erőforrással, alacsonyabb digitális képzettséggel rendelkező, vagy az intézményeket kevésbé ismerő emberek magasabb korlátokkal szembesülnek. Bár az egyenlő bánásmód a felszínen érintetlennek tűnhet, hiányzik belőle a lényeg. Ez a koncepció az EUB közvetett megkülönböztetésről alkotott elképzeléséhez kapcsolódik, amely elismeri, hogy a látszólag semleges politikák sérthetik az egyenlőséget azáltal, hogy bizonyos csoportokat hátrányos helyzetbe hoznak (C-237/94 O'Flynn, 1996; C-83/14. sz. ügy, CHEZ Razpredelenie Bulgaria, 2015).

Az összehasonlító modellek különböző, de kapcsolódó kockázatokat tárnak fel. Az uniós modell az egyenlőséget olyan irányelveken keresztül tartalmazza, mint a 2000/43/EK irányelv és a 2000/78/EK irányelv, amelyet arányossági felülvizsgálatok támogatnak. Az inkonzisztens végrehajtás és a technikai jelentések azonban pusztán eljárási ellenőrzésekre csökkenthetik a megfelelést (De Búrca 2012: 681). Az amerikai modell az egyenlő védelmi záradékon és olyan törvényeken keresztül ösztönzi a pereket, mint az 1964-es polgárjogi törvény, de az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés befolyásolja annak hatékonyságát (Skrentny 2009: 45). A globális Délen az érdemi egyenlőségre vonatkozó alkotmányos rendelkezések léteznek – például a dél-afrikai alkotmány 9. szakasza –, de a végrehajtási kapacitás gyakran alakítja a valós eredményeket (Pénzügyminiszter kontra Van Heerden, 2004; Gargarella 2013: 57).

A mögöttes probléma strukturális: a megfelelési rendszerek általában az illegális cselekvések megelőzésére összpontosítanak, nem pedig az egyenlőtlenség mintáinak azonosítására. Érzékenyek a szabályokra, de gyakran figyelmen kívül hagyják az eredményeket. Amikor a jóléti kormányzást elsősorban a jogszerűség, a hatékonyság és a költségvetési fegyelem alapján értékelik, az egyenlőség háttérbe szorul. Ez a probléma különösen nyilvánvaló az automatizált vagy digitális jóléti rendszerekben, ahol az algoritmusok megerősíthetik a strukturális torzítást, ha nem figyelik őket szorosan (Eubanks 2018: 45–47; van Dijk 2020: 137).

Az érdemi egyenlőség másfajta fókusz igényel. Megköveteli, hogy a megfelelés magában foglalja a hatásvizsgálatot, a sebezhetőség előrejelzését és a kumulatív elemzést. Az arányosságnak – amely kulcsfontosságú az EU egyenlőségi jogában (C-144/04 Mangold, 2005; C-303/19 HK/Danmark, 2020) – nemcsak a szankciókra kell vonatkoznia, hanem a folyamatok által okozott terhekre is. Az átláthatóságnak túl kell lépnie a közzétételre; érthetőnek kell lennie. A digitalizációt nemcsak a GDPR (EU) 2016/679 rendelet 22. cikke szerinti adatvédelmi megfelelés szempontjából kell értékelni, hanem a hozzáférhetőség és az egyenlő hatások szempontjából is.

Ez nem pusztán a kormányzás etikai kiszélesítése; ez egy szükséges szerkezeti kiigazítás. A jóléti juttatásokat kezelő intézmények hatalmat gyakorolnak az egyének felett, akiknek biztonsága adminisztratív döntéseken múlik. Az egyenlő bánásmód ebben az összefüggésben nem csupán biztosíték az egyértelmű megkülönböztetés ellen; ez korlátozza az intézmények kialakításának módját. Az Európai Unióban a Bíróság a legvilágosabban fogalmazta meg ezt a strukturális nézetet, különösen a közvetett diszkrimináció és az arányosság doktrínájának kidolgozása során. Azáltal, hogy elismerte, hogy a semleges forma nem akadályozza meg az egyenlőtlen hatásokat, a Bíróság az egyenlő bánásmódot lényeges megfelelési normává változtatta.

A következő fejezet azt vizsgálja, hogy a Bíróság ítélkezési gyakorlata hogyan valósítja meg a gyakorlatban az arányosságot, a közvetett diszkriminációt és a pozitív kötelezettséget, tükrözve a Makkos Comb által leírt kumulatív logikát.

7. Következtetés

Az előző fejezetek azt mutatják, hogy az egyenlőtlenség ritkán jelenik meg közvetlen kirekesztésként vagy jogellenes döntésként. Gyakrabban az intézményi rutinokból, az eljárási tervekben, az információs hiányosságokból és a halmozott adminisztratív hatásokból fakad. A megfelelési struktúrák központi szerepet játszanak ebben a folyamatban. Ezek nem csupán technikai eszközök; hanem a hatalom megszervezésének, legitimálásának és korlátozásának módjai is.

Az egyenlő bánásmód megértéséhez a megfelelést nem mellékfunkciónak, hanem az intézményi irányítás részének kell tekintenünk. Ezen a ponton a Makkos Comb kínálja a szükséges elemzési perspektívát. Fő meglátása az, hogy az egyenlőtlenséget szekvenciálisan és kumulatíván is meg kell vizsgálni. Minden intézményi „fog” – dokumentációs követelmények, digitális interfészek, diszkrecionális értékelések, jelentési kötelezettségek, nyelvhasználat, időkorlátok, finanszírozási feltételek, algoritmikus szűrők – önmagában semlegesnek tűnhet, de kombinálva már szisztematikus hátrányokat okozhatnak.

A kritikus kérdés nem az, hogy valamelyik összetevő megsérti-e a törvényt, hanem az, hogy kölcsönhatásuk egyenlőtlen hozzáféréshez, egyenlőtlen terhekhez vagy egyenlőtlen kimenetekhez vezet-e. A Makkos Comb alapjául szolgáló nyolc alapelv strukturális ellenőrzőpontként működik ebben az értékelési folyamatban. Megkövetelik az intézményektől, hogy értékeljék a hozzáférhetőséget a formalitás előtt, az átláthatóságot az eljárás véglegessége előtt, az arányosságot a szankciók előtt, valamint az eredményekre való érzékenységet és a szabályok következetességét.

Ragaszkodnak ahhoz, hogy a semlegességet hatásához képest értékelni kell, a mérlegelési jogkörnek indokoltnak kell lennie, és a megfelelés nem korlátozódhat az elszámoltathatóság nélküli dokumentációra. A legfontosabb, hogy szorgalmazza, hogy az intézményi tervezés során ne csak a jogi kihívásokra reagáljon, hanem előre jelezze a sebezhetőségeket.

Ezen a lencsén keresztül az egyenlő bánásmód nemcsak a diszkrimináció tilalmaként jelenik meg, hanem irányítási standardként is. A formális egyenlőség azonos szabályokat követel meg; az érdemi egyenlőség a strukturális feltételekre kér figyelmet.

A Makkos Comb összekapcsolja ezeket a szempontokat, bemutatva, hogy az eljárási szimmetria hogyan vezethet egyenlőtlen eredményekhez. Az egyenlő bánásmódot deklaratív normából diagnosztikai eszközzé változtatja. Az összehasonlító jogrendszerek számos intézményi választ tárnak fel erre a kérdésre. Az Európai Unió irányelvek, bírósági végrehajtás és esélyegyenlőségi testületek révén integrálja az egyenlőséget szabályozási keretébe.

Az Egyesült Államok alkotmányos döntésekre és kontradiktórus eljárásokra támaszkodik. A globális Dél országai gyakran építik be alkotmányukba a lényegi egyenlőséget, de gyenge intézményekkel küzdenek. A különbségek ellenére a közös strukturális kockázat az, hogy a megfelelés erősítheti az egyenlőtlenséget, ha csupán a jogi korrektségre korlátozódik.

A Makkos Fésű rávilágít erre a kockázatra azzal, hogy az egyéni döntésekről az intézményi folyamatok sorrendjére helyezi a hangsúlyt. A jóléti igazgatás egyértelmű példát mutat. A kirekesztés ritkán történik kifejezett tagadással; késések, összetettség, digitális akadályok, szétszórt kommunikáció és felhalmozott eljárási lemorzsolódás révén jelenik meg. Mindegyik lépés megfelelhet a formális jogi normáknak, de együttesen kizárást eredményezhetnek.

A fészű azt mutatja, hogy a megfelelési hibák általában nem drámaiak; fokozatosan jelentkeznek és szétterülnek. A doktrínák közötti különbségek mögött egy közös tisztelet rejlik: minden egyénnek megvan a méltósága, amely nem attól függ, hogy az intézmények hogyan osztályozzák.

A megfelelés legitimitása ezen elv betartásán múlik. Az intézmények nem kezelnek elvont adatokat; emberekkel dolgoznak. Amikor a megfelelési rendszerek elfogadják ezt a felfogást, az elszámoltathatóság eszközeivé válnak. Ha figyelmen kívül hagyják, azt kockáztatják, hogy a semlegességet a közömbösség egy formájává változtatják.

Az adminisztratív hatalom és az algoritmikus irányítás bővülésével a nyilvánvaló diszkriminációt egyre inkább felváltja a normalizált eljárási egyenlőtlenség. Az egyenlő bánásmódnak ezért folyamatosan értékelő lencseként kell szolgálnia. A Makkos Comb tölti be ezt a szerepet. Megköveteli az intézményektől, hogy ne csak a jogszerűséget, hanem a halmozott hatást is értékeljék; ne csak a szabályok következetessége, hanem a hozzáférhetőség; ne csak formális semlegesség, hanem a valódi méltányosság is érvényesüljön. Az Európai Unióban a Bíróság egyre inkább meghatározta az egyenlő bánásmód strukturális értelmezését, különösen a közvetett megkülönböztetéssel és arányossággal kapcsolatos ügyekben.

A következő fejezet a Bíróság ítélkezési gyakorlatával foglalkozik, megvizsgálva, hogyan alakították ki, terjesztették ki és támadták meg az egyenlő bánásmódot kötelező megfelelési szabványként – és hogyan tükrözi a bírói érvelés akár közvetlenül, akár közvetve ugyanazt a strukturális logikát, amelyet a Makkos Comb ragadott meg.

10. fejezet – Egyenlő bánásmód az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlatában

1. Az egyenlő bánásmódtól a megfelelési referenciaértékig az uniós jogban

Az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlata nemcsak az egyenlő bánásmód elvét nemcsak alkalmazza; egyúttal azt az uniós jog legitimitációjának mércéjévé is alakítja. Ami az EGK 119. cikke értelmében egyenlő bérezési kötelezettségként indult, az olyan elvvé fejlődött, amely a köz- és a magánszektorban egyaránt irányítja a döntéseket.

Az egyenlő bánásmód a piackorrekciós záradékból normává változott, amely a szabályozási tervezést, az intézményi magatartást és a megfelelési követelményeket alakítja a különböző ágazatokban. Ez az evolúció nem követett egyenes utat. A Bíróság gyakran jelentős értelmezési döntésekkel sürgette az egyenlőséget, miközben megoldatlan kérdéseket hagyott maga után a horizontális hatás, az igazolási normák, a védett indokok köre, valamint a formai semlegesség és a tartalmi hátrányok közötti egyensúly tekintetében.

Ez a fejlődő joggyakorlat erősíti az egyenlőség védelmét, de bizonytalanságot teremt a megfelelés körül. Magyar jogtudósok, különösen Gyulavári és munkatársai alapos elemzést készítettek a Bíróság munkajogi döntéseiről (Gyulavári, Kiss, Bankó és Berke 2003: 15). Ezekre az elemzésekre építve ez a fejezet más megközelítést alkalmaz. Ahelyett, hogy átfogó

doktrinális áttekintést adna, a Bíróság ítélkezési gyakorlatát vizsgálja, mint fejlődő megfelelési referenciaértéket, és megvizsgálja annak belső következetességét az intézményi kiszámíthatóság szempontjából.

Ez a fejezet ezt a fejlődést vizsgálja az EUB ítélkezési gyakorlatán keresztül. A cél nem csupán annak leírása, hanem egyben kritikai értékelése, hogy a Bíróság mennyire következetesen alkalmazta és kiterjesztette az elvet. Rávilágít arra, hogy az ítélkezési gyakorlat hol volt koherens, és hol befolyásolták az ellentmondások vagy hiányosságok a jogbiztonságot és a megfelelés kiszámíthatóságát. Az elemzés két szempontra összpontosít:

1. Doktrinális – annak vizsgálata, hogy a Bíróság hogyan értelmezte a Szerződés rendelkezéseit, irányelveit és általános elveit.
2. Compliance-orientált – annak értékelése, hogy az ítéletek hogyan alakítottak ki működési szabványokat szervezetek, államok és egyének számára.

A fejezet a jogtudományt is társadalmi-politikai kontextusába helyezi. Ez az összefüggés magában foglalja a védett okok fokozatos kiterjesztését (nemtől fajig, életkorig, fogyatékosáig, vallásig, szexuális irányultságig és asszociatív diszkriminációig), az Alapjogi Charta bevezetését, valamint azt az egyre növekvő elvárást, hogy a megfelelési rendszerek mind az állami, mind a magánszervezetekben internalizálják és végrehajtsák az egyenlő bánásmódra vonatkozó kötelezettségeket. Ez a fejlődés azonban nem volt egyértelmű.

Az EB időnként merész volt újításaiban, és olyan átalakuló koncepciókat dolgozott ki, mint a közvetlen hatály és a közvetett megkülönböztetés tilalma. Máskor tétovázást, visszafogottságot vagy éppen ellentmondásokat mutatott, különösen a pozitív fellépéshez való óvatos hozzáállásával és az egyenlőség más érdekekkel, például a vallásszabadsággal vagy a gazdasági hatékonysággal szembeni következetlen mérlegelésével kapcsolatban.

Az innováció és a visszafogottság, valamint a koherencia és a széttagoltság közötti feszültség formálja a Bíróság hozzájárulását, és kritikai vizsgálatot igényel.

2. A korai alapok: a nemek közötti egyenlőség és a közvetlen hatás (1970-es évek) A Bíróság egyenlő bánásmódra vonatkozó ítélkezési gyakorlata a nemek közötti egyenlőség területén kezdődött, különös tekintettel az egyenlő bérezésre. Az EGK 119. cikke (jelenleg EUMSZ 157. cikk) meghatározta a férfiak és nők közötti egyenlő munkáért egyenlő díjazás követelményét. Kezdetben ez a rendelkezés elsősorban gazdasági jellegűnek tűnt, és a verseny torzulásának megakadályozását célozta a közös piacon. Az EB azonban gyorsan alkotmányos státuszú erős jogelvvé alakította át.

2.1. Defrenne kontra Sabena I–III (1971, 1976, 1978)

A Defrenne-trilógia a Bíróság újító szerepét mutatja be. A Defrenne II. ügyben (43/75. sz. ügy) a Bíróság kimondta, hogy a 119. cikk közvetlen hatályú. Ez azt jelentette, hogy az egyének nemzeti bíróságok előtt hivatkozhattak rá mind az állami, mind a magánszektor munkáltatóival szemben. Ez úttörő volt: az eredetileg közgazdaságilag megfogalmazott szerződési rendelkezést úgy értelmezték, hogy az érvényesíthető jogokat biztosít a magánszemélyeknek.

A Bíróság megerősítette, hogy az egyenlő bérezési kötelezettség több pusztán kijelentésnél; kötelező érvényű, végrehajtható szabály volt. Az indoklás azonban ingadozott. A Defrenne I.

ügyben a Bíróság tagadta a diszkriminatív nyugdíjrendszerek megtámadásának lehetőségét, később a Defrenne II. ügyben mégis elismerte a szélesebb körű alkalmazhatóságot. Ez a következetlenség kérdéseket vetett fel a közvetlen hatály határait illetően. A megfelelés érdekében a munkáltatóknak új, végrehajtható kötelezettségekkel kellett szembenéznük, amelyek megkövetelték a fizetési struktúrák, a nyilvántartások és a HR-gyakorlat megváltoztatását, előrevetítve a későbbi szabványosítási kultúrát.

2.2. Vízszintes hatás és jogbiztonság

Különösen merész lépés volt annak felismerése, hogy a 119. cikk horizontális hatást fejt ki, amely nemcsak az államokat, hanem a magánmunkaadókat is kötelezi. Ez a lépés jogilag innovatív volt, de jelentős kérdéseket vetett fel:

1. Összeegyeztethető volt ez a Bíróság korábbi, a közvetlen hatályra vonatkozó ítéleteivel, amelyek általában az állami kötelezettségekre összpontosítottak?
2. Megfelelően elmagyarázta-e a Bíróság, hogy az egyenlőségi rendelkezések miért érdemelnek egyedi bánásmódot más szerződéses normákhoz képest?

A kritikusok megjegyezték, hogy a Bíróság érvelése nem volt szisztematikus, egyértelmű. Miközben az eredmény elősegítette az anyagi igazságszolgáltatást, a joggyakorlat egyensúlyának felborulását idézte elő: miért kellene az egyenlő bérezés horizontális közvetlen hatálya, miközben más alapvető jogok nem? Ez a következetlenség még mindig visszhangzik a horizontális hatásról folyó vitákban.

2.3. A hatókör kétértelműsége

Egy másik korai korlátozás az „egyenlő munka” fogalmának szűk meghatározása volt. A Bíróság kezdetben kikerülte a munkahelyi egyenlőtlenség tágabb formáit, például az előléptetés vagy a munkahelyi szegregáció akadályait. Ez feszültséget mutatott az abszolút egyenlőség iránti vágy és a politikai határok átlépésétől való vonakodás között.

2.4. Korai megfelelési leckék

A megfelelési rendszerek tekintetében a korai ítélkezési gyakorlat vegyes képet mutatott. Egyrészt a Defrenne-ügyben világos, végrehajtható mércét állítottak fel: eszerint az egyenlő bér nem alku tárgya. Másrészt a tágabb kérdések tisztázatlansága bizonytalansághoz vezetett a munkaadók és a szabályozók számára. Lehet-e büntetni a közvetett vagy strukturális egyenlőtlenségekért, vagy csak a közvetlen bérkülönbségekért?

A Bíróság ezen a ponton nem adott következetes választ. Az 1970-es években az EB megalapozta az egyenlő bánásmód közvetlen hatályát és megfelelését. Érvelése azonban gyakran ad hoc jellegű volt, és inkább pragmatikus bírói aktivizmust tükrözött, semmint stabil

doktrinális keretet. Ez a strukturális feszültség később újra megjelenik: a Bíróság következetesen az egyenlőség mozgatórugójaként működött, miközben megíósolhatatlan maradt, hogyan indokolja beavatkozásait. Ami az 1970-es években pragmatikus aktivizmusként indult, fokozatosan alkotmányos egyenlőséggé fejlődött, anélkül, hogy feloldotta volna az innováció és a jogbiztonság közötti alapvető feszültséget.

2.5 Alkotmányosítás fogalmi lezárás nélkül

Az 1970-es évek joggyakorlata az egyenlő bérezést gazdasági szabályból közvetlen és horizontális hatályú alkotmányos normává változtatta. Az egyenlőség azonnal végrehajthatóvá vált, átalakítva a munkáltatói kötelezettségeket és a bírói gyakorlatot.

Ez az alkotmányozás azonban teljesen meghatározott fogalmi keretek nélkül történt. A Bíróság elismerte a végrehajthatóságot, de nem tisztázta az egyenlőségi rendelkezések kivételes horizontális erejének elméleti alapját. Nem vázolta fel az „egyenlő munkavégzés” határait és a strukturális hátrányok tágabb jellegét sem.

Ennek eredményeként az egyenlőség jelentős megfelelési referenciaértékként került be az uniós jogba, de a jogi struktúra nem bizonyul teljesnek. Ez a feszültség a megnövekedett normák és a meghatározatlan fogalmak között az ítélkezési gyakorlat későbbi évtizedeiben is folytatódni fog.

3. Terjeszkedés a nemeken túl: állami szektor és új alapok (1980-as és 1990-es évek)

Az egyenlő bánásmód elve az 1980-as években alakult ki, túllépve a hagyományos nemi diszkriminációs eseteken. Az Európai Unió Bírósága ezt az elvet fokozatosan kiterjesztette más társadalmi csoportokra és területekre is, amelyekkel a munkajog közvetlenül nem foglalkozott. Ez az elmozdulás lehetővé tette a Bíróság számára, hogy egyetemesen megerősítse az elvet, és rávilágított az inkonzisztens érvelés veszélyére.

3.1. Johnston kontra a RUC főtisztviselője (1986)

A Johnston-ügyben az Észak-Írországi Rendőrség egyik alkalmazottja diszkriminációval szembesült. A Bíróság kimondta, hogy az egyenlő bánásmód a közszférára is vonatkozik. Az állami szervek nem használhatták fel a nemzetbiztonságot a diszkrimináció általános igazolására. Ez az ítélet azért volt jelentős, mert egyértelművé tette, hogy az egyenlő bánásmód elve a közszolgáltató szervezetekre is vonatkozik, nemcsak a piaci és vállalati szereplőkre. A határozat a Defrenne-ügyekben megállapított, a közszférára is kiterjedő közvetlen hatályra épült. A Bíróság azonban nem határozta meg pontosan azokat a feltételeket, amelyek mellett indokolt lehet a biztonsági kivétel. Úgy tűnt, hogy ez az ítélet politikai kompromisszumot tükröz, nem pedig egyértelműen meghatározott normát, ami bizonytalansághoz vezetett a tagállamok számára.

3.2. P kontra S és Cornwall Megyei Tanács (1996)

Ebben az esetben egy transznemű személy diszkriminációval szembesült a nemváltó műtétje miatt. A bíróság úttörő döntést hozott, kimondva, hogy a nemi identitáson alapuló diszkrimináció a nemi megkülönböztetés tilalmába tartozik. Ez a döntés megerősítette a méltóság védelmét, és új alapot teremtett a sokszínűség kezeléséhez. A Bíróság tágabban értelmezte a törvényt, amit egyesek aktivizmusnak tekintettek. A Bíróság azonban hajlamos volt a jogot konzervatívabban értelmezni más összefüggésekben, például a pozitív cselekvésben, ami nem szisztematikus, hanem hézagos ítélkezési gyakorlatot eredményezett.

3.3. Bilka Kaufhaus (1986) és Enderby (1993)

Ezek az esetek határozzák meg a közvetett diszkrimináció mércéjét. A Bíróság elfogadta, hogy egy látszólag semleges szabály sértheti az egyenlő bánásmódot, ha aránytalanul érint egy védett csoportot. Ez kritikus lépés volt, amely a formális egyenlőségről a lényegi egyenlőségre helyezte a hangsúlyt.

A Bíróság elismerte, hogy az egyenlő bánásmód túlmutat a közvetlen hátrányok elkerülésén. A bizonyítási teher és az arányosság követelménye azonban továbbra is homályos maradt, így a nemzeti bíróságok nehezen tudják alkalmazni ezeket a kritériumokat, és csökkentik a jogbiztonságot.

3.4. Kalanke (1995) és Marschall (1997)

A két eset a pozitív intézkedések határait tárta fel. A Kalanke ügyben a Bíróság elutasította a női kvótákat, mint automatikus preferenciát. A Marschall-ügyben rugalmasabb kvótarendszert fogadott el, amely lehetővé tette az egyéni alkalmassági értékeléseket. Az eltérő eredmények rávilágítottak arra, hogy a Bíróság nem rendelkezik egységes standarddal. A Kalanke-eset kapcsán szigorúan formális logikát alkalmazott, míg a Marschall-ügyben pragmatikus engedményeket tett a tagállamok számára. Ez az inkonzisztencia megnehezítette a hosszú távú tervezést a szervezetek számára. A kvótarendszert engedélyezték-e, vagy sem? A Bíróság válaszai nem voltak koherensek.

Az 1980-as és 1990-es évek ítéletei kiszélesítették az egyenlő bánásmód alkalmazási körét, a közvetlen diszkrimináció tilalmáról a közvetett hátrányok elismerésére és az új csoportok védelmére tértek át. Ugyanakkor ezek a döntések gyakran ad hoc jellegűnek tűntek. A Bíróság merész értelmezést tanúsított a transznemű személyek védelmében, de óvatos formalizmust fogadott el a kvóták tekintetében. Ez az ellentmondás a Bíróság „kreatív, de következtelen” természetét mutatja. Ez az időszak elmozdulást jelent az ágazati egyenlőségről a szélesebb körű megfelelési elvárások felé.

3.5. Lényeges terjeszkedés és doktrinális fluktuáció

Az 1980-as és 1990-es évek joggyakorlata az egyenlő bánásmód jelentős kiterjesztését jelentette a nem alapú közvetlen diszkrimináción túl. A közvetett diszkriminációra, a közsférában való alkalmazhatóságra, a nem identitásra és a pozitív fellépésre vonatkozó ügyeken keresztül a Bíróság fokozatosan elismerte, hogy az egyenlőség nem korlátozódhat a formális szimmetriára. A közvetett diszkrimináció doktrínája a lényegi egyenlőség felé tett elmozdulást jelezte, felismerve, hogy a semleges szabályok erősíthetik a strukturális hátrányokat. Eközben a Kalanke- és Marschall-ügyek közötti oda-vissza diskurzus rávilágított arra, hogy a Bíróság vonakodik az egyenlőség teljes mértékben korrekciós modelljét elfogadni.

Az eredmény kettős mozgást eredményezett: az egyenlőség terjedelme kiszélesedett, miközben hiányzott a stabil fogalmi alap. A Bíróság kiterjesztette a védelmet anélkül, hogy következetesen meghatározta volna, mikor indokolt vagy tiltott az aszimmetria. A megfelelően dolgozók számára ez nagyobb kötelezettségeket jelentett, az indokoltság és az arányosság eltérő normáival párosulva. Ennélfogva ez az időszak nemcsak a doktrína növekedését jelenti, hanem az egyenlőség mint rendszerszintű megfelelési probléma megjelenését, amely a kifejezett diszkrimináción túl a strukturális és intézményi területek felé halad.

4. Általános elvek és a Charta korszaka (2000–2010)

Az új évezred jelentős változást hozott az EB határozataiban. Az egyenlő bánásmód többé nem kizárólag a szerződéses rendelkezéseken és irányelveken alapult. Az uniós jog általános elvévé vált, amelyet megerősített a 2000-ben kihirdetett Alapjogi Charta és a Lisszaboni Szerződés után 2009-ben kötelező érvényű státusza. Ez az időszak megmutatta, hogy a Bíróság képes az egyenlő bánásmódot alkotmányos szintre emelni az Unión belül. Ugyanakkor feltárta a jogi koherencia törekvéségét is, mivel a Bíróság a széles körű bírói kreativitást és az óvatos visszafogottságot váltogatta.

Az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlata fokozatosan meghatározta az egyenlő bánásmód hatályát. Lovász megjegyzi, hogy a 2000/78/EK irányelv értelmében a vallási szimbólumok, például az iszlám fejkendő viselésére vonatkozó korlátozások bizonyos feltételek mellett összeegyeztethetők az uniós joggal (Lovász 2021: 155–171).

4.1. Mangold (2005)

A Mangold-ügyben a Bíróság a német jogszabályokkal foglalkozott, amelyek lehetővé teszik az idősebb munkavállalók határozott idejű szerződését. Az EB megállapította, hogy az életkoron alapuló megkülönböztetés tilalma az uniós jog általános elve, amely még a vonatkozó irányelvben meghatározott átállási határidő lejárta előtt is érvényesíthető.

Ez az ítélet megerősítette, hogy az egyenlő bánásmód nem csupán másodlagos jog, hanem alkotmányos alapelv, amely egyedi irányelvektől függetlenül létezik. Ez megnövelte a tagállamok és a munkáltatók megfelelési felelősségét, akik már nem hagyatkozhattak a

jogszabályok hiányosságaira. A Bíróság érvelése azonban vitatott volt. Hogyan ismerhette el az életkoron alapuló megkülönböztetés tilalmának általános elvét, amikor a Szerződések ezt akkor konkrétan nem említették? A kritikusok azzal érveltek, hogy az ítélet bírói jogalkotást jelent. A megfelelés szempontjából ez jogbizonytalanságot teremtett, mivel a nemzeti szereplők már nem feltételezhették, hogy az uniós jog hiányosságai védelmet nyújtanak számukra.

4.2. Küçükdeveci (2010)

A Küçükdeveci-ügy a Mangold-esetre építve megerősítette az egyenlő bánásmód alkotmányos erejét. A Bíróság kimondta, hogy az a nemzeti jogszabály, amely kizárja a 25 év alattiakat a szolgálati idő számításából, sérti a megkülönböztetés tilalmának elvét. A nemzeti bíróságoknak figyelmen kívül kellett hagyniuk minden olyan nemzeti jogszabályt, amely közvetlenül ütközik ezzel az általános elvvel. A Küçükdeveci-ügy tisztázta a Mangold-ügy körülményeit, és megerősítette, hogy az egyenlő bánásmódnak horizontális hatásai vannak az általános elvek szemüvegén keresztül. A Bíróság ragaszkodott ahhoz, hogy a Charta és az irányelvek csupán egy létező elvet kodifikáltak. Ez az ítélet azonban tovább fokozta a korábbi doktrinális feszültségeket. Ha a diszkrimináció tilalma önálló elv, akkor itt miért erősebb a horizontális hatása, mint más alapjogi területeken? Ez az aszimmetria aláásta a jogbiztonságot. A megfelelési tisztviselők, a munkaadók és a nemzeti bírák bizonytalanok maradtak az egyéb általános elvek hatályát illetően. A Bíróság egyenlőségre vonatkozó ítélkezési gyakorlata a különböző időszakokban egy következetes mintát tár fel: a jelentős újítások doktrinális instabilitással párosultak, ami a védelem előrehaladásához vezet, a megfelelési tervezés bizonytalansága mellett.

4.3. Coleman kontra Attridge törvény (2008)

A Coleman-ügy kiterjesztette a védelmet az asszociatív diszkriminációra. Egy anya, akivel gyermeke fogyatékosága miatt rosszul bántak a munkahelyén, maga is diszkrimináció áldozatává vált. Ez a határozat az egyenlő bánásmód lényegi értelmezéséhez igazodott, megerősítve, hogy a diszkrimináció történhet asszociáción keresztül, nem csupán az egyén védett tulajdonsága alapján. Ez az értelmezés lezárta a védelem lehetséges hiányosságát. Az érvelés azonban kissé homályos volt. Ha elég a társulás, mik a felelősség határai? Egy barát, házastárs vagy akár egy kisebbségi csoport szószólója igényelhet védelmet? A Bíróság kevés egyértelműséget adott, így a megfelelési rendszerek bizonytalanok voltak kötelezettségeik mértékét illetően.

4.4. Az Alapjogi Charta (2000, 2009-ben kötelező)

A Charta megszilárdította az EB irányvonalát azáltal, hogy az egyenlő bánásmódot és a megkülönböztetésmentességet alapvető jogként jogszabályi keretbe foglalta. Mindazonáltal a Bíróság indoklásában a Chartát használta következetlen. A Charta megerősítette az egyenlő

bánásmód fontosságát, egyértelmű alkotmányos normát szabott a betartásra vonatkozóan, és megerősítette a Bíróság korábbi határozatainak legitimitását.

A Bíróság bizonytalan volt azzal kapcsolatban, hogy mikor és hogyan kell alkalmazni a Chartát. Időnként kiterjesztette kötelezettségeit a Charta segítségével; máskor a szubszidiaritásra hivatkozva viszont visszafogott maradt. Ez a szelektív alkalmazás zavart keltett. Következésképpen a Charta erőteljes pajzsként és törékeny eszközként működött a megfelelésért felelős tisztviselők és a nemzeti közigazgatások számára, attól függően, hogy a Bíróság hogyan döntött a felhasználásáról. Az EB-nek merész jogi innovációval sikerült az egyenlő bánásmódot az Unió alapelvevé tenni, különösen az olyan ügyekben, mint a Mangold és a Küçükdeveci. Ennek az újításnak azonban ára volt, mivel hiányzott belőle a doktrinális következetesség.

A Bíróság a bővítés és a visszatartás között váltott, ami bizonytalansághoz vezetett az egyenlő bánásmód jelentésével és más általános elvekkel való kapcsolatával kapcsolatban. Ez az időszak felhatalmazott és rendezetlen megfelelési rendszereket is tett, növelve a kötelezettségeket, miközben nem kínált egyértelmű korlátokat.

4.5. Az egyenlőség, mint általános elv: alkotmányosság és doktrinális kockázat

A Mangold- és a Küçükdeveci-ügyekben hozott ítélet kulcsfontosságú momentumot jelentett a Bíróság egyenlőséggel kapcsolatos megközelítésében. Azáltal, hogy a Bíróság a – különösen az életkoron alapuló – megkülönböztetés tilalmát az uniós jog általános, horizontális hatású alapelveként elismerte, túlterjesztette az egyenlőséget a másodlagos jog korlátaiban, és az Unió alkotmányos keretei közé helyezte azt. Ez az eltolódás jelentősen megemelte az egyenlőséget, mint megfelelési normát.

A tagállamok és a magánszemélyek nem bújhattak tovább a jogalkotási hallgatás vagy a jogszabályok átültetésének késedelme mögé, hogy elkerüljék a felelősséget. Az egyenlő bánásmód önálló normatív hatalomra tett szert. Ennek az alkotmányozásnak azonban doktrinális költsége volt. A Bíróság nem adott egyértelmű elméletet annak magyarázatára, hogy egyes egyenlőségi normák miért bírnak horizontális alkotmányos erővel, míg más alapvető jogok miért minősülnek korlátozottak.

Az érvelés erősen támaszkodott tág célokra és rendszerszintű érvekre, nem pedig strukturált alkotmányos megközelítésre. Ez az egyensúlyhiány visszatérő kérdést vet fel az uniós jogban: az egyenlőséget alapelvnek tekintik, de elméleti megalapozottsága részben még mindig rejtve marad. A megfelelési rendszerek esetében ez paradoxont teremt. A kötelezettségek mélysége és terjedelme nő, de fogalmi éleik fokozatosan és kiszámíthatatlanul határozódnak meg. Az alkotmányos egyenlőségre törekvés tehát megerősítette normatív tekintélyét, miközben növelte a doktrinális gyengeséget is. Ez a minta továbbra is befolyásolja a későbbi bírósági döntéseket.

5. A strukturális és interszekcionális compliance felé (2010–2020)

A Lisszaboni Szerződést követő évtized a Charta kötelező érvényű jogszabályként való létrehozását és a diszkriminációmentes jogi értelmezések kiszélesítését jelentette. Az EB olyan összetett társadalmi kérdésekkel foglalkozott, mint az etnikai szegregáció, a munkahelyi vallási sokszínűség, valamint az egyenlőség és a pénzügyi szabályozás közötti átfedés. Ez az időszak a jogilag vezérelt egyenlőség lehetőségeit és határait egyaránt feltárta.

5.1. CHEZ (2015)

A CHEZ-ügy Bulgáriában, a többnyire roma negyedekben magasan a falakon elhelyezett villanyórákat érintette. A Bíróság megállapította, hogy ez a gyakorlat etnikai hovatartozáson alapuló közvetett diszkriminációnak minősül, jöllehet a kérelmező maga nem roma. Ez a döntés a strukturális diszkrimináció elismerésével kiszélesítette az egyenlő bánásmód hatályát. Ez azt mutatta, hogy a Bíróság tisztában van a társadalmi összefüggésekkel, és hajlandó a rendszerszintű hátrányok kezelésére.

Itt fejlesztették tovább az asszociatív diszkrimináció doktrínáját, amelyet először a Coleman-ügyben honosítottak meg. A Bíróság érvelése azonban megválaszolatlanul hagyott néhány kérdést. Nem határozott meg egyértelmű tesztet arra vonatkozóan, hogy a kontextuális hátrány mikor válik közvetett diszkriminációvá, és nem határozta meg az igénylők bizonyítási terhet sem. A megfelelési tisztviselők tehát bizonytalansággal szembesülnek: mennyi bizonyítékot kell összegyűjtenie a kontextusról a szervezetnek, hogy elkerülje a felelősséget?

5.2. Achbita (2017) és Bougnaoui (2017)

Mindkét esetben muszlim nőket bocsátottak el, mert fejkendőt viseltek a munkahelyükön. Az Achbita-ügyben a Bíróság megállapította, hogy a látható politikai, filozófiai vagy vallási szimbólumok általános tilalma közvetett diszkriminációnak minősülhet, de indokolható olyan legitim céllal, mint a semlegesség. A Bougnaoui-ügyben a Bíróság kimondta, hogy a vásárlói preferenciák figyelembevétele nem számít legitim célnak. Ez a két döntés megkülönböztette a legitim szervezeti semlegességet a diszkriminatív fogyasztói igényektől.

Ez a megkülönböztetés normatív szempontból védhető. A Bíróság elemzése azonban túl merev volt. Az Achbita-ügyben úgy tűnt, hogy a semlegességi indoklás támogatja az általános tilalmakat, még akkor is, ha gyakorlati hatásai aránytalanul érintették a muszlim nőket. A kritikusok azzal érveltek, hogy a Bíróság figyelmen kívül hagyta a kizárás lényegi valóságát a semlegesség formális elképzelése mellett.

A következetlenség abban rejlik, hogy míg a CHEZ a kontextust és a hatást hangsúlyozta, addig az Achbita-ügyben visszatértek az absztrakcióhoz. Megfeleléségi szempontból a határozatok kétértelműséget eredményeztek. A munkaadók érvényesíthetik a semlegességi politikákat, de az arányosság értékelésének módja továbbra sem világos.

5.3. Jyske Finans (2019)

Ez az ügy az egyenlő bánásmódot a pénzügyi megfeleléssel kapcsolta össze. Egy dán hitelintézet megtagadta a hitel nyújtását egy állandó lakóhellyel nem rendelkező harmadik országbeli állampolgár számára. A Bíróság úgy ítélte meg, hogy az ilyen szabályok állampolgárságon alapuló közvetett megkülönböztetést jelenthetnek, de a pénzmosás elleni törvények (AML) alapján ezt indokoltan teszik.

Az ítélet rámutatott, hogy a Bíróság felismerte az esélyegyenlőségi törvény és a szélesebb körű megfelelési rendszerek, például az AML közötti kapcsolatot, elfogadva, hogy a kockázatkezelés indokolhatja az eltérő bánásmódot. Mindazonáltal a döntést kritika érte, mert túlzottan előnyben részesítette a pénzügyi megfelelési célokat. Más esetekben a Bíróság alapos arányossági elemzést írt elő, de csekély vizsgálat mellett elfogadta az AML indoklását.

Ez a következtetés felvetette a kérdést: vajon az egyenlőség átfogó elv-e, vagy a szabályozás kényelme érdekében gyengíthető?

5.4. Felmerülő kihívások: Algoritmusok és adatvédelem

Bár még nem született mérföldkőnek számító ítélet, az évtized során az algoritmikus döntéshozatal térnyerése és a diszkrimináció lehetősége nőtt. Az EB ügyei utaltak az egyenlő bánásmód és az adatvédelem közötti kapcsolatra, de nem tudtak egyértelmű keretet létrehozni. Ez a hiányosság kulcsfontosságú a megfelelési rendszerek számára, mivel az algoritmusok torzítása átláthatóság nélkül reprodukálhatja a szerkezeti egyenlőtlenségeket.

Az EB kiterjesztette az egyenlő bánásmód alkalmazási körét azáltal, hogy elismerte a strukturális és interszekcionális megkülönböztetést az olyan esetekben, mint a CHEZ, miközben foglalkozott a vallási pluralizmussal és az AML-megfeleléssel is.

A Bíróság megközelítése azonban következtelen volt. Néha a társadalmi kontextust vette figyelembe, máskor pedig a formalizmushoz tért vissza. Az ebből eredő ítélkezési gyakorlat a progresszív innováció és a pragmatikus alkalmazkodás között ingadozott. A megfelelésért felelős szereplők számára a kihívás e vegyes üzenetek összeegyeztetésében rejlik: a politikáknak a lényegi eredményekre kell összpontosítaniuk, vagy elegendő a formális semlegesség?

5.5. Strukturális érzékenység versus formális semlegesség

A Lisszaboni Szerződés utáni ítélkezési gyakorlat egyértelmű feszültséget mutat a Bíróság egyenlőségi doktrínájában. Az olyan esetekben, mint a CHEZ, a Bíróság a diszkrimináció kontextust figyelembe vevő felfogását fogadta el, felismerve, hogy a semlegesnek tűnő gyakorlatok a hagyományos összehasonlításokon túl is erősíthetik a strukturális hátrányokat.

Itt az egyenlőség lényegi és rendszerszintű elvként szolgál. Ezzel szemben az olyan semlegességi ügyekben, mint az Achbita és utódjai, a Bíróság semlegesen megfogalmazott általános tilalmakat engedélyezett, amennyiben azok legitim célt szolgáltak, és következetesen

alkalmazták őket. Ezekben az ítéletekben az egyenlőséget a szervezeti semlegesség és az arányosság szemüvegén keresztül látják, gyakran csekély elkötelezettséggel az eltérő hatásokkal kapcsolatban.

Az esetek közötti ellentét egy mélyebb fogalmi zavart tár fel: az egyenlő bánásmód elsősorban a strukturális egyenlőtlenségek rögzítésének módszere, vagy olyan szabály, amely konzisztens, indoklást igénylő szabályozási kereteket hoz létre? Úgy tűnik, hogy a Bíróság anélkül vált e megközelítések között, hogy teljesen összeegyeztetné őket. Megfelelőségi szempontból ez az eltolódás tervezési kockázatokat jelent.

A szervezetek nem függhetnek pusztán a formális semlegességtől, ha a kontextusbeli hátrány releváns az ítélkezési gyakorlat egyik ágában. Ugyanakkor más helyzetekben is használhatják a semlegességet és a szabályozási célokat. Az évtized tehát egyszerre mutatja az egyenlőség, mint megfelelési szabvány növekedését és szétzúródását. Az egyenlő bánásmód strukturálisan fontossá válik, gyakorlati jelentése azonban attól függően változik, hogy a Bíróság hogyan keretezi a kontextust, az arányosságot és az intézményi mérlegelést.

6. Konszolidáció és új határok, 2020-tól napjainkig

Ez az időszak azt mutatja, hogy a Bíróság az egyenlő bánásmód modern kérdéseivel foglalkozik a toborzási beszédet, a vallásos öltözködést, a szivárványcsaládok kérdését, az önálló vállalkozói tevékenységet és az új algoritmikus környezetet illetően. Az általános tendencia a védelem kiterjesztése a doktrínák észrevehető változásaival, amelyek megnehezítik a megfelelési tervezést.

6.1. NH v Associazione Avvocatura, LGBTI Rete Lenford, 2020

Egy ügyvéd nyilvános megjegyzései arról, hogy soha nem alkalmaznak homoszexuális egyéneket, még egyértelműen azonosított áldozat nélkül is a munkához jutás körébe tartoztak, és egy egyesületnek joga volt pert indítani. A Bíróság ezzel megerősítette a megelőző intézkedéseket a kizáró beszéddel szemben. A következetesség a toborzási beszéddel kapcsolatos korábbi esetekhez való igazodásból fakad. Továbbra is feszültek az actio popularis határai és a munkaerő-felvételre gyakorolt befolyás bizonyítékaira vonatkozó szabványok. Megfelelőségi szempontból a befolyásos személyiségek nyilvános megjegyzéseit a de facto foglalkoztatási kapuőrzés egyik formájaként kell figyelemmel kísérni.

6.2. WABE és MH Müller Handel, 2021

A Bíróság engedélyezett egy általános belső szabályt, amely megtilt minden látható politikai, filozófiai vagy vallási szimbólumot a munkában, ha semlegességet követett és következetesen alkalmazták, és ha a munkáltató valós igényt és arányosságot mutat. A korábbi semlegességi határozatokkal való összhang egyértelmű. Ellentmondás akkor keletkezik, ha ez a formális semlegesség figyelmen kívül hagyja a konkrét csoportokra gyakorolt hatását, ami ütközik a

kontextust és a strukturális hatásokat hangsúlyozó döntésekkel. Minden semlegességi szabály most dokumentált igényt, szigorú egyenlő alkalmazást és gondos arányossági elemzést igényel a megfeleléshez.

6.3. V M A v Stolichna obshtina Pancharevo, 2021

A szabad mozgás támogatása érdekében a Nagykamara megkövetelte a két anyát feltüntető születési anyakönyvi kivonat elismerését, hogy a gyermek személyazonosító okmányokat kaphasson. Az ítélet az uniós polgári jogok erős védelmét mutatja. Ez azonban nem kötelezi az azonos neműek szülőségének szélesebb körű elismerését a nemzeti családjogban. A közigazgatásban való megfelelés érdekében a határozat olyan eredményközpontú megoldásokat igényel, amelyek biztosítják a szabad mozgás gyakorlati gyakorlását, miközben a családjogi ügyeket a nemzeti hatóságok hatáskörébe bízják.

6.4. L F kontra S C R L, 2022

A csak feltűnő jeleket célzó semlegességi politikával kapcsolatban a Bíróság rámutatott, hogy egy ilyen tilalom közvetlen diszkriminációval fenyeget, ha egy adott valláshoz szorosan kapcsolódó jeleket választ ki. A munkáltatónak valódi igényt kell bizonyítania. A WABE-vel való összhang a valódi szükségesség és arányosság követelményében jelenik meg. Ellentmondás marad, mert a doktrína eltolódik a formális semlegesség és a valós hatásokra való figyelem között. A megfelelési tisztviselőknek kerülniük kell a méretalapú szabályokat, amelyek egyetlen vallást követnek nyomon, és nyilvántartást kell készíteniük arról, hogy általános szabályra van szükség.

6.5. J K kontra TP S A, 2023

A Bíróság kimondta, hogy a 2000/78 irányelv védi az önálló vállalkozókat a stabil szerződéses megállapodásokban, beleértve a szerződéskötés vagy a szerződés megújításának szexuális irányultság miatti megtagadását. A szerződéskötés szabadsága nem igazolhatja ezt a kizárást. Erőteljes összhangban van az irányelv céljával, és a Bíróság a védelmet a tipikus foglalkoztatáson túl is kiterjeszti. Nyitott kérdés, hogy a szabadúszó kapcsolatok mekkora stabilitást igényelnek ahhoz, hogy az irányelv hatálya alá tartozzanak. A megfelelés érdekében a műsorszolgáltatóknak, a platformoknak és más ügyfeleknek a folyamatban lévő szabadúszó megállapodásokat védettként kell kezelniük, és el kell különíteniük a tartalomválasztást a vállalkozó státuszától.

6.6. OP kontra Commune d'Ans, 2023

A közigazgatás kontextusában a látható filozófiai vagy vallási szimbólumok általános tilalma összeegyeztethető az egyenlő bánásmóddal, ha valóban semlegességre törekszik a nyilvánossággal szemben, és következetesen alkalmazza az alkalmazottakra és helyzetekre vonatkozóan. A WABE-vel való összhang nyilvánvaló. Ellentmondás merül fel, mivel a szabvány jelentős mozgásteret enged a semlegesség nemzeti meghatározásának, ami akadályozhatja a tagállamok közötti konvergenciát. Az állami munkaadóknak csak a célok egyértelmű rögzítése, az egyenlő alkalmazás és a gondos mérlegelés mellett szabad a szervezet egészére kiterjedő semlegességi irányelveket elfogadniuk.

6.7. Az algoritmikus fordulat, 2023-tól 2025-ig

A SCHUFA-ügyben a Bíróság úgy értelmezte az automatizált döntéshozatalra vonatkozó GDPR-szabályt, hogy az magában foglalja a hitelezési eredményt jelentősen befolyásoló hitelbírálatot. Ez az elemzés megszünteti az elszámoltathatósági rést, és az átláthatósági és a vitatási kötelezettségek alá helyezi a pontozást. A jogvédelemmel való összhang erős. Továbbra is tisztázatlan azonban, hogy ezek az adatvédelmi kötelezettségek hogyan hatnak egymásra a közvetett megkülönböztetés bizonyításával, mivel az algoritmusok a proxykon keresztül képesek reprodukálni a torzítást. A megfelelés érdekében minden kockázatapontozást vagy modell-alapú osztályozást a bevezetés előtti hatásvizsgálatnak kell alávetni, beleértve a megkülönböztetésmentességi tesztet és a folyamatos nyomon követést.

6.8. Az MI-rendelet és az ex ante egyenlőségi kormányzásra való áttérés

A mesterséges intelligenciáról szóló törvény 2024. augusztus 1-jei végrehajtása jelentős változást jelent az egyenlő bánásmód szabályozási környezetében. Korábban az esélyegyenlőségi joggyakorlat főként utólagos bírói korrekciókkal alakult ki.

Az új keretrendszer tervezési időre vonatkozó kötelezettségeket vezet be a kockázatkezelésre, az adatkezelésre, a dokumentációra és a magas kockázatú rendszerek emberi felügyeletére összpontosítva. A törvény kifejezetten előírja az alapvető jogok tiszteletben tartását, ideértve az egyenlő bánásmódot is, az egyenlőség szempontjait beépítve a technológiai irányítás alapjába. Ezt a szabályozási változást azon közelmúltbeli határozatok fényében kell értelmezni, amelyek az egyenlő bánásmód definícióját a hagyományos munkaviszonyokon túlra is kiterjesztették.

A Feryn (C-54/07. sz. ügy) NH kontra Associazione Avvocatura per i diritti LGBTI Rete Lenford (C-507/18. sz. ügy) és J K kontra TP S A (C-356/21. sz. ügy) ítéletek sorozata a munkához és az önálló vállalkozói szerződésekhez való hozzáféréssel kapcsolatos védelem folyamatos kiterjesztését mutatja.

Ezekben az esetekben a Bíróság a kizáró kapuőrzés gyakorlati valóságát helyezte előtérbe a formális szerződéses minősítésekkel szemben. A fennmaradó bizonytalanság a 2000/78

irányelv hatálya alá tartozó szabadúszó kapcsolatokhoz szükséges stabilitás szintjére vonatkozik. A semlegességi joggyakorlat rávilágít a formai szimmetria és a szerkezeti érzékenység közötti feszültségre. A WABE ügyben (C-804/18 és C-341/19 egyesített ügyek), L F kontra S CR L (C-344/20. sz. ügy) és OP kontra Commune d Ans (C-148/22. sz. ügy) a Bíróság egy strukturált tesztet határozott meg, amely legitim célt, következetes alkalmazást és arányosságot követel meg. A formális semlegesség és a tényleges eltérő hatás hangsúlyozása azonban ezekben az ítéletekben eltérő.

Ezzel szemben a CHEZ Razpredelenie Bulgária ügyben (C-83/14. sz. ügy) a Bíróság a közvetett diszkrimináció kontextusérzékeny megközelítését alkalmazta, és elismerte a strukturális hátrányt akkor is, ha a kérelmező nem osztozott a védett tulajdonsággal. Ezen eltérő megközelítések együttélése tervezési bizonytalanságot okoz mind a magánszektor munkaadói, mind a közigazgatás számára. Az uniós polgárság és a családi élet területén a V M A v Stolichna obshtina Pancharevo ügyben (C-490/20. sz.) hozott nagykamara ítélet biztosította egy másik tagállamban elismert két anyával rendelkező gyermek szabad mozgásának hatékonyságát.

A Bíróság biztosította a gyakorlati mobilitási jogokat, miközben nem harmonizálta az anyagi családjogot. Az egyenlőség itt inkább az integráció eszköze, semmint átfogó társadalmi változás. Az algoritmikus táj fokozza ezeket a strukturális feszültségeket. A SCHUFA Holding ügyben (C-634/21. sz. ügy) a Bíróság úgy értelmezte a GDPR 22. cikkét, hogy az olyan hitelbírálati gyakorlatokra vonatkozik, amelyek jelentősen befolyásolják a hitelezési döntéseket. Az ítélet megerősítette az átláthatóságot és a megtámadhatóságot az automatizált döntéshozatalban, azonban nem nyújtott átfogó tesztet az algoritmikus környezetekben előforduló közvetett megkülönböztetésre.

Jogilag továbbra is rendezetlen az adatvédelmi kötelezettségek, a mesterséges intelligenciáról szóló törvény szerinti mesterséges intelligencia irányítási követelményei és az egyenlőségi törvény szerinti arányossági elemzés kölcsönhatása. Ezek a fejlemények együttesen megerősítik, hogy az egyenlő bánásmód a megelőző megfelelés korszakába lépett át. A bírósági felügyeletet egyre inkább kiegészítik a tervezésen alapuló szabályozási kötelezettségek. A semlegességi politikákat, a toborzási gyakorlatokat, a szabadúszó szerződéseket és az algoritmikus pontozást az egyenlőség kockázatának proaktív figyelembevételével kell kialakítani. A szervezetek többé nem függhetnek kizárólag a diszkriminatív szándék hiányától; bizonyítaniuk kell a szükségességet, az arányosságot és a hatás tudatosságát.

A jelenlegi szakasz tovább mélyíti a Bíróság határozatainak visszatérő kétértelműségét. Az egyenlőség minden eddigénél jobban beépült a szabályozási struktúrákba, a formális semlegesség és a strukturális hátrányok közötti egyensúly azonban továbbra is megoldatlan. Az előzetes kormányzás felé való elmozdulás erősíti az elszámoltathatóságot, de nem szünteti meg a doktrinális bizonytalanságot. Ehelyett ezt a bizonytalanságot a technológiai tervezés, az intézményi diszkréció és az alkotmányos elv közötti határfelületre helyezi át.

6.9. Egyenlőség a megelőző megfelelés korában

A Bíróság határozatainak legutóbbi szakasza a reaktív ítélkezésről a megelőző megfelelési megközelítésre való elmozdulást jelez. Míg a korábbi évtizedek a diszkriminatív cselekmények

utólagos korrekcióira összpontosítottak, addig a jelenlegi keretrendszer egyre inkább megköveteli az előzetes kormányzást. A semlegességi esetek, a toborzási beszéddöntések és a védelem kiterjesztése a stabil szabadúszó kapcsolatokra azt mutatják, hogy az egyenlőség ma már a szervezeti tervezés szintjén működik.

Eközben az algoritmikus fordulat és a mesterséges intelligenciáról szóló törvény végrehajtása egy megelőző szabályozási réteget vezet be, amely kockázatkezelést, dokumentálást és hatásvizsgálatot igényel a kár bekövetkezése előtt. Ez az elmozdulás megváltoztatja az egyenlő bánásmód szerepét a megfelelési rendszereken belül. Az egyenlőség többé nem korlátozódik a diszkriminatív cselekmények betiltására; tervezési elvvé válik, amely irányítja a politika kidolgozását, a technológiai alkalmazást és az intézményi felügyeletet. A korábbi ítéletekben azonosított doktrinális feszültségek azonban továbbra is megoldatlanok.

A Bíróság továbbra is ingadozik a formális semlegesség és a strukturális érzékenység, a szabályozási célok tiszteletben tartása és az arányossághoz való ragaszkodás között. A prevenció megfelelés tehát olyan környezetben működik, ahol az egyenlőség alkotmányosan döntő, de értelmezési szempontból változékony. A jelenkori tájkép megerősíti ennek az elemzésnek a központi tézisé: az egyenlő bánásmód a legitimitás strukturális mércéjévé vált a különböző szektorokban, de hatékony alkalmazása az elvi kormányzáson alapul, amely képes előre jelezni a formális és tartalmi kihívásokat is.

7. Szintézis: A deklaratív elvtől a megfelelési referenciaértékig

Az EUB egyenlő bánásmódra vonatkozó ítélkezési gyakorlatának útja nem lineáris. Változó terület ez a kreatív jogi gondolkodás pillanataival, a visszafogottság időszakaival és a tartós ellentmondásokkal. Az 1970-es években a Defrenne-féle irányvonal közvetlen hatályt és horizontális felelősséget vezetett be.

Ez érvényesíthető jogokat biztosított az egyének számára, de a hatályával kapcsolatban néhány kérdés megoldatlan maradt. Az 1980-as és 1990-es években a Bíróság kiterjesztette figyelmét a közfoglalkoztatásra, a nemi identitásra és a közvetett diszkriminációra, azonban habozást és következetlenséget mutatott a pozitív fellépéssel kapcsolatban. 2000 és 2010 között a Bíróság az egyenlő bánásmódot általános elvként állapította meg az olyan ügyekben, mint a Mangold és a Küçükdeveci. Ez merész lépés volt, de feltárta a doktrinális indokolásának gyengeségeit.

2010 és 2020 között a Bíróság olyan kérdésekkel foglalkozott, mint a strukturális hátrányok, a vallási sokszínűség és a pénzügyi megfelelés, és a kontextusérzékenység és a formális megközelítés között váltott. 2020 óta a Bíróság a védelmet olyan új területekre terjesztette ki, mint például a toborzási beszéd, a szabadúszó munka, a szivárványcsaládok és az algoritmikus pontozás, míg az MI-rendelet megelőző megfelelési réteget ad hozzá.

Az évtizedek során a Bíróság egy világos vezérgondolatot vallott: az egyenlő bánásmód elengedhetetlen az uniós jogban. Ennek ellenére az út egyenetlen volt, ami bizonytalanságot okozott a megfelelésben. A szervezetek nem függhetnek kizárólag szigorú szabályoktól; el kell fogadniuk az elveken alapuló kormányzást, megértve az EUB ítélkezési gyakorlatának szellemét és betűjét.

7.1. Az EUB ítélkezési gyakorlatának megfeleltetése az egyenlő bánásmód nyolc alapelvének

Az Európai Unió Bíróságának (EUB) ítélkezési gyakorlata fokozatosan, ágazatonként bővült. Noha a Bíróság soha nem dolgozott ki olyan teljes egyenlőségelméletet, mint amelyet ebben a könyvben bemutatunk, ítélkezési gyakorlata egyre inkább foglalkozik az egyenlő bánásmód nyolc alapelvével. Ez gyakran implicit módon és a jogi doktrínák evolúcióján keresztül történt, nem pedig egyértelmű definíciókon keresztül. Ez a fokozatos fejlődés az uniós jog kulcsfontosságú jellemzője. Az egyenlőség nem absztrakt elméleteken keresztül jelenik meg, hanem a szabad mozgás, a foglalkoztatás, a szociális juttatások, az oktatás, az adatvédelem és az intézményi autonómia körüli valós viták megoldásán keresztül.

Ennek eredményeként az EUB ítélkezési gyakorlata ideális környezetet teremt annak megértéséhez, hogyan működik az egyenlő bánásmód a legitimitás strukturális és rendszerszintű mércéjeként, nem pedig pusztán antidiszkriminációs szabályként. A 10.1. táblázat azt mutatja be, hogy az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlata miként tükrözi közvetve az egyenlő bánásmód nyolc alapelvét, még akkor is, ha nincs egyértelmű doktrinális keret.

10.1. táblázat: Az EUB joggyakorlata és az egyenlő bánásmód nyolc alapelve

Alapelv	Vonatkozó EUB-ügyek / -doktrínák	Az alapelv megjelenése a joggyakorlatban
Formális esélyegyenlőség	Defrenne kontra Sabena (1976), Mangold (2005), Test-Achats (2011)	Az egyenlő bérezés és a megkülönböztetésmentesség mint alapgaranciák; az önkényes megkülönböztetés elutasítása
Lényeges esélyegyenlőség	Kalanke (1995), Marschall (1997)	a pozitív intézkedések indokoltsága és korlátai; a szerkezeti hátrány arányosságon alapuló korrekciója
Kulturális és nyelvi befogadás	Groener (1989), Angonese (2000)	A nyelvi sokféleség védelme; a kulturális identitás elismerése a munkavállalók szabad mozgásán belül
Gazdasági hozzáférhetőség	Grzelczyk (2001), Bidar (2005), Kamberaj (2012)	Hozzáférés a szociális juttatásokhoz, az oktatáshoz és a gazdasági részvételhez, mint az uniós polgársághoz
Technológiai hozzáférhetőség	Digital Rights Ireland (2014)	Digitális jogok, adatvédelem és egyenlőség technológiailag közvetített környezetben
Politikai képviselet és akarat	Egenberger (2018), IR kontra JQ (2018)	Az intézményi autonómia, az alapvető jogok és a demokratikus pluralizmus egyensúlya
Intézményi méltányosság és elfogultság ellenőrzése	CHEZ (2015)	A közvetett diszkrimináció és a strukturális elfogultság felismerése a formális összehasonlítókon túl
8. Strukturális és kumulatív egyenlőség	CHEZ (C-83/14, 2015, 94. és 96. pont)	A látszólag semleges intézkedés csoportszintű hátrányos hatásának vizsgálata; a kötet keretében a tartós intézményi kirekesztés értékelése

Forrás: saját szerkesztés a fejezetben ismertetett ítéletek alapján.

A táblázat kiemeli a könyv egy fontos módszertani betekintését. Míg az egyéni ítéletek gyakran konkrét egyenlőségi kérdésekre összpontosítanak, addig együttes jelentőségük az egyenlő bánásmód strukturális megértését mutatja, amely szorosan illeszkedik a nyolc elvi keretrendszerhez.

7.1.1. Összehasonlító kitekintés az EJEB ítélkezési gyakorlatára

Az Európai Unió Bírósága (EUB) az uniós jogot értelmezi és alkalmazza; az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) az Emberi Jogok Európai Egyezményének érvényesülését vizsgálja. A luxembourgi és a strasbourgi fórum intézményi kerete, hatásköre és normatív alapja ezért elkülönül. Az alábbi összevetés nem azonosítja a két bíróság joggyakorlatát, hanem azt mutatja be, hogyan használható a kötet nyolc alapelve a strasbourgi jogvédelem elemzésében is.

Az Egyezmény 14. cikke az egyezményi jogok élvezetéhez kapcsolódó megkülönböztetést tiltja, míg a 12. kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikke általános megkülönböztetési tilalmat rögzít az azt ratifikáló államok számára. Az EJEB ítéletei az egyenlőségi igényeket az egyezményi jogok, a méltóság, az arányosság és a hatékony jogvédelem összefüggésében értékelik. A 10.2. táblázat kizárólag EJEB-ügyeket tartalmaz; az előző táblázatban szereplő Test-Achats, Mangold, Angonese és CHEZ ügyek az EUB joggyakorlatához tartoznak.

10.2. táblázat: Az EJEB joggyakorlata és az egyenlő bánásmód nyolc alapelve

Az egyenlő bánásmód alapelve	Kulcsfontosságú EJEB-ügyek	Az ügyben vizsgált egyenlőségi kérdés	A compliance szempontjából levonható következtetés
1. Formális esélyegyenlőség	<i>Thlimmenos kontra Görögország (2000); Willis kontra Egyesült Királyság (2002)</i>	Önkényes megkülönböztetés; a releváns különböző helyzetek eltérő kezelésének elmulasztása	Az egyenlő bánásmód következetességet és racionális indoklást igényel, nem pedig mechanikai egységességet
2. A lényegi esélyegyenlőség	<i>Stec és társai kontra Egyesült Királyság (2006); Andrejeva kontra Lettország (2009)</i>	Az eltérő bánásmód indoklása társadalombiztosítási és jóléti összefüggésekben	A megfélemlésnek értékelnie kell a valós hátrányt, nem pusztán a formális jogosultságot
3. Kulturális és nyelvi befogadás	<i>D. H. és társai kontra Cseh Köztársaság (2007); Oršuš és társai kontra Horvátország (2010)</i>	Kulturális és nyelvi kirekesztésben gyökerező közvetett diszkrimináció	A semleges szabályok sérthetik az egyenlőséget, ha állandósítják a szegregációt
4. Gazdasági hozzáférhetőség	<i>Stec és társai kontra Egyesült Királyság (2006); Koua Poirrez kontra Franciaország (2003)</i>	Juttatásokhoz és anyagi támogatáshoz való hozzáférés, mint a méltóság feltétele	A gazdasági akadályok hatástalanra tehetik az egyezményes jogokat
5. Technológiai hozzáférhetőség	<i>S. és Marper kontra Egyesült Királyság (2008); Big Brother Watch kontra Egyesült Királyság (2021)</i>	Az adatmegőrzési és felügyeleti technológiák egyenlőségi vonatkozásai	A digitális megfelelésnek meg kell védenie a kiszolgáltatott csoportokat az aránytalan károktól
6. Politikai képviselet és akarat	<i>Sejdić és Finci kontra Bosznia és Hercegovina (2009); Mathieu-Mohin és Clerfayt kontra Belgium (1987)</i>	Kizárás a politikai részvételből és a demokratikus folyamatokból	Az egyenlő bánásmód hatékony politikai befogadást igényel, nem csupán formális választójogot
7. Intézményi méltányosság és részrehajlás ellenőrzése	<i>Piersack kontra Belgium (1982); De Cubber kontra Belgium (1984)</i>	A pártatlan bíráskodás látszata és valósága	Az intézményeknek mentesnek kell lenniük az elfogultságtól a bizalom és a legitimitás biztosítása érdekében
8. Strukturális és kumulatív egyenlőség	<i>D. H. és társai kontra Cseh Köztársaság (2007)</i>	Statisztikai adatokkal feltárható, rendszerszintű közvetett diszkrimináció	A compliance-nak az intézményi gyakorlat csoportokra gyakorolt tartós hatásait is vizsgálnia kell

Forrás: saját szerkesztés a fejezetben ismertetett ítéletek alapján.

7.2. Az egyenlőség, mint a legitimitás kritériuma az uniós jogban

A Bíróság ítéletei inkább szerkezeti elmozdulást mutatnak, mint doktrinálisat. A Bíróság nem dolgozott ki olyan teljes egyenlőségelméletet, mint amilyeneket az alkotmánybíróságok az egyetlen nemzeti jogrendszeren belül. Ehelyett ágazatspecifikus döntések és konkrét esetelemzések segítségével, lépésről lépésre építette fel az egyenlőség megértését. Egészében véve azonban az ítélkezési gyakorlat azt mutatja, hogy az egyenlő bánásmód az uniós jog legitimitációjának strukturális mércéjeként szolgál. Ez szabályozza a piacra jutást, a közigazgatást, a szociális juttatásokat, a vallássemlegességet, a családi mobilitást és egyre inkább a technológiai kormányzást is.

A Bíróság formális semlegessége és a kontextuális érzékenység közötti eltolódása nem csökkentette ezt a strukturális szerepet. Ehelyett a piaci integrációt, az intézményi függetlenséget és az alapjogvédelmet egyensúlyozó nemzetek feletti jogrendszer feszültségét tárják fel. A világos elméleti keret hiánya nem csökkentette az egyenlőség jelentőségét. Valójában rávilágít arra, hogy az egyenlő bánásmód implicit alkotmányos mérceként működik, amelynek jelentése a bírósági határozatok révén folyamatosan változik. Ez a folyamatban lévő fejlesztés szorosan illeszkedik a könyvben javasolt nyolc alapelvhez, még akkor is, ha a Bíróság ezt a rendszert nem fogalmazta meg elvont fogalmakkal.

8. Analitikai vonatkozások

Az előző okfejtés azt mutatja, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága jelentős változáson ment keresztül koncepcionális megközelítésében. Az önkényes cselekvésekre és a formális következetességre összpontosító doktrína kezdetben az egyenlő bánásmód strukturálisan tudatosabb felfogása felé tolódott el. A korai esetek hangsúlyozták, hogy meg kell akadályozni az indokolatlan megkülönböztetést.

A későbbi döntések egyre inkább tartalmazták a kontextuális elemzést, a statisztikai érvelést és a hatásértékelést. Ez a változás azt jelzi, hogy a diszkriminációt elszigetelt incidensnek tekintik a rendszerszintű probléma felé. Az egyenlőséget ma már nemcsak egyedi cselekvések vagy kifejezett kategóriák alapján értékelik. A Bíróság megvizsgálja, hogy a semleges politikák hogyan működnek a társadalmi hierarchiákon belül, és erősítik-e a hátrányos helyzeteket. Az ebben a könyvben felvázolt nyolcadik elv, a strukturális és halmozott egyenlőség különösen jól látható a Bíróság oktatással és kisebbségi jogokkal kapcsolatos ügyeiben.

A roma közösségeket érintő ügyekben, például a D H és társai kontra Cseh Köztársaság ügyben, a Bíróság elismerte, hogy a semleges közigazgatási gyakorlatok hosszú távú szegregációhoz vezethetnek, ha a történelmi kirekesztés által alakított összefüggésekben alkalmazzák. A statisztikai bizonyítékok elfogadásával és az átfogó hatásokra összpontosítva a Bíróság eltávolodott a szűk, összehasonlító alapú módszertől, és strukturálisabb megközelítést alkalmazott. Megfelelőségi szempontból ennek az evolúciónak jelentős következményei vannak. Az egyenlőség megsértése gyakran nem szándékos cselekedetekből, hanem olyan intézményi szokásokból fakad, amelyek idővel állandósítják a hátrányt. A jogi

követelményeknek való megfelelés párhuzamosan fennállhat a folyamatos rendszerszintű kizárással.

Az EJEB megközelítése megerősíti e könyv egyik kulcsfontosságú meglátását: a legitimitás nem csupán az írott szabályok betartásán múlik, hanem azon is, hogy az intézmények képesek-e azonosítani és megelőzni a halmozott igazságtalanságot. Ennek fényében a Bíróság ítéletei nem azért illeszkednek a nyolc alapelv keretébe, mert kifejezetten magukévá tették ezt a modellt, hanem azért, mert kidolgozása ugyanazt a szerkezeti logikát követi. Az egyenlő bánásmód az intézményi felelősség mértékévé válik. Ez megköveteli az irányítási rendszerektől, hogy felismerjék a mintákat, értékeljék a hosszú távú hatásokat, és beavatkozzanak még azelőtt, hogy a hátrányok megszilárdult egyenlőtlenségekké válnának.

9. Piaci alapú vs. méltóság alapú egyenlőség

Az Európai Unió Bírósága és az Emberi Jogok Európai Bírósága ítéleteinek összehasonlítása az egyenlő bánásmód két eltérő, de egymást kiegészítő nézetét mutatja. Bár mindkét bíróság a megkülönböztetésmentességre és az arányosságra hivatkozik, az egyenlőség elemzésének mögöttes logika alapvetően eltérő. Ez a különbség a piaci alapú egyenlőség és a méltóságon alapuló egyenlőség kontrasztjaként fogalmazható meg.

Az EUB egyenlő bánásmóddal kapcsolatos megközelítése a piaci integráció elveiben gyökerezik. Az egyenlőséget elsősorban a belső piac és az uniós polgárság hatékony működéséhez szükségesnek tartják. Az eltérő bánásmód jogilag releváns, ha torzítja a versenyt, korlátozza a szabad mozgást, vagy akadályozza a gazdasági és társadalmi részvételhez való hozzáférést az Unión belül. Ennek eredményeként az EUB-ben végzett egyenlőségértékelések gyakran az összehasonlíthatóságra, az indokoltságra és az arányosságra összpontosítanak a hatékonyságra, a mobilitásra és az integrációra fókuszáló keretek között.

Ez a piaci alapú nézet nem jelenti azt, hogy az EUB figyelmen kívül hagyja az alapvető jogokat. Valójában határozatai egyre inkább tartalmaznak szociális és egyenlőségi kérdéseket, ezeket azonban általában eszköznek tekintik: az egyenlőtlen bánásmód problémát jelent, ha akadályozza a piaci részvételt, a juttatásokhoz való hozzáférést vagy az uniós polgárság élvezetét. A Bíróság érvelése még a közvetett diszkrimináció vagy a strukturális hátrányok tárgyalásakor is a jogi és gazdasági rendszerek működéséhez kapcsolódik.

Ezzel szemben az EJEB egyenlőséggel kapcsolatos megközelítése az igazságosság méltóságvezérelt nézetén alapul. Az egyenlő bánásmódot elsősorban az emberi méltóság, a kiszolgáltatottság és az Egyezmény szerinti jogok tényleges gyakorlása alapján értékeli. A Bíróság elemzése kevésbé a rendszerszintű hatékonyságra, hanem inkább a hátrányok valós tapasztalataira összpontosít. Ez a fókusz magyarázza az EJEB nyitottságát a kontextuális tényezőkre, a történelmi marginalizációra és a halmozott károkra. A méltóságon alapuló egyenlőségben a pusztán formális semlegesség nem elég.

A semlegesnek tűnő gyakorlatok továbbra is sérthetik az egyenlő bánásmódot, ha súlyosbítják a kirekesztést, vagy megerősítik a társadalmi hierarchiákat. Az EJEB statisztikai bizonyítékok felhasználása, a pozitív kötelezettségekre való összpontosítása és a közvetett

diszkrimináció elismerése rávilágít arra, hogy a szimmetria helyett a lényegi igazságosság iránti aggodalomra ad okot. Ily módon az egyenlőség a hatalmi egyensúlytalanságok orvoslásaként szolgál, nem pedig egyszerűen a jogi keret megkönnyítéseként. Ezek az eltérő megközelítések jelentős hatást gyakorolnak a megfelelésre.

A piaci alapú szemlélet arra ösztönzi a szervezeteket, hogy a következetességre, az átláthatóságra és a méltányos hozzáférésre összpontosítsanak. Ez igazodik a kockázatkezelésre, a szabályozás betartására és az eljárások szabályszerűségére épülő megfelelési modellekhez. A méltóságon alapuló megközelítés nagyobb érzékenységet igényel a sebezhetőségre, a hatásokra és a halmozott hátrányokra. Arra készíti a megfelelési rendszereket, hogy a formális jogszerűsége túl tekintsenek, és értékeljék, hogy az intézményi gyakorlatok aláássák-e az érintett egyének méltóságát és önrendelkezését.

A könyvben bemutatott nyolc alapelv/keretrendszer inkább egyesíti ezt a két nézőpontot, ahelyett, hogy az egyiket választaná a másikkal szemben. A korábbi elvek jobban összeesengenek az EUB piacorientált egyenlőségével, amely biztosítja a méltányosságot, a hozzáférést és az intézményi integritást. A későbbi alapelvek, különösen a strukturális és halmozott egyenlőség, az EJEK méltóságközpontú megközelítését tükrözik, illusztrálva, hogy a megfelelő rendszerek hogyan képesek idővel továbbra is fenntartani az igazságtalanságot. A piaci alapú és a méltóságon alapuló egyenlőség közötti különbség megértése segít tisztázni, hogy miért kell a megfelelésnek több normatív szinten is működni.

Az európai jogrendszerek alá tartozó szervezetek mind a piaci, mind az emberi jogi rendszerekben belül léteznek. A hatékony megfelelés megköveteli a mindkét keretrendszerben való eligazodást, biztosítva a jogszerű működést a méltóság megőrzése mellett. Az egyenlő bánásmód ezen eszmék metszéspontját jelenti, nem keverésük révén, hanem a produktív egyensúly fenntartásával..

Az ebben a fejezetben tárgyalt ítéletek ezért alátámasztják e könyv központi érvét: az egyenlő bánásmód túllépett egy egyszerű diszkriminációellenes szabályon. Immáron többrétegű megfelelési referenciaértékként szolgál, amely a legitimitást formálja a gazdasági, adminisztratív és technológiai területeken.

III. rész – Az egyenlő bánásmód, mint compliance-keretrendszer

11. fejezet – Útmutató a compliance egyes területeihez: közigazgatás és jogi háttér

1. EU-megfelelési alapérték

A közigazgatás megfelelése az Európai Unióban a kodifikált jogi normákból, a bírósági végrehajtásból és az intézményi felügyeletből fakad. Ez nem csupán ágazatspecifikus szabályok gyűjteménye; réteges normarendszert hoz létre, ahol a harmonizált minimumszabványok kötelező érvényű kötelezettségként és iránymutatásként szolgálnak az adminisztratív tervezéshez. Uniós szinten az Alapjogi Charta hozza létre ezt az alapot. A 41. cikk biztosítja a megfelelő ügyintézéshez való jogot, a 47. cikk pedig a hatékony jogorvoslathoz való jogot. E cikkek együttesen az eljárási méltányosságot szakpolitikai célból jogilag kikényszeríthető követelménysé változtatják. A hatóságoknak meg kell indokolniuk döntéseiket, biztosítaniuk kell a pártatlanságot, hozzáférést kell biztosítaniuk az aktákhoz, és egyértelmű fellebbezési lehetőségeket kell biztosítaniuk. Az EUMSZ 18. és 20–21. cikkei támogatják ezeket a garanciákat azáltal, hogy megtiltják a megkülönböztetést, és megkövetelik a közigazgatástól, hogy mind a közvetlen, mind a közvetett egyenlőtlenségeket akadályozza meg a döntéshozataluk során.

Az Európai Unió Bírósága ítélkezési gyakorlata révén ezeket az elveket a gyakorlatba ültette át. A C-69/10 Samba Diouf EU: C: 2011:524 sz. ügyben a Bíróság megállapította, hogy a menekültügyi eljárások során alkalmazott jogorvoslatoknak a gyakorlatban is hatékonynak kell lenniük, nemcsak elméletben. Ez azt jelenti, hogy az adminisztrációknak vonzó rendszereket kell létrehozniuk, amelyek lehetővé teszik a valódi felülvizsgálatokat. A C-303/19 HK Danmark EU: C: 2022:179 sz. ügyben a Bíróság úgy értelmezte az észszerű alkalmazkodás kötelezettségét, hogy az magában foglalja az intézményi akadálymentesítést, a megfelelési követelmények digitális és eljárási területekre való kiterjesztését.

A C-411/10 és C-493/10 N S EU: C: 2011:865 egyesített ügyekben a Bíróság kifejtette, hogy a nemzeti hatóságok nem használhatják fel az EU másodlagos jogszabályait az alapvető jogok megsértésének igazolására. Így az alapvető jogok biztosítása létfontosságúvá válik az adminisztratív megfelelés szempontjából. Hasonlóképpen, a C-141/12 és C-372/12 Y S EU: C: 2014:2081 egyesített ügyekben a személyes adatokhoz való hozzáférés jogát fenntartották, ami közvetlenül érintette a dokumentumkezelő rendszereket és a technológiai tervezést. Az adminisztratív egyenlőség strukturális aspektusát a C-83/14 CHEZ Razpredelenie Bulgaria EU: C: 2015:480 sz. ügy is bemutatja, ahol a Bíróság elismerte, hogy az adminisztratív gyakorlatok – kifejezett minősítés nélkül is – közvetett diszkriminációt eredményezhetnek. Az egyenlőség hatásvizsgálata ezért szükséges a megfeleléshez, és beágyazott a közigazgatási irányításba.

2. Magyar közigazgatás

A magyar közigazgatás ezen az uniós alapálláson belül működik, miközben alkotmányos, törvényi és bírósági végrehajtási mechanizmusokat is magában foglal. Az Alaptörvény XV. cikke az egyenlő bánásmódot minden hatóságot kötelező alkotmányos követelményként rögzíti. E kötelezettséget az egyenlő bánásmódról szóló 2003. évi CXXV. törvény írja elő, amely közvetlenül vonatkozik a közigazgatási szervekre, és lehetővé teszi a végrehajtási intézkedéseket. Az információs önrendelkezésről és az információs szabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény megfelelési mutatóként erősíti az átláthatósági és érvelési felelősséget. A bírósági felügyeletet a közigazgatási perekről szóló 2017. évi I. törvény biztosítja, amely lehetővé teszi az egyenlőségi követelményeket sértő határozatok megsemmisítését. A magyar bírósági döntések e normák valós hatását tükrözik.

A Kfv.III.37.197/2017/6 számú határozatában a Kúria a szociális segélyek diszkriminatív kiutalását állapította meg, ami azt mutatja, hogy a jogosultsági kritériumokat előzetesen értékelni kell az esetleges eltérő hatások miatt. A Köf.5.075/2018/4 ügyben a roma lakosokkal szembeni közvetett diszkrimináció miatt megsemmisítettek egy helyi törvényt, amely megerősítette, hogy az egyenlőségi felülvizsgálatok a szabályozás kialakítására vonatkoznak. Az Alkotmánybíróság a 22/2012.(V.11.) határozatában hangsúlyozta, hogy a közszolgálati egyenlő bánásmódot alkotmányos kötelezettségnek kell tekinteni, nem pedig önkéntes politikai döntésnek. Ezért az egyenlőség kötelező érvényű szabvány a közigazgatási szinteken.

3. Adminisztratív megfelelés az Egyesült Államokban

Az Egyesült Államokban az adminisztratív megfelelést elsősorban a legfelsőbb bíróságok határozzák meg, nem pedig az egységes jogszabályi keretek. A tisztességes eljárás követelménye a megfelelés fő alapja. A Goldberg kontra Kelly, 397 U.S. 254 (1970) ügyben a Legfelsőbb Bíróság tárgyalásokat írt elő a jóléti juttatások megszüntetése előtt. Ez az ügy az eljárási méltányosságot kötelező adminisztrációs kötelezettséggé változtatta, ami meghallgatási mechanizmusok és dokumentációs gyakorlat kialakításához vezetett.

A Mathews kontra Eldridge, 424 U.S. 319 (1976) ügyben a Bíróság három részből álló mérlegelési tesztet vezetett be, amely figyelembe veszi az egyéni érdeket, a hibakockázatot és az adminisztratív terheket. Ez a keret hasonló az arányossági felülvizsgálathoz, és a kockázatértékelést integrálja az adminisztratív megfelelés tervezésébe. A strukturális egyenlőség kérdései a Brown kontra Board of Education, 347 U.S. 483 (1954) ügyben merülnek fel, ahol a rendszerszintű szegregációt a formálisan semleges törvények ellenére felszámolták. Ezeket az elveket támogatja az 1946-os közigazgatási eljárási törvény, amely átláthatóságot, indokolt szabályalkotást és bírósági felülvizsgálatot követel meg. Így a megfelelés az Egyesült Államokban az eljárási méltányosság és az egyenlőség elveit formáló jogi precedenseken keresztül fejlődik, egy reaktív, de hatásos modellt létrehozva.

4. Adminisztratív megfelelés az Egyesült Királyságban

Az Egyesült Királyság mind törvényi, mind bírósági szintű megközelítést alkalmaz. A bírósági felülvizsgálat kulcsfontosságú, amint azt a Civil Service Unions Tanácsa kontra Minister for the Civil Service [1985] AC 374. sz. ügy is mutatja, amely a jogszerűséget, az észszerűséget és az eljárási méltányosságot állapította meg a felülvizsgálat indokaként. A 2010. évi esélyegyenlőségi törvény 149. paragrafusa bevezette a közszféra egyenlőségi kötelezettségét, amely előírja a hatóságoknak, hogy értékeljék a döntések védett csoportokra gyakorolt hatását. Az R (Elias) kontra védelmi államtitkár [2006] EWCA Civ 1293 ügyben a bíróságok a kártérítési kezdeményezésekben előforduló közvetett diszkriminációt vizsgálták, növelve a hatóságok bizonyítási terhét. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélkezési gyakorlata további megfelelési szintként szolgál. A Stec kontra Egyesült Királyság 65731/01. sz. és 65900/01 ECHR 2006 VI. sz. ügyben a szociális juttatásokhoz való egyenlőtlen hozzáférést arányossági felülvizsgálatnak vetették alá, hangsúlyozva, hogy az adminisztratív elosztásnak indokoltnak és megkülönböztetéstől mentesnek kell lennie.

5. Az EJEB mint transzverzális megfelelési keretrendszer

A strasbourgi bíróság ítéletei érdemi értékelést adnak a közigazgatási egyenlőségről. A D H és társai kontra Cseh Köztársaság 57325/00 ECHR 2007 IV. sz. beadványában a Bíróság statisztikai bizonyítékok alapján rendszerszintű közvetett megkülönböztetést állapított meg. Az Oršuš és társai kontra Horvátország ügyben, az 15766/03 ECHR 2010. sz. bejelentésben a nyelvi alapú szegregációt a 14. cikkel összeegyeztethetetlennek ítélték.

Az eljárási hatékonyság fontosságát a Kudła kontra Lengyelország 30210/96 ECHR 2000 XI. sz. sz. bejelentés hangsúlyozta, amely megkövetelte, hogy a jogorvoslatok praktikusak és könnyen hozzáférhetők legyenek. A 20261/12 ECHR 2016. számú Baka kontra Magyarország ügyben az intézményi függetlenség és a véleménynyilvánítás szabadsága közötti kapcsolat egyértelművé vált a hatékony jogorvoslati garanciák kapcsán. A különböző joghatóságok között megfigyelhető egy közös minta. Az adminisztratív megfelelést nemcsak formális jogszerűség, hanem rendszerszintű hatás is értékeli. Az olyan problémák, mint a közvetett diszkrimináció, az információk hiányosságok és az eljárási kirekesztés, gyakran rutin adminisztratív tevékenységek során merülnek fel. Így az egyenlőség hatásvizsgálata, az átláthatóság és a hatékony jogorvoslatok elengedhetetlen megfelelési eszközökké válnak. A közigazgatás az egyenlő bánásmód fő színtere. A kudarcok aláássák a legitimitást; a hatékony biztosítékok építik az intézményi bizalmat. Ezért az adminisztratív megfelelésnek olyan réteges keretként kell működnie, amely ötvözi a kodifikált szabványokat, az eredmények nyomon követését és az eljárási auditálást.

6. A közigazgatás mint az egyenlő bánásmód strukturális próbatere

A közigazgatás a leginkább fókuszált intézményi környezet, ahol az egyenlő bánásmód megfelelési szabványként működik. A magánpiaci szereplőkkel ellentétben az állami

hatóságoknak joguk van a szabályozásra, az erőforrások elosztására, valamint a jogokhoz való hozzáférésről történő döntésre. Így az adminisztratív megfelelés lesz az a kulcsterület, ahol az egyenlőség strukturális aspektusát vizsgálják. Az ebben a fejezetben végzett összehasonlítás azt mutatja, hogy az eltérő jogelvek ellenére az uniós jog, a strasbourgi ítéletek és az angolszász jogrendszerek közös értelmezésben vannak. A közigazgatásban az esélyegyenlőség kérdése jellemzően nem a kirívó diszkrimináció elszigetelt cselekményeként jelenik meg. Halmozottan merülnek fel az eljárási eltérések, az információs akadályok, az algoritmusok átlátszatlansága és a látszólag semleges alkalmassági kritériumok miatt, amelyek rendszerszintű hátrányokat okoznak. Az ebben a könyvben felvázolt nyolc alapelv alapján a közigazgatás az egyenlő bánásmód minden vonatkozását egyszerre veszi figyelembe.

A formális esélyegyenlőség egyértelmű jogosultsági szabályokban és következetes folyamatokban mutatkozik meg. A lényegi esélyegyenlőség az aránytalan hatásokra és az észszerű alkalmazkodásra összpontosít. A kulturális és nyelvi befogadás a szolgáltatásnyújtásban és a kommunikációs módszerekben jelenik meg. A gazdasági elérhetőség a juttatások és a közforrások igazságos elosztásában van jelen. A technológiai hozzáférhetőség kritikus jelentőségűvé válik a digitális ügyintézésben és az automatizált döntéshozatalban. Az intézményi méltányosságot és az elfogultság ellenőrzését a felülvizsgálati eljárások, a fellebbezési jogok és a függetlenségi garanciák révén értékelik. Ez a többdimenziós megközelítés megmagyarázza, hogy az adminisztratív megfelelés miért szolgál a strukturális legitimitás szűrőjeként.

Azok a rendszerek, amelyek csak formálisan felelnek meg a törvényességnek, de figyelmen kívül hagyják a halmozott hátrányokat, a közbizalom elvesztését kockáztatják. Ezzel szemben az eljárási garanciákat, az eredmények nyomon követését és a strukturális hatások értékelését tartalmazó rendszerek fejlesztik az intézményi ellenálló képességet. A közigazgatás tehát túlmutat azon, hogy csupán egy megfelelési terület legyen a sok közül; ez az egyenlő bánásmód próbatere. Azt szemlélteti, hogy az egyenlőség hogyan léphet át a kimondott elvből a működési kormányzásba. Ezen a területen a megfelelés nem csupán a jogellenes diszkrimináció elkerülését jelenti. Az intézményi folyamatok folyamatos tervezését és újratervezését igényli a strukturális igazságtalanságok megelőzése érdekében. A 11. fejezet tehát megerősít egy szélesebb elméleti következtetést. Az egyenlő bánásmód nem absztrakt módon, hanem az adminisztratív keretbe integrálva válik hatásossá. A közigazgatás az a terep, ahol az alkotmányos elvek, a bírói döntések és a szervezeti megfelelés találkoznak.

12. fejezet – Adóigazgatás és egyenlő bánásmód megfelelése

1. Az egyenlő bánásmód, mint kiindulópont az adóigazgatásban

Az adóigazgatás a közigazgatás egyik legérzékenyebb területe, ahol az egyenlő bánásmód elvét következetesen alkalmazni kell. A jóléttől vagy az engedélyezéstől eltérően az adózást

nem tekintik előnynek; ez kötelező hozzájárulás. Ezért az adóhatóság legitimitása nagymértékben függ attól, hogy az adózók igazságosnak, pártatlannak és átláthatónak tekintik-e az adószabályokat és azok végrehajtását. Ha az adózás önkényesnek vagy diszkriminatívnak tűnik, az állami intézményekbe vetett bizalom gyorsan csökken. Ha tisztességesen és következetesen alkalmazzák, az megosztott állampolgári kötelességként szolgál. Ily módon az adóigazgatás az állam egyenlőség iránti elkötelezettségének mértéke. Szabályozási szempontból az adózás magas kockázatú terület. Az adóhatóságok jelentős mérlegelési jogkörrel rendelkeznek az ellenőrzések kiválasztásában, a szankciók kiszabásában és a végrehajtási prioritások meghatározásában. Az adójog technikai összetettsége növeli a szelektív vagy egyenetlen végrehajtás esélyét. A digitális rendszerek, például az automatizált kockázati profilalkotás és a mesterséges intelligencia által támogatott elemzések növekvő használata további aggályokat vet fel a közvetett és algoritmikus megkülönböztetéssel kapcsolatban.

Az egyenlő bánásmód az adózásban két összefüggő szinten működik. A formális egyenlőség megköveteli, hogy az adózási szabályokat egységesen alkalmazzák az összehasonlítható adózókra. A lényegi egyenlőség biztosítja, hogy az adótörvények- és gyakorlatok ne rójanak aránytalan terheket a kiszolgáltatott csoportokra, például a kis- és középvállalkozásokra, a kisebbségi vállalkozókra vagy a határokon átnyúló szervezetekre.

2. Adómegfelelés az EU-ban

Bár a közvetlen adózás nagyrészt nemzeti hatáskörbe tartozik, az Európai Unió joga határokat szab az anyagi egyenlőségnek, ha a fiskális intézkedések sértik az alapvető szabadságjogokat, vagy igazságtalan diszkriminációt okoznak. Az Alapjogi Charta 20. cikke rögzíti a törvény előtti egyenlőséget, míg a 21. cikk tiltja az állampolgárságon alapuló megkülönböztetést. Ezek az elvek határozzák meg a fiskális szuverenitás határait. A C-446/03 Marks & Spencer EU: C: 2005:763 ügyben a Bíróság úgy határozott, hogy a nemzeti adószabályok nem korlátozhatják indokolatlanul a határokon átnyúló gazdasági tevékenységet. A C-290/05 és C-333/05 Nádasdi és Németh EU: C: 2006:652 egyesített ügyekben Magyarország gépjármű-regisztrációs adója arányossági felülvizsgálaton esett át. A C-75/18. sz., Bizottság kontra Magyarország EU: C: 2020:138 ügyben a forgalom alapú kiskereskedelmi adót elutasították a külföldi tulajdonú vállalkozásokra gyakorolt aránytalan hatása miatt. Ezek a határozatok megerősítik, hogy a fiskális autonómia nem mentesíti az adóintézkedéseket az egyenlőség és az arányosság felülvizsgálata alól. Ezért az egyenlő bánásmód az adózásban megköveteli az objektív normák, a semlegesség és a jól megindokolt indoklás beépítését mind a jogszabályok kialakítása, mind az adójogszabályok érvényesítése során.

3. Adómegfelelés az esetjogban

Az Emberi Jogok Európai Bírósága főként az 1. jegyzőkönyv 1. cikkén és az egyezmény 14. cikkén keresztül vizsgálja az adózást. A 15375/89 ECHR 1995. sz. Gasus Dossier und Fördertechnik kontra Hollandia ügyben a Bíróság kimondta, hogy az ingatlant érintő adóintézkedéseknek arányosnak kell lenniük. A 44759/98 ECHR 2001 VII. sz. Ferrazzini

kontra Olaszország ügyben a Bíróság megállapította, hogy az adóviták általában nem tartoznak a 6. cikk polgárjogi garanciáinak hatálya alá, de a diszkriminatív adózás továbbra is a 14. cikk hatálya alá tartozik. A Burden kontra Egyesült Királyság 13378/05 ECHR 2008. sz. bejelentésben az eltérő adózási bánásmódot objektív és észszerű indokoltság követeli meg. Strasbourg nem hoz létre teljes fiskális megfelelő eljárási rendszert., ugyanakkor egyértelműen kimondja, hogy az adózás a gyakorlatban nem lehet önkényes vagy aránytalan. A lényegi egyenlőség akkor is érvényes, ha az eljárási garanciák korlátozottak.

4. Adómegfelelés Magyarországon

A magyar alkotmányos szabályozás kötelező normaként rögzíti a fiskális egyenlőséget. Az Alaptörvény XXX. cikke kimondja, hogy mindenki képességeihez mérten hozzájárul a közteherviseléshez, alkotmányos elvként rögzítve az egyenlőséget az adózásban. Ezt a kötelezettséget az adóigazgatás rendjéről szóló 2017. évi CL. törvény ülteti át a gyakorlatba, amely pártatlan, átlátható és arányos adóhatósági magatartást ír elő. Az egyenlő bánásmódról szóló törvény közvetlenül vonatkozik az adóvégrehajtásra is. A Kúria a Kfv.37.151/2019/5 számú ítéletében megsemmisítette a roma tulajdonú vállalkozásokat méltánytalanul terhelő helyi adóintézkedést. Az Alkotmánybíróság a 37/2011. (V.10.) AB határozatában megerősítette, hogy a differenciált adóztatásnak legitim célokat kell szolgálnia, és objektív kritériumokra kell támaszkodnia. Ezek a döntések azt mutatják, hogy a költségvetési egyenlőséghez egységes ellenőrzési kritériumok, átlátható végrehajtási prioritások és az arányosság dokumentált indokolása szükséges.

5. Adóügyi compliance az angolszász jogrendszerekben

Az Egyesült Államokban az adóigazgatást főként az egyenlő védelmi záradék alapján, racionális alapon vizsgálják felül. Az Allegheny Pittsburgh Coal kontra County Commission 488 U.S. 336 (1989) sz. ügyben a rendkívül ellentmondásos ingatlanértékeléseket önkényes természetük miatt alkotmányellenesnek minősítették. A Leathers v. Medlock 499 U.S. 439 (1991) sz. ügyben a szelektív adózást akkor hagyták jóvá, ha az legitim politikai célokhoz kapcsolódott. Az Egyesült Királyságban a bírósági felülvizsgálat és a 2010. évi egyenlőségi törvény támogatja a költségvetési elszámoltathatóságot. Az R (Wilkinson) kontra Inland Revenue Commissioners [2005] UKHL 30 ügyben a HMRC-nek következetesen engedményeket kellett alkalmaznia a diszkriminatív hatások megelőzése érdekében. Az állami szektor egyenlőségi kötelezettsége hangsúlyozza a hatásvizsgálatok és az egyértelmű érvelés szükségességét. Az angolszász jogrendszerekben a megfelelési kockázatok inkább következetlenségből, önkényességből vagy az indoklás hiányából fakadnak, mint magából a megkülönböztetésből.

6. Adómegfelelés a megfelelési szakemberek számára

A megfelelési szakemberek számára a fiskális egyenlőség konkrét irányítási felelősséget jelent. A kockázati területek közé tartoznak az ellenőrzési kiválasztási algoritmusok, az áfa-

visszatérítési eljárások, a szankciók és a helyi adózási gyakorlatok. Az automatizált profilalkotási rendszerek torzítási tesztelést és dokumentációt igényelnek. A panaszok és peres eljárások mintáit felül kell vizsgálni a strukturális egyenlőtlenség jelei szempontjából. Az intézményi biztosítékoknak magukban kell foglalniuk az átlátható ellenőrzési kiválasztási kritériumokat, a szankcionálási határozatok dokumentált arányossági elemzését, az új fiskális intézkedések esélyegyenlőségi hatásvizsgálatát, valamint az ellenőrök folyamatos képzését a diszkriminációellenes elvekről. A nyomon követésnek túl kell mutatnia a jogi megfelelésen. A releváns mutatók közé tartozik a fellebbezés sikerességi aránya, a büntetés arányosságának mérőszámai, a demográfiai hatástanulmányok és a független felügyeleti mechanizmusok, például az adóombudsmani intézmények.

7. Adómegfelelési szintézis

Az adózás alapvetően az állam legitimitásának kulcsfontosságú tesztjeként szolgál. Mivel kötelező hozzájárulást jelent, a méltánytalanság vagy elfogultság észlelése gyengítheti az önkéntes megfelelést, és csökkentheti a társadalmi bizalmat. A különböző joghatóságokban a különböző jogi utak egy közös strukturális értelmezésben futnak össze. Az Európai Unió joga az arányosság és a semlegesség felülvizsgálatára helyezi a hangsúlyt. A strasbourgi ítélkezési gyakorlat kiemeli az anyagi egyenlőséget és az önkényes cselekmények elkerülésének szükségességét. Az angolszász jogrendszerek a bírói felügyeleten keresztül hangsúlyozzák a racionalitást és a következetességet. E különbségek ellenére minden rendszer megköveteli, hogy a fiskális hatalmat objektív, arányos és méltányos módon használják fel. Az adóigazgatás ezzel illusztrálja e könyv fő érvét. Az egyenlő bánásmód az adózás területén túlmutat a nyilvánvaló diszkrimináció elkerülésén. Olyan szervezett kormányzást igényel, amely megakadályozza a rendszerszintű hátrányokat, biztosítja az átláthatóságot, és fenntartja az intézményi legitimitást. Az adóbetartás ebből a szempontból nemcsak a bevételek beszedését jelenti. Célja a méltányosság, az arányosság és az emberi méltóság integrálása a költségvetési állam mindennapi működésébe.

8. A fiskális egyenlőség és az egyenlő bánásmód nyolc alapelve

Az adóigazgatás különösen fókuszáltan aktiválja az egyenlő bánásmód nyolc elvét. Az adózás alakítja a gazdasági részvételt, újraelosztja az erőforrásokat, és kollektív szolidaritást tanúsít. Komplex területté válik, ahol az egyenlőségnek mind formálisan, mind tartalmilag működnie kell. A formális esélyegyenlőség a következetes adószabályokban és a megbízható jogérvényesítési gyakorlatban mutatkozik meg. A hasonló adófizetőket azonos jogi normák szerint kell kezelni, és az ellenőrzések kiválasztásának objektív és világos kritériumokon kell alapulnia. A lényegi esélyegyenlőség azt jelenti, hogy az adórendszerek nem terhelhetik méltánytalanul a strukturálisan hátrányos helyzetű csoportokat, például a kisvállalkozásokat vagy a kisebbségi tulajdonú vállalkozásokat, még akkor sem, ha a különbségek első pillantásra semlegesnek tűnnek.

A gazdasági hozzáférhetőség közvetlenül kapcsolódik a progresszív adózás kialakításához és ahhoz az elvhez, hogy a járulékoknak meg kell felelniük a fizetési képességnek. A technológiai hozzáférhetőség kritikus fontosságú, ha a digitális iktatórendszerek, az automatizált kockázatértékelések és az adatelemzés befolyásolja a megfelelési eredményeket. Elfogultsági biztosítékok és felhasználóbarát tervezés nélkül az algoritmikus végrehajtás megerősítheti a meglévő egyenlőtlenséget. Az intézményi méltányosságot és az elfogultság ellenőrzését fellebbezési eljárások, belső felülvizsgálatok és független felügyeleti mechanizmusok tesztelik. Az olyan eljárási garanciák, mint az aktákhoz való hozzáférés, az egyértelmű döntések és a hatékony jogorvoslatok nem csupán adminisztratív részletek; egyenlő bánásmódot alkalmaznak az adóigazgatáson belül.

A kulturális és nyelvi befogadás része lehet a kommunikációs módszereknek, különösen többnyelvű vagy kisebbségi helyzetekben. A politikai képviselet szerepet fog játszani az adótörvények egyértelműségében és az adóhatóságok elszámoltathatóságában. Ily módon az adózás jobban kiemeli az egyenlő bánásmód rendszerszerűségét, mint sok más szabályozási terület. A fiskális hatalom minden gazdasági szereplőre hatással van, és folyamatosan működik, nemcsak bizonyos pillanatokban. A megfelelési hibák idővel felhalmozódhatnak, sértve a bizalmat és a legitimitást. Másrészt egy igazságos adórendszer erősítheti a jogi normák iránti kollektív elkötelezettséget. A 12. fejezet tehát rávilágít arra, hogy az egyenlő bánásmód az adóigazgatásban túlmutat a diszkriminatív minősítések megakadályozásán. Ez magában foglalja a strukturális kormányzást, amely az arányosságot, az átláthatóságot, a hatásvizsgálatot és a technológiai biztosítékokat integrálja a napi végrehajtásba. Az adóigazgatás kiváló példája annak, hogy a nyolc alapelv teljes megfelelési keretként működik.

13. fejezet – Pénzügyi szektor és egyenlő bánásmód

1. Egyenlő bánásmód a pénzügyi szektorban

A pénzügyi szektor döntő szerepet játszik a mai piacgazdaságokban. A pénzintézetek tőkétallokálnak, megosztják a kockázatot, és eldöntik, hogy ki férhet hozzá a gazdasági lehetőségekhez. Ennek eredményeként a pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés hiánya gyakran szélesebb körű gazdasági kirekesztéshez vezet. A kutatások szoros kapcsolatot mutatnak a pénzügyi kirekesztés és a folyamatos szegénység, valamint a korlátozott társadalmi mobilitás között (World Bank, 2021; Sen 2009: 230-234). Az egyenlő bánásmód a pénzügyekben tehát nemcsak az egyéni jogokról szól. Ez kulcsfontosságú feltétele annak, hogy az egyes szereplők aktív részesei lehessenek a gazdaságnak. A pénzügyi kormányzás elosztásra gyakorolt hatásait széles körben tanulmányozták a gazdaság- és politikaelméletben, különös tekintettel a tőkeallokációra és az egyenlőtlenségre (Piketty, 2014; Barr, 2012). Három kapcsolódó kockázati dimenzió határozza meg eszektort szabályozási szempontból.

Először is, a hitelezési és biztosítási piacokon folyamatos hozzáférési diszkrimináció tapasztalható. A kutatások kimutatták, hogy a kisebbségi közösségek és a nők tisztességtelen bánásmódban részesülnek a hitelpiacokon (Pager–Shepherd, 2008). Másodszor, az

algoritmikus döntéshozatal a strukturális elfogultság kockázatával jár. A kreditpontszámítási modellek gyakran használnak olyan proxyváltozókat, amelyek tükrözik a múltbeli egyenlőtlenségeket. Az automatizált diszkriminációval kapcsolatos tanulmányok azt mutatják, hogy az adatvezérelt modellek, amelyek semlegesnek tűnnek, törvénytelen egyenlőtlenségekhez vezethetnek (Barocas és Selbst, 2016; Selbst és mtsai, 2019). Ezt a problémát tovább rontja az átláthatóság hiánya és az AI-rendszerek korlátozott ismerete (Wachter et al., 2017).

Harmadszor, az integritás szabályozása kapcsolódik az egyenlőség kérdéséhez. A pénzmosás elleni szabályok létfontosságúak a pénzügyi stabilitás és az állami források védelme szempontjából, de gyakran a kockázatalapú profilalkotástól függenek. A FATF szabványai támogatják a kockázatalapú megközelítést, de a tanulmányok azt mutatják, hogy a fokozott átvilágítás aránytalanul nagy hatással lehet a kisebbségi és migráns közösségekre (Unger et al., 2014; Levi és Reuter, 2006). Ahogy Farkas az AML kapcsán rámutatott, a hatékony megfelelési rendszerek kapcsán olyan szisztémára van szükség, amely a szabályok egyszerű alkalmazása helyett azonosítani tudja a strukturális kockázati mintákat. Az egyenlő bánásmód a pénzügyekben megköveteli a pénzügyi stabilitás, a magatartási szabályozás és a strukturális méltányosság összevonását az intézményi irányítási rendszerekben.

2. Egyenlő bánásmód az EU költségvetési rendeletében

Az Európai Unió szintjén a pénzügyi szolgáltatások terén az egyenlőség az Alapjogi Charta 21. cikkén alapul, és konkrét irányelveken keresztül valósítják meg azt. A 2006/54/EK irányelv kiterjeszti az egyenlő bánásmód kötelezettségét a foglalkoztatói nyugdíjakra és a foglalkoztatáshoz kapcsolódó pénzügyi juttatásokra. A jelzáloghitelekéről szóló 2014/17/EU irányelv tisztességes és felelős hitelezést ír elő, elősegítve a hitelminősítések arányosságát és átláthatóságát. A digitális működési rugalmasságról szóló (EU) 2022/2554 rendelet az IKT-kockázatok irányítását a felügyeleti elvárásokhoz köti, elismerve, hogy a technológia a stabilitásra és a méltányosságra egyaránt hatással van. Az Európai Bankfelügyeleti Hatóság felügyeleti iránymutatásai a mesterséges intelligencia és az automatizált döntési rendszerek irányítását hangsúlyozzák a hitelintézetekben, erősítve a kapcsolatot a kockázatkezelés és a megkülönböztetésmentesség között. Mindezek az eszközök megkövetelik a pénzügyi intézményektől, hogy az egyenlőséget a terméktervezés, a jegyzési kritériumok és a modellirányítás részévé tegyék. A megkülönböztetésmentesség ezután folyamatos megfelelési kötelezettséggé válik, nem pedig utólagos kockázat.

3. Pénzügyi egyenlőség az európai esetjogban

Az Európai Unió Bírósága jelentősen befolyásolta a pénzügyi szolgáltatások egyenlőségi normáit. A C-236/09 Association Belge des Consommateurs Test-Achats EU: C: 2011:100 sz. ügyben a Bíróság megtiltotta a nemi alapú biztosítási árképzést, elutasítva a statisztikai összefüggéseken alapuló biztosításmatematikai indoklást. Ez az ítélet megállapította, hogy a védett tulajdonságok nem határozhatják meg a pénzügyi kockázati modelleket. Ez az elv különösen hatással van az algoritmikus irányításra, mivel a proxy megkülönböztetése explicit változók nélkül is előfordulhat. A C-415/10. sz. Meister EU: C: 2012:217 sz. ügyben a Bíróság

fenntartotta az információhoz való hozzáférés jogát a diszkriminációs ügyekben. Pénzügyi vonatkozásban ez a szabály megerősíti a hitelvisszautasítások és az automatizált biztosítási szerződések megmagyarázhatóságát. A strasbourgi joggyakorlat támogatja ezeket a szabványokat.

Az E B kontra Franciaország, 43546/02 ECHR 2008. sz. bejelentésben a szexuális irányultságon alapuló negatív bánásmódot elítélték a 14. cikk alapján. A Petrina kontra Románia 78060/01 ECHR 2008. sz. bejelentésben a pénzügyi visszaszolgáltatással kapcsolatos diszkriminációt vizsgálták. Bár az Emberi Jogok Európai Bírósága nem hoz létre konkrét keretet a pénzügyi szolgáltatások számára, következetesen kitart amellett, hogy a gazdaságilag jelentős kirekesztésnek hatékony jogorvoslattal és objektív igazolással kell rendelkeznie.

4. Pénzügyi kormányzás Magyarországon

A magyar pénzügyi kormányzás alkotmányos, jogi és felügyeleti intézkedésekkel igazodik az európai egyenlőségi normákhoz. Az Alaptörvény XV. cikke általános jelleggel egyenlő bánásmód kötelezettséget állapít meg. Az egyenlő bánásmódról szóló törvény közvetlenül alkalmazandó a bankokra és a biztosítókra. A hitelintézetekről szóló 2013. évi CCXXXVII. törvény tisztességes, átlátható és arányos magatartást ír elő a pénzügyi szolgáltatások terén. A Magyar Nemzeti Bank a fogyasztóvédelem és a prudenciális felügyelet integrálásával felügyeli a megfelelést. A Kúria a Pfv.21.241/2014/7 sz.-ben a deviza-jelzáloghitelezési gyakorlat diszkriminatív következményeivel foglalkozott. Az Egyenlő Bánásmód Hatóság határozatai elismerték, hogy az alapvető banki szolgáltatások megtagadása jogellenes diszkriminációt jelenthet. A magyar intézményektől elvárják, hogy alapos modellérvényesítési eljárásokat tartsanak fenn, egyenlőségi hatásvizsgálatokat végezzenek, és belső panaszrendszereket tartsanak fenn a diszkrimináció megelőzése érdekében, mielőtt a szabályozási intézkedések megtörténnének.

5. Az angolszász jogrendszerek megközelítései

Az Egyesült Államokban a pénzügyi szolgáltatások terén az egyenlőséget elsősorban a diszkriminációellenes törvények és az alkotmányossági felülvizsgálat szabályozza. Az egyenlő hitellehetőségekről szóló törvény tiltja a diszkriminációt a hitelezésben. A Texas Department of Housing kontra Inclusive Communities Project 576 U.S. 519 (2015) ügyben a Legfelsőbb Bíróság fenntartotta a felelősséget a lakásfinanszírozás terén tapasztalható eltérő hatások miatt. Ez az ítélet megköveteli a pénzügyi intézményektől, hogy tisztességes hitelezési ellenőrzéseket végezzenek, amelyek mind a szándékos, mind a strukturális diszkriminációt vizsgálják.

A szövetségi felügyeleti szervek és a Federal Reserve kutatásai azt mutatják, hogy a jelzáloghitelek jóváhagyási aránya folyamatos különbségeket mutat a faji csoportok között. Ez megerősíti a demográfiai megfigyelés és a torzítás tesztelésének szükségességét. Az Egyesült Királyságban a pénzügyi szolgáltatások terén az egyenlőséget a 2010-es Equality Act szabályozza, és a Financial Conduct Authority elvárásai is alátámasztják, beleértve a 2023-ban bevezetett fogyasztói köteletségkeretet is. A kockázatalapú szabályozás elemzése

hangsúlyozza a méltányosság felügyeleti kultúrába való integrálásának fontosságát (Black, 200).

6. A pénzügyi szektor megfelelése a megfelelési szakemberek számára

A megfelelési szakemberek számára a pénzügyi egyenlőséghez strukturált irányítási rendszerekre van szükség. Az algoritmikus kreditpontozási rendszereknek méltányossági teszten, a helyettesítő megkülönböztetés ellenőrzésén és a magyarázhatóság értékelésén kell keresztülmenniük, mindezt az egyenlőségi és adatvédelmi normákkal összhangban. A jóváhagyási arányokat, az árkülönbségeket és a panaszadatokat a különböző demográfiai csoportokban kell megvizsgálni. A testületnek egyértelműen meg kell határoznia az esélyegyenlőségi irányításért viselt felelősségét. A belső auditoknak tartalmazniuk kell a diszkriminációmentességet figyelembe vevő kockázatkezelési modellt. Az AML-rendszereket ellenőrizni kell bizonyos csoportokra gyakorolt aránytalan hatások szempontjából, ügyelve arra, hogy az integritás-ellenőrzések ne vezessenek strukturális kirekesztéshez. A felügyeleti keretrendszernek ki kell terjednie az egyenlőségi ellenőrzésekre, a demográfiai eredmények elemzésére és az ombudsmani intézményekhez hasonló független felülvizsgálati folyamatokra.

7. A pénzügyi szektor megfelelése a szintézisben

A pénzügyi irányítás technikailag nem semleges. A hitelesztással, a biztosítási árakkal és a kockázatmodellezéssel kapcsolatos döntések befolyásolják az életet és a gazdasági utakat. A politikaelmélet és a méltányosságról szóló tanulmányok rávilágítanak arra, hogy a tőkéhez való hozzáférés kulcsfontosságú az esélyegyenlőség szempontjából (Rawls, 1971; Sen, 2009). A különböző joghatóságok eltérő jogi megközelítést alkalmaznak.

Az uniós jog az arányosságra és az ágazati szabályozásra összpontosít. A strasbourgi ítélkezési gyakorlat előtérbe helyezi az anyagi egyenlőséget és a hatékony jogorvoslati rendszert. Az angolszász jogrendszerek hangsúlyozzák az aránytalan hatások és a racionalitás felülvizsgálatát. Mindazonáltal mindannyian egy közös meglátásra mutatnak rá: ti. az anyagi kirekesztés ritkán nyilvánvaló; az tisztázatlan modelleken, halmozott kockázati feltételezéseken és megkérdőjelezhetetlen automatizált folyamatokon keresztül történik. A pénzügyi szektor megerősíti e könyv fő érvét. A fontos gazdasági területeken az egyenlő bánásmódhoz olyan irányítási rendszerekre van szükség, amelyek a stabilitást, az átláthatóságot, az arányosságot, az elfogultság észlelését és a hatékony jogorvoslatokat vegyítik működésük során. A pénzügyi megfelelés túlmutat a fizetőképesség ellenőrzésén vagy a bűnmegelőzésen; a strukturális egyenlőség funkcióját szolgálja a mai piacgazdaságokban.

8. A költségvetési rendelet és az egyenlő bánásmód nyolc alapelve

A pénzügyi szektor világosan megmutatja, hogyan működik az egyenlő bánásmód nyolc alapelve technológia-vezérelt és kockázatérzékeny környezetben. Mivel a pénzintézetek tőkétallokálnak és alakítják a lehetőségekhez való hozzáférést, az egyenlőség ezen a területen közvetlenül befolyásolja az életesélyek elosztását. A formális esélyegyenlőség megköveteli a jogosultsági és árképzési normák következetes és egyértelmű alkalmazását. A hasonló ügyfeleket objektív kritériumok alapján kell megítélni, amelyek elkerülik a védett tulajdonságokat és azok közvetett helyettesítőit. A lényegi esélyegyenlőség megköveteli a rendszerszintű torzítás felülvizsgálatát a jegyzési modellekben, a hitelpontozási rendszerekben és az automatizált kockázatértékelésekben. Még az aktuáriusi adatokon alapuló eltéréseknek is az arányosság és a megkülönböztetésmentesség határain belül kell maradniuk.

A gazdasági hozzáférhetőség magában foglalja az alapvető banki és hitelszolgáltatásokhoz való hozzáférést, míg a technológiai hozzáférés kulcsfontosságú, amikor a digitális platformok és az AI-rendszerek határozzák meg a jogosultságot. A méltányosság és az elfogultság kezelését belső felülvizsgálatok, ombudsmani eljárások és felügyeleti ellenőrzések értékelik. Az integritás szabályozása, különösen a pénzmosás elleni keretrendszer, feltárja a kockázatkezelés és az egyenlőség közötti konfliktust. A fokozott átvilágítási és számla-megszüntetési folyamatoknak arányosnak és közvetett megkülönböztetéstől mentesnek kell lenniük. Az egyenlőségnek megfelelő pénzügyi irányításnak ezért integrálnia kell a modellellenőrzést, a demográfiai eredmények nyomon követését, az arányosság értékelését és az elérhető jogorvoslatokat. A pénzügyi szektor azt mutatja, hogy az egyenlő bánásmód nem különül el a prudenciális felügyelettől; annak szerkezetébe van beépítve. A pénzügyi szektor kulcsfontosságú terület, ahol a stabilitási szabályozás és a méltányosság találkozik.

14. fejezet – A büntető igazságszolgáltatás és az egyenlő bánásmód megfelelése

1. A büntető igazságszolgáltatás, mint magas kockázatú egyenlőségi terület

A büntető igazságszolgáltatás az államhatalom legerősebb formáját mutatja. A rendőri intézkedések, a vádemelés, a tárgyalás, a büntetés-végrehajtás és a fogvatartás során hozott döntések közvetlenül érintik az egyén szabadságát, hírnevét és társadalmi befogadását. Emiatt a büntető igazságszolgáltatásban az egyenlőség túlmutat egy eljárási ígéreten; döntő fontosságú a jogállamiság legitimitása szempontjából (Garland, 2001; Tyler, 2006). A szociológiai és kriminológiai kutatások következetesen azt mutatják, hogy a büntető igazságszolgáltatási rendszerek mintás eltéréseket mutatnak a faj, az etnikai hovatartozás, a társadalmi-gazdasági státusz és a nemek között (Tonry, 2011; Alexander, 2010). Ezek az egyenlőtlenségek nem mindig a kifejezett diszkriminációból fakadnak; gyakran az intézményi gyakorlatba épített diszkrecionális döntések sorozatából erednek (Lipsky, 1980). A diszkreció a büntetőeljárás minden pontján fennáll. A rendőröknek joguk van megállni és átkutatni; az ügyészek döntenek a vádemelésekről és a vádemelésekről; a bírák döntenek a büntetésről; a javítóintézeti tisztviselők pedig kezelik a fogva tartás körülményeit.

A döntéshozatal ezen területei strukturális kockázatot jelentenek a megfelelés szempontjából, különösen akkor, ha az implicit elfogultság és a társadalmi-gazdasági hátrányok befolyásolják az eredményeket (Eberhardt, 2019). A technológia növekvő használata tovább bonyolítja a folyamatot. A prediktív rendészeti rendszereket, az arcfelismerő technológiákat és az algoritmikus kockázatértékeléseket kritika éri amiatt, hogy állandósítják a múltbeli egyenlőtlenségeket, miközben semlegesnek tűnnek (Angwin et al., 2016; Barocas és Selbst, 2016). A tanulmányok azt mutatják, hogy ezek az algoritmikus rendszerek növelhetik az egyenlőtlenségeket, ha elfogult végrehajtási adatokra képezik őket (Lum és Isaac, 2016). Az egyenlő bánásmód eléréséhez a büntető igazságszolgáltatásban többre van szükség, mint a törvény előtti formális egyenlőségre. Intézményi képességekkel kell rendelkezni a strukturális elfogultság azonosítására, a diszkrecionális gyakorlatok nyomon követésére és hatékony elszámoltathatósági mechanizmusok létrehozására.

2. Büntető igazságszolgáltatás és egyenlő bánásmód

Megfelelés az EU-ban. Míg a büntetőjog főként a tagállamok joghatósága alá tartozik, az egyenlőségi kötelezettségek közvetlenül az Alapjogi Chartából származnak. A Charta 20. és 21. cikkei garantálják a törvény előtti egyenlőséget, és tiltják a diszkriminációt. A 47. cikk biztosítja a tisztességes eljáráshoz és a hatékony jogorvoslathoz való jogot. A Bíróság következetesen hangsúlyozza, hogy az eljárási tisztesség az uniós jog kulcsfontosságú része (Craig–de Búrca, 2020). A 2008/913/IB kerethatározat felhatalmazza a tagállamokat, hogy a gyűlölet-bűncselekményeket és a gyűlöletbeszédet kriminalizálják, tükrözve a célzott erőszakkal szembeni egyenlő védelem biztosításának kötelezettségét. Az áldozatok jogairól szóló 2012/29/EU irányelv tovább erősíti a megkülönböztetésmentességi garanciákat az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés terén. A C-300/11 ZZ kontra államtitkár a belügyminisztérium EU: C: 2013:363 ügyében a Bíróság kimondta, hogy az egyéneknek megfelelő hozzáférést kell biztosítani az ellenük felhasznált bizonyítékokhoz, még nemzetbiztonsági ügyekben is. Ez az ítélet megerősíti, hogy az eljárási egyenlőség elsőbbséget élvez az adminisztratív kényelmi és biztonsági szempontokkal szemben. Az uniós jog egyértelmű elvárást fogalmaz meg a megfelelésre vonatkozóan: a közösségi jog hatálya alá tartozó büntető igazságszolgáltatási gyakorlatoknak biztosítaniuk kell a hatékony védekezési jogokat, az átláthatóságot és a méltányos bánásmódot.

3. Büntető igazságszolgáltatás és egyenlő bánásmód megfelelés joggyakorlata

Az Emberi Jogok Európai Bírósága alapos keretet biztosít a büntető igazságszolgáltatás egyenlőségének és méltányosságának értékeléséhez. A D.H. kontra Cseh Köztársaság ügyben a Bíróság elismerte, hogy a rendszerszintű megkülönböztetés származhat az állami gyakorlatból, amely elv teljes mértékben vonatkozik a büntető igazságszolgáltatási rendszerekre. A Nachova kontra Bulgária ügyben a Bíróság megállapította, hogy a faji indíttatású rendőrgyilkosságok és a nem megfelelő nyomozások megsértették a 14. cikket a 2. cikkel összefüggésben, amely kimondja, hogy az államoknak aktívan ki kell vizsgálniuk a diszkriminatív indítékokat. Az eljárási méltányosság és az igazságszolgáltatáshoz való valódi

hozzáférés központi helyet foglalt el a Sejdivic kontra Olaszország ügyben, ahol a terhelt távollétében, a perújítás lehetősége nélkül lefolytatott tárgyalás megsértette a 6. cikket.

Ezek az esetek együtt azt mutatják, hogy Strasbourg büntető igazságszolgáltatási rendszereket követel a megkülönböztetés elkerülése, valamint az alapos nyomozás, a hatékony jogorvoslatok és a tisztességes eljáráshoz való valószínű hozzáférés biztosítása érdekében. A megfelelés szempontjából ez a joggyakorlat megköveteli a büntető igazságszolgáltatási szervezetektől, hogy a diszkriminációs kockázatokat intézményi problémának tekintsék, ne csak egyéni kötelességszegésnek. Világossá válik, hogy szükség van belső vizsgálati protokollokra, a végrehajtási eredményekre vonatkozó adatgyűjtésre és a jogorvoslatokhoz való hatékony hozzáférés biztosítékaira.

4. A büntető igazságszolgáltatás és az egyenlő bánásmód megfelelése Magyarországon

Az Emberi Jogok Európai Bírósága erős egyenlőségi keretet hozott létre a büntető igazságszolgáltatás számára. A 43577/98 és 43579/98 ECHR 2005 sz. Nachova kontra Bulgária ügyben a Bíróság megállapította, hogy a bűnüldöző szervek faji indíttatású gyilkosságai és gyenge nyomozása megsértette a 2. és 14. cikket, és pozitív kötelezettséget állapított meg a diszkriminatív okok alapos kivizsgálására. A Sejdivic kontra Olaszország ügyben, az 56581/00 ECHR 2006. sz. ügyben a Bíróság úgy határozott, hogy a perújratárgyalásra alkalmatlan távollétében folytatott tárgyalás sérti a 6. cikket, hangsúlyozva a gyakorlati és hatékony védekezési jogok szükségességét.

A D H kontra Cseh Köztársaság 2007. sz. 57325/00 ECHR sz. beadványában a Bíróság megállapította, hogy a rendszerszintű diszkrimináció statisztikai adatokkal igazolható, bár az oktatási kontextusból indult ki. Ez az érvelés a büntető igazságszolgáltatási helyzetekre vonatkozik, ahol az aránytalan letartóztatások, vádemelések vagy büntetés-végrehajtási minták strukturális egyenlőtlenségeket tárhatnak fel (Letsa, 2007). A strasbourgi ítélkezési gyakorlat ezért a büntető igazságszolgáltatás diszkriminatív kimenetelét nem a kötelességszegés egyedi eseteinek tekinti, hanem a lehetséges intézményi kudarcok jeleinek, amelyek strukturális megoldásokat igényelnek. A megfeleléshez most hatékony nyomozásra, jogi képviselőhöz való hozzáférésre és arányos büntetés kiszabására van szükség.

5. Az angolszász jogrendszerek: eljárási biztosítékok és strukturális korlátok

Az angolszász jogrendszerek az eljárási védelmet hangsúlyozzák, de rendszerszintű különbségekkel küzdenek. A Batson kontra Kentucky 476 U.S. 79 (1986) ügyben az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága megtiltotta a faji elfogultságot az esküdtszék kiválasztásánál. Mindazonáltal a McCleskey kontra Kemp 481 U.S. 279 (1987) ügyben a Bíróság úgy döntött, hogy a halálbüntetési ügyekben tapasztalható rasszista egyenlőtlenségek statisztikai bizonyítékai nem megfelelőek a diszkriminatív szándék bizonyítéka nélkül. Ezt az ítéletet széles körben bírálták amiatt, hogy megvédi a rendszerszintű egyenlőtlenséget a jogi vizsgálatról (Kennedy, 1997; Alexander, 2010).

Az olyan eljárási védelmek, mint a Miranda kontra Arizona 384 U.S. 436 (1966), biztosítják a formális egyenlőséget a kihallgatások során. A kutatások azonban továbbra is faji aránytalanságot találnak a letartóztatások és büntetés-végrehajtások során (Tonry, 2011). Az

Egyesült Királyságban az egyenlőségre vonatkozó kötelezettségek a 2010. évi egyenlőségi törvény értelmében merülnek fel, amelyet a Lammy Review (2017) publikálását követő politikai változtatások is alátámasztanak, amelyek a büntető igazságszolgáltatási rendszerben tapasztalható faji különbségekről számoltak be. Az Egyesült Királyság megfelelése magában foglalja az eredményfigyelést, amely egyre inkább figyelembe veszi az igazoltatási és átvizsgálási (stop and search) statisztikákat és az ítéletek elemzését. Az angolszász jogrendszerek feszültséget tárnak fel: a szándékon alapuló diszkrimináció nem feltétlenül kezeli megfelelően a halmozott egyenlőtlenséget.

6. Működési következmények a megfelelési szakemberek számára

A büntető igazságszolgáltatás megfelelési szakemberei számára az egyenlőség biztosítása szervezett intézményi mechanizmusokat igényel. A magas kockázatú területek közé tartozik az igazoltatás és átvizsgálás gyakorlata, a vádemelési határozatok, az előzetes letartóztatás, a vádalku, az ítéletek különbségei és a börtönkörülmények. A prediktív rendészeti és kockázatértékelési eszközöknek elfoglaltsági auditokon, átláthatósági ellenőrzéseken és független validáláson kell keresztülmenniük (Angwin et al., 2016; Lum és Isaac, 2016). Az adatgyűjtés kulcsfontosságú. A végrehajtási eredményekről szóló demográfiai adatok gyűjtése lehetővé teszi a strukturális egyenlőtlenségek észlelését. Az egyenlőségre vonatkozó hatásvizsgálatoknak az új végrehajtási stratégiákat és technológiahasználatot kell nyomon követniük. Szükséges továbbá a diszkrecionális döntések dokumentálása későbbi felülvizsgálat céljából. A belső szabályozóknak, az ombudsmani intézményeknek és a bírósági felülvizsgálati eljárásoknak hatékonynak és könnyen hozzáférhetőnek kell lenniük. Az implicit torzításról és arányosságról szóló képzésnek javítania , nem pedig helyettesítenie kell a strukturális monitoring rendszereket (Eberhardt, 2019). A megfelelési keretrendszernek az eljárási méltányosságra, az eredményelemzésre és az elszámoltathatósági intézkedésekre kell épülnie.

7. A büntető igazságszolgáltatás és az egyenlő bánásmód nyolc alapelve

A büntető igazságszolgáltatás az egyenlő bánásmód nyolc elvét helyezi előtérbe. Mivel a büntetőjog lehetővé teszi a szabadságba, a tulajdonba és a jó hírnévbe való erőszakos beavatkozást, az egyenlőség ezen a területen egyszerre szolgál eljárási garanciaként és a legitimitás alapvető követelményeként. A formális esélyegyenlőség azt jelenti, hogy a hasonló vádlottakkal azonos jogi normák szerint kell bánni az eljárás minden szakaszában, beleértve a letartóztatást, a vádemelést, az óvadékot, az ítéletet és a feltételes szabadlábra helyezést. A döntéseknek következetesen és átláthatóan alkalmazott objektív kritériumokon kell alapulniuk. A lényegi esélyegyenlőség a diszkrecionális gyakorlatokon belüli strukturális különbségeket vizsgálja. A igazoltatási és átvizsgálási (stop and search) cselekmények, az előzetes letartóztatás vagy a büntetés-végrehajtási eredmények statisztikai aránytalansága halmozott egyenlőtlenségre utalhat, még kifejezett diszkriminációs szándék nélkül is.

Az, hogy a strasbourgi bíróság elfogadja a statisztikai bizonyítékokat a rendszerszintű diszkriminációs ügyekben, keretet kínál a büntető igazságszolgáltatás felügyeletéhez. A gazdasági hozzáférés befolyásolja a jogi képviselet és a hatékony védekezés lehetőségét. Az ügyvédekhez, szakértői bizonyítékokhoz vagy fellebbezésekhez való korlátozott hozzáférés a

formális egyenlőséget gyakorlati egyenlőtlenséggé változtathatja. A technológiai hozzáférés akkor is szerepet játszik, amikor a prediktív rendészeti, arcfelismerő vagy kockázatértékelési algoritmusok befolyásolják a döntéshozatalt. Átláthatóság, auditok és elfogultság ellenőrzése nélkül ezek az eszközök erősíthetik a strukturális hátrányokat. A méltányosság biztosítása és az elfogultság kezelése elengedhetetlen a büntető igazságszolgáltatás betartásához. A köteleességszegések független kivizsgálása, a hatékony panasztételi eljárások, a bírósági felülvizsgálat és a külső felügyeleti bizottságok fontos biztosítékként szolgálnak a diszkrimináció ellen. A kulturális és nyelvi szempontokba való bevonás javíthatja a kisebbségi közösségekkel való interakciót, és felismerheti a sebezhetőséget.

A nyolcadik elv, a strukturális és halmozott egyenlőség különösen releváns a büntető igazságszolgáltatásban. Az egyenlőtlenségek gyakran nem egy döntésből fakadnak, hanem a folyamat különböző szakaszaiban halmozódnak fel. A letartóztatási minták befolyásolják a vádemelési döntéseket, amelyek befolyásolják a vádemelési tárgyalásokat, amelyek viszont befolyással bírnak az ítélethozatalra, végső soron a bebörtönzés arányára. A monitoringnak a teljes intézményi láncra kell összpontosítania, nemcsak az elszigetelt eseményekre.

Az intézményi méltányosság és az elfogultság ellenőrzése elengedhetetlen a büntető igazságszolgáltatás teljesítéséhez. A köteleességszegések független vizsgálata, a hatékony panasztételi eljárások, a bírósági felülvizsgálat és a külső felügyeleti szervek védelmet nyújtanak a diszkriminatív gyakorlatokkal szemben. A kulturális és nyelvi befogadás a tolmácsolási szolgáltatásokban, a kisebbségi közösségekkel való kommunikációban és a kiszolgáltatottság elismerésében mutatkozik meg.

A nyolcadik elv, a strukturális és halmozott egyenlőség különösen nyilvánvaló a büntető igazságszolgáltatásban. Az egyenlőtlenségek általában nem egy döntésből fakadnak, hanem a folyamat több szakaszán keresztül épülnek fel. A letartóztatási minták befolyásolják a vádemelési döntéseket. Ezek a döntések alakítják a perbeli tárgyalásokat, amelyek aztán befolyásolják az ítéletek kimenetelét, és végső soron növelik a bebörtönzések arányát. Ezért az egyenlőség betartásának a teljes intézményi láncot figyelemmel kell kísérnie, ahelyett, hogy csupán az elszigetelt esetekre összpontosítana. A büntető igazságszolgáltatás jobban megmutatja az egyenlő bánásmód rendszerszerűségét, mint bármely más, ebben a könyvben tárgyalt terület. Ha az egyenlőség irányítása gyenge, a diszkrecionális hatalom megerősítheti a társadalmi marginalizálódást. Ha az intézményi védelem erős, a büntető igazságszolgáltatás támogatja a méltányosságon, arányosságon és elszámoltathatóságon alapuló jogállamiságot.

IV. rész – Alkalmazások az intézményi irányításban

15. fejezet – Vállalatirányítás, compliance és egyenlő bánásmód

1. A vállalatirányítás, mint strukturális egyenlőségi keret

A vállalatirányítás felvázolja a gazdasági hatalom megszervezését, gyakorlását és korlátozását a vállalatokon belül. Hagyományosan a részvényesi ellenőrzéshez és a bizalmi kötelezettségekhez kötődő irányítás egy szélesebb szabályozási keretté nőtte ki magát, amely magában foglalja az érintettek védelmét, az átláthatóságot és az elszámoltathatóságot (Tricker, 2015; Armour, Hansmann és Kraakman, 2009). Manapság a megfelelésről szóló megbeszélések nemcsak a csalás megelőzésére vagy a pénzügyi integritás megőrzésére összpontosítanak. A kormányzás egyre inkább arra szolgál, hogy biztosítsák az egyenlő bánásmódot a különböző csoportok között, beleértve a részvényeseket, az alkalmazottakat, a fogyasztókat és az érintett közösségeket (OECD, 2015; Mallin, 2019).

Ha a vállalati hatalmat egyenlőtlenül vagy méltánytalanul használják fel, az rontja a piaci bizalmat és az intézményi hitelességet. A vállalatirányítás kudarcai nagyobb kockázatot jelentenek. Az igazgatótanácsi szintű egyenlőtlen döntéshozatal általában megismétlődik a fizetési politikákon, az előléptetési rendszereken, a részvényesi szavazási szabályokon és a globális ellátási láncokon keresztül. A koncentrált döntési jogkör, az információhoz való egyenlőtlen hozzáférés és a gyenge felügyelet olyan feltételeket teremtenek, ahol az egyenlőtlen bánásmód szándékos megkülönböztetés nélkül is folytatódhat.

2. Egyenlőségi dimenziók és irányítási kockázati struktúrák

Az egyenlő bánásmód a vállalatirányításban több kapcsolódó területen is érvényesül.

2.1 A részvényesek egyenlősége

A társasági jog már régóta felismerte, hogy a hasonló helyzetben lévő részvényeseket egyenlő bánásmódban kell részesíteni (Kraakman et al., 2017). A kisebbségi részvényesek kockázatokkal néznek szembe a többségi irányításból, a kapcsolt felekkel folytatott tranzakciókból és az információhiányból fakadóan. Az egyenlőtlen szavazati struktúrák és a kettős osztályú részvények tovább torzíthatják az egyenlőséget. A megfelelési kockázat akkor merül fel, ha az irányítási rendszerek nem biztosítják az átláthatóságot, az egyenlő információhoz való hozzáférést és a döntéshozatalban való tisztességes részvételt.

2.2 Alkalmazottak egyenlősége

A vállalatirányítás közvetlen hatással van a felvételre, a fizetésre, az előléptetésekre és a képviseletre. A nemek közötti folyamatos bérszakadékok, a kisebbségek képviseletének hiánya az igazgatótanácsi szinten és a vezetői szerepekben tapasztalható strukturális diszkrimináció inkább a kormányzás szintjén hozott döntéseket tükrözik, nem pedig az emberi erőforrások elszigetelt kérdéseit (Fredman, 2011). A testületek összetétele és a vezetői bérpolitikák alakítják a szervezeti kultúrát és lehetőségeket. Ezért az irányítási megfelelésnek magában kell foglalnia az egyenlőség ellenőrzését a vezetők kiválasztásában, a fizetési struktúrákban és az előléptetési módokban.

2.3 Az érdekelt felek és az ellátási lánc egyenlősége

A modern ESG-keretek kiterjesztik az egyenlőségi felelősséget a belső vállalati szereplőkön túl a fogyasztókra, a közösségekre és az ellátási lánc dolgozóira is (Scherer és Palazzo, 2011). A globális ellátási láncok gyakran magukban foglalják a munkaerő kizsákmányolását és a nemek közötti egyenlőtlenséget, ami a nemzeti határokon túlmutató esélyegyenlőségi kockázatokat eredményez. Ezek a kockázatok strukturálisak, és a kiszervezésből, a széttagolt elszámoltathatóságból és a költségek minimalizálására irányuló nyomásból erednek.

3. Európai Unió megfelelési keretrendszer

3.1. Alapvető jogok és jogalkotási architektúra

Unió szinten a vállalatirányításban az egyenlőség az Alapjogi Charta 21. cikkén alapul. Míg a társasági jog többnyire nemzeti szinten működik, az uniós jogszabályok egyre inkább az irányítási keretek közé foglalják az egyenlőségi kötelezettségeket. A részvényesek jogairól szóló, 2017-ben frissített 2007/36/EK irányelv megerősíti a kisebbségi részvényesek védelmét és előmozdítja az átláthatóságot. A vállalati fenntarthatósági jelentésekről szóló 2022/2464 irányelv előírja a sokszínűségi politikák, a nemek képviselete és az irányítási gyakorlatok közzétételét. A 2022/2381/EK irányelv a nemek közötti egyensúlyról a társasági testületekben kötelező érvényű képviseleti célokat határoz meg a jegyzett társaságok számára. Ezek a jogszabályok az egyenlőséget reményteljes elvből a kormányzás mérhető mércéjévé változtatják. A közzétételi követelmények lehetőséget teremtenek a megfelelés nyomon követésére, lehetővé téve a szabályozók és a befektetők általi felügyeletet.

3.2. Az EUB ítélkezési gyakorlata és pozitív fellépés

A Bíróság kifejtette az egyenlőségre vonatkozó intézkedések elfogadható terjedelmét a munkahelyi és a kormányzási összefüggésekben. A C-450/93. sz. Kalanke EU: C:1995:322 és a C-409/95. sz. Marschall EU:C:1997:533 ügyben a Bíróság meghatározta a pozitív cselekvés határait. A kedvezményes elbánás csak az egyéni értékelések és az arányosság fenntartása esetén megengedett. Ezek a szabályok továbbra is kulcsfontosságúak a vállalati megfelelés kialakítása szempontjából. A sokszínűséggel kapcsolatos kezdeményezéseket az EU megkülönböztetésmentességi elveivel összhangban kell felépíteni. A rosszul megtervezett

igazgatósági kvóták vagy promóciós politikák jogi kockázatoknak tehetik ki a vállalatokat, ha azok automatikusak, vagy hiányzik a kellő egyéni értékelés.

4. Az Emberi Jogok Európai Bírósága: egyenlőség és méltóság vállalati összefüggésben

Az Emberi Jogok Európai Bírósága elismerte, hogy a magánszervezetek egyenlőségi garanciák hatálya alá eshetnek, ha a vállalati gyakorlat sérti az egyéni méltóságot. Az Eweida és társai kontra Egyesült Királyság ügyben, a 48420/10 et al ECHR 2013 sz. ügyben a Bíróság megvizsgálta a munkáltatói autonómia és az egyéni vallási megnyilvánulások közötti egyensúlyt. Az ítélet megerősítette, hogy az üzleti érdekek nem írják felül automatikusan az egyenlőség és a méltóság szempontjait. Az Österreichische Vereinigung zur Erhaltung... kontra Ausztria sz. 39534/07 ECHR 2013. sz. ügyben a Bíróság elismerte, hogy a vállalati szövetségek megkülönböztetésmentes védelmet igényelhetnek. A strasbourgi joggyakorlat tehát megerősíti, hogy a vállalatirányítás, bár magánszervezet, az alapvető jogok keretein belül működik, ahol a hatalmi egyenlőtlenségek érintik az egyéneket.

5. A magyar irányítási keretrendszer

5.1 Alkotmányos és törvényi alapok

Az Alaptörvény XV. cikke alapvető alkotmányos kötelességgént rögzíti az egyenlő bánásmódot. A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény egyenlő bánásmódot ír elő a részvényesekkel szemben, és vagyonkezelői felelősséget ír elő az igazgatók számára. Az egyenlő bánásmódról szóló törvény a vállalati munkáltatókra vonatkozik. A magyar kutatások a vállalatirányítási megfelelést a vállalati társadalmi felelősségvállalással kapcsolták össze, a CSR-t a minimális munkajogi megfelelés kiterjesztésének tekintik a szélesebb körű társadalmi felelősségvállalás felé (Kun, 2011).

5.2 Bírósági és hatósági gyakorlat

Az Mfv.II.10.327/2019/5 számú határozatában a Kúria az egyenlő bérezési igényt támogatta, megerősítve, hogy a bérezési struktúrák egyenlőségi felülvizsgálat tárgyát képezik. Az Egyenlő Bánásmód Hatóság végrehajtási intézkedései a diszkriminatív munkaerő-felvételi és vezető kiválasztási módszerekkel foglalkoztak. Ezek az esetek azt mutatják, hogy az irányítási döntések, beleértve a fizetési politikát és az igazgatótanácsi kinevezéseket is, még egyértelmű diszkriminációs szándék nélkül is az egyenlőségi vizsgálat tárgyát képezik.

6. Angolszász jogrendszerek

6.1 Egyesült Államok

Az Egyesült Államok vállalatirányítása hagyományosan a részvényesek elsőbbségén alapul (Dodge kontra Ford Motor Co., 204 Mich. 459 (1919)). A modern megfelelési rendszerek azonban tartalmazzák a Sarbanes-Oxley törvény és a Dodd-Frank törvény szerinti belső ellenőrzési és közzétételi kötelezettségeket. A testület diverzitási követelményei, beleértve a NASDAQ tőzsdei szabványokat is, főként a végrehajtás érdekében történő közzétételtől

függenek. Az egyenlőség megfelelése tehát a piaci fegyelem, a SEC szabályozói felügyelete és a peres kockázatok révén működik.

6.2 Egyesült Királyság

A 2006. évi társasági törvény előírja az igazgatóknak, hogy tisztességesen járjanak el a részvényesek között, és vegyék figyelembe az érdekelt felek érdekeit. Az Egyesült Királyság Vállalatirányítási Kódexe a „tartsd be vagy indokold meg” modell szerint működik. A 2010. évi egyenlőségi törvény közvetlenül alkalmazandó a foglalkoztatási gyakorlatokra, míg a testületek sokszínűségére vonatkozó elvárások az irányítási kódexekbe vannak beépítve. A magyarázatok minősége megfelelési tényezővé válik a „tartsd be vagy magyarázd meg” keretrendszerben.

7. Vállalatirányítási megfelelés a gyakorlatban

A vállalatirányítási megfelelés az egyenlő bánásmód szemüvegén keresztül nemcsak a jogszabályi követelmények mechanikus teljesítését vagy a jelentéstételi kötelezettségek teljesítését jelenti. Foglalkozik a vállalati hatalom belső felépítésével, beleértve azt is, hogy ki vesz részt a döntéshozatalban, kinek az érdekeit képviselik, és hogyan oldják meg a konfliktusokat. Az irányítási megfelelés tehát a vállalati élet magvában működik. A vállalatirányításon belüli egyenlőségi kockázatok ritkán jelennek meg egyértelmű kirekesztésként. Gyakran a koncentrált hatalomból, az informális hálózatokból, az egységes testületi felépítésből és a tisztázatlan jelölési folyamatokból adódnak. A vezetői fizetési struktúrák bizonyos csoportokat előnyben részesíthetnek; a részvényesi szavazási rendszerek minimalizálhatják a kisebbségi érdekeltséget; Az ellátási lánc menedzsmentje túlterhelheti az egyenlőtlenségeket a vállalati központon.

Ezek a minták általában mélyen gyökereznek. Az intézményi gyakorlatban léteznek, és az információhoz való egyenlőtlen hozzáférés és a nem megfelelő felügyelet erősíti őket. A hatékony irányítási megfelelésnek a reaktív diszkriminációellenes stratégiáktól a proaktív szerkezeti tervezés felé kell elmozdulnia. Ez magában foglalja az egyenlő bánásmód szempontjait a jelölőbizottságokba, a fizetési politikába, az utódlástervezésbe és a kockázatkezelési rendszerekbe. A sokszínűségi célok kitűzésekor világos kritériumokkal és dokumentált értékelési folyamatokkal kell rendelkezniük, hogy ellenálljanak az uniós határozatokban meghatározott arányossági normák szerinti jogi ellenőrzésnek. A megfigyelési mechanizmusok kritikusak.

A bérek egyenlőségének elemzése, a vezetői szerepek demográfiai jellemzőinek feltérképezése, a részvényesek szavazási gyakorlatának áttekintése és az ellátási lánc munkakörülményeinek értékelése az egyenlőséget az absztrakt elkötelezettségből a kormányzás mérhető standardjává változtatja. A független könyvvizsgáló bizottságok és az ESG-értékelők további ellenőrzési réteget adnak hozzá, de a végső felelősség az igazgatóságé. Az egyenlőségről szóló megbeszéléseket hivatalosan rögzíteni kell az ülések jegyzőkönyvében, nemcsak szimbolikus gesztusként, hanem dokumentált érvelésként, amely lehetővé teszi a későbbi elszámoltatást. A vállalatirányítási megfelelés egy létfontosságú igazságot tár fel: az egyenlőséget nem lehet csak a humánerőforrás-csoportoknak vagy a megfelelési

tisztviselőknek átadni, hanem be kell azt építeni a vállalati tekintélyt formáló stratégiai döntéshozatali folyamatokba.

8. Vállalatirányítás és az egyenlő bánásmód nyolc alapelve

A vállalatirányítás jól mutatja, hogyan működik az egyenlő bánásmód nyolc alapelve a gazdasági intézményeken belül. A büntető igazságszolgáltatással ellentétben, ahol az egyenlőség korlátozza a kényszerítő hatalmat, a kormányzás ellenőrzi a gazdasági hatalom elosztását. Az egyenlő bánásmód azonban mindkét területen a strukturális legitimáció kulcsfeltétele. A formális esélyegyenlőség a hasonló helyzetben lévő részvényesek egyenlő bánásmódjában, valamint a vállalati hierarchiákon belüli egyértelmű jelölési és előléptetési folyamatokban jelenik meg. A formális egyenlőség azonban önmagában nem elég. A lényegi esélyegyenlőség megköveteli, hogy megvizsgáljuk a vezetésben tapasztalható folyamatos alulreprezentáltságot, a fizetésbeli különbségeket és az informális hatalmi hálózatok akadályait. A kormányzási egyenlőségnek nemcsak a szabályokra, hanem az eredményekre is összpontosítania kell. A gazdasági hozzáférhetőség nyilvánvaló a részvényesek részvételi jogában és az érintettek azon képességében, hogy befolyásolják a vállalati döntéseket. A technológiai hozzáférhetőség egyre inkább befolyásolja az irányítási gyakorlatot.

A digitális részvényesi értekezletek, az algoritmikus toborzási eszközök és az adatvezérelt teljesítményértékelések megváltoztatják a részvételt. Átláthatóság és auditálhatóság nélkül ezek a rendszerek strukturális kirekesztést hoznak létre, miközben úgy tesznek, mintha hatékonyak lennének. A méltányosság és az elfogultság ellenőrzése kulcsfontosságú az igazgatótanács függetlensége, az összeférhetetlenség kezelése, a visszaélést bejelentő személyek védelme és a belső elszámoltathatóság biztosítása szempontjából. Amikor az irányítási struktúrák nem rendelkeznek független felügyelettel, a koncentrált hatalom lassan alááshatja az egyenlőség iránti elkötelezettséget. A testületeken belüli kulturális befogadás és sokszínűség az igazságosság és a társadalmi sokszínűség iránti szélesebb körű elkötelezettséget tükrözi.

A strukturális és kumulatív egyenlőség elve különösen világosan jelenik meg a vállalati környezetben. Az egyenlőtlenség ritkán vezethető vissza egyetlen diszkriminatív döntésre: a felvételi gyakorlatok, az előléptetési feltételek, a bérezési rendszerek és a fennálló hierarchiákat megerősítő stratégiai döntések hatása idővel összeadódik. Az irányítási megfelelésnek az intézményi trendeket kell értékelnie, nem csupán az elszigetelt eseményeket. A vállalatirányítás tehát alátámasztja e könyv fő gondolatát: az egyenlő bánásmód nem korlátozódik a diszkriminációellenes törvényre. Rendszerszintű elvként működik, amely szabályozza a hatalom intézményen belüli elosztását. Amikor az irányítási struktúrák magukban foglalják az átláthatóságot, a méltányosságot és a befogadó részvételt, a vállalati hatalom igazodik a demokratikus legitimációhoz. Ha ezek a biztosítékok gyengék, a koncentrált gazdasági hatalom idővel elmélyítheti az egyenlőtlenséget.

1. Egyenlőség, biztonság és digitalizált gondoskodás

Az egyenlő bánásmód elengedhetetlen a betegek biztonsága érdekében. Az osztályozással, az ellátáshoz való hozzáféréssel, a kezelési prioritásokkal, az árakkal, a felvételi kritériumokkal és az elbocsátási folyamatokkal kapcsolatos döntések közvetlenül befolyásolják a betegek jólétét és életkilátásait. Az egészségügyben az egyenlőtlen bánásmód jogi és klinikai jellegű sérelmet eredményez, amely sérti az egyenlőséggel, a megkülönböztetésmentességgel és az egészségügyi ellátáshoz való hozzáféréssel kapcsolatos alapvető jogokat (az Európai Unió Alapjogi Chartája 20–21., 35. cikk; Emberi Jogok Európai Egyezménye, 8. és 14. cikk).

A diszkrimináció erodálja az egészségügyi rendszerekbe vetett bizalmat, torzíja az orvosi eredményeket, és aláássa a hatóságok, illetve a szabályozott szolgáltatók hitelességét. Megfelelőségi szempontból az egészségügy jelentős strukturális kockázatokkal néz szembe. A klinikai döntéshozatal gyakran diszkreciót igényel, különösen olyan szűkös helyzetekben, mint a várólisták és a korlátozott kapacitás.

Ez a diszkrecionális tér egyenlőtlen bánásmódhoz vezethet, ha nem világos, objektív és felülvizsgálható kritériumok vezérlik, amelyek szükségesek a jogok gyakorlatiasságának és hatékonyságának biztosításához (vö. Lopes de Sousa Fernandes kontra Portugália [GC], 2017; Calvelli és Ciglio kontra Olaszország [GC], 2002). Ezenkívül az egészségügyi rendszerek hatalmas mennyiségű érzékeny személyes adatot kezelnek, beleértve a speciális kategóriájú egészségügyi adatokat is, ami növeli a magánéletre vonatkozó kockázatokat és az adatokkal való visszaélés vagy túlzott korlátozások miatti kirekesztő gyakorlatok lehetőségét (GDPR, 9. cikk).

A digitális egészségügy térnyerése tovább változtatta az egyenlőség helyzetét. Az elektronikus egészségügyi nyilvántartások, a digitális felvételi ellenőrzések, a klinikai döntéstámogató rendszerek és a mesterséges intelligencia által támogatott osztályozási eszközök egyre inkább befolyásolják az ellátáshoz és a kezelési módokhoz való hozzáférést. Ebben az összefüggésben az egyenlőség nemcsak az egyéni klinikai megítéléstől függ, hanem a folyamatok és rendszerek kialakításának módjától is. Az irányítási struktúrák, a dokumentációs gyakorlatok, az ellenőrzési nyomvonalak és az elszámoltathatósági intézkedések kulcsfontosságú szerepet játszanak abban, hogy az egyenlő bánásmód a gyakorlatban is megvalósuljon. Szabályozási szempontból ez az elmozdulás nyilvánvaló abban a követelményben, hogy előzetes kockázatértékelést kell végezni és biztosítékokat kell kialakítani az adatintenzív vagy automatizált döntéshozatali rendszerek egészségügyi ellátása előtt (GDPR, 35. cikk; (EU) 2017/745 rendelet az orvostechnikai eszközökről, különösen a szoftverekről, mint orvostechnikai eszközökről; az EU mesterséges intelligenciáról szóló törvénye az egészségügyi rendszerekben, magas kockázatú rendszerek). Az egészségügyi irányításnak mind a formális, mind a tartalmi egyenlőségre összpontosítania kell.

A formális egyenlőség megköveteli, hogy a hasonló betegeket azonos szabályok és kritériumok szerint kezeljék. A lényegi egyenlőség ragaszkodik ahhoz, hogy ezek a szabályok és gyakorlatok ne gyakoroljanak aránytalan negatív hatást meghatározott csoportokra, például a nőkre, a fogyatékkal élőkre, az etnikai kisebbségekhez, az idős betegekre vagy a távoli vagy

gazdaságilag hátrányos helyzetű területeken élőkre. Ez a megközelítés összhangban van a közvetett diszkriminációról szóló európai emberi jogi szabályozással (ECHR, 14. cikk; lásd még FRA: Egyenlőtlenségek az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférésben az EU-ban). A digitális és adatvezérelt ellátásban ez a kötelezettség magában foglalja a megmagyarázhatóság, az emberi felügyelet, a hozzáférhetőség, valamint a döntések megtámadásának és felülvizsgálatának értelmes módjait, különösen ott, ahol az automatizált eszközök befolyásolják a klinikai vagy adminisztratív eredményeket (GDPR, 9., 22. és 35. cikk; EDPB, Útmutató az egészségügyi adatok feldolgozásához).

Ezért az egészségügyi megfelelés metszi az egyenlőségi törvényt, a betegbiztonságot, az adatvédelmet és a digitális kormányzást. A hatékony megfelelés nem akadályozza a klinikai ellátást; inkább bizalmat épít, segíti a következetes döntéshozatalt, és csökkenti a rendszerszintű hibakockázatot. Az egyenlő bánásmód az egészségügyben a megfelelés alapelve, amely összekapcsolja a jogszerűséget, a klinikai minőséget és az emberi méltóságot, tükrözve mind a megállapított uniós jogokat, mind az európai emberi jogi jogszabályok eredményközpontú normáit. Ez a fejezet egy olyan elméleti keretet dolgoz ki, amelyben az egyenlőség biztonsági feltétel a digitalizált ellátórendszerekben, s amely egységes megfelelési logikába kapcsolja a megkülönböztetésmentességet, a betegbiztonságot és a digitális kormányzást.

2. Compliance-kockázati profil az egészségügyben

Az egészségügy egyedülálló megfelelési kockázati profilt mutat, ahol az egyenlőségi kötelezettségek keresztezik a klinikai mérlegelést, az adatvédelmet, a digitális kormányzást és a korlátozott erőforrásokat. Sok más szabályozott ágazattól eltérően az egészségügyben az egyenlőtlen bánásmód nemcsak jogi következményekkel járhat, hanem azonnali károkat is okozhat a betegek egészségében, méltóságában és túlélésében. A hatékony megfelelés megköveteli a strukturális kockázati tényezők korai azonosítását és folyamatos nyomon követését, amelyek diszkriminatív eredményekhez vezethetnek (az Európai Unió Alapjogi Chartája, 20–21., 35. cikk; ECHR, 8. és 14. cikk).

Az első jelentős kockázati tényező a diszkréció és a korlátozott erőforrások kombinációjából adódik. Az egészségügyi rendszerek gyakran korlátozott erőforrásokkal működnek, ideértve a korlátozott kórházi kapacitást, a szakemberek elérhetőségét és az állami finanszírozást. A várólistákról, a kezelési prioritásokról, a speciális terápiákhoz való hozzáféréstől vagy a költségtérítés jóváhagyásáról szóló döntések mérlegelési döntést igényelnek. Világos, átlátható és felülvizsgálható kritériumok nélkül az ilyen mérlegelési jogkör egyenlőtlen bánásmódhoz vezethet, különösen a szociálisan vagy gazdaságilag hátrányos helyzetű betegek esetében. A megfelelési ellenőrzéseknek biztosítaniuk kell, hogy a prioritási szabályok objektívek legyenek, azokat következetesen alkalmazzák és dokumentált arányossági érveléssel támogassák, összhangban az Emberi Jogok Európai Bíróságának az egészségügyi ellátáshoz való hatékony hozzáférésre vonatkozó követelményével (vö. Lopes de Sousa Fernandes kontra Portugália [GC], 2017; Hristozov kontra Bulgária, 2012).

A második kockázati terület az érzékeny egészségügyi adatok kezelése. Az egészségügyi szolgáltatók és kifizetők a speciális kategóriájú személyes adatokat széles körben dolgozzák fel, gyakran összetett információs rendszereket használva. A túlzott adatgyűjtés, a rossz hozzáférés-ellenőrzés vagy a titoktartási szabályok túlságosan szigorú értelmezése

diszkriminatív hatásokat okozhat, például korlátozhatja a szolgáltatásokhoz való hozzáférést, a kutatásban való részvételt vagy a határokon átnyúló ellátást. Az e területen való megfelelésnek szigorú célkorlátozásokat, adatminimalizálást és megfelelő biztosítékokat kell követnie az EU adatvédelmi jogszabályai szerint (GDPR, 9. cikk; GDPR, 5. cikk (1) bekezdés b)–c) pont). Az irányítási struktúráknak azt is lehetővé kell tenniük a betegek számára, hogy hatékonyan gyakorolják a tájékoztatáshoz és a panaszkezeléshez való jogukat (GDPR, 12–15. cikk).

A harmadik, gyorsan növekvő kockázat az algoritmusokhoz és a kapcsolódó orvosi technológiákhoz kapcsolódik. A mesterséges intelligencia által támogatott osztályozási rendszerek, a klinikai döntéstámogató eszközök, a kockázatértékelési modellek és az orvosi eszközöknek minősített szoftverek egyre inkább befolyásolják a klinikai és adminisztratív döntéseket. Ezek a technológiák megismételhetik a korábbi torzításokat a képzési adatokban, vagy olyan implicit feltételezéseket ágyazhatnak be, amelyek bizonyos betegcsoportokat károsítanak. Ebben az összefüggésben a diszkrimináció nem szándékos cselekedetekből fakadhat, hanem abból, ahogyan a rendszereket megtervezték. Az egészségügyi megfelelésnek ezért magában kell foglalnia az algoritmusok méltányossági ellenőrzését, beleértve a telepítés előtti kockázatértékelést és a folyamatos ellenőrzést, amint azt az adatvédelmi és orvostechikai eszközök biztonságára vonatkozó előírásokat (GDPR, 35. cikk; (EU) 2017/745 rendelet az orvostechikai eszközökről; EU mesterséges intelligenciáról szóló törvény, magas kockázatú mesterséges intelligencia-rendszerek az egészségügyben).

A határokon átnyúló egészségügyi ellátás a megfelelési kockázat további szintjét növeli, különösen az Európai Unión belül. A visszatérítési határozatok, az előzetes engedélyezési követelmények és az adminisztratív késedelmek közvetve hátrányos helyzetbe hozhatják a másik tagállamban ellátást kérő betegeket, különösen az összetett vagy ritka betegségekben szenvedőket. Az egyenlőségre összpontosító megfelelés megköveteli, hogy az engedélyezési és elutasítási kritériumok átláthatóak, tisztességesek legyenek és hatékony felülvizsgálat tárgyát képezzék, amint azt az EUB betegmobilitással kapcsolatos ítélezési gyakorlata megállapította (Watts, C-372/04; Petru, C-268/13; 2011/24/EU irányelv). Végül, az egészségügyi intézmények és a digitális egészségügyi platformok kiberellenállása létfontosságú egyenlőségi kérdéssé vált. A kórházakat, az elektronikus egészségügyi nyilvántartásokat vagy a csatlakoztatott orvosi eszközöket érintő kiberincidensek aránytalanul nagy hatással lehetnek a folyamatos ellátásra vagy kiegészítő technológiákra támaszkodó veszélyeztetett betegekre. A megfelelési keretrendszereknek integrálniuk kell a kiberbiztonsági kockázatkezelést az egyenlőség irányításába, felismerve, hogy a szolgáltatás megszakítása és az adatok megsértése az ellátáshoz való egyenlőtlen hozzáféréshez és bizonyos csoportok nagyobb kárához vezethet (EU) 2022/2555 – NIS2 irányelv; EDPB, a személyes adatok megsértésének bejelentésére vonatkozó iránymutatások.

Összefoglalva, ezek a kockázati tényezők azt mutatják, hogy az egészségügyi egyenlőségnek való megfelelés nem tekinthető elszigetelt jogi ellenőrzésnek. Átfogó, az egész rendszerre kiterjedő megközelítést igényel, amely összekapcsolja a klinikai irányítást, az adatvédelmet, a digitális felügyeletet és a szervezeti elszámoltathatóságot. E kockázatok azonosítása és kezelése a tervezési szakasztól kezdve, valamint gyakorlati hatásuk folyamatos nyomon követése az egészségügyi rendszerek megfelelési funkcióinak kulcsfontosságú feladata, összhangban az uniós szabályozási normákkal és az európai emberi jogi jogszabályokkal. Az egészségügyön kívül ezek a kockázati dimenziók egy mintát mutatnak: ahol a diszkrecionális jogkör, az

adatintenzitás, az automatizálás és az erőforrások szűkössége találkozik, ott az egyenlőségi kockázatok biztonsági kockázatokká is válnak. A digitalizáció felerősíti ezt a hatást azáltal, hogy a döntéshozatalt az egyénokről a rendszerekre, a felelősséget pedig a frontvonalbeli dolgozókról a szervezeti irányítási struktúrákra helyezi át.

3. Európai Unió: Az egyenlő hozzáférés, az adatvédelem és a digitális biztonság alapjai

Az Európai Unióban az egészségügyi megfelelés egy sor összefüggő alapvonalon alapul, amelyek ötvözik az egyenlőséget, az ellátáshoz való hozzáférést, az adatvédelmet és a digitális biztonságot. Más ágazatokkal ellentétben az EU egészségügyi szabályozása nem követ egyetlen átfogó kódexet. Ehelyett alapvető jogok, konkrét törvények és bírósági értelmezések keverékéből fakad. Ezek a szempontok együttesen olyan megfelelési keretet hoznak létre, amelyben az egyenlő bánásmódot integrálni kell mind a szolgáltatásnyújtásba, mind az ellátást egyre inkább irányító digitális rendszerekbe. Uniós szinten az egészségügyi megfelelés olyan jogokon alapuló rendszert mutat be, ahol az egyenlőséget, a biztonságot és az adatvédelmet a kezdetektől fogva integrálják a szervezeti és technikai struktúrákba, nem pedig csak a problémák felmerülése után érvényesítik.

Az Európai Unió Alapjogi Chartája lefekteti az egyenlőség alapjait az egészségügyben. A 20. cikk biztosítja a törvény előtti egyenlőséget, míg a 21. cikk tiltja a nemet, etnikai származáson, fogyatékonyságon vagy egészségi állapoton alapuló megkülönböztetést. A 35. cikk továbbá megállapítja a megelőző egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés jogát és az orvosi kezeléshez való jogot a nemzeti törvények és gyakorlatok által meghatározott feltételek mellett. Bár a 35. cikk nem harmonizálja a rendszereket, minimumszabályt határoz meg, amely szerint az ellátáshoz való hozzáférést tisztességesen és megkülönböztetés nélkül kell megszervezni. A megfelelés érdekében az egészségügyi hatóságoknak és szolgáltatóknak bizonyítaniuk kell, hogy a hozzáférési szabályok, prioritási kritériumok és adminisztratív eljárások indokoltak legyenek, és következetesen alkalmazzák őket. Ennek az alaphelyzetnek egyértelmű példája található a határokon átnyúló egészségügyi ellátásban.

A 2011/24/EU irányelv meghatározza a másik tagállamban egészségügyi ellátást igénylő és költségtérítésben részesülő betegeket érintő feltételeket. A tagállamok kérhetnek előzetes engedélyt bizonyos kezelésekre, de az Európai Unió Bírósága kimondta, hogy ezeknek a korlátozásoknak meg kell felelniük az arányossági és átláthatósági normáknak. A Watts-ügyben (C-372/04) a Bíróság kimondta, hogy a hosszú várakozási idő indokolhatja a külföldi kezelés igénybevételét, és a visszatérítés megtagadását indokolni kell. A Petru-ügyben (C-268/13) a Bíróság hangsúlyozta, hogy a nemzeti egészségügyi rendszerek problémái tisztességtelenné tehetik az előzetes engedélyezési követelményeket. A megfelelés szempontjából ezek az esetek megkövetelik az egészségügyi igazgatástól, hogy világos, hozzáférhető kritériumokat tartsanak fenn az engedélyezéshez és az elutasításhoz, és elég erős indokokkal bírják a bírósági felülvizsgálatot. Az adatvédelmi törvény egy másik lényeges része az uniós egészségügyi megfelelésnek.

Az Általános Adatvédelmi Szabályzat az egészségügyi adatokat a személyes adatok különleges kategóriájaként azonosítja, amely fokozott védelmet élvez (GDPR, 9. cikk). Ezen

adatok feldolgozása csak szigorú feltételek mellett megengedett, ideértve az egészségügyi, közegészségügyi vagy tudományos kutatás szükségességét, mindezt megfelelő biztosítékok mellett. Amikor az egészségügyi szolgáltatók nagyszabású adatfeldolgozásban, profilalkotásban vagy digitális döntéstámogató rendszerben vesznek részt, az adatvédelmi hatásvizsgálat elvégzése kulcsfontosságúvá válik (GDPR, 35. cikk). Az egyenlőség betartása szempontjából ez a követelmény létfontosságú, mivel az adatvédelmi ellenőrzések segítenek csökkenteni az adatvédelmi kockázatokat, és azonosítani az adatkiválasztásból-, feldolgozásból vagy a hozzáférés-szabályozásból eredő megkülönböztetés lehetséges problémáit. Ezért a GDPR-megfelelés megelőző intézkedésként szolgál az egyenlőség érdekében a digitális egészségügyben. Ehhez kapcsolódnak az orvostechikai eszközökre és szoftverekre vonatkozó uniós előírások. Az orvostechikai eszközökről szóló (EU) 2017/745 rendelet tartalmaz néhány szoftveralkalmazást, amely orvosi eszközként kezeli azokat, ha gyógyászati célt szolgálnak.

Ez a besorolás a klinikai döntéstámogató eszközöket, a mesterséges intelligencia-diagnosztikát és a digitális osztályozási rendszereket biztonsági, teljesítmény- és felügyeleti kötelezettségek alá helyezi a piaci megjelenést követően. A megfelelés érdekében ezek a követelmények szilárd irányítási felelősséget jelentenek, beleértve a kockázatkezelést, a nyomon követhetőséget és a teljesítmény folyamatos nyomon követését. Amikor a szoftver befolyásolja a kezeléshez való hozzáférést vagy a prioritások meghatározását, a biztonsági kötelezettségek közvetlenül kapcsolódnak az egyenlőség szempontjaihoz, mivel az elfogult vagy hibás rendszerek diszkriminációhoz vezethetnek.

A mesterséges intelligenciára vonatkozó, fejlődő uniós keret tovább támogatja ezt a megközelítést. Az EU mesterséges intelligenciáról szóló törvénye értelmében az egészségügyben használt mesterséges intelligencia számos eszközét magas kockázatú rendszernek tekintik, különösen, ha biztonsági összetevőként működnek, vagy jelentős klinikai vagy adminisztratív döntéseket befolyásolnak. A magas kockázatú besorolások adatkezeléssel, kockázatkezeléssel, emberi felügyelettel, naplózással és átláthatósággal kapcsolatos kötelezettségeket váltanak ki. Az egészségügyi megfelelés szempontjából ez azt jelenti, hogy az egyenlőségi kérdéseket jogi felülvizsgálaton és beágyazott műszaki ellenőrzéseken keresztül kell kezelni a rendszertervezés- és kiépítés során.

Az Európai Egészségügyi Adattérrelről szóló (EU) 2025/327 rendelet elfogadott és 2025-ben hatályba lépett jogszabály, amely az egészségügyi adatok elsődleges és másodlagos felhasználásának közös keretét hozza létre. Szabályozása kiterjed a betegek elektronikus egészségügyi adatokhoz való hozzáférésére, az interoperabilitásra, valamint a kutatási és szakpolitikai adatfelhasználás engedélyezésére. A rendelet hatálybalépése azonban nem jelenti valamennyi rendelkezés azonnali alkalmazását: a 105. cikk általános alkalmazási kezdőnapként 2027. március 26-át határozza meg, több lényeges követelmény pedig 2029-től, illetve 2031-től alkalmazandó. Az EHDS egyenlőségi jelentősége abban áll, hogy a betegjogok és az adatkezelési követelmények összehangolásával mérsékelheti az adatvezérelt ellátáshoz való hozzáférés területi és intézményi különbségeit. A kézirat 2026-os időbeli keretében a compliance-feladat ezért a fokozatos alkalmazásra történő felkészülés: az elektronikus egészségügyi nyilvántartások, a beteghozzáférési megoldások és az adatmegosztás rendjének áttekintése, az elszámoltathatóság és az adatvédelmi garanciák biztosításával ((EU) 2025/327 rendelet, 105. cikk).

Összességében ezek az uniós szintű alapértékek azt mutatják, hogy az egyenlő bánásmód az egészségügyben nem csupán egy elvont ötlet, hanem valódi megfelelési követelmény, amely kiterjed a hozzáférési szabályokra, az adminisztratív folyamatokra, az adatvédelemre, a digitális biztonságra és a kiberbiztonságra. Az egészségügyi megfelelési tisztviselőknek az alapvető jogokat olyan működési ellenőrzésekké kell lefordítaniuk, amelyek jogi, szervezeti és technikai területeken működnek. Az uniós modellben az egyenlőség az egészségügyben nem egy szabályn keresztül valósul meg, hanem a jogalapú tervezés, az arányossági ellenőrzések és a rendszerszintű irányítás együttes hatásaival.

4. Az Emberi Jogok Európai Bírósága: eredményközpontú egyenlőség és hatékony jogorvoslatok

Míg az uniós jog elsősorban megelőző szabályozási és technikai intézkedésekkel biztosítja az egyenlőséget az egészségügyben, addig az Emberi Jogok Európai Bírósága korrekciós mechanizmusként szolgál, értékelve, hogy a rendszerek hatékonyan működnek-e a gyakorlatban. Az uniós jog nagyrészt megelőző megfelelési keretet biztosít, amely írásos jogokon, eljárásokon és technikai intézkedéseken alapul. Ezzel szemben az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélkezési gyakorlata eredményközpontú kontrollmechanizmusként működik az egészségügyben.

A strasbourgi joggyakorlat nem egységesíti a nemzeti egészségügyi rendszereket, de következetesen megvizsgálja, hogy az egészségügyi ellátás gyakorlati és hatékony jogokat biztosít-e, nem csak elméleti lefedettséget. Ily módon az EJB megfelelési „stressz tesztként” működik, amely felméri, hogy a formális jogszerűség a valós egyenlőségben és a betegek védelmében jelentkezik-e. A Bíróság megközelítésének kulcsfontosságú eleme az egészségügyi ellátásban betöltött pozitív kötelezettségek elismerése. A Lopes de Sousa Fernandes kontra Portugália ügyben (GC, 2017) a Bíróság megállapította, hogy a kórházi ellátás kudarcai az Egyezmény értelmében az állam felelősségét vonhatják maguk után, ha a hatóságok nem hoznak létre megfelelő szabályozási és szervezeti kereteket a betegek életének védelmére. A határozat hangsúlyozta, hogy a megfelelés többet jelent, mint a szabályok vagy protokollok papíron való meglétét; hatékony koordinációt, felügyeletet és elszámoltathatóságot igényel az elkerülhető károk megelőzése érdekében. Az egyenlőség szempontjából ez azt jelenti, hogy bizonyos betegcsoportokat – például az állami kórházaktól vagy a sürgősségi ellátástól függőket – érintő rendszerszintű hibák közvetett diszkriminációt jelenthetnek, ha nem foglalkoznak velük.

A Bíróság az orvosi bizonytalanság és korlátozott erőforrások esetén is feltárta az egyenlőség iránti igények határait. A Hristozov kontra Bulgária ügyben (2012) a kérelmezők vitatták a kísérleti rákkezelésekhez való hozzáférés megtagadását. A Bíróság elismerte, hogy az államok korlátozhatják a hozzáférést, ha a biztonság és a hatékonyság bizonytalan, mindaddig, amíg a döntések objektív orvosi kritériumokon alapulnak, és következetesen alkalmazzák. Ez az ítélet rávilágít arra, hogy az egyenlő bánásmód nem követeli meg az azonos eredményeket, de egyértelmű kritériumokat, igazságos érdekegyensúlyt és az önkényes kizárások hiányát igen. A megfelelési keretrendszereknek biztosítaniuk kell, hogy a speciális

hozzáférési rendszerek, a könyörületes felhasználási programok és a finanszírozási döntések átlátható és felülvizsgálható szabványokat kövessenek.

A Bíróság az egészségi állapotot a 14. cikk értelmében védett okként ismeri el. A Kiyutin kontra Oroszország ügyben (2011) a Bíróság kimondta, hogy az egyének HIV-státusza alapján történő kizárása a közszolgáltatásokból igazságtalan megkülönböztetésnek minősül. Ez az eset döntő fontosságú az egészségügyi megfelelés szempontjából, mivel azt mutatja, hogy az egészségügyi állapotok miatti eltérő kezelés erős indoklást igényel. Megerősíti annak szükségességét, hogy az egészségügyi rendszerek olyan hozzáférési szabályokat, közegészségügyi politikákat és adminisztratív folyamatokat hozzanak létre, amelyek elkerülik a meghatározott diagnózissal rendelkező betegek megbélyegzését vagy kizárását.

Az eljárások hatékonysága és a jogorvoslatokhoz való hozzáférés szintén létfontosságú szempontok a Bíróság egészségügyi határozataiban. A Bíróság következetesen hangsúlyozta, hogy a betegeknek és családtagjaiknak hozzáférést kell biztosítani azokhoz a mechanizmusokhoz, amelyek megvizsgálják a gondozási kudarcokra és a diszkriminációra vonatkozó állításokat. Ha a panasztételi rendszerek vagy az elszámoltathatósági eljárások nehezen hozzáférhetők vagy nem hatékonyak, az Egyezmény védelme nem érvényesül. Ez az eredményközpontú megközelítés szorosan illeszkedik az egészségügyi adminisztráció dokumentációjával, magyarázatával és fellebbezési folyamataival kapcsolatos megfelelési igényekhez.

Összességében az EJEB ítélkezési gyakorlata azt mutatja, hogy az egészségügyi ellátás egyenlőségét a betegekre gyakorolt tényleges hatások alapján kell értékelni, nem csupán a törvények formális betartása alapján. A Bíróság a pozitív felelősséget, az objektív normákat és a hatékony jogorvoslatokat hangsúlyozza, amelyek kiegészítik az EU szabályozási modelljét azáltal, hogy olyan hiányosságokat tárnak fel, amelyek csak az eredményeken és a személyes tapasztalatokon keresztül jelennek meg. A megfelelési tisztviselők számára a strasbourgi ítélkezési gyakorlat megerősíti az egyenlőtlenségek folyamatos nyomon követésének, az erős panaszkezelési rendszereknek, valamint az egyenlőtlen bánásmód rendszerszintű mintáinak azonosításának és korrigálásának képességét. Az egészségügyben a hatékony megfelelést végső soron az alapján ítélik meg, hogy a betegek igazságosnak, hozzáférhetőnek és méltóságukat tiszteletben tartónak tekintik-e a rendszert.

5. Egészségügyi megfelelés Magyarországon

A magyar egészségügyi megfelelés alapja az egyenlőség és az egészségvédelem alkotmányos elkötelezettsége. Ezt speciális törvények hajtják végre, és általános megkülönböztetésmentességi szabályok támasztják alá. Bár ez a keretrendszer a tágabb európai modellt tükrözi, egyedi vonatkozásai is vannak az állami egészségügyi ellátás megszervezésének, a korlátozott erőforrásoknak és az adminisztratív döntéshozatalnak a szolgáltatásokhoz való hozzáférésben betöltött jelentős szerepe miatt. Alkotmányos szinten az Alaptörvény XV. cikke garantálja a törvény előtti egyenlőséget és tiltja a diszkriminációt, míg a XX. cikk elismeri a testi és lelki egészséghez való jogot. Bár a XX. cikk nem biztosít jogot meghatározott kezelésekhöz, megköveteli az államtól, hogy az egészségügyi ellátást tisztességes, hozzáférhető és az emberi méltóságot tiszteletben tartó módon szervezze meg.

Megfelelőségi szempontból ez az alkotmányos keret megköveteli az egészségügyi hatóságoktól és szolgáltatóktól, hogy biztosítsák: az elosztási szabályok, hozzáférési kritériumok és adminisztratív eljárások ne okozzanak indokolatlan egyenlőtlenségeket a betegek között. Ezeket az elveket főként az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény tartalmazza. Az egészségügyi törvény meghatározza a beteg alapvető jogait, amelyek magukban foglalják a tájékoztatáshoz, a beleegyezéshez, az emberi méltósághoz és az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférésben az esélyegyenlőséghez való jogot.

A megfelelés szempontjából kulcsfontosságú a világos és hozzáférhető információszolgáltatás kötelezettsége. Az egyenlőtlen hozzáférés gyakran nem a formális kirekesztésből, hanem az információs korlátokból, nyelvi problémákból vagy a fogyatékkal élők észszerű elhelyezésének hiányából adódik. Az egészségügyi szolgáltatóknak ezért egyszerű és világos nyelvezeten el kell magyarázniuk az ellátás fontosabbá tételének, megtagadásának vagy késleltetésének okait, biztosítva, hogy a betegek megértsék és megtámadják az ellátásukat befolyásoló döntéseket. Az adatvédelem az egészségügyi megfelelés másik kulcsfontosságú szempontja Magyarországon.

Az egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről szóló 1997. évi XLVII. törvény az egészségügyi és orvosi kutatások ágazatspecifikus szabályaival egészíti ki az általános adatvédelmi rendeletet. Ezek a szabályok az érzékeny egészségügyi adatok védelmét célozzák, de a túl szigorú vagy következtetlen adatkezelési gyakorlatok egyenlőtlen bánásmódhoz vezethetnek a feljegyzésekhez, a második véleményekhez vagy a határokon átnyúló ellátáshoz való hozzáférés korlátozása révén. A megfelelési keretrendszereknek egyensúlyban kell tartaniuk a bizalmas kezelést a betegek hozzáférési jogaival, célkorlátozást és adatminimalizálást kell alkalmazniuk a GDPR és a nemzeti egészségügyi adatokra vonatkozó törvényeknek megfelelően.

Az egyenlő bánásmódról szóló törvény fontos szerepet játszik a magyar egészségügyi megfelelésben. A 2003. évi CXXV. törvény mind az állami, mind a magánegészségügyi szolgáltatókra vonatkozik, és tiltja a szolgáltatásokhoz való hozzáférés során a nem, fogyatékoság, etnikai származás vagy egészségi állapot alapján történő megkülönböztetést. Ez a törvény megkönnyíti az adminisztratív végrehajtást, és jogalapot biztosít az olyan diszkriminatív gyakorlatok megtámadására, amelyekre nem kizárólag az egészségügyi ágazati jogorvoslatok révén kerül sor. Jelentősége az egészségügyben különösen a roma betegek, a fogyatékkal élők, illetve a nyelvi vagy kulturális támogatásra szorulóknak álló hozzáférési akadályokra vonatkozik. A magyar alkotmányos és bírói gyakorlat tovább tisztázza e normák megfelelési vonatkozásait.

Az Alkotmánybíróság folyamatosan hangsúlyozta a betegek méltósága és egyenlősége tiszteletben tartásának szükségességét az egészségügyi szolgáltatások megszervezése és nyújtása során, különösen ott, ahol a rendszerszintű problémák a veszélyeztetett csoportokat érintik. Eközben a rendes bíróságok és közigazgatási szervek foglalkoztak az egyenlőtlen hozzáféréssel, a nem megfelelő tájékoztatás vagy a diszkriminatív bánásmód eseteivel, megerősítve, hogy az egészségügyi döntéseknek meg kell felelniük az egyenlőségi normákban foglaltaknak még akkor is, ha orvosi vagy szervezeti mérlegelést igényelnek.

Ezek a fejlemények rávilágítanak arra, hogy a magyar egészségügyben a compliance nem tekinthető pusztán klinikai gyakorlatnak; a közigazgatási irányítás és felügyelet részét kell képeznie. Összességében a magyar keretrendszer többretekintést mutat az

egészségügyi megfelelés tekintetében. Az alkotmányos alapelvek az egyenlőséget és az egészségvédelmet kötelező értéként rögzítik. Az ágazati törvények ezeket az értékeket betegjogokká és szervezeti kötelezettségekké alakítják át. Az adatvédelmi törvény szabályozza az érzékeny információk kezelését.

Az egyenlő bánásmódról szóló törvény mechanizmust biztosít a diszkriminációellenes intézkedések érvényesítésére. A magyar egészségügyi intézmények megfelelési felelősei számára ez a hozzáférési szabályok, az információs gyakorlatok, az adatáramlások és a panaszkezelési rendszerek közötti egyenlőség ellenőrzését jelenti. A hatékony megfelelés megköveteli a klinikai irányítás, a jogi felügyelet és az adminisztratív elszámoltathatóság összehangolását annak érdekében, hogy az egyenlő bánásmód a gyakorlatban is megvalósuljon, ne csak a törvényben. A magyar keret tehát azt mutatja be, hogy az egyenlőségre vonatkozó alkotmányos kötelezettségek miként valósulnak meg a közigazgatási egészségügyi irányításon keresztül, a tágabb európai modellt megerősítve, nem pedig egyedi megközelítést képviselve.

6. Az angolszász jogrendszerek: eljárási egyenlőség és szolgáltatási kötelezettségek

Az angolszász jogrendszerekben az egészségügyi megfelelés terén az egyenlőséget főként eljárási védelmek és szolgáltatási kötelezettségek biztosítják, nem pedig a részletes megelőző szabályozás. A bíróságok létfontosságú szerepet játszanak a törvényes mérlegelési jogkör határainak meghatározásában, a méltányosságra, az észszerűsége és a jogorvoslatokhoz való hozzáférésre összpontosítva. Ez a megközelítés rugalmasságot kínál, de jelentős felelősséget ró az egészségügyi szolgáltatókra és a szabályozókra a jogi kockázatok előrejelzésében és a döntéshozatali folyamatok dokumentálásában, amelyek ellenállnak a bírósági felülvizsgálatnak. Az uniós modellhez képest az angolszász jogrendszerek egészségügyi compliance-megközelítése inkább az eljárási méltányosságra és a perbeli kockázatokra támaszkodik, ami gyengébb biztosítékot nyújt a rendszerszintű egyenlőtlenségek és a digitális infrastruktúrákban gyökerező problémák ellen.

Az Egyesült Államokban az egészségügyi egyenlőség betartását a szövetségi antidiszkriminációs törvények, alkotmányos alapelvek és speciális szolgáltatási követelmények befolyásolják. Az Affordable Care Act 1557. szakasza a legfontosabb szövetségi egyenlőségi szabályozás, amely megtiltja a faji, nemi, fogyatékosági és nemzeti származáson alapuló megkülönböztetést a szövetségi finanszírozásban részesülő egészségügyi programokban. Az Egészségügyi és Humánszolgáltatások Minisztériumának 2024-es végleges szabálya megerősíti ezeket a kötelezettségeket azáltal, hogy előírja a hatálya alá tartozó jogalanyok számára a megkülönböztetésmentességi közlemények, panaszkezelési eljárások, kijelölt koordinátorok és akadálymentesítési intézkedések végrehajtását, beleértve a digitális egészségügyi szolgáltatásokat is. Megfelelőségi szempontból az 1557. szakasz az egyenlőséget a reaktív kérdésről a szervezeti irányítási követelményre helyezi át, amely megállapított politikákat és egyértelmű ellenőrzéseket ír elő. Az Egyesült Államok egészségügyi megfelelésének figyelemre méltó szempontja az Emergency Medical Treatment and Labour Act (EMTALA), amely előírja, hogy a sürgősségi osztályok egészségügyi szűrést és stabilizálást végezzenek, függetlenül a beteg fizetőképességétől. Az EMTALA kötelezettségei vészhelyzetben elsőbbséget élveznek az ütköző állami törvényekkel szemben, és hatósági szankciókkal és magánperekkel érvényesítik őket.

Az EMTALA szerinti egyenlőség betartása praktikus, nem elvont. A kórházaknak a hét minden napján, 24 órában be kell tartaniuk a besorolási protokollokat, ügyeleti szakorvosi lefedettséggel kell rendelkezniük, és auditálható áthelyezési döntéseket kell készíteniük annak bizonyítására, hogy a sürgősségi hozzáférést szelektíven nem tagadják meg. A szabályok be nem tartása következetesen összefüggésbe hozható a nem biztosított vagy marginalizált betegek ellátásának diszkriminatív megtagadásával. Az Egyesült Királyságban az egyenlőség az egészségügyben a jogi kötelezettségek és a bírósági felülvizsgálat keverékén keresztül valósul meg. A 2010. évi egyenlőségi törvény közvetlenül vonatkozik az egészségügyi szolgáltatókra, beleértve az NHS-szerveket is, és tiltja a diszkriminációt a szolgáltatásnyújtás során.

A 149. szakasz létrehozta a közsféra egyenlőségi kötelezettségét (PSED), amely előírja a hatóságoknak, hogy mérlegeljék a diszkrimináció megszüntetésének, az esélyegyenlőség előmozdításának és a jó kapcsolatok előmozdításának szükségességét. Az egyéni diszkriminációellenes állításoktól eltérően a PSED eljárási kötelezettségként működik, és megköveteli az egészségügyi hatóságoktól, hogy az esélyegyenlőségi szempontokat a kezdetektől fogva a döntéshozatalba integrálják. A bírói értelmezés tisztázta a PSED megfelelési követelményeit. A Bracking kontra Munkaügyi és Nyugdíjügyi Államtitkárság ügyben (fellebbviteli bíróság, 2013) a bíróság visszavont egy politikai döntést, mert nem vette kellőképpen figyelembe az egyenlőség hatását. Ez az ítélet egyértelművé tette, hogy a megfelelés alapos elemzést igényel, nem pedig szabványos hivatkozásokat. Az egészségügyben is hasonló érvelés érvényesül, amikor a szolgáltatás-változtatások vagy a megbízási döntések a veszélyeztetett csoportokat érintik.

A Rose kontra Thanet Clinical Commissioning Group (2014) ügyben a High Court megállapította, hogy a klinikai irányelvektől és a szolgáltatási szabványoktól való eltéréseknek indokoltnak kell lenniük, és összhangban kell lenniük az egyenlőségi kötelezettségekkel. Ezek az esetek rávilágítanak arra, hogy az Egyesült Királyság egészségügyi megfelelése nagymértékben függ az egyenlőség hatásvizsgálatától, az indokolt döntéshozattól és a tisztességes egyensúly dokumentált bizonyítékától. Ehhez képest az angolszász jogrendszerek nagyobb hangsúlyt fektetnek az eljárási egyenlőségre és a szolgáltatásokhoz való hozzáférésre, mint az egyenlő eredmények biztosítására.

A bíróságok gyakran tévóváznak az orvosi vagy közigazgatási hatóságok ítéletének megváltoztatásában, de beavatkoznak, ha a döntéshozatal önkényes, rosszul indokolt vagy eljárási szempontból tisztességtelen. A megfelelésért felelős tisztviselők számára ez az irányítási folyamatokra fektettnagy hangsúlyt jelenti: egyértelmű kritériumok, hozzáférhető panasztételi mechanizmusok, időben történő dokumentáció és az egyenlőség hatásainak kimutatható figyelembevétele szükséges. Az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság modelljei együttesen az EU kodifikált megközelítéstől eltérő megfelelési indokot mutatnak. Az egészségügyben az egyenlőséget peres kockázatokkal, hatósági felügyelettel és szolgáltatási kötelezettségekkel kényszerítik ki, amelyek speciális követelményekké válnak, mint például a sürgősségi hozzáférés, a panaszkezelés és az egyenlőség hatáselemzése. Bár ez a modell rugalmasságot kínál, jelentős megfelelési kockázatoknak teheti ki az egészségügyi szervezeteket, ha az eljárási biztosítékok gyengék, vagy rosszul dokumentáltak. Az angolszász jogrendszerekben való hatékony megfelelés ezért folyamatos figyelmet igényel a folyamatok minőségére, az átláthatóságra és az egészségügyi rendszereket használó betegek valós tapasztalataira.

7. Egészségügyi megfelelés a gyakorlatban

Az egészségügy olyan terület, ahol az egyenlő bánásmód jogi követelményként és a betegbiztonság szempontjából is elengedhetetlen. A hozzáféréssel, a prioritásokkal és az osztályozással kapcsolatos döntések közvetlen hatással vannak a betegek életére. Ezek a döntések központi szerepet töltenek be az EU alapjogi jogában körvonalazott egyenlőségi garanciákban (az Európai Unió Alapjogi Chartája, 20–21., 35. cikk). Ahogy az egészségügy egyre inkább az adatvezérelt rendszerekre támaszkodik, az egyenlőség elveinek követése mind az anyagi szabályoktól, mind a rendszerek kialakításának és biztosításának módjától függ. A digitális egészségügyben a hatékony esélyegyenlőségi megfelelés megkívánja, hogy a problémákra való reagálás helyett azok előfordulása után a megelőzésre kelljen reagálni. Ez magában foglalja az egyenlőségi értékelések integrálását a rendszertervezésbe, az adatkezelésbe és a klinikai munkafolyamatokba, mielőtt bármilyen kár bekövetkezne.

Unió szinten a Charta alapvető mércét határoz meg. Bár a 35. cikk nem szabványosítja az egészségügyi rendszereket, minimumkövetelményt állapít meg az ellátáshoz való megkülönböztetéstől mentes hozzáférés biztosítására. Ezt az alapvető szabványt a másodlagos jogszabályok és az ítélkezési gyakorlat tisztázta. A határokon átnyúló egészségügyi ellátás tekintetében a 2011/24/EU irányelv világos és méltányos engedélyezési szabályok alkalmazását írja elő a tagállamok számára. A Bíróság Watts (2006) ítéletében megállapította, hogy a hosszú várakozási idő indokolhatja a külföldi kezelés igénybevételét, és az elutasítást megfelelően indokolni kell. Hasonlóképpen Petru (2014) ügyben a Bíróság úgy ítélte meg, hogy a nemzeti egészségügyi rendszerek rendszerszintű hibái méltánytalanná tehetik az előzetes engedélyezési szabályokat, megerősítve az ellátáshoz való egyenlő hozzáférést. Az adatvédelmi törvény erőteljes közvetett egyenlőségi biztosítékként szolgál az egészségügyben.

A GDPR az egészségügyi adatokat a személyes adatok speciális típusaként jelöli meg (GDPR, 9. cikk), és mind a szükségességet, mind a szigorúbb védelmet írja elő. Ha az egészségügyi szolgáltatók nagy mennyiségű adatot dolgoznak fel vagy profilalkotást alkalmaznak, az adatvédelmi hatásvizsgálat kötelező (GDPR, 35. cikk). Ezek az értékelések kulcsfontosságúak az egyenlőség betartásának biztosításához, mivel megkövetelik a szervezetektől, hogy azonosítsák a kockázatokat az adatkiválasztás, az automatizált döntéshozatal és a hozzáférés-ellenőrzés során a rendszerek elindítása előtt.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága eredményközpontú megközelítéssel egészíti ki ezt a megelőző keretet. A Lopes de Sousa Fernandes kontra Portugália ügyben (2017) a Nagykamara kimondta, hogy a kórházi ellátás rendszerszintű kudarcai elszámoltathatják az államot, ha a szabályozási és szervezeti keretek nem hatékonyak. A Bíróság megjegyezte, hogy a formális szabályok nem elégségesek, ha nem működnek megfelelően, aminek közvetlen következményei vannak a feszült közegészségügyi rendszerekben az egyenlőség betartására. A Hristozov kontra Bulgária ügyben (2012) a Bíróság elfogadta a kísérleti kezeléshez való hozzáférés korlátjait, de ragaszkodott ahhoz, hogy a döntések objektív orvosi kritériumokon alapuljanak, és azokat következetesen alkalmazzák. Ez azt jelzi, hogy az egyenlő bánásmód nem jelent azonos eredményeket, de igazságos döntéshozatalt igényel. Az egészségi állapotot a 14. cikk is védett kategóriaként ismeri el. A Kiyutin kontra Oroszország ügyben (2011) a Bíróság megállapította, hogy az egyének HIV-státuszuk miatti kizárása a közszolgáltatásból

igazságtalan megkülönböztetésnek minősül, így az egészségügyi ellátásban mutatkozó különbségeket nyomós indokokkal kell igazolni.

A magyar egészségügyi megfelelés alkotmányos és jogi garanciákon keresztül tükrözi ezeket az európai normákat. Az Alaptörvény XV. cikke biztosítja a törvény előtti egyenlőséget, a XX. cikk pedig a testi és lelki egészséghez való jogot. Ezeket az elveket az egészségügyi törvény (1997. évi CLIV. törvény) érvényesíti, amely biztosítja a betegek tájékoztatáshoz, méltósághoz és a szolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáféréséhez való jogát. Az egyenlő bánásmódról szóló törvény (2003. évi CXXV. törvény) mind az állami, mind a magánegészségügyi szolgáltatókra vonatkozik, és tiltja a közvetlen és közvetett diszkriminációt az ellátáshoz való hozzáférésben. A magyar Alkotmánybíróság folyamatosan hangsúlyozza, hogy a beteg méltósága és az egyenlőség jogi követelmény, nemcsak szakpolitikai cél (lásd pl. 33/2017. (XII.6.) AB Alkotmánybírósági határozat).

Az angolszász jogrendszerekben az egészségügyben az egyenlőséget elsősorban eljárási kötelezettségekkel és perekkel érvényesítik. Az Egyesült Államokban az Affordable Care Act 1557. szakasza tiltja a diszkriminációt a szövetségi finanszírozású egészségügyi programokban, és megerősítette a 2024-es HHS végső szabályát, amely panaszkezelési eljárásokat, hozzáférhetőségi intézkedéseket és méltányosságot ír elő a digitális szolgáltatásokban (42 U.S.C. § 18116). Az EMTALA előírja, hogy a sürgősségi osztályok szűrést és stabilizálást végezzenek, függetlenül az adott személy fizetőképességétől (42 U.S.C. § 1395dd). Az Egyesült Királyságban a 2010. évi egyenlőségi törvény vonatkozik az egészségügyi szolgáltatásokra, a 149. szakasz szerinti állami szektor egyenlőségi kötelezettsége pedig előírja az NHS szervei számára, hogy az egyenlőség szempontjait vegyék figyelembe döntéseik során. A bírói felülvizsgálat egyértelmű jelentést adott ennek a kötelezettségnek: a Bracking-ügyben (2013) az egyenlőség hatásai megfelelő értékelésének elmulasztása jogellenessé tette a politikát, a Rose kontra Thanet CCG-ügyben (2014) pedig a Legfelsőbb Bíróság kiemelte, hogy a klinikai irányelvektől való eltérést az egyenlőségre vonatkozó kötelezettségek alapján kell igazolni.

Az egészségügyben az egyenlőséggel kapcsolatos kudarcok gyakran nem diszkriminációnak tűnnek; ehelyett késések, elutasítások és tervezési döntések formájában jelennek meg, amelyek finoman befolyásolják azt, hogy ki kap időben ellátást és ki nem.

17. fejezet – Alkotmánybíróságok és compliance-szakemberek: az egyenlő bánásmód nyolc alapelvének beépítése

A magyar Alkotmánybíróság határozatai keretet adnak az egyenlő bánásmód nyolc alapelvét megvalósítani kívánó megfelelési tisztek számára. Az elmúlt harminc évben ataláros testület finomította az egyenlőség fogalmát: a diszkrimináció megelőzésének szűk fókuszáról az arányosságot, a pozitív kötelezettségeket, valamint a társadalmi, gazdasági és technológiai változásokra való reagálást magába foglaló átfogóbb megközelítés felé tolódott el (lásd pl. 9/1990 (IV. 25.) AB határozat; 61/1992 (XI. 20.) AB határozat; 30/2015. (X.) AB határozat). Ez a fejlemény azt mutatja, hogy az egyenlőség nem statikus követelmény. Ehelyett az egyenlő bánásmód dinamikus alkotmányos köteletség, amely a szervezetek irányításába ágyazódik, és

alkotmányértelmezés által formálódik. A megfelelésért felelős tisztek számára az Alkotmánybíróságot gyakorlati erőforrásnak kell tekinteni, amelynek döntései az alkotmányos értékeket működő normákká alakítják át. Az ebben a fejezetben felvázolt egyenlő bánásmód nyolc alapelve bemutatja, hogyan működik az alkotmányos egyenlőség a való életben, és hogyan kell a megfelelési mechanizmusoknak ezekhez megfelelően igazodniuk.

1. Formális esélyegyenlőség

Korai határozataiban az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a hasonló helyzetben lévőket azonos bánásmódban kell részesíteni, kivéve, ha a megkülönböztetés alapos alkotmányos indokkal bír (9/1990. (IV. 25.) AB határozat; 21/1990. (X. 4.) AB határozat). Ez a homogén csoportteszt néven ismert elképzelés biztosítja a jogbiztonságot, és megakadályozza az önkényes bánásmódot, az alkotmányos egyenlőség alapját képezve. A megfelelésért felelős tisztek számára a formális egyenlőség a szabályok következetes alkalmazását jelenti a felvétel, az előléptetés, a vásárlás és a fegyelmi eljárások során. Az egységes kritériumok, az egyértelmű döntéshozatal és az eltérések dokumentált okai alapvető védelmet jelentenek a diszkrimináció ellen. Bár a formális egyenlőség önmagában nem elég, ez az alapja az átfogóbb egyenlőségi kötelezettségeknek.

2. A lényegi esélyegyenlőség

A későbbi ítéletek felismerték, hogy ha mindenkit egyformán kezelünk, az fenntarthatja a strukturális hátrányokat. Az AB a 61/1992. (XI. 20.) AB határozatban bevezette a pozitív alkotmányos kötelezettségek gondolatát, kimondva, hogy az egyenlőség eltérő intézkedéseket igényelhet, ha a mélyen gyökerező társadalmi egyenlőtlenségek akadályozzák a valódi esélyegyenlőséget. Ezt a koncepciót a 30/2015. (X. 15.) AB határozat újragondolta és kibővítette, különös tekintettel a roma közösségek rendszeres kirekesztésére. Ily módon az AB döntései olyan kormányzási keretet hoznak létre, amely meghatározza, hogy mit tilt az egyenlőség, és hogyan kell az intézményeket felépíteni az egyenlőtlenség megelőzése érdekében. Megfelelési szempontból ez szükségessé teszi a pusztá semlegesség helyett az eredményekre való összpontosítást. A megfelelési tisztviselőknek nemcsak azt kell értékelniük, hogy a szabályok formálisan egyenlőek-e, hanem azt is, hogy hatásaik erősítik-e vagy enyhítik-e a strukturális hátrányokat. Azok a programok, amelyek célzott képzést, sokszínűségi kezdeményezést vagy egyenlőség-fókuszú beszerzési záradékot biztosítanak, alkotmányosan igazolhatók, ha legitim célokat tűznek ki, és arányosak maradnak.

3. Kulturális és nyelvi befogadás

Az Alkotmánybíróság úgy tekintett az egyenlőségre, mint amely magában foglalja a kulturális identitás és a hozzáférhetőség tiszteletben tartását. A tesületa 30/2015. (X. 15.) AB határozatban a romák kirekesztését az egyenlőség alkotmányos kérdéseként jelölte meg. Az AB

a 23/2016. (XII. 12.) AB határozatában foglalkozott a fogyatékkal élő személyek méltóság és egyenlőség szükségletei alapján történő észszerű alkalmazkodási lehetőségeivel. A megfelelési tisztviselők számára ez az elv megköveteli, hogy a szervezeti politikák és gyakorlatok magukban foglalják a kulturális és nyelvi befogadást. A formális semlegesség elmarad, ha a szokásos rutinok, kommunikációs módszerek vagy digitális platformok hatékonyan kizárják a kisebbségi csoportokat. A szervezeteknek biztosítaniuk kell a többnyelvű kommunikációt, az észszerű alkalmazkodást, valamint a hozzáférhető fizikai és digitális környezetet az alkotmányos megfelelési kötelezettségek teljesítése érdekében.

4. Gazdasági hozzáférhetőség

Az AB szociális juttatásokra és állami források elosztására vonatkozó ítéletei azt mutatják, hogy az alkotmányos egyenlőség a gazdasági területre is kiterjed. A 33/2012. (VII. 17.) AB, a 2/2019. (III. 5.) AB és a 26/2020. (XII. 2.) AB határozat megerősíti, hogy az egyenlő bánásmód kulcsfontosságú elemei a közhasznú szolgáltatásokhoz való méltányos hozzáférés és a gazdasági folyamatokban való részvétel. A megfelelési tisztviselők számára ez az elv megköveteli a jogosultsági kritériumok, az elosztási módszerek és a beszerzési előírások alapos vizsgálatát. A gazdasági kirekesztés közvetett diszkriminációt jelenthet, nyíltan egyenlőtlen bánásmód nélkül is. A döntéshozatalt tehát objektív, arányos és felülvizsgálható szempontok alapján kell meghozni.

5. Technológiai hozzáférhetőség

A közelmúlt alkotmányos döntései azt tükrözik: egyre jobban tudatosul, hogy a digitalizáció hogyan hat az egyenlőségre. Az AB a 9/2018. (VII. 9.) AB és a 11/2021. (IV. 7.) AB határozatban megállapította, hogy a digitális ügyintézés súlyosbíthatja az egyenlőtlenségeket, ha az erőforrásokhoz való hozzáférés, az átláthatóság vagy az elszámoltathatóság akadályozott. A digitális rendszereknek ugyanazon az alkotmányos vizsgálaton kell átesnie, mint az emberi döntéshozóknak. A megfelelés érdekében ez azt jelenti, hogy a digitális hozzáférhetőségnek, az adatvédelemnek és az algoritmusok felügyeletének az egyenlőségi irányítás részét kell képeznie. Az automatizált rendszereknek auditálhatónak, érthetőnek és hatékony emberi ellenőrzés alatt állónak kell lenniük. A technológiai semlegesség elve nem mentesíti a szervezeteket alkotmányos egyenlőségi kötelezettségeik teljesítése alól.

6. Politikai képviselet és részvétel

Az Alkotmánybíróság következetesen megállapította, hogy a közigazgatás és a közszolgálat önkényes megkülönböztetése akadályozza az alkotmányos egyenlőséget (22/2005. (VI. 17.) AB határozat). A politikai semlegesség, a közszerepekhez való egyenlő hozzáférés és az átlátható kinevezési eljárások létfontosságúak az alkotmányos legitimitás szempontjából. A közintézmények megfelelési tisztviselői számára ez megköveteli a tisztességes

karrierlehetőségek, az egyértelmű előléptetési rendszerek és a politikai vagy társadalmi elfogultságoktól elzárt döntéshozatali folyamatok védelmét. Az egyének kizárása az intézményi részvételből kihat a hatalomhoz jutásukra, és közvetett diszkriminációt jelenthet.

7. Intézményi méltányosság és részrehajlás ellenőrzése

Az AB ítéletei hangsúlyozzák, hogy az egyenlőség nemcsak az anyagi jogi szabályokon, hanem az azokat érvényesítő intézmények tisztességén és pártatlanságán is alapul. A testület a 25/2022 (X. 19.) AB határozatában kiemelte az eljárási biztosítékok szükségességét a közigazgatási mérlegelési jogkörrel járó területeken. Az intézményi méltányosság magában foglalja a diszkréció alkalmazásának módját. A megfelelési rendszereknek integrálniuk kell a felügyeleti mechanizmusokat, a felülvizsgálati folyamatokat, a dokumentációs szabványokat és az implicit elfogultság azonosítására és kezelésére összpontosító képzést.

8. Strukturális és kumulatív egyenlőség

A strukturális és kumulatív egyenlőség túlmutat az egyéni szabályokon, és megvizsgálja, hogyan hat idővel egymásra több semleges megállapodás. A közelmúltban hozott határozatok a halmozott hátrányok fokozottabb megértését mutatják, különösen a digitális és adminisztratív rendszereken belül (9/2018. (VII. 9.) AB; 19/2023. (VII. 15.) AB határozat; 3/2023. (II. 28.) AB határozat). Ez az elv az egyenlőség hosszú távú és rendszeralapú megközelítését követeli meg. Az értékeléseknek az elszigetelt döntések helyett a kumulatív hatásokat, az intézményi kölcsönhatásokat és a kialakuló mintákat kell figyelembe venniük. A strukturális és kumulatív egyenlőség olyan átfogó elvként működik, amely egyesíti a korábbi dimenziókat.

9. Alkotmányos egyenlőség mint megfelelési fordítás

A Nyolc Alapelv az Alkotmánybíróság döntésein alapuló megfelelési ütemtervet kínál. Megkövetelik a szabályok alkalmazásának következetességét, a differenciálás arányosságát, a strukturális hátrányokkal szembeni érzékenységet, a kulturális befogadást, a gazdasági méltányosságot, a technológiai integritást, az intézményi pártatlanságot és a kumulatív hatások megértését. A megfelelésért felelős tisztek számára az AB határozatai olyan kötelező normákként szolgálnak, amelyek az egyenlőséget elvont jogból gyakorlati irányelvekké alakítják, amelyek megfelelnek az európai és nemzetközi normáknak. A Nyolc alapelvet a makkosi egyenlőségi fésülésnek nevezett könyv foglalja össze: egy strukturált eszköz, amely segít azonosítani az egyenlőséggel kapcsolatos kockázatokat különböző szervezeti szinteken. A Bíróság ítéletei adják ennek az eszköznek az alapot. A Fésű minden pontja az alkotmányjogban elismert dimenzióhoz igazodik, a formai következetességtől a strukturális és halmozott egyenlőségig. Ez a modell nem helyettesíti az alkotmányértelmezést, hanem segít átalakítani azt egy olyan hatékony megfelelési megközelítéssé, amely képes felismerni az egyenlőséggel kapcsolatos problémákat, mielőtt azok alkotmányvétséssé vezetnének.

10. Vezetői ellenőrző lista

Az egyenlő bánásmód nyolc alapelvének alkalmazása a megfelelési gyakorlatban. Ez az ellenőrző lista az alkotmányos egyenlőség elveit gyakorlati kérdésekre fordítja, amelyeket a politikaalkotás, a belső ellenőrzések, a döntések értékelése és a digitális rendszerek értékelése során lehet használni.

1. Formai egyenlőség – A szabályokat következetesen alkalmazzák-e hasonló helyzetekben? - Rögzítik az eltéréseket, és áttekinthetők?
2. Lényeges egyenlőség – A formálisan semleges szabályok egyenlőtlen eredményekhez vezetnek? - Megfelelők-e és rendszeresen felülvizsgálják-e a korrekciós intézkedéseket?
3. Kulturális befogadás – Elérhető-e a kommunikáció és a szolgáltatások? – Biztosítanak-e észszerű alkalmazkodást?
4. Gazdasági hozzáférhetőség – Objektívek és igazságosak-e az allokációs kritériumok? - Hatékonyak-e a jogorvoslati eljárások a gyakorlatban?
5. Technológiai hozzáférhetőség – Ellenőrzik az automatizált rendszerek torzítását? - Fenntartják-e a valódi emberi felügyeletet?
6. Politikai részvétel – Átláthatóak és igazságosak-e az irányítás és a kinevezési módszerek?
7. Intézményi méltányosság – A mérlegelést világos szabályok és felügyelet vezérli? - A panaszokat szélesebb minták alapján vizsgálják?
8. Strukturális egyenlőség – Nyomon követik-e a kumulatív hatásokat az idő múlásával? - Tettek-e korrekciós lépéseket, ha mintákat észlelnek?

Vezetői elv: a magyar alkotmányjog szerint az egyenlő bánásmód nem támaszkodhat pusztán a formai semlegességre. A megfelelés következetességet, arányosságot, befogadást és széleskörű tudatosságot igényel, amely beépül a szervezeti tervezésbe.

11. A közigazgatási hatalom és az egyenlőség kockázatai

A belső megfelelési mechanizmusokon túl az egyenlőségi kockázatok különösen az adminisztratív hatalom felhasználásában válnak egyértelművé. A közigazgatási hatóságok széles mérlegelési jogkörrel rendelkeznek a jogokhoz, előnyökhöz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés tekintetében. Bár ezeket a tevékenységeket törvények és eljárási biztosítékok vezérlik, az adminisztratív rendszerek továbbra is egyenlőtlen eredményeket produkálhatnak az információkülönbségek, a korlátozott erőforrások és a kialakult rutinok miatt. A formailag semleges követelmények, mint például a dokumentáció, a határidők, a nyelvhasználat és a digitális hozzáférés méltánytalanul hátrányos helyzetbe hozhatnak bizonyos csoportokat. Azok a keretek, amelyek csak az eljárási jogszerűségekre összpontosítanak, figyelmen kívül hagyhatják ezeket a strukturális hatásokat.

A nyolc alapelv adminisztratív irányításra való alkalmazása rávilágít az egyenlőség kockázataira a különböző szinteken: formális hozzáférés, valós lehetőségek, részvétel, intézményeken belüli méltányosság és halmozott hatások. A cél nem magát az adminisztratív kormányzást kritizálni, hanem rámutatni, hogy hol működik a megfelelés, hol nem sikerül, és a formális semlegesség hol támogathatja akaratlanul is az egyenlőtlenséget. Ez a fejezet az

adminisztratív eljárásokat a formális és tartalmi egyenlőség, a hozzáférhetőség, a diszkreció és a strukturális hatások szemüvegén keresztül vizsgálja. Olyan tanulságokat von le a megfelelésről, amelyek hasznosak lesznek az egyes ágazatok későbbi elemzése során.

18. fejezet – Mesterséges intelligencia, algoritmusok és egyenlő bánásmód a megfelelés során

1. Elméleti keret

A mesterséges intelligencia és az algoritmikus döntéshozatali rendszerek számos területen elengedhetetlenekké váltak, többek között a közigazgatás, a pénzügyi szolgáltatások, az egészségügy, a foglalkoztatás, az adózás és a büntető igazságszolgáltatás területén. Ezek a rendszerek egyre inkább meghatározzák a juttatásokhoz, a hitelekhez, az orvosi ellátáshoz, a munkalehetőségekhez és a szabályozási ellenőrzéshez való hozzáférést. Ennek eredményeként az algoritmikus irányítás a megfelelési kockázat kulcsfontosságú területévé vált a digitális államban és a gazdaságban. Az egyenlő bánásmód szempontjából a mesterséges intelligencia rendszerek vegyes eredményeket mutatnak.

Az automatizálás következetességet, hatékonyságot és az egyéni mérlegelési jogkör csökkenését kínálja. Az algoritmikus rendszerek azonban képesek reprodukálni vagy elrejtetni a képzési adatokban, a modellstruktúrában, az intézményi célokban vagy a telepítési beállításokban fellelhető egyenlőtlenségeket (Baracas és Selbst, 2016). Mivel az algoritmikus döntések gyakran semlegesnek és objektívnek tűnnek, a diszkriminatív eredmények észrevétlenek maradhatnak, ha csak nem folytatják aktívan és nem kezelik őket. A megfelelésért felelős tisztek számára az AI jelentős változást jelent. Az egyenlőség nem tartható fenn kizárólag az emberi döntéshozókra irányuló szabályokkal. Ehelyett az egyenlő bánásmódot integrálni kell a rendszertervezésbe, az adatkezelésbe, a felügyeletbe és az elszámoltathatóságba az algoritmikus rendszerek teljes életciklusa során. Így az algoritmikus kormányzásban az egyenlőség pusztán döntési szabályról a tervezésre változik.

2. Az AI-rendszerek megfelelési kockázati profilja

Az algoritmikus rendszerek több strukturális jellemző miatt fokozott kockázatot jelentenek az egyenlőség szempontjából. Először is ilyen kockázatot jelent az átlátszatlanság. Az összetett vagy szabadalmaztatott gépi tanulási modellek általában korlátozzák a megmagyarázhatóságot és a vitathatóságot. Ez gyengíti az eljárási biztosítékokat és a hatékony jogorvoslatot (GDPR, 22. cikk). Amikor az egyének nem tudják felfogni a döntéshozatali logikát, nehéz lesz a diszkrimináció-ellenes törvények betartatása. Másodszor ilyen kockázat a skála. Az elfogult kimenetek egyszerre nagy csoportokat érinthetnek, és az egyéni hibákat széles körben elterjedt károkká változtatják.

Egyetlen diszkriminatív cselekvés az emberi környezetben rendszerszintű kizárást eredményezhet algoritmikus kontextusban. Harmadszor kockázattal bír az adatfüggőség is. A történelmi adatkészletek gyakran hordoznak múltbeli megkülönböztetést. Ha az ilyen adatokat a betanításhoz használjuk, az indirekt torzítás mintáit reprodukálhatja. Ez hasonló a D. H. és társai kontra Cseh Köztársaság ügyben (EJEB, 2007) kifejtett érveléshez, ahol a semleges kritériumok diszkriminatív kimenetelhez vezettek. Negyedszer kockázatot hordoz az automatizálási torzítás. Az emberi döntéshozók hajlamosak az algoritmikus kimenetekre

hagyatkozni, még akkor is, ha az egyenlőtlenségek nyilvánvalóak. Ez inkább felerősítheti, mintsem korrigálja a diszkriminatív hatásokat. Ezek a jellemzők együttesen kihívást jelentenek a hagyományos diszkriminációellenes végrehajtási modelleknek. A diszkrimináció szándékosság, láthatóság vagy azonosítható felelősség nélkül is felmerülhet. Az egyenlőséget fenyegető kockázatok rendszerszintűvé válnak, nem pedig elszigetelt eseményekké.

3. Európai Unió: Kodifikált kockázatalapú egyenlőségi kormányzás

Az Európai Unió egy réteges modellt hozott létre az egyenlőség algoritmusos irányítása számára, amely integrálja az alkotmányos jogokat, az adatvédelmi intézkedéseket és a kockázatalapú mesterségesintelligencia-szabályozást. Alkotmányos szinten az Alapjogi Charta az algoritmikus egyenlőséget a 20. cikkben (törvény előtti egyenlőség), a 21. cikkben (a megkülönböztetés tilalma), a 41. cikkben (a megfelelő ügyintézéshez való jog) és a 47. cikkben (hatékony jogorvoslathoz való jog) rögzíti. Így az egyéneket érintő automatizált vagy algoritmikusan támogatott döntéseknek törvényesnek, indokoltnak, felülvizsgálhatónak és megtámadhatónak kell lenniük (Charta, Arts. 20–21, 41, 47).

4. GDPR

Az általános adatvédelmi rendelet ezeket az alapelveket algoritmikus kontextusban ülteti át a gyakorlatba. Az 5. cikk előírja a méltányosságot, a célhoz kötöttséget és az adatok minimalizálását. A 9. cikk szabályozza a speciális kategóriájú adatokat, például a faji vagy etnikai származást, egészségi állapotot vagy politikai meggyőződést feltáró információkat. A 22. cikk korlátozza a teljesen automatizált döntéshozatalt, amely jogi vagy hasonlóan jelentős hatásokat vált ki. A 35. cikk adatvédelmi hatásvizsgálatot ír elő a magas kockázatú adatfeldolgozáshoz. Megfelelőségi szempontból a GDPR előzetesen hangsúlyozza az egyenlőséget azáltal, hogy előírja a kockázatértékelést, a dokumentációt, az emberi felügyeletet és a magyarázhatóságot a bevezetés előtt (GDPR, 22. és 35. cikk; EDPB irányelvek az automatizált döntéshozatalról, 2018). Ezért az adatvédelmi megfelelés az egyenlőség biztosítója a digitális kormányzásban.

5. Az Európai Unió mesterséges intelligenciáról szóló rendelete (MI-rendelet)

A mesterséges intelligenciáról szóló jogszabály (EU) 2024/1689 rendelet) a kockázatalapú szabályozással tovább erősíti ezt a keretet. A foglalkoztatás, a szociális juttatások, az egészségügyi ellátás, a hitelképesség, a bűnüldözés és a migráció terén számos alkalmazást magas kockázatú mesterségesintelligencia-rendszernek neveznek (AI rendelet, III. melléklet). A magas kockázatú státusz aktiválja a képzési adatok minőségével és sokféleségével, a torzítás észlelésével és mérséklésével, a naplózással és nyomon követhetőséggel, az emberi felügyelettel és a forgalomba hozatalt követő megfigyeléssel kapcsolatos kötelezettségeket (AI rendelet, 9–15. cikk, 61). Az MI-rendelet a diszkrimináció megelőzését rendszerszintű megfelelési felelősségre helyezi. Az egyenlőséget ma már nemcsak a felelősség, hanem a strukturált tervezés, a tesztelés, a dokumentáció és a folyamatos felügyelet is szolgálja.

4. Emberi Jogok Európai Bírósága: Eredményorientált egyenlőség. Bár az Emberi Jogok Európai Bírósága konkrétan nem hozott ítéletet az algoritmikus döntéshozatalról, indokolása az automatizált rendszerekre is alkalmazható. A Bíróság figyelme a közvetett diszkriminációra

(D.H. és társai kontra Cseh Köztársaság, 2007), a gyakorlati és tényleges jogokra (Kudła kontra Lengyelország, 2000) és a strukturális hátrányokra (Horváth és Kiss kontra Magyarország, 2013) azt jelzi, hogy az algoritmikus semlegesség nem igazolhatja a diszkriminatív eredményeket. Ha egy automatizált rendszer következetesen hátrányos helyzetbe hoz egy védett csoportot, a felelősség az azt megvalósító hatóságot vagy magánszervezetet terheli, függetlenül a technikai bonyolultságtól vagy a szándéktól (ECHR, 14. cikk; 12. jegyzőkönyv). Megfelelőségi szempontból a strasbourgi joggyakorlat hangsúlyozza az eredmények nyomon követésének, a statisztikai elemzésnek és az algoritmikus irányításon belüli hatékony jogorvoslatoknak a szükségességét. Csak azért, mert egy rendszer jogilag megfelel, nem jelenti azt, hogy mentesül is az ellenőrzés alól, ha valós hatásai sértik az egyenlőséget.

6. Magyarország: Alkotmányos egyenlőség a digitális államban

A magyar Alkotmánybíróság egyre inkább elismeri a digitalizációhoz és az automatizált kormányzáshoz kötődő egyenlőségi kockázatokat. Az AB a 9/2018. (VII. 9.) AB, a 11/2021. (IV. 7.) AB és a 19/2023. (VII. 15.) AB határozatban megerősítette, hogy:

- a digitális és automatizált rendszerek alkotmányos egyenlőségi felülvizsgálat alá esnek,
- a formálisan semleges technológiai megoldások közvetett diszkriminációt okozhatnak a közigazgatásban felelős rendszerek kialakításában,
- az állam tervezésében és telepítésében.

Ezek a határozatok az algoritmikus kormányzást az ABtartalmi és strukturális egyenlőséggel kapcsolatos tágabb doktrínájához kapcsolják (lásd még: 30/2015. (X. 15.) AB). Megfelelőségi következmények:

Az algoritmikus egyenlőség életciklusa Az egyenlő bánásmódot integrálni kell az algoritmikus életciklus minden szakaszába:

- Tervezés – a törvényes cél meghatározása, az arányosság felmérése, az egyenlőségre érzékeny célok kitűzése (Charta Art. 20–21).
- Adatok – a reprezentativitás biztosítása, a proxy változók kizárása és a dokumentálás (GDPR 5., 9. cikk).
- Fejlesztés – végezzen tesztelést az eltérő hatások és hibaeloszlás érdekében (AI törvény 10. cikk).
- Bevetés – emberi felügyelet, átláthatóság és vitathatóság biztosítása (GDPR 22. cikk; MI-rendelet 14. cikke).
- Monitoring – folyamatos auditálás, eltolódás észlelése és korrekciós intézkedések megtétele (AI törvény 61. cikk).

Bármely szakasz kudarca halmozott és strukturális diszkriminációhoz vezethet.

6. Normatív reflexió

Az algoritmikus kormányzás az egyenlő bánásmód kritikus próbáját jelenti a digitális korban. Ha a diszkriminációt elfedjük a kódon belül, az egyenlőtlenség normalizálódik, és a legitimitás csendben csökken. Mégis, ha az egyenlőséget szándékosan integrálják a technológiai rendszerekbe, a digitalizáció inkább javíthatja a méltányosságot, ahelyett, hogy károsítaná azt. Az uniós jog bevett biztosítékokat, az EJEB a valós hatékonyságot követeli meg, a magyar alkotmányjog pedig az algoritmikus egyenlőséget rögzíti az alapvető jogokban. Ezek a keretrendszerek együttesen arra ösztönzik a megfelelési tisztviselőket, hogy a szabályellenőrökből tisztességes és elszámoltatható rendszerek létrehozóivá váljanak.

19. fejezet – Egyenlő bánásmód a rendszerszintű kormányzás korában

1. Az ágazati szabályozástól a rendszerszintű irányításig

Az egyenlő bánásmód hagyományosan meghatározott jogi területeken működik: ilyen a munkajog, a társadalombiztosítás, az oktatás, az egészségügy vagy a közigazgatás. Minden területen a diszkriminációt egy-egy szereplő azonosítható tettei, szabályai vagy döntései alapján értékelték. Ez a modell egyértelmű felelősségi láncot vett fel, és egy konkrét pillanatot, amikor egyenlőtlen bánásmód következett be. A mai kormányzás nem illik ehhez a struktúrához. A digitális infrastruktúrák, a globális ellátási láncok, a pénzügyi rendszerek, a biztonsági keretrendszerek és az automatizált döntéshozatal megváltoztatta az egyenlőségi kockázatok természetét, az elszigetelt jogi incidensektől a rendszerszintű problémák felé fordulva. A munkához, hitelhez, mobilitáshoz, egészségügyi ellátáshoz vagy szociális védelemhez való hozzáféréssel kapcsolatos döntések egyre inkább az adatok, intézmények és szabályozások összekapcsolt hálózatának részét képezik. Ennek eredményeként a diszkrimináció ritkán jelenik meg kifejezett szabályként; rendszerek kumulatív funkciója révén jön létre.

Az algoritmikus kormányzás szemlélteti ezt a változást. Az automatizált toborzási eszközök, a kreditpontozó rendszerek, a prediktív rendészeti technológiák és a jóléti kockázatértékelési modellek semlegességet és hatékonyságot ígérnek. A kutatások azonban azt mutatják, hogy ezek a rendszerek gyakran megismétlik a képzési adatokban, a proxyváltozókban vagy az optimalizálási célokban talált történelmi egyenlőtlenségeket (Barocas és Selbst, 2016; Angwin és mtsai, 2016; Obermeyer és mtsai, 2019). A probléma nem mindig rosszindulatú, hanem inkább strukturális visszacsatolási hurok: a múltbeli hátrányok befolyásolják az előrejelzéseket, és ezek az előrejelzések a jövőbeli kirekesztéshez vezetnek. Ez az eltolódás kritikus változást jelent a megfelelés szempontjából. Az algoritmikus irányításban az egyenlő bánásmód nem jelenthet pusztán semleges bemeneti változókat vagy a védett jellemzők formális hiányát. Ez megköveteli az optimalizálási célok, az adatkiválasztás, a modellellenőrzés és a valós eredmények alapos vizsgálatát. A digitális környezetben az egyenlőség korrekciós utólagos gondolkodás helyett tervezési kötelezettséggé válik. A rendszerszintű irányítás így az egyenlőséget egy reaktív korrekciós elvből rugalmassági feltétellé alakítja át. Ez azt jelenti, hogy az intézményi, digitális és transznacionális rendszereket úgy kell megtervezni, hogy megakadályozzák az egyenlőtlenségek folyamatos újratermelődését.

2. Jogi keretek az Európai Unióban

Az Európai Unió fokozatosan átalált az utólagos megkülönböztetés-ellenes végrehajtásról a rendszerkockázat előzetes irányítására. Az Alapjogi Charta értelmében a törvény előtti egyenlőség (20. cikk) és a diszkrimináció tilalma (21. cikk) alkotmányos mérceként szolgál a szabályozási területeken. A Bíróság ezeket a rendelkezéseket a strukturális hátrányok tudatában értelmezte. A CHEZ ügyben (C-83/14) a Bíróság elismerte, hogy a roma közösségeket aránytalanul érintő intézkedések közvetett diszkriminációnak minősülhetnek, még akkor is, ha semlegesnek tűnnek.

A Küçükdeveci ügyben (C-555/07) a Bíróság megerősítette, hogy a megkülönböztetésmentesség elvei széles körben alkalmazhatók, mivel az uniós jog általános elveiben gyökereznek. A közelmúltban az automatizált döntéshozatalra vonatkozó határozatok kiterjesztették az egyenlőségi kérdéseket az adatkezelésre is. A SCHUFA-ügyben (C-634/21) a Bíróság megállapította, hogy a hitelbírálati rendszerek a GDPR 22. cikkének hatálya alá eshetnek, ha jelentősen befolyásolják a hitelezési döntéseket. Bár ez az ítélet az adatvédelemben alapul, az egyenlőségre nézve szélesebb körű következményekkel jár. Amikor az algoritmikus eredmények meghatározzák az alapvető gazdasági részvételhez való hozzáférést, az automatizált feldolgozás a rendszerszintű kirekesztés kockázatát jelenti. A jogszabályi változások megerősítették ezt az irányt.

Az általános adatvédelmi rendelet méltányosságot, átláthatóságot és hatásvizsgálatot ír elő (5., 22., 35. cikk). A mesterséges intelligenciáról szóló rendelet olyan kockázatalapú megközelítést hoz létre, amely a magas kockázatú mesterséges intelligencia rendszereket írja elő az adatkezelés, az elfoglaltság csökkentése, a naplózás és az emberi felügyelet megvalósítására. Az alapvető jogok, beleértve a megkülönböztetésmentességet, egyértelmű szabványként szolgálnak a megfelelésértékelési eljárásokban. Ezek a változások jelentős változást jeleznek. Az egyenlőséget már nem kizárólag a kár bekövetkezését követő bírósági jogorvoslat védi; az egyre inkább beépül a műszaki szabványokba, a kockázatkezelési rendszerekbe és a piacra lépési követelményekbe. A megfelelés ma már inkább a problémák előrejelzését jelenti, mint az azokra való reagálást.

3. A globális ellátási láncok mint az egyenlő bánásmód compliance-határterületei

Az egyenlő bánásmód egyre inkább átlépi a nemzeti határokat. A modern termelés széttörödezett a transznacionális ellátási láncok között, amelyek az erősen szabályozott régiókban lévő vállalati központokat a beszállítókkal kapcsolják össze azokon a területeken, ahol a végrehajtás gyenge, a munkaerőpiacok informálisak, és a társadalmi egyenlőtlenség mélyen gyökerezik. Ahogy Locke kimutatta, ez a töredezettség nem véletlen. Beépült a globális termelési modellekbe, amelyek a rugalmasságot és a költséghatékonyságot helyezik előtérbe a szociális védelemmel szemben (Locke 2013: 44). Az eredmény az egyenlőség kockázatának eltolódása.

Míg a jogi megfelelés a középpontban erősnek tűnhet, a strukturális hátrányok a peremre szorulnak. Több mint egy évtizede a transznacionális kockázatok kezelése főként önkéntes szabványokon alapult. Az ENSZ üzleti és emberi jogok vezérelve és az OECD multinacionális

vállalatokra vonatkozó iránymutatásai fontos elvárásokat fogalmaznak meg a megkülönböztetésmentesség és az egyenlő bánásmód tekintetében az értékláncokon keresztül (ENSZ, 2011; OECD, 2011). A kutatás azonban következetesen rávilágít a hivatalos kötelezettségvállalások és a valós eredmények közötti szakadékra. A vállalati magatartási kódexek gyakran üres megfelelési eszközökként szolgálnak, miközben a nemi alapú diszkrimináció, a migránsok kizsákmányolása, a gyermekmunka és a közösségek kiszorítása megrögzött mintái folytatódnak (ILO, 2021; Amnesty International, 2016; LeBaron–Rühmkorf, 2017).

A vállalati fenntarthatósági átvilágításról szóló irányelv 2024-es bevezetése jelentős fordulópontot jelent. Azzal, hogy a nagyvállalatoktól megköveteli az emberi jogi átvilágítás elvégzését, ideértve az értékláncaikban előforduló diszkrimináció és egyenlőtlen bánásmód azonosítását és kezelését, az EU az egyenlőséget a jó hírnév kérdéséről jogilag kikényszeríthető irányítási kötelezettséggé változtatta (Európai Bizottság, 2022; Bourgeois, 2019; Bender et al., 2022).

Az egyenlőség betartása már nem korlátozódik a belső foglalkoztatási politikákra; mostanra kiterjed a beszállítókra, alvállalkozókra és kitermelési telephelyekre több joghatóságon belül. A szabályozás önmagában azonban nem tudja megszüntetni a strukturális egyenlőtlenségeket. A tapasztalat azt mutatja, hogy az auditon alapuló megfelelés pusztán formalitássá is válhat. Amikor a kockázatok feltérképezése, a beszállítói kódok és a jelentési mechanizmusok papírmunkává válnak, azok az „audit fáradtságának” nevezett jelenséghez vezethetnek. Ilyen helyzetekben az ismételt ellenőrzések inkább dokumentációt hoznak létre, mint érdemi változást (Barrientos, 2013). Ezekben az esetekben a megfelelés legitimálhatja az egyenlőtlenséget, miközben úgy tűnik, hogy fenntartja az ellenőrzést. A globális ellátási láncok tehát a rendszerszintű irányítás döntő próbáját jelentik. Bemutatják, hogy az egyenlő bánásmód pusztán hazai jogi szabványként szolgál-e, vagy valódi transznacionális megfelelési elvként, amely képes kezelni a globális gazdaság mélyen gyökerező hatalmi egyensúlyhiányait.

4. Biztonság, migráció és térbeli egyenlőtlenség

A biztonsági és migrációs irányítás rávilágít arra, hogy a rendszerszintű egyenlőtlenségek erősen koncentrálódnak az intézményekben. A piaci tranzakciókkal vagy a vállalati ellátási láncokkal ellentétben ezek a területek közvetlen állami hatóságon keresztül működnek, gyakran sürgősnek vagy biztonsággal kapcsolatos helyzetekben. Mégis, ezekben az összefüggésekben fenyegeti leginkább az egyenlő bánásmód veszélye. A biztonsági irányítás általában aszimmetrikus. A megelőző rendfenntartás, a hírszerzés, a terrorizmus elleni erőfeszítések és a kockázatalapú profilalkotás a prediktív gondolkodáson múlik, amely az egyéneket vagy csoportokat a valószínűség, nem pedig a viselkedés alapján kategorizálja. Ez az elmozdulás az incidensekre való reagálásról a várható kockázatok ellenőrzésére alapvetően megváltoztatja az egyenlőség elemzését. Ha az egyéneket nem a tetteik, hanem a statisztikai kapcsolatok alapján értékelik, úgy tisztességtelen megkülönböztetés történhet egyértelmű megkülönböztetési szándék nélkül.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága megerősíti, hogy az ilyen gyakorlatoknak továbbra is meg kell felelniük a megkülönböztetésmentességi szabályoknak. A Gillan és Quinton kontra Egyesült Királyság ügyben (2010) a Bíróság megállapította, hogy az önkényes felhasználás elleni megfelelő biztosítékok nélküli igazoltatási és átvizsgálási (stop and search)

jogosítványok megsértették az Egyezmény normáit. Ez az ítélet egy kulcsfontosságú elvet hangsúlyoz: a biztonsági mérlegelési jogkörnek magában kell foglalnia az egyenlőség és a méltányossági felülvizsgálatát, még akkor is, ha a hatóságok a kockázatmegelőzésre hivatkoznak.

A migrációs kormányzás még összetettebb dinamikát mutat. A modern migrációs rendszerek megkülönböztetik a jogokat státusz, állampolgárság, tartózkodási hely és dokumentumok alapján. Ezeket a jogi különbségeket hivatalosan elismerik, de gyakran egyenlőtlen hozzáféréshez vezetnek a munkaerőpiac, az egészségügyi ellátás, a lakhatás és a szociális védelem tekintetében (Anderson, 2010; Fudge, 2017). Idővel ez a különbségtétel réteges egyenlőtlenséget teremt, különösen a jogbizonytalansággal, gazdasági nehézségekkel és etnikai diszkriminációval szembesülő migránsok számára.

A D. H. és társai kontra Cseh Köztársaság (2007) ügyben hozott ítélet azt mutatja, hogy a látszólag semleges kritériumok elrejtetik a rendszeres kirekesztést, amely aránytalanul érinti a kisebbségi csoportokat. Ezért a migrációs kormányzásban nem értékelhetjük az egyenlő bánásmódot pusztán jogi szövegek vizsgálatával; figyelembe kell vennünk az eredménymintákat és az intézmények kialakításának módját is. A térbeli egyenlőtlenség felerősíti ezeket a problémákat. Az infrastruktúra, a digitális hozzáférés, az egészségügy és az oktatás terén tapasztalható különbségek olyan anyagi egyenlőtlenségeket okoznak, amelyek a formális szabályoktól függetlenül befolyásolják a jogokhoz való hozzáférést.

Ahogy Soja érvel, a társadalmi igazságosság és a térbeli igazságosság összefügg egymással: a közjavak különböző területeken való elosztása már jóval azelőtt alakítja az életlehetőségeket, hogy az egyének döntéseket hoznának (Soja, 2010). A közép- és kelet-európai kutatások azt mutatják, hogy a jelentős kisebbségi lakosságú régiókban vagy a vidéki területeken az egészségügybe, az oktatásba és a digitális infrastruktúrába való folyamatos alulbefektetéssel kell szembenézni, ami állandósítja a hátrányos helyzetek ciklusait (Kovács, 2019). Ezekben a helyzetekben az egyenlő nemzeti politikák lényegében egyenlőtlen regionális kontextusban működnek, rontva a halmozott egyenlőtlenséget.

A biztonság, a migráció és a területi kormányzás tehát a strukturális egyenlőtlenség rendszereit testesíti meg. Azt mutatják, hogy az egyenlő bánásmód nem korlátozódhat a megkülönböztetés elszigetelt eseteire. Ehelyett meg kell vizsgálnia a kockázati besorolási rendszerek kialakítását, a migrációs státuszok hierarchiáját és az állami erőforrások területi elosztását. E kérdések megoldása az egyenlőség értékelését igényli nemcsak az egyéni cselekvések szintjén, hanem az irányítási rendszereken belül is. Amikor a kivételes hatalmak, a státuszkülönbségek és a regionális egyenlőtlenségek keresztezik egymást, az egyenlőség kérdései inkább az intézményi struktúrákba ágyazódnak, ahelyett, hogy elszigetelt aktusokként jelennének meg. A rendszerszintű irányítás kontextusában a fő kérdés eltolódik attól, hogy egy esetben történt-e diszkrimináció, arra, hogy az egész rendszer állandósítja-e a folyamatos hátrányokat az idő múlásával.

5. Az interszekcionalitás mint a strukturális compliance követelménye

A rendszerszintű kormányzás megértéséhez fel kell ismerni, hogy az egyenlőtlenség ritkán működik egy vonal mentén. A hátrányok halmozottan rakódnak egymásra, a kapcsolatokról

függenek, és a kontextustól függően változnak. Az interszekcionalitás gondolata, amelyet Crenshaw (1989) vezetett be, ezt a valóságot ragadja meg: a különféle identitástényezők – például nem, etnikai hovatartozás, fogyatékoság, bevándorlási státusz vagy gazdasági státusz – metszéspontjában álló emberek a kirekesztés egyedi formáival szembesülnek, amelyeket nem lehet egyszerűen összeadni a különálló diszkriminációs területekről. A hagyományos egyenlőségi törvény azonban többnyire külön kategóriákon alapul.

Az EU másodlagos jogszabályai külön foglalkoznak a nem, faji, fogyatékoságon, valláson, életkoron vagy szexuális irányultságon alapuló megkülönböztetéssel. Az erre a keretre épülő megfelelést biztosító rendszerek gyakran megismétlik ugyanazokat a szétválasztásokat: az auditok egyenként követik nyomon a nemek közötti bérszakadékot, a fogyatékosok elhelyezését vagy az etnikai képviselőt.

A rendszerszintű irányítás azonban megkérdőjelezi ezt az elkülönülést. Az európai jogi döntések egyre jobban felismerték a kontextust. A Coleman-ügyben (C-303/06) a Bíróság elismerte az asszociatív diszkriminációt, elfogadva, hogy a hátrányok inkább kapcsolatokból fakadhatnak, nem csupán személyes státusból. A CHEZ-ügyben (C-83/14) a Bíróság elfogadta, hogy a roma közösségeket érintő strukturális hátrány jogilag releváns lehet, még akkor is, ha a kérelmező formálisan nem tagja a védett csoportnak. Ezek az ítéletek azt sugallják, hogy elmozdulunk az elszigetelt összehasonlításoktól az egyenlőségértékelés tágabb kontextusa felé. A kutatások alátámasztják ennek a változásnak a szükségességét. A kisebbségi nők sajátos akadályokkal szembesülnek a munkahelyek és az egészségügyi ellátás terén, amelyeket a nemi vagy etnikai hovatartozás elemzése önmagában nem képes megragadni (FRA, 2019). A fogyatékkal élő migránsok a kirekesztés többféle formájával találkoznak, amikor a közszolgáltatásokhoz férnek hozzá.

A szegregált iskolákban tanuló roma lányok etnikai hovatartozáshoz, nemhez és gazdasági marginalizációhoz kötődő réteghátrányban szenvednek (European Roma Rights Centre, 2016). Ha a megfelelés-ellenőrzés csak egyetlen probléma mutatóira támaszkodik, ezek az együttes károk gyakran észrevétlenek maradnak. Így az interszekcionalitás nem csupán analitikai eszköz, hanem a megfelelés szükséglete. Megköveteli az alábbiakat:

- Lebontott és kereszthivatkozásokkal ellátott adatelemzés, amely átfedő egyenlőtlenségeket tár fel.
- Közösségi elkötelezettség a megélt élmények megőrkítésére a hivatalos mérőszámokon túl.
- Eredményalapú nyomon követés, ahelyett, hogy kizárólag az eljárási megfelelési mutatókra összpontosítanának.

Az interszekcionalitás operacionalizálása szabályozási kihívásokat vet fel. A réteges hátrányok azonosítása gyakran érzékeny személyes adatok feldolgozásával jár, amelyeknek meg kell felelniük a szigorú adatvédelmi törvényeknek (GDPR, 9. és 35. cikk; Wachter et al., 2017). A megfelelésért felelős tiszteknek egyensúlyt kell teremteniük a releváns egyenlőségi adatok iránti igény és a minimalizálás, a szükségesség és a védelmi tervezés elveivel (Cho et al., 2013). Az interszekcionális kormányzás így olyan térré válik, ahol az egyenlőségi törvény, a magánéleti törvény és az elszámoltathatóság találkozik. A rendszerszintű kormányzásban az

interszekcionalitás azt mutatja, hogy az egyenlőtlenségek strukturált módon halmozódnak fel, amelyet az intézményi tervezés, a társadalmi rétegződés és a szabályozási döntések alakítanak.

Az interszekcionális megközelítések nélkül a megfelelési rendszerek azt kockáztatják, hogy stabilizálják a megkülönböztetés leglátványosabb formáit, miközben a mélyebb strukturális hierarchiakat változatlanok hagyják. Az interszekcionalitás lencseként szolgál a szisztémás rugalmasság megértéséhez. Arra készteti az irányítási struktúrákat, hogy a felszínes semlegességen túl is lássanak, és szembenézzenek a bonyolult társadalmi és adminisztratív körülmények között fennálló összetett hátrányokkal.

6. Az egyenlőség érvényesítésének átalakítása a rendszerszintű kormányzásban

Az egyenlő bánásmód érvényesítésének módja jelentősen megváltozott. A korábbi alkotmányos és antidiszkriminációs keretek között a végrehajtást többnyire a bíróságok végezték, amelyek jogsértést követően léptek közbe. Ez a modell a látható káron, egy azonosítható áldozaton és egy jogilag elismert összehasonlításon alapult. Bár ez a módszer alapvető fontosságú, korlátjai vannak az összetett irányítási környezetekben (Craig–de Búrca, 2020). A rendszerszintű irányításban az egyenlőségi kockázatok gyakran a szervezeti rutinok, a digitális rendszerek, az ellátási láncok kialakításának és a szabályozási keretek részévé válnak. Az ártalom fokozatosan és széles körben alakulhat ki, nem pedig konkrét események révén.

Következésképpen a végrehajtás többretegűvé és proaktívvá fejlődött. A végrehajtás három szintje látható most. Először is, a bírósági végrehajtás továbbra is az alapelem. A bíróságok kötelező érvényű normákat határoznak meg, pontosítják az arányossági küszöbököt és értelmezik az egyenlőségi normákat. A bíróságok azonban szórványosan működnek, és az igazságszolgáltatáshoz, a bizonyítékokhoz és az eljárási kezdeményezéshez támaszkodnak. A strukturális egyenlőtlenség akkor is fennmaradhat, ha az érintett személyek nem rendelkeznek erőforrásokkal, vagy ha a diszkrimináció statisztikailag széles körben elterjedt, nem pedig egyénileg azonosítható.

Másodszor, a szabályozási végrehajtás jelentősen megnőtt. Az esélyegyenlőségi szervek, adatvédelmi ügynökségek, munkaügyi felügyelők, pénzügyi szabályozók és a mesterséges intelligencia felügyeletét ellátó testületek mostantól az egyenlőség ágazatspecifikus őreiként szolgálnak. Ez az átmenet lehetővé teszi a korai beavatkozást és a szisztémás monitorozást. A széttagoltság azonban továbbra is probléma. Hatáskörük kényszerűen átfedi egymást, hiányzik a koordináció, és a végrehajtási erőfeszítések régióként eltérőek (FRA, 2022). A rendszerszintű irányítás nemcsak több szabályozót, hanem összehangolt szabályozási keretet is igényel az ágazatközi kockázatok kezelésére.

Harmadszor, a vállalati és szervezeti megfelelés belső végrehajtási mechanizmussá vált. Az ESG-jelentések, a kockázatértékelések, a visszaélés-bejelentési rendszerek, az ellenőrzési nyomvonalak és az algoritmikus naplózási követelmények révén a szervezetek önszabályozásba kezdenek. Az AI törvény értelmében a végrehajtási logika részben beépül a műszaki rendszerekbe a kötelező kockázatkezelési, dokumentációs és piacfelügyeleti kötelezettségeken keresztül (AI törvény, 9–15. cikk, 61).

A végrehajtás tehát nemcsak külső; magába a rendszertervezésbe van beépítve (Veale–Borgesius, 2021). Ez az internalizáció azonban normatív feszültséget vezet be. Chatterji et al. (2016) arra figyelmeztetnek, hogy a megfelelési infrastruktúrák a felszíni szintű teljesítmény

felé tolnak el, ahol az egyenlőség terén elért valós előrelépés helyébe a jelentéstétel váltja fel. Míg a technológiai betartatás javíthatja a nyomon követhetőséget, a hangsúlyt a demokratikus folyamatok helyett a technikai mérőszámok felé is elmozdíthatja (Yeung, 2017).

A lényeges kérdés nemcsak az, hogy létezik-e a végrehajtás, hanem az, hogy ki határozza meg a szabványokat, ki ellenőrzi a megfelelést, és hogyan tartható fenn az elszámoltathatóság, ha a felügyelet részben automatizált. A rendszerszintű irányítás tehát integrációt igényel a terjeszkedés helyett. A bírósági felülvizsgálatnak, a szabályozási felügyeletnek, a szervezeti megfelelésnek és a technológiai biztosítékoknak egymással összefüggő rétegekként kell működniük, nem pedig elszigetelt rendszerekként. Az egyenlőség megvalósítása a XXI. században nem támaszkodhat kizárólag a peres eljárásokra, és nem lehet teljes mértékben az algoritmusokra vagy a vállalati önrendszertre bízni. Összehangolt, átlátható és elszámoltatható végrehajtási rendszerekre van szüksége.

A megfelelésért felelős tisztek számára ez az átalakulás szakmai identitásuk megváltozását jelenti. Már nemcsak ellenőrzik a szabványokat vagy kezelik a kockázatokat. Ehelyett fordítóként működnek a jogi normák, a technológia és az irányítási folyamatok között. A rendszerszintű irányításban a végrehajtás nem végső cél; ez egy folyamatos feladat. Olyan rendszereket kell létrehozni, amelyek képesek észlelni, kijavítani és megelőzni az egyenlőtlenséget, mielőtt az jogsértéshez vezetne. A jogérvényesítés ebben az összefüggésben folyamatos, adatokon alapuló és intézmények között elterjedt.

7. Következtetés

Az egyenlő bánásmód a megkülönböztetés egyszerű betiltása helyett a legitim kormányzás kulcsfontosságú részévé vált. A korábbi jogi keretekben az egyenlőség elsősorban korrekciós intézkedésként szolgált. Akkor lépett közbe, amikor kifejezett megkülönböztetés vagy jogtalan kizárás történt. A rendszerszintű kormányzás korában azonban az egyenlőtlenség gyakran nem egyértelmű cselekvésekből, hanem az adatrendszerek, az intézményi rutinok, a globális ellátási láncok, a regionális különbségek és az egymást átfedő sebezhetőségek bonyolult interakcióiból fakad. Ez a változás magát a megfelelést határozza meg újra. A megfelelés már nemcsak az egyéni jogsértések elkerülését jelenti. Arról szól, hogy az intézmények képesek-e előre látni, azonosítani és kezelni az összekapcsolt rendszerek strukturális hátrányait. A korábbi részek azt mutatják, hogy a rendszerszintű egyenlőtlenség három tengely mentén működik.

Először is, a technológiai rendszerek beágyazhatnak olyan optimalizálási gyakorlatokat, amelyek bizonyos csoportokat csendesben részesíthetnek másokkal szemben. Másodszor, a globális gazdasági struktúrák a kockázatot és a sebezhetőséget a hagyományos egyenlőség-érvényesítés hatókörén kívülre szorítják. Harmadszor, az államhatalom a biztonság, a migráció és a területi kormányzás terén a kockázatoknak való kitettség, a megfigyelés és a kirekesztés különböző szintjeihez vezet.

Ezek a tényezők egy kulcsfontosságú felismerésre mutatnak rá: a XXI. században az egyenlőtlenség gyakran rendszerekbe épül be, nem pedig szándékos cselekedetek eredménye. Az egyéni eredményekben csak a rendszerekbe való beágyazódás után jelenik meg. Ebben az összefüggésben az egyenlő bánásmód a reziliencia mechanizmusaként működik. Stabilizálja a legitimitást azáltal, hogy biztosítja: a hatékonyság, a biztonság és az innováció ne ássák alá a

méltányosságot. Egységes keretbe kapcsolja az alkotmányos elveket, a szabályozási tervezést és a szervezeterányítást. Ha az egyenlőség beépül a rendszerarchitektúrába, a kormányzás megbízható marad még a technológiai változások és a geopolitikai kihívások idején is. Ha figyelmen kívül hagyják, úgy a legitimitás idővel csökken, gyakran még a nyilvánvaló jogsértések előtt.

Az egyenlő bánásmód nyolc alapelve új szerepet kap. Ezek túlmutatnak azon, hogy csupán jogi kategóriák lennének a diszkriminációellenes törvényből. Diagnosztikai eszközzé válnak a strukturális kockázatok észleléséhez a különböző ágazatokban és irányítási szinteken. Következésként alkalmazva az egyenlőséget a reaktív jogi megoldásból proaktív irányítási standarddá változtatják. A megfelelési tisztviselők számára ez a változás szerepük jelentős újradefiniálását igényli. Feladatuk nem csupán a büntetendő kötelességszegések megelőzése, hanem az intézményi tudatosság ösztönzése is. Össze kell kapcsolniuk a jogot és az adatokat, a politikát és az infrastruktúrát, a normákat és a végrehajtást. A rendszerszintű irányításban a megfelelés olyan rendszerek tervezéséről és fenntartásáról szól, ahol az egyenlő bánásmód alapelv, nem pedig utólagos gondolat.

A rendszerszintű irányításra való áttérés nem gyengíti az egyenlő bánásmód elvét; éppenséggel annak fontosságát emeli ki. Az egyenlőség többé nem jelent kisebb korrekciós intézkedést; elengedhetetlen ugyanis a fenntartható tekintélyhez. Az összetett digitális és globális társadalmakban az egyenlő bánásmód a fenntartható és legitim kormányzás kulcsfontosságú elemévé válik.

20. fejezet – Az egyenlő bánásmódtól a megfelelő bánásmódig: a compliance mint alapfogalom

1. Az egyenlő bánásmód természete

Ez a könyv megmutatta, hogy az egyenlő bánásmód elvének két elválaszthatatlan része van: a diszkrimináció tilalma és a méltányos esélyteremtés. Az egyenlő bánásmód nemcsak az emberi méltóság védelmét szolgáló intézkedésként szolgál a méltánytalan kirekesztéssel szemben, hanem produktív kormányzási eszközként is, amely elősegíti a részvételt, a hozzáférést és a befogadást az összetett társadalmi rendszerekben. Emiatt az egyenlő bánásmódot nem lehet szigorúan szó szerint vagy mechanikusan alkalmazni. Ha mindenkit egyformán kezelünk, az erősítheti az egyenlőtlenséget ott, ahol strukturális hátrányok állnak fenn, míg eltérő bánásmódra lehet szükség a méltányosság és az értelmes részvétel helyreállításához. Pontosabb fogalom a megfelelő kezelés, amely az egyenlőség átgondolt, kontextusérzékeny alkalmazását jelenti, figyelembe véve a társadalmi viszonyokat, a hatalmi dinamikát és az egyéni kiszolgáltatottságot. Ez az alapvető szerep, amelyet a modern megfelelés be kíván tölteni.

Ha így nézzük, az egyenlő bánásmód nem csupán egy megfelelési kötelezettség a többi között, hanem maga a megfelelés központi rendező elve. A megfelelés a maga kidolgozott formájában túlmutat a pusztán szabálykövetésen vagy a négyzetek kipipálásán. Az intézményi gyakorlat az, amely segíti az igazságosságot, a méltóságot és a legitimitást a mindennapi döntéshozatali folyamatokban. A szociológiai megközelítés politikai, jogi, pszichológiai és

technológiai szempontokkal bővíti az egyenlő bánásmód vizsgálatát. A közszolgálatban a kiinduló elemzési keretet az állami, a munkáltatói és a tisztviselői kötelezettségek, valamint a tisztviselők és a közszolgáltatások igénybevevői közötti kapcsolat alkotja. Ez a négypólusú keret a felügyeleti és végrehajtási hatóságokkal, az érintett személyekkel és csoportokkal, továbbá a civil társadalom szereplőivel is bővíthető (Makkos 2025: 1700–1702). A jelen kötet e kapcsolatrendszer a compliance intézményi feltételeinek elemzésére alkalmazza: az egyenlő bánásmód érvényesülése így a jogi normák és a társadalmi viszonyok kölcsönhatásában vizsgálható.

2. Alkotmányos pályák és globális konvergencia

A magyar Alkotmánybíróság ítélkezési gyakorlata jól szemlélteti ezt az átalakulást. Az idő múlásával az AB az egyenlőség szigorúan formális felfogásáról egy olyan tartalmi doktrínára vált, amelyet egyre jobban befolyásolnak az európai és nemzetközi normák. A digitális egyenjogúságról és az algoritmikus átláthatóságról a közelmúltban született döntések, különösen a 19/2023 (VII. 15.) AB határozat, a technológiai kockázatok és az automatizált döntéshozatal alkotmányos tudatosságának növekedését mutatják. A roma befogadással, az oktatáshoz való hozzáféréssel és a nemek közötti egyenlőséggel kapcsolatos korábbi ügyek hasonlóképpen az Európai Unió Bírósága és az Emberi Jogok Európai Bírósága ítéleteihez való folyamatos igazodást mutatják. Ugyanakkor az EU Bírósága fokozatosan beépítette az egyenlőséget az uniós jog alapvető struktúráiba. Összekötötte az egyenlőséget az alapvető szabadságjogokkal, az adatvédelmi rendszerekkel és a munkajoggal. Ezért az egyenlőség nem csupán egy elszigetelt anti-diszkriminációs norma, hanem egy vezérelv, amely formálja a piacszabályozást, a közigazgatási irányítást és az egyéni jogokat.

A megfelelésért felelős tisztek számára ennek jelentős következményei vannak. Az egyenlő bánásmód nem tekinthető merev szabálynak vagy statikus ellenőrzőlista követelménynek. Dinamikusan kell értelmezni, figyelembe véve az alkotmányos fejleményeket, a bővülő uniós jogszabályokat és a transznacionális kormányzás trendjeit. Ebben az összefüggésben a megfelelés olyan intézményi kapocsként működik, amely az alkotmányos egyenlőséget megfelelő bánásmódba fordítja át a szervezeti döntéshozatalban.

3. Rendszerekockázatok: mesterséges intelligencia, klímaszabályozás és ESG

Az előző fejezetek megmutatták, hogy az egyenlő bánásmódot fenyegető jelenlegi legsürgetőbb fenyegetéseket a rendszerszintű irányítási struktúrák jelentik, nem pedig elszigetelt vagy kivételes döntések. A mesterséges intelligencia a statisztikai adatokon alapuló átlátszatlanság és torzítás új formáit hozza magával; gyakran megerősíti a meglévő társadalmi hierarchiakat adatok és modelltervezés révén (Buolamwini–Gebru, 2018; Obermeyer et al., 2019).

Az éghajlatváltozással kapcsolatos politikák egyenetlen hatásokhoz vezethetnek a különböző régiókban és társadalmi csoportokban, nagyobb terhet róva az alacsony jövedelmű háztartásokra és a vidéki területekre, ha nem párosulnak kompenzációs megoldásokkal

(Bouzarovski és Thomson, 2018; IPCC, 2022). A globális ellátási láncok tovább terjesztik az egyenlőséggel kapcsolatos kockázatokat a nemzeti határokon túlra, beágyazva a diszkriminációt és a kizsákmányolást a transznacionális termelési hálózatokba (Locke, 1988; Ruggie, 2013). Ezeken a területeken a megfelelés közvetítő és stabilizáló szerepet játszik. Az algoritmikus irányítás előzetes elfogultsági értékeléseket, átláthatósági kötelezettségeket és jelentős emberi felügyeletet igényel, hogy az automatizált rendszerek ne állandósítsanak strukturális hátrányokat (Wachter et al., 2017; Veale és Borgesius, 2021). Az éghajlati megfelelésnek figyelembe kell vennie az elosztó hatásokat, biztosítva, hogy a szén-dioxid-mentesítési politikák tartalmazzák az igazságos átmeneti intézkedéseket a kiszolgáltatott közösségek és a munkavállalók védelmére (Európai Bizottság, 2020; ILO, 2019).

Az ESG-keretek és az ellátási lánc átvilágítása kiterjeszti az egyenlő bánásmód kötelezettségét a transznacionális gazdasági kapcsolatokra, ahol a formális jogi védelem minimális lehet (EU 2022/2464 irányelv; Európai Bizottság, 2022). Ezeken a területeken a megfelelés az elvont egyenlőségi normákat gyakorlati biztosítékokká alakítja át. Összekapcsolja az alkotmányos és emberi jogi elveket a szervezeti döntéshozattal, a műszaki rendszertervezéssel és a gazdasági stratégiákkal (Fredman, 2016; Sen, 2009). Ily módon a megfelelés lesz az a mechanizmus, amelyen keresztül a rendszerszintű kockázatokat azonosítják, mérséklék és újrakalibrálják, mielőtt az egyenlőtlenség tartós kirekesztéssé válna.

4. Felmerülő sérülékenységek és a méltóságon alapuló kormányzás

Míg a hagyományos egyenlőségi törvény olyan jól bevált alapokra összpontosított, mint a nem, az etnikai hovatartozás, a fogyatékoság vagy a vallás, a kortárs megfelelés egyre inkább az újonnan megjelenő és hibrid sebezhetőségeket kezeli. A digitális kirekesztés az idősebb felnőtteket, a vidéki lakosságot és az alacsony jövedelmű háztartásokat érinti, akik nem férnek hozzá az infrastruktúrához vagy a digitális készségekhez (van Dijk, 2020). Az éghajlattal kapcsolatos ártalmak keresztezik a társadalmi-gazdasági helyzetet és a földrajzi helyzetet, így a marginalizált régiókat és közösségeket nagyobb környezeti és pénzügyi kockázatoknak teszik ki (Sovacool et al., 2021; IPCC, 2022). A határokon átnyúló gazdasági zavarok, az ellátási lánc sokkjaitól a gigagazdaságokig az instabilitás új formáit idézik elő, amelyek egyenlőtlenül érintik a különböző társadalmi csoportokat (De Stefano, 2016; Locke, 1988).

Ezek a sérülékenységek gyakran kívül esnek a hagyományos diszkriminációs kereteken, mivel nem illeszthetők be pontosan egyetlen védett kategóriába. Ehelyett a technológia, a piacok, a terület és az intézményi tervezés metszéspontjában fordulnak elő. Ennek eredményeként formális egyenlőségi garanciák létezhetnek, miközben az érdemi kirekesztés fokozódik. Ez a hiányosság rávilágít a szabályalapú megfelelés korlátjaira, és rámutat a méltóságon alapuló irányítási megközelítés szükségességére. A méltóságon alapuló kormányzás az egyenlő bánásmódot proaktív kötelezettségként fogalmazza meg, amely az emberi értékre összpontosít, nem pedig csak a jogellenes különbségek utólagos korrigálására (Habermas, 1996; Sen, 2009).

Ebben a nézetben a megfelelés a méltóságot és a befogadást fenyegető előrelátható kockázatokat azonosítja, még akkor is, ha a pozitív jog fejletlen vagy hiányos. Ezt a gondolatot tükrözi az Alkotmánybíróság ítélezési gyakorlata is, különösen a digitális hozzáférésről, a

társadalmi kiszolgáltatottságról és a halmozott hátrányos helyzetről hozott ítéletekben (például 19/2023 (VII.15.) AB). Hasonló tendenciák jelennek meg az EJEB ítélkezési gyakorlatában, ahol a Bíróság a hatékony védelmet és a valós hatást helyezi előtérbe a formális egyenlőséggel szemben (D.H. és társai kontra Cseh Köztársaság, 2007).

A megfelelésért felelős tisztek számára ez inkább strukturális, nem pedig csak növekményes. A feltörekvő sebezhetőségek kezelése előrelátó irányítási eszközöket igényel: az egyenlőségi kockázatok keresését, a társadalmi hatásvizsgálatok technológiai és környezeti döntéshozatalba történő integrálását, valamint az eredmények folyamatos nyomon követését a pusztán az eljárási megfelelés biztosítása helyett (Fredman, 2016). A méltóságon alapuló kormányzás a megfelelést hídként helyezi el a változó társadalmi valóságok és a viszonylag stabil jogi definíciók között. Ebben az értelemben a megfelelő bánásmód a méltóságon alapuló kormányzást tükrözi a gyakorlatban. Lehetővé teszi a szervezetek számára, hogy a komplex sebezhetőségekre adott válaszaikat személyre szabják, miközben megtartják az egyenlő bánásmód alapelveit. Azáltal, hogy a méltóságot az értékelés mércéjévé ágyazzák, a megfelelési rendszerek hatékonyan reagálhatnak az egyenlőtlenség új formáira, mielőtt azok rendszerszintű kirekesztéssé szilárdulnának.

5. Az integrált megfelelési architektúra felé

A fenti elemzés azt mutatja, hogy az egyenlő bánásmód többé nem védhető szétaprózott vagy szilárd megfelelési struktúrákkal. A mesterséges intelligencia, az éghajlatirányítás, az ESG-kötelezettségek, az ellátási lánc átvilágítása és a felmerülő sebezhetőségek egymással összefüggő rendszerek, ahol az egyenlőtlenség generálható, felerősíthető vagy mérsékelhető. Ha ezeket a területeket külön kezeljük, akkor fennáll annak a veszélye, hogy valódi igazságszolgáltatás nélkül érjük el a formális megfelelést. Az integrált megfelelési keretrendszer megfelel ennek a kihívásnak azáltal, hogy az egyenlő bánásmódot irányadó normává teszi, amely különböző ágazatokra terjed ki, nem pedig konkrét kötelezettséggként. Ebben a keretben az algoritmikus auditok nem csupán technikai ellenőrzések, hanem eszközök a strukturális elfogultság felderítésére és a méltóság védelmére (Wachter et al., 2017; Veale és Borgesius, 2021). Az éghajlat-megfelelés túlmutat a kibocsátási jelentéseken, és magában foglalja az eloszlási hatások elemzését, valamint az érintett munkavállalók és régiók igazságos átmeneti biztosítékait (Sovacool et al., 2021; Európai Bizottság, 2020). Az ESG-jelentés és az ellátási lánc átvilágítása ezeket az aggályokat olyan transznacionális összefüggésekben alkalmazza, ahol az egyenlőséggel kapcsolatos kockázatok gyakran a legsúlyosabbak és a legkevésbé láthatóak (Locke, 1988; (EU) 2022/2464 irányelv).

Szervezeti szempontból az integráció megköveteli az irányítási struktúrák újragondolását. A megfelelési funkcióknak a jogi, technológiai, környezetvédelmi és társadalmi szakértelmet kell összehangolniuk, ahelyett, hogy elszigetelten működnének. A kockázateértékelésnek kumulatívnak és hosszú távúnak kell lennie, figyelembe véve, hogy több döntés hogyan lép kölcsönhatásba az idő múlásával, hogy egyenlőtlen eredményeket hozzon létre (Fredman, 2016). A felügyeleti rendszereknek a mennyiségi mutatókat az érintett csoportoktól, a civil társadalomtól és a munkavállalók képviselőitől származó minőségi visszajelzésekkel kell

kombinálniuk (FRA, 2022). Így a megfelelés kontrollmechanizmusból olyan tanulási rendszerre fejlődik, amely képes alkalmazkodni a komplexitáshoz.

A nemzetközi szabványok gyakorlati hivatkozási pontokat kínálnak az ilyen integrációhoz. Az ISO 37301 (megfelelési menedzsment rendszerek) a kockázatalapú és értékközpontú kormányzást támogatják. Az ISO 37002 a visszaélést bejelentő mechanizmusokon keresztül erősíti a belső elszámoltathatóságot. Az ISO 14001 beépíti a környezetirányítást a szervezeti folyamatokba. Ha az egyenlő és megfelelő bánásmód szemüvegén keresztül szemléljük, ezek a szabványok egy koherens struktúrába illeszkedhetnek, amelyben a méltóság közös normatív alapként szolgál (Sen, 2009; Habermas, 1996).

Az integrált keretrendszer megváltoztatja a megfelelésért felelős tisztviselő szerepét is. Ahelyett, hogy csupán belső ellenőr vagy szabályalkalmazó lenne, a megfelelési tiszt közvetítővé válik a jog, a technológia és az üzleti stratégia között. Ez a szerep magában foglalja az esélyegyenlőségi kockázatok előrejelzését, az elvont szabványok végrehajtható kritériumokká való lefordítását, és annak biztosítását, hogy az innováció ne haladja meg a legitimitást. A megfelelő kezelés az integráció megvalósításának gyakorlati megközelítése. Szükség esetén differenciálnak, lehetőség szerint egységesnek kell lennie, és mindig a valódi méltányosságra kell összpontosítania. Ebben az integrált nézetben a megfelelés már nemcsak reaktív vagy védekező. Ez magának a kormányzásnak a része. Az egyenlő bánásmód rendszerbe való beágyazásával a szervezetek rugalmasságot építenek ki, fenntartják a bizalmat, és biztosítják legitimitásukat a gyorsan változó technológiai, ökológiai és társadalmi környezetben.

6. Következtetés

Ez a fejezet azzal érvel, hogy az egyenlő bánásmód jövője nem a szigorú egységességben rejlik, hanem abban, hogy az intézmények képesek-e megfelelő bánásmódot biztosítani. Ez kontextusérzékeny, méltóságközpontú és koherens válaszokat jelent az egyenlőtlenségekre. A csak azonos bánásmódnak tekintett egyenlő bánásmód nem elég a strukturális hátrányokkal, a technológiai közvetítéssel és a globális egymásrautaltsággal küzdő társadalmakban. A megfelelés az a munkanyelv, amely kezelhetővé teszi az egyenlőség erősebb gondolatát. Az alkotmányjog, az uniós jog és a szociológiai kutatások terén egyértelmű a közös út. A bíróságok egyre inkább elutasítják a formális semlegességet az eredményközpontú érvelés javára. A jogalkotók az egyenlőséget olyan megelőző szabályozási keretekbe szövik, mint az MI-rendelet, az ESG-jelentés és a kellő gondosság követelményei. A szervezetektől ma már elvárják, hogy előre látják a kockázatokat, ahelyett, hogy egyszerűen reagálnának a jogsértésekre (Fredman, 2016; Veale és Borgesius, 2021; (EU) 2022/2464 irányelv). Ebben az összefüggésben a megfelelés már nem csupán támogató szerepet tölt be a kormányzásban. Ez az alap, amely stabilizálja az egyenlőséget a bonyolultság közepette.

Az egyenlő bánásmódról a megfelelő bánásmódra való áttérés tisztázza a megfelelés etikai központját is. A megfelelő bánásmód nem ássa alá az egyenlőséget, hanem erősíti azt. Felismeri, hogy a méltányosság megkülönböztetést, alkalmazkodást és újraelosztást igényelhet, mindaddig, amíg ezek észszerűek, világosak és indokoltak. Ez az érvelés megjelenik az algoritmikus kormányzásban, ahol az emberi felügyelet és az elfogultság csökkentése statisztikailag semleges, de társadalmilag káros következményekkel foglalkozik (Wachter et

al., 2017). Ez a klímaszabályozásban is megfigyelhető, ahol az igazságos átmeneti stratégiák megakadályozzák, hogy a dekarbonizáció szegénységet és kirekesztést okozzon (Sovacool et al., 2021).

A globális ellátási láncokban az átvilágítás a formális jogi határokon túlra is kiterjeszti a felelősséget (Locke, 1988; Európai Bizottság, 2022). A megfelelési tisztviselők számára ez a változás újradefiniálja szakmai felelősségüket. Feladatuk már nem korlátozódik a szabályok betartásának biztosítására vagy a felelősség csökkentésére. Intézményi fordítókká válnak, az alkotmányos értékeket és az emberi jogi normákat szervezeti tervezéssé, műszaki biztosítékokká és döntéshozatali folyamatokká alakítva. A jog, a technológia, a közgazdaságtan és a társadalmi igazságosság metszéspontjában dolgoznak (Parker és Nielsen, 2017). Fő módszerükké a megfelelő bánásmód válik: a törvényszerűség és a legitimáció, a hatékonyság és a méltóság összekapcsolásának módja. Végso soron a megfelelés sikerességét a jelenlévő bizalom mértéke fogja megítélni. Amikor az emberek az intézményeket igazságosnak, érthetőnek és sebezhetőségekre reagálóknak tekintik, akkor a megfelelés erősíti a demokratikus legitimitást.

Amikor a megfelelés pusztá formalizmussá vagy üres gesztusokká válik, akkor nő az egyenlőtlenség, és a kormányzás hitelét veszti (Chatterji et al., 2016; Sen, 2009). Ily módon a megfelelés nemcsak vezetői szerep, hanem alkotmányos gyakorlat is. Azáltal, hogy megfelelő bánásmódot építenek be az irányítási struktúrákba, a megfelelés biztosítja, hogy az egyenlő bánásmód erős maradjon a technológiai és környezeti változások, illetve a társadalmi széttagoaltság ellenére is. Az egyenlőség elve nem úgy marad fenn, hogy változatlanul egzisztál, hanem úgy, hogy az intézményes igazságosság élő lényegeként folyamatosan újraértelmezik, megvalósítják és a megfelelés révén megvédik.

21. fejezet – Etikai dilemmák és a közérdek prioritása a megfelelésben

1. Bevezetés és fogalmi keret – A megfelelés etikai dilemmái

A megfelelési rendszereket gyakran a törvényesség védelmezőinek tekintik, amelyek biztosítják a vonatkozó szabályok és előírások betartását. Mind az elmélet, mind a gyakorlat azt mutatja azonban, hogy a megfelelés nem csupán technikai szempontokat foglal magában. Folyamatos navigációt igényel a jogi kötelezettségek, az etikai elvárások és a közérdekű megfontolások között. E területek metszéspontjában etikai dilemmák merülnek fel. Ezek a dilemmák gyakoriak, és a megfelelésre összpontosító környezetek természetét tükrözik. Olyan helyzetekben jelennek meg, ahol az opciók jogilag védhetőek lehetnek, de etikai vagy közérdekű vonatkozásaik egymással versengenek. A kihívás nem a jogellenesség megállapítása, hanem az egymásnak ellentmondó jogos követelések közötti rangsorolás. Ezek a feszültségek jellemzően három fő formában nyilvánulnak meg.

Először is, a törvényesség ütközhet az etikai elfogadhatósággal; a jogszerű cselekvések továbbra is diszkriminációhoz vagy a társadalom sérelméhez vezethetnek.

Másodszor, egy szervezet érdekei ütközhetnek a tágabb közjával, különösen akkor, ha az olyan célok, mint a hatékonyság vagy a profit, veszélyeztetik a bizalmat vagy a méltányosságot.

Harmadszor, a rövid távú megfelelési döntéseknek hosszú távú negatív hatásai lehetnek a méltóságra, a fenntarthatóságra vagy az intézményi bizalomra.

A politika- és jogelmélet régóta elismeri ezt a kérdést. Aquinói Tamásnak az igazságos és az igazságtalan törvények közötti különbségtételéből Rawls méltányosság-elméletéig és Habermas legitimitás-elképzeléséig világos séma rajzolódik ki: a morális igazolás nélküli törvényesség gyengíti az intézmények stabilitását. A kortárs megfelelési kutatások alátámasztják ezt a nézetet. Treviño, Weaver és Reynolds kutatásai (2006) azt mutatják, hogy a kisebb etikai mulasztások engedélyezése növeli a jövőbeni szabályozáértékek kockázatát. Parker és Nielsen (2017) hangsúlyozzák, hogy a hatékony megfelelés a támogató szervezeti kultúrán és az erős etikai megítélésen múlik.

Ennek eredményeként az etikai dilemmák a megfelelési kockázat korai jeleiként funkcionálnak. Az etikai érvelés elengedhetetlen, nemcsak a megfelelés kiegészítése; gyakorlatilag megelőző intézkedésként működik. Ha figyelmen kívül hagyják az etikai feszültségeket, sérülékenységek merülhetnek fel, amelyek diszkriminációhoz, mérlegelési jogkörrel való visszaéléshez vagy a jó hírnév sérelméhez vezethetnek. Ezért a megfelelést egy etikai központú irányítási gyakorlatnak kell tekinteni, amely a közérdek védelmére és az intézményi hitelesség megőrzésére összpontosít.

2. A közérdek (ordre public) mint korrekciós elv

Az európai jogban közrendként emlegetett közérdek egy politikai közösség alapvető alkotmányos értékeit tükrözi. Korrekciós tényezőként működik, ha a formális jogszerűség nincs összhangban a valódi legitimitással. A jogrendszerek elismerik, hogy pusztán a szabályok betartása nem megfelelő, ha az eredmények veszélyeztetik a méltóságot, az egyenlőséget vagy a közbizalmat (Habermas, 1996; Alexy, 2010). A közérdek három, egymással összefüggő szerepet tölt be ennek megfelelően.

Először is egy minimális szabványt határoz meg. A szervezeti magatartás nem eshet e szint alá, még akkor sem, ha ez jogilag megengedett. Európa-szerte a bíróságok megerősítették, hogy a törvényesség nem igazolhatja az alapvető jogokat vagy a méltányosságot sértő cselekményeket (EJEB, Soering kontra Egyesült Királyság, 1989; Alkotmánybíróság, 30/2015 (X.15.) AB).

Másodszor, a közérdek informálja a döntéshozatalt az ütköző kötelezettségek esetén. Amikor a felelőségek ütköznek egymással, mint például a hatékonyság és az egyenlőség, vagy a titoktartás és az átláthatóság, az arányosság elemzése segít a megoldások megtalálásában. Minden korlátozásnak legitim célokra kell irányulnia, alkalmasnak és szükségesnek kell lennie, és biztosítania kell a méltányos egyensúlyt (Craig–de Búrca, 2020; EB, Nádasdi és Németh, C-290/05).

Harmadszor, a közrend szélsőséges esetekben védőintézkedésként működik. A nemzetközi magánjogban és a transznacionális kormányzásban lehetővé teszi az olyan alapvető értékeket sértő megállapodások elutasítását, mint a megkülönböztetésmentesség vagy az emberi méltóság (Dicey, Morris és Collins, 2012; Symeonides, 2016).

A megfelelési rendszereken belül ezek a szerepek strukturáltak, nem pedig az egyéni erkölcsi ítéletre bízottak. A közérdekű gondolkodást szervezett kockázatértékelések, dokumentált arányossági elemzések, eszkalációs módszerek és átláthatósági keretrendszerek integrálják (Parker és Nielsen, 2017; Heineman, 2014). Ahogy Pallai (2018) érvel, a megfelelést nem külön szervezeti komponensnek kell tekinteni, hanem a legitimitás szempontjából elengedhetetlennek. Ha a közrendet vezérelvként internalizálják, akkor a megfelelési rendszerek felkészültebbek lesznek az etikai konfliktusok előrejelzésére és kezelésére, valamint a legitimitás védelmére.

3. A köztisztviselők etikai normái – Általános és különleges feladatok

A köztisztviselők egyedülálló pozíciót töltenek be a megfelelési rendszerekben, mert a közösség nevében gyakorolják a közhatalmat. Etikai kötelezettségeik túlmutatnak a tipikus szerződéses vagy vállalati szerepeken. A közszolgálati etikai normák a törvényesség, a legitimitás és a közbizalom biztosítóiként szolgálnak, az alkotmányos elveket mindennapi adminisztratív cselekvésekké alakítva. Amint azt Max Weber megjegyezte, a közigazgatás tekintélye mind a törvényességen, mind a hatalmon lévők feddhetetlenségén és pártatlanságán alapul (Weber, 1922/1978).

Az általános etikai kötelezettségek különböző területeken érvényesülnek, és alkotmányos elvekből, alapvető jogokból és a közszolgálat fogalmából fakadnak.

Törvényesség és célhűség. A köztisztviselőknek törvényes jogkörükön belül kell működniük, és törekedniük kell a törvények tervezett eredményeire. A modern megfelelési gyakorlat azonban elismeri, hogy a törvényesség önmagában nem elég, különösen akkor, ha a törvényes cselekvések aláássák az egyenlőséget, az arányosságot vagy a méltóságot (Habermas, 1996; Pallai, 2018). A magyar jogtudósok is hangsúlyozzák, hogy a törvényességhez szakmai ítélőképességnek és etikai képességeknek kell párosulniuk. Ellenkező esetben fennáll annak a veszélye, hogy a megfelelés pusztán eljárási jellegűvé válik (Makkos, 2024).

A tisztviselőknek egyformán kell kezelniük a hasonló eseteket, és kerülniük kell mindenfajta megkülönböztetést. Ez a követelmény összhangban van az alkotmányos egyenlőség elveivel, és alátámasztja az EU és az EJEB ítélkezési gyakorlata, amely elutasítja az önkényes intézkedéseket és a szelektív végrehajtást (D.H. és társai kontra Cseh Köztársaság, 2007; Craig–de Búrca, 2020). A megfelelés szempontjából a pártatlanság egyértelmű kritériumok létrehozását, indokolt döntések meghozatalát és az elfogultság azonosítására szolgáló rendszereket jelenti.

Integritás és összeférhetetlenség kezelése. A köztisztviselőknek meg kell akadályozniuk, hogy személyes, pénzügyi vagy politikai érdekeik befolyásolják döntéseiket.

Az OECD tanulmányai azt mutatják, hogy a kezeletlen érdekellentétek súlyosan ronthatják az intézményi bizalmat (OECD, 2004). A megfelelési rendszerek ezt a követelményt közzétételi kötelezettségekkel, visszavonási folyamatokkal, vagyonynyilatkozatokkal és a munkaviszony megszűnése utáni tevékenységek korlátozásával valósítják meg.

Elszámoltathatóság és átláthatóság. A tisztviselőknek képesnek kell lenniük döntéseiket megmagyarázni a felügyelőknek, a bíróságoknak és a nyilvánosságnak. Az átláthatóság túlmutat a folyamatokon; támogatja az egyenlő bánásmódot, és lehetővé teszi az érintett

személyek számára, hogy megértsék és megtámadják a döntéseket (ECJ, ZZ, C-300/11; Heineman, 2014).

A magyar társadalomtudósok rámutatnak arra, hogy az elszámoltathatóság nemcsak formális kontrollokat foglal magában, hanem kommunikációs készségeket és etikus érvelést is (Makkos, 2024).

A hatalom szintjének vagy az egyének kiszolgáltatottságának növekedésével az etikai kötelezettségek is felerősödnek.

Fokozott törődési kötelezettség a veszélyeztetett csoportokkal szemben. Az olyan területeken, mint a szociális szolgáltatások, az egészségügy, a migráció és a rendfenntartás, a mérlegelés jelentősen befolyásolhatja a személyes szabadságot, a megélhetést vagy a létfontosságú erőforrásokhoz való hozzáférést. Az EJEB ítélkezési gyakorlata fokozott óvatosságot követel meg, amikor gyerekekkel, kisebbségekkel, migránsokkal vagy fogyatékkal élőkkel foglalkozik (Horváth és Kiss kontra Magyarország, 2013; Kiyutin kontra Oroszország, 2011).

A megfelelési rendszereknek érzékeny eljárásokat kell tartalmazniuk, és figyelemmel kell kísérniük az eredményeket.

Az eljárási méltányosság mint strukturális kötelezettség. A szankciók kiszabására vagy engedélyek kiadására jogosult tisztviselőknek garantálniuk kell a tisztességes meghallgatást, hozzáférést kell biztosítaniuk az információkhoz, és hatékony jogorvoslatokat kell biztosítaniuk. Az eljárási egyenlőség képezi a demokrácia alapját; e nélkül az anyagi jogok értelmetlenek (Sejdovic kontra Olaszország, 2006; Mashaw, 2017).

Visszafogottság a kényszerítő hatalom alkalmazásában. A bűnüldöző és szabályozó szerveknek arányosan és minimálisan invazív módon kell alkalmazniuk a kényszerítő intézkedéseket. A tekintély túlzott vagy elfogult használata alááshatja az intézményi legitimációt (Nachova kontra Bulgária, 2005). Az etikai korlátozás a megfelelés megelőző intézkedése.

Technológiai felelősség. Amikor a köztisztviselők automatizált rendszereket vagy algoritmikus eszközöket használnak, felelősségük inkább nő, mint csökken. Az alkotmányos és uniós jogi fejlemények megerősítik, hogy a digitális folyamatok nem szüntetik meg az emberi felelősséget (Alkotmánybíróság, 19/2023 (VII.15.) AB; Veale–Borgesius, 2021).

A megfelelésnek ezért magában kell foglalnia a megmagyarázhatóságra, a dokumentációra és az értelmes emberi felügyeletre vonatkozó követelményeket. Ha ilyen strukturált módon nézzük, úgy az etikai normák nemcsak szép ötletek, hanem alapvető megfelelési biztosítékok is. Korai figyelmeztető rendszerekként szolgálnak, amelyek felismerik azokat a helyzeteket, amikor a jogszerű cselekvések alapvetően jogtalaná válhatnak.

4. A vallási tanítások mint a magatartás befolyásolásának eszközei

Ha a megfelelést többnek tekintjük, mint pusztán szabályok betartatását, és azt irányító magatartásnak is tekintjük, akkor azt látjuk, hogy a modern megfelelési rendszereknek mély történelmi és kulturális gyökerei vannak. Jóval azelőtt, hogy alkotmánybíróság, közigazgatási jog vagy vállalati kockázatkezelés létezett volna, a társadalmak strukturált rendszereket hoztak létre a viselkedés irányítására, kötelezettségek bevezetésére és a jogsértések következményeinek kiszabására. A vallási és filozófiai hagyományokat tehát a kormányzás

korai formáiként vizsgálhatjuk. A főbb hagyományokban olyan közös alapelveket találunk, mint az emberi személy méltósága, a kölcsönösség, az igazságosság, a hatalom korlátozása és a mások iránti felelősség. Ezek az elvek nem csupán választható erények; a viselkedés kötelező normáiként szolgálnak. Fontos, hogy ezek összefüggésben vannak a következményekkel. E rendszerek ereje nemcsak a meggyőzésből fakad, hanem a követésük elmulasztásának következményeiből is. Az alábbi összehasonlító áttekintés rávilágít a vallási, filozófiai és modern megfelelési keretek szerkezeti hasonlóságára.

1. táblázat: Az alapvető etikai tanítások és szankcionálási mechanizmusok a főbb vallási és világi hagyományokban

Hagyomány	Normatív Forrás	Alapvető etikai elv	Szankcionálási logika	Megfeleléségi analógia
kereszténység	Biblia (Újszövetség), Mt 22:39	"Szeresd felebarátodat, mint önmagadat."	Örök kárhozat / Pokol	A belső erkölcsi kötelesség, amelyet végső szankció erősít meg
iszlám	Korán 49:10; Al-Ghazali, <i>Revival of Religious Sciences</i> , p. 367	"A hívők csak testvérek."	Pokol, örök szenvedés	A transzcendentális elszámoltathatóság által kikényszerített közösségi kohézió
judaizmus	Tóra, Lev 19:18	"Szeresd felebarátodat, mint önmagadat."	Gehinnom; szenvedő	A normák betartása a szövetségi felelősségen alapul
hinduizmus	<i>Bhagavad Gita</i> 2:47	Teljesítsd kötelességedet igazságosan	Karmikus újjászületés az alacsonyabb létben	Hosszú távú következmények logikája (utólagos elszámoltathatóság)
buddhizmus	<i>Dhammapada</i> v.103; <i>Buddhaghosa, Visuddhimagga</i> , p. 132	Önuralom és nem ártás	Samsara (szenvedés ciklusa)	Folyamatos önszabályozás és korrekciós visszacsatolás
dzsainizmus	<i>Acaranga Sutra</i> 1.1.2; <i>Tattvartha Szútra</i> , p. 65	Minden élet védelme	Újjászületés szenvedéssel	Zéró tolerancia etika; szigorú ártalomkerülés
szikhizmus	<i>Guru Granth Sahib, Japji Sahib</i> v.28	Egyetemes emberi egység	Újjászületés és elszakadás Istentől	Az egyenlőség, mint abszolút norma
Kínai Univerzizmus (konfucianizmus / taoizmus)	<i>Tao Te Ching</i> 8; <i>Analects (Lun Yu)</i> , p. 56	Harmónia és erkölcsi példa	Társadalmi rendezetlenség és legitimitásvesztés	Kormányzás erkölcsi vezetésen keresztül
Bahá'í hit	<i>Kitáb-i-Aqdas</i> , p. 19	Az emberiség egysége	Lelki távolság Istentől	Globális etikai univerzalizmus
Spiritizmus	Allan Kardec, <i>The Spirits' Book</i> , Q.181	A szeretet mint legfőbb törvény	Negatív lelki következmények	Erkölcsi tanulás a következményeken keresztül
Világi humanizmus	Humanista Kiáltványok I–III. Kurtz (2000)	Méltóság, igazságosság, racionális felelősség	Szociális szankciók (bizalomvesztés, kirekesztés)	Modern megfelelési logika: hírnév és intézményi érvényesítés

Forrás: saját szerkesztés

Az összehasonlító minta szerkezetileg konzisztens. A normatív rendszerek viselkedési elvárásokat fejeznek ki, értelmes erkölcsi rendbe ágyazzák be, és az eltéréshez következményeket kapcsolnak. A vallási hagyományokban ezek a következmények olyan transzcendentális fogalmakat foglalnak magukban, mint az örökkévaló elszámoltathatóság, a

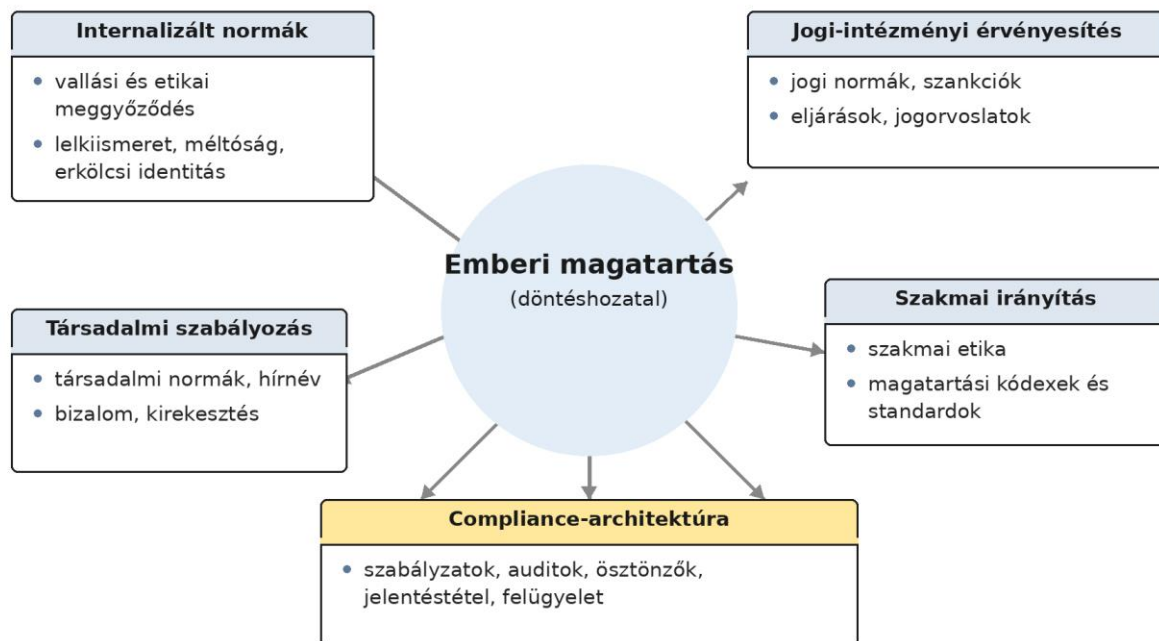
karmikus újjászületés vagy a spirituális elkülönülés. A filozófiai és közösségi hagyományokban társadalmi zavarokhoz vagy legitimitás elvesztéséhez vezethetnek. A szekuláris humanizmusban a következmények intézményi és reputációs jellegűek, beleértve a kirekesztést, a jogi felelősséget és a bizalom erózióját. Kormányzási szempontból a funkcionális struktúra nagyon hasonlít a modern megfelelési rendszerekre.

1. Norma artikuláció (kódexek, tanok, parancsolatok).
2. Internalizáció (oktatás, képzés, erkölcsi formálás).
3. Elszámoltathatóság (szankciók, felülvizsgálat, következmény).
4. Közösségi érvényesítés (elismerés, legitimáció).

A mai megfelelési rendszerek ezt a struktúrát másolják intézményi formában. A magatartási kódexek a normatív artikulációhoz kapcsolódnak; a megfelelési képzés az erkölcsi internalizációhoz igazodik; az ellenőrzési és fegyelmi rendszerek a gyakorlatba ültetik az elszámoltathatóságot; valamint az átláthatóság és a jelentéstételi mechanizmusok biztosítják a hírnév megerősítését.

Ennek az összehasonlításnak a jelentősége analitikus, nem teológiai. Azt mutatja, hogy a viselkedési kormányzás mindig is a normák és a következmények viszonyától függött. A megfelelés nem hozza létre ezt a struktúrát; alkotmányos és szervezeti keretek között szervezi és szekularizálja. Ily módon a megfelelés a régóta fennálló normatív magatartásmódok modern intézményesítésének tekinthető. Legitimitása nemcsak a szabályok betartatásának képességén múlik, hanem azon is, hogy mennyire kapcsolódik az igazságosság, a kölcsönösség és a közfelelősség mélyen gyökerező elvárásaihoz.

21.1. ábra. Az emberi magatartást befolyásoló, egymással kölcsönhatásban álló normatív rendszerek

Az emberi magatartást egymást átfedő normarendszerek alakítják. A compliance olyan integráló irányítási réteg, amely az etikai, társadalmi, szakmai és jogi normákat összehangolt magatartási iránymutatássá alakítja.

5. Esettanulmányok és megfelelési eszköztár

Az esettanulmányok azt szemléltetik, miként alakítja át a közérdek a compliance-gyakorlatot, és hogyan hatnak az egymást átfedő normák az emberi magatartásra. Ami jogilag megengedett, etikailag még lehet kifogásolható, társadalmilag vitatott vagy szakmailag elfogadhatatlan. A közigazgatásban a visszaélés-bejelentés olyan elosztási gyakorlatokat tárhat fel, amelyek formálisan jogszerűek, mégis diszkriminatív eredményre vezetnek. Ilyenkor átláthatóságra, méltányossági felülvizsgálatra és a döntési mutatók újratervezésére van szükség.

A pénzügyi piacokon a predatív hitelezés akár formálisan megfelelhet a jogi előírásoknak, miközben kiszolgáltatott adósokat használ ki; ez compliance-beavatkozást és a termékek újratervezését teheti szükségessé. A környezetvédelmi engedélyezésben egy projekt teljesítheti a szabályozási követelményeket, mégis visszafordíthatatlan ökológiai károkat okozhat, ezért a felelős gazdálkodás, a méltányossági elemzés és a közösségi részvétel szempontjait is érvényesíteni kell. Az algoritmikus munkaerő-felvételben a semlegesség állítása ellenére is megjelenhet torzítás, ami auditot, emberi felügyeletet és átláthatóságot követel.

Ezek az esetek jól mutatják, hogy a köztisztviselők és a megfelelési szereplők döntéshozatalát a tényezők hierarchiája vezérli: a törvényesség fontossága, az alapvető jogok és az emberi méltóság védelme, a közérdek iránti elkötelezettség, valamint a szükségesség és méltányosság elve.

A diszkrecionális megítélés nem szabad választás, hanem olyan fontossági sorrend, amely elszámoltatható és felülvizsgálható keretek között működik. Ebből a gyakorlatból egy

megfelelési eszköztár alakul ki. Az irányítás megköveteli a megfelelési funkciókat, amelyek képesek kezelni a káros gyakorlatokat még akkor is, ha nincs egyértelmű jogellenesség. A kockázatértékelésnek szisztematikusan ki kell terjednie a méltóságra, az egyenlőségre és a jövő generációkra gyakorolt hatására.

A politikáknak közérdekű okokat kell kifejezniük a jogi indoklással együtt. A visszaélés-bejelentési rendszereknek védelmet, nyomon követést és tanulási lehetőségeket kell biztosítaniuk a szervezeten belül. A képzésnek a valódi etikai dilemmákra kell összpontosítania az egyszerű szabályok helyett, és a vezetésnek olyan döntéshozatalt kell tanúsítania, amely a közérdeket helyezi előtérbe a rövid távú szervezeti előnyökkel szemben.

Az átláthatóság, beleértve a nyilvános irányítópultokat és az érdekelt felekkel való strukturált együttműködést, elősegíti az intézményekbe vetett bizalom építését. Ezek az elemek a megfelelést a szabályok betartásának egyszerű mechanizmusáról a legitimációs struktúrára helyezik át. A megfelelés válik az eszközzé, amellyel a szervezetek kezelik a jogi, etikai, társadalmi, vallási és szakmai normák közötti konfliktusokat, biztosítva, hogy a hatalmat jogszerűen gyakorolják, ugyanakkor társadalmilag indokolt és nyilvánosan elszámoltatható legyen.

22. fejezet – Az értékelőgép: az egyenlő bánásmód értékelése a Munka Törvénykönyvében

1. Bevezetés

Az egyenlő bánásmód elve mind a nemzetközi, mind az európai munkajog alapvető eleme. Míg az alkotmányjogban és az uniós szabályozásban jól bevált, a valós helyzetekben a végrehajtás következtelen. Ez a fejezet bemutatja az Evaluation Machine nevű módszert, amely az egyenlő bánásmód elvét kívánja alkalmazni a megfelelési rendszereken belül.

Az Értékelőgép az egyenlő bánásmód nyolc alapelvét használja egységes módszerként a megfelelés értékelésére. Erre az eszközre azért van szükség, mert a munkajognak két oldala van. Egyrészt a Munka Törvénykönyve (2012. évi I. törvény, Munka Törvénykönyve, Mt.) magánjogi eszközként szabályozza az egyéni és kollektív munkaviszonyt. Másrészt jelentős közérdekű aspektusa van, hiszen végrehajtja az EU irányelveit, tükrözi az alkotmányos elveket, megteremti a munkaerő-piaci részvétel jogi kereteit. Ez a kettős természet alkalmassá teszi a Munka Törvénykönyvét a megfelelés értékelésére.

A korábbi fejezetek kifejtették az egyenlő bánásmód normatív alapjait, kitérve annak formai és tartalmi vonatkozásaira, valamint a megfelelési módszerekkel való kapcsolatára. Ebben a fejezetben a gyakorlati alkalmazásra koncentrálunk. Az Értékelési Gépet a Munka Törvénykönyvére alkalmazzuk, hogy megmutassuk, hogyan lehet szisztematikusan értékelni az egyenlő bánásmódot különböző jogi és ténybeli forrásokból. Azt is szemléltetjük, hogyan lehet ezeket az eredményeket diagramban és narratív formában is bemutatni a megfelelési gyakorlatok elősegítése érdekében.

2. Az értékelőgép – módszertani összefoglaló

Az Értékelőgép egy strukturált elemző eszköz, amely az egyenlő bánásmód nyolc alapelvét valósítja meg. Szisztematikus és bizonyítékokon alapuló módszerként szolgál a jogszabályi rendelkezések, a szervezeti szabályok és a megfelelési gyakorlatok következetes és átlátható értékelésére. Ezen a ponton az elemzés eltolódik az elméletek felépítéséről a megfelelés értékelésére. Felállítottuk az egyenlő bánásmód nyolc alapelvének fogalmi kereteit, tisztáztuk azok filozófiai alapjait, és felvázoltuk doktrinális megnyilvánulásait alkotmányos, európai és intézményi kontextusban.

A következő részek nem bővítik az elméletet, hanem szisztematikusan alkalmazzák azt. Ebből következően a következő fejezetek a jogi normákat, a szervezeti szabályokat és az intézményi gyakorlatot vizsgálják a megfelelés szemüvegén keresztül. Az egyes rendelkezéseket a nyolc alapelvnek való megfelelés szempontjából elemezzük – nemcsak formálisan, hanem valós hatásuk, intézményi torzításuk és időbeli kumulatív hatásaik szempontjából is. Ezért az egyenlő bánásmód értékelési szűrőként szolgál, nem csupán ideális törekvésként. Ez a módszertani váltás kulcsfontosságú.

A megfelelést dinamikus folyamatnak tekintik, amely azonosítja a kockázatokat, feltárja az egyenlőtlenesség mintáit, és biztosítja, hogy a formálisan törvényes megállapodások a gyakorlatban ne sértsék a méltóságot, a részvételt vagy a legitimitást. Az elemzés tehát a megfelelés tesztelésére, a hiányosságok azonosítására és a korrekciós felelőségek körvonalazására összpontosít a nyolc értékelési alapelv mentén.

3. A nyolc értékelési alapelv

1. Formális esélyegyenlőség

Azonos jogállás és következetes szabályalkalmazás; a közvetlen megkülönböztetés és az önkényes megkülönböztetés tilalma.

2. A lényegi esélyegyenlőség

Hatékony intézkedések a strukturális hátrányok leküzdésére és valós lehetőségek biztosítására, nemcsak formálisan.

3. Kulturális és nyelvi befogadás

Egyenlő részvétel a kulturális identitás, a nyelv és a hozzáférhetőség elismerése révén, beleértve az észszerű alkalmazkodást.

4. Gazdasági hozzáférhetőség

A terhek és juttatások igazságos elosztása, észszerű bérezés, a részvétel anyagi akadályainak megszüntetése.

5. Technológiai hozzáférhetőség

Egyenlő hozzáférés a digitális szolgáltatásokhoz, biztosítékok az algoritmikus torzítás ellen, valamint az automatizált döntéshozatal érdemi emberi felügyelete.

6. Politikai képviselet és részvétel

Hozzáférés a részvételhez, képviselethez, kollektív véleménynyilvánításhoz és tisztességes belső irányítási struktúrákhoz.

7. Intézményi méltányosság és a részrehajlás ellenőrzése

Pártatlan, átlátható és elszámoltatható döntéshozatali folyamatok, beleértve az implicit elfogultság azonosítására és kijavítására szolgáló mechanizmusokat.

8. Strukturális és kumulatív egyenlőség

A formálisan semleges szabályok hosszú távú és átfogó hatásainak értékelése, a halmozott hátrányokra és az idő múlásával rendszerszintű mintázatokra összpontosítva. Törvénszöveg – a Munka Törvénykönyve, mint elfogadott törvény.

1. Indoklás – a kodifikátor által biztosított jogalkotási indoklás és értelmezési útmutatás.
2. Hazai ítélkezési gyakorlat – magyar bíróságok, köztük a Kúria és az Alkotmánybíróság ítélkezési gyakorlata.
3. Európai ítélkezési gyakorlat – az EU Bíróságának (EUB) és az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) ítélkezési gyakorlata.
4. Tudományos írássok – tudományos könyvek, kommentárok és doktrinális elemzések.
5. Statisztikai és empirikus adatok – bérkülönbségek statisztikai, foglalkoztatási minták, képzéshez való hozzáférés és egyenlőség-ellenőrzési jelentések.

Az Evaluation Machine eredményeinek két fő kimenete van. A táblázatos pontozás áttekintést nyújt az egyes alapelvekről a különböző forrásokban, beleértve a súlyozott pontokat, a forrás megbízhatóságát és az azonosított jelzőket. A narratív értékelés kontextusba helyezi a pontszámokat, megmagyarázza az ellentmondásokat, és azonosítja a megfelelési kockázatokat vagy a bevált gyakorlatokat. Ez a megközelítés megváltoztatja az egyenlő bánásmódot a többnyire nyilatkozatból egy mérhető megfelelési standarddá. Az Értékelőgépet összekapcsolja a jogi elveket, az empirikus megfigyelést és a szervezeti megfelelési gyakorlatokat.

4. Alkalmazás a Munka Törvénykönyvére (Mt.) az egyenlő bánásmód nyolc alapelvén keresztül

4.1 Formális esélyegyenlőség

A Munka Törvénykönyve egyértelműen rögzíti az egyenlő bánásmód követelményét. Az Mt. 12. §-a általános diszkriminációs tilalmat állapít meg, összekapcsolva azt az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvénnyel (Ebkvt.). Ezek a törvények együttesen szilárd alapot biztosítanak az azonos jogálláshoz és a szabályok következetes alkalmazásához a munkaviszonyban. A magyar bírósági gyakorlat, így a Kúria és az Alkotmánybíróság határozatai is következetesen kimondják, hogy a különbségtételnek indokoltnak, arányosnak kell lennie, és a jogos foglalkoztatási célokhoz kell kapcsolódnia. A formális egyenlőség azonban aláásható, ha a látszólag semleges kritériumok egyenlőtlen hatásokat rejtenek. A munkaköri besorolási rendszerek, a teljesítményarányos bérezés és a felmondási gyakorlat követheti az Mt. 12. §-ának betűjét, de ennek ellenére eltérő hatásokat válthat ki. A közvetett diszkrimináció kockázata rávilágít arra, hogy a megfelelési

rendszerek a felületi betartáson túlmenően a belső politikák valós eredményeit is megvizsgálják.

4.2 Esélyegyenlőség

A Munka Törvénykönyve a diszkrimináció tilalmáról szóló formális záradéka mellett olyan mechanizmusokat is tartalmaz, amelyek célja az érdemi egyenlőség előmozdítása. A részmunkaidős munkára, a szülői szabadságra, az anyaság alatti elbocsátás elleni védelemre és a kiszolgáltatott munkavállalókra vonatkozó biztosítékokra vonatkozó szabályok azt a tudatot mutatják, hogy az azonos bánásmód nem vezethet igazságos kimenetelhez. A hazai bírósági határozatok azonban azt mutatják, hogy e védelmi mechanizmusok nem mindig hatékonyak. A bíróságok találtak olyan eseteket, amikor az értékelési kritériumok, a munkamegállapodások vagy az előléptetési normák méltánytalanul hátrányos helyzetbe hozták a gondozási feladatokat ellátó munkavállalókat, különösen a nőket. Az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlata alapján, beleértve a C-88/08 Hütter, C-501/12 Specht és C-417/13 Starjakob ügyet, a megfelelési rendszereknek értékelniük kell, hogy a látszólag semleges foglalkoztatási kritériumok erősítik-e a meglévő strukturális hátrányokat. A valódi érdemi egyenlőség megköveteli, hogy a korrekciós intézkedések a gyakorlatban is működjenek, ne csak a jogi szövegekben.

4.3 Politikai képviselet és részvétel

A munkajogban a politikai egyenlőség a kollektív képviselethez és a munkahelyi döntésekben való részvételhez való jogot tükrözi. A Munka Törvénykönyve elismeri a szakszervezeti tevékenységet, az üzemi tanácsokat és a kollektív tárgyalásokat, mint a munkavállalók munkakörülményeik befolyásolásának módjait. Ezek a struktúrák elismerik, hogy a munkahelyi egyenlőség nemcsak az egyéni jogokról szól, hanem a kollektív véleménynyilvánításról is. Ennek ellenére e mechanizmusok tényleges hatását korlátozza az alacsony szakszervezeti sűrűség és a korlátozott kollektív tárgyalási lefedettség. Ha a formális jogok hatékony szervezeti kapacitás nélkül léteznek, fennáll annak a veszélye, hogy az egyenlőség csupán eljárási jellegűvé válik, s nem érdemben nem érvényesül.

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának Demir és Baykara kontra Törökország ügyben (2008) hozott ítélete kiemeli, hogy a kollektív autonómia létfontosságú a munkaviszonyok demokratikus legitimitásához. A megfelelés szempontjából a munkáltatóknak átlátható belső folyamatokkal kell erősíteniük a törvényi részvételi mechanizmusokat, amelyek biztosítják a munkavállalók valódi bevonását.

4.4 Gazdasági hozzáférhetőség

Az egyenlő munkáért egyenlő bér elvét egyértelműen rögzíti a Munka Törvénykönyve, és azt az uniós jog is megerősíti. E formai biztosíték ellenére a statisztikák azt mutatják, hogy

Magyarországon tartós a nemek közötti bérszakadék, és ritkán fordulnak elő fizetési diszkriminációval kapcsolatos perek. Ez a szakadék azt jelzi, hogy pusztán a törvényes jogok birtoklása nem elegendő a gazdasági egyenlőség gyakorlati megvalósításához. A fizetések átláthatóságáról szóló (EU) 2023/970 irányelv kötelező érvényű követelményeket ír elő a bérbevallással, az egyértelmű javadalmazási kritériumokkal és a bérellenőrzéssel kapcsolatban.

Ezek a változások elmozdulást jeleznek a diszkriminációra való reagálásról a peres eljárásokon keresztül a megelőző kormányzásra való összpontosítás irányába. A megfelelési rendszerek esetében ez a fejlesztés megköveteli, hogy a belső bérelemzések szabványossá váljanak, a fizetési kritériumok dokumentálásával és a fizetési eltérések figyelemmel kísérésével. A gazdasági hozzáférhetőség így pusztán elvből valódi megfelelési kötelezettséggé alakul át.

4.5 Technológiai és oktatási hozzáférhetőség

A mai munkaerőpiacon az egyenlő bánásmód gyakran a szakmai fejlődéshez, a digitális eszközökhöz és a képzési lehetőségekhez való hozzáféréstől függ. A Munka Törvénykönyve előírja a munkáltatók számára, hogy biztosítsák a szükséges képzést, és szabályozza a képzési megállapodásokat. A megfigyelések azonban azt mutatják, hogy a képzéshez való hozzáférés egyenetlen. A magasan képzett munkavállalók nagyobb valószínűséggel profitálnak a képzési programokból, míg a részmunkaidős munkavállalók, az idősebb munkavállalók és az instabil munkahelyeken dolgozók gyakran kirekesztik magukat.

A szisztematikus adatgyűjtés hiánya elrejtje ezeket az egyenlőtlenségeket, és korlátozza a megfelelési rendszerek azon képességét, hogy értékeljék a technológiai és oktatási hozzáférhetőséget. Megbízható ellenőrzés nélkül a semlegesnek tűnő képzési politika fokozatosan hátrányokhoz vezethet. Ezért a megfelelési rendszereknek tartalmazniuk kell az egyenlőségre összpontosító képzési auditokat és a digitális hozzáférés értékelését.

4.6 Intézményi méltányosság és bizonyítékokon alapuló megfelelés

A Munka Törvénykönyve egyik fő korlátja a szisztematikus ellenőrzési mechanizmusok hiánya. Míg az Mt. 12. §-a teherátviteli szabályt tartalmaz a diszkriminációs esetekre, addig az általános megfelelési környezet inkább reagáló, semmint megelőző jellegű. Az indoklás általános jellegű alátámasztást kínál a jogalkotási döntésekhez, de ritkán használ átfogó társadalmi-gazdasági adatokat. Az intézményi méltányosság nem csupán bírósági jogorvoslatot igényel. Ez a toborzási minták, az előléptetési arányok, a fizetési struktúrák és a képzéshez való hozzáférés folyamatos nyomon követésétől függ. Ezen adatok hiányában az egyenlőség érvényesítése elsősorban az egyéni panaszokra támaszkodik, a strukturális hátrányokat figyelmen kívül hagyva. Ezért a hatékony megfeleléshez szükséges az egyenlőségi mutatók integrálása a belső ellenőrzési rendszerekbe és az emberi erőforrások irányítópultjaiba.

4.7 Strukturális és kumulatív egyenlőség

A Munka Törvénykönyve speciális védelmet biztosít a veszélyeztetett munkavállalók számára, beleértve a várandós munkavállalókat, a szülői szabadságon lévő munkavállalókat és a fogyatékkal élőket. Ezek az intézkedések az egyenlőség olyan felfogását tükrözik, amely figyelembe veszi az emberek eltérő szükségleteit, és elismerik, hogy a mindenki azonos bánásmódja továbbra is hátrányokhoz vezethet a különböző körülmények alapján. A bírói gyakorlat azonban hiányosságokat mutat a végrehajtás terén. A szervezeti átalakítás, a határozott idejű szerződések megújításának mellőzése vagy a teljesítményen alapuló elbocsátások megkerülhetik a védőintézkedéseket, miközben jogilag megengedettek.

Az Európai Unió Bíróságának és az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítéletei, köztük a C-303/06 Coleman kontra Attridge Law és Glor kontra Svájc (2009) megerősítik, hogy a differenciált védelemnek hatékonnak kell lennie. A strukturális és kumulatív egyenlőség tehát megköveteli a foglalkoztatási eredmények folyamatos értékelését, nem csupán az egyedi esetek elszigetelt áttekintését.

5. Elemzés

Az értékelőgép Munka Törvénykönyvre történő alkalmazása koherens, de egyenetlen keretet tár fel az egyenlőség tekintetében. Míg a jogi struktúra igazodik az európai egyenlőségi normákhoz, az érdemi egyenlőség, a gazdasági egyenlőség és az empirikus ellenőrzés terén továbbra is hiányosságok vannak. A legfontosabb megfigyelés a formális tilalom és a valós hatás közötti szakadék. Az Mt. 12. §-a erős diszkriminációs tilalmat tartalmaz, de a közvetett diszkrimináció továbbra is létezik a teljesítményrendszerekből, a nem szokványos munkabeosztásokból és a bérezési gyakorlatból kifolyólag. Ezért az esélyegyenlőségi kormányzásnak proaktív értékelési mechanizmusokra van szüksége ahelyett, hogy az utólagos pereskedéstől függne. Szintén figyelemre méltó a kollektív részvételi mechanizmusok korlátozott hatékonysága.

Annak ellenére, hogy a Munka Törvénykönyve biztosítja a szakszervezeti és üzemi tanácsai jogokat, a strukturális problémák csökkentik a foglalkoztatási feltételeket. A megfelelés szempontjából a szervezeteknek átlátható és strukturált konzultációs módszerekkel kell kiegészíteniük a kötelező részvételt. A folyamatos empirikus monitoring hiánya további megfelelési kockázatot jelent. A toborzásra, előléptetésekre, fizetésekre és képzésre vonatkozó megbízható adatok nélkül a strukturális egyenlőtlenségek rejtve maradhatnak. Így az egyenlő bánásmód mérhető megfelelési standardjává tételéhez elengedhetetlen az egyenlőségi mutatók belső irányítási rendszerekbe történő integrálása.

Összességében ezek az eredmények azt mutatják, hogy a hatékony esélyegyenlőségi irányítás folyamatos értékelést igényel a törvényben vázoltakon túl.

6. Az értékelőgép módszertani és compliance-szempontú lezárása

Ez a kötet az egyenlő bánásmódot nem pusztán szimbolikus kötelezettségvállalásként vagy jogi záradékként közelíti meg, hanem a megfelelés mérhető és operatív standardjaként. Az

egyenlő bánásmód nyolc alapelvének meghatározásával és alkalmazásával az elemzés azt mutatja, hogy az egyenlőség strukturált keretként szolgálhat a jogalkotásban, az intézményi felépítésben és a szervezetrányításban.

Az Értékelőgépet ennek a megközelítésnek a módszertani fejlesztését képviseli. Fontossága nem csupán abban rejlik, hogy egy analitikus ellenőrző listát kínáljon; abban is érdekelt, az egyenlőséget egy aktív megfelelési eszközzé alakítsa. A jogi normákat, a szervezeti gyakorlatokat és az intézményi eljárásokat formai megfelelésük, érdemi hatásuk, rendszerszintű koherenciájuk és hosszú távú hatásuk szempontjából értékeli. Ebben a keretben az egyenlő bánásmód elvont fogalomból egy aktív, legitimitást folyamatosan értékelő intézkedéssé válik.

Az Értékelőgép módszertani alapja a normatív elméletet, a doktrinális elemzést és az empirikus megfigyelést ötvözi. Az alkotmányos alapelvek és az európai ítélkezési gyakorlat adják a normatív alapot; a jogértelmezés és a bírósági döntések teremtik meg a doktrinális kereteket; a statisztikai adatok és az intézményi gyakorlat empirikus betekintést nyújt. Ezek az elemek együttesen biztosítják, hogy a megfelelési értékelések ne redukálódjanak pusztán formalizmussá vagy sekélyes politikai vitákká. Fontos, hogy a strukturális és halmozott egyenlőség kiterjesztése az egyedi döntéseken túl is kiterjeszti a megfelelést.

Sok modern egyenlőtlenség nem nyílt diszkriminatív cselekvésekből fakad, hanem a látszólag semleges szabályok ismétlődő alkalmazásából, amelyek idővel hátrányokat okoznak. A longitudinális értékelések és a rendszerszintű tudatosság megkövetelésével az Értékelőgép összehangolja a megfelelést az egyenlőség alkotmányos és európai emberi jogi jogban kialakult felfogásával.

A megfelelés ezért legitimitáson alapuló irányítási folyamatnak minősül. A formálisan törvényes megállapodások csak akkor tekinthetők igazolhatónak, ha megfelelnek az érdemi méltányosság, a hozzáférhetőség, a részvétel és a méltóság követelményeinek. E tekintetben az Értékelőgép nem terjeszti ki önkényesen a jogi felelősséget; operacionalizálja az alkotmányos és európai jogrendszerekben már meglévő egyenlőségi kötelezettségvállalásokat. A módszertani következtetés egyértelmű. Az a megfelelés, amely csak a törvényességre vonatkozik, nem teljes. Az egyenlő bánásmód nyolc alapelvére épülő megfelelés képes a jogbiztonságot a strukturális tudatossággal és az intézményi elszámoltathatósággal ötvözni. Az Értékelőgép tehát összekapcsolja a doktrinális egyenlőséget a valódi szervezeti gyakorlattal.

7. Következtetés

Az értékelőgép gyakorlati értékét azáltal mutatja meg, hogy strukturált, több forrásból álló értékelést kínál az egyenlő bánásmódról a Munka Törvénykönyvében belül. A jogszabályi rendelkezések, a magyarázó anyagok, a hazai és európai ítélkezési gyakorlat, a tudományos értelmezések és az empirikus mutatók nyolc értékelési alapelven keresztül történő szűrésével lehetővé teszi az erősségek, gyengeségek és rejtett kockázatok egyértelmű diagnózisát. A magyar Munka Törvénykönyvére alkalmazva az elemzés egy formálisan átfogó egyenlőségi keretet tár fel, amelynek végrehajtása még mindig hiányos.

A diszkrimináció tilalma egyértelműen megfogalmazott, és az európai normákhoz igazodik. A strukturális egyenlőtlenségek azonban továbbra is fennállnak olyan területeken, mint a fizetés, a kollektív részvétel, a képzéshez való hozzáférés és a szisztematikus ellenőrzés. Ezek a hiányosságok nem ássák alá a jogi keretet; inkább a tisztán deklaratív egyenlőség határait hangsúlyozzák intézményi követés nélkül. Az Értékelőgép tágabb jelentősége abban rejlik,

hogy más jogszabályi területekre, vállalatirányítási rendszerekre vagy közszféra megfelelési keretrendszerére is alkalmazható.

Következetes értékelési nyelvet biztosít, amelyen keresztül az egyenlőség elvi síkról a gyakorlatba léphet. Elméleti szempontból ez a fejezet a normatív érvelésről az operatív módszertanra való elmozdulást jelzi. Az előző fejezetek az egyenlő bánásmódot a jogszerű megfelelés normatív alapjaként határozták meg.

Az Értékelőgép bemutatja, hogyan tesztelhető, mérhető és integrálható ez az alapítvány az intézményekbe. Gyakorlati szempontból ez a fejezet kézzelfogható eszközt ad a megfelelési tisztviselőknek, a politikai döntéshozóknak és a szervezeti vezetőknek a jogi megfelelés és a valódi igazságszolgáltatás összehangolásához. Emegközelítés jövőbeli fejlesztése során az egyenlőségi irányítás empirikus aspektusának javítására kell összpontosítani. Az automatizált irányítópultok, a strukturált egyenlőségi mutatók és a mesterséges intelligencia által támogatott megfelelési ellenőrzések javíthatják a halmozott hátrányok észlelését.

A technológiai fejlődésnek azonban a könyvben végig lefektetett normatív alapon kell alapulnia: az egyenlő bánásmódon, mint a legitimitás mércéjén. Végző soron az Értékelőgép megerősíti ennek a kötetnek a kulcsfontosságú pontját. Az egyenlő bánásmód nem másodlagos eleme a munkaügyi szabályozásnak vagy nem jelent kisebb megfelelési problémát.

Ez az alapvető értékelő intézkedés, amelyen keresztül a foglalkoztatási irányítás legitimitását folyamatosan értékeli. Ha az egyenlőséget szisztematikusan ellenőrzik és végrehajtják, a megfelelés az intézményi bizalmat építi. Amikor csupán formális nyilatkozatokról van szó, a legitimitás gyenge marad.

8. Összefoglaló táblázat a Munka Törvénykönyve értékeléséhez

Az alábbi táblázat összefoglalja az Értékelőgép Magyar Munka Törvénykönyvére (2012. évi I. törvény) való alkalmazásának eredményeit. Többet tesz, mint az eredmények összefoglalását; működésbe hozza őket. A narratív elemzést strukturált formátumba tömörítve a táblázat bemutatja, hogy a nyolc értékelési alapelv miként működik diagnosztikai eszközként és a jövőbeni megfelelési referenciaértékként. Mindegyik alapelvet jogi megalapozottságuk, gyakorlati hatékonyságuk és érvényesíthetőségük alapján értékeljük. Az erősségek kiemelik azokat a területeket, amelyeken a Munka Törvénykönyve összhangban van az alkotmányos és az európai egyenlőségi normákkal.

A gyengeségek olyan strukturális, empirikus vagy végrehajtási hiányosságokra mutatnak rá, amelyek akadályozhatják az érdemi méltányosságot. A megfelelés következményei ezeket a meglátásokat kormányzás-központú válaszokká alakítják át, összekapcsolva a jogi elemzést a szervezeti gyakorlattal.

A táblázatot ezért inkább dinamikus megfelelési térképnek kell tekinteni, nem pedig statikus eredménymutatónak. Meghatározza azokat a területeket, ahol az egyenlőség formálisan biztosított, de a működés szempontjából gyenge, és ahol továbbra is fennállhatnak rendszerszintű vagy halmozott kockázatok. Ily módon az összefoglaló táblázat megtestesíti a fejezet fő módszertani érvét: az egyenlő bánásmód csak akkor válik relevánssá, ha következetesen értékeljük a jogi szövegekben, a szervezeti gyakorlatban és az empirikus valóságban. Az értékelés összehasonlító mátrixban történő bemutatásával az Értékelőgép bemutatja annak gyakorlati értékét. Lehetővé teszi a jogalkotók, a megfelelési tisztviselők, a HR-szakemberek és a tudósok számára, hogy gyorsan megtudják, hol erős az esélyegyenlőségi

irányítás, és hol van szükség fejlesztésekre. Ami még fontosabb, megerősíti a kötet központi érvét: az egyenlő bánásmód nem csupán jogi nyilatkozat, hanem az intézményi legitimáció mérhető és áttekinthető mércéje.

2. táblázat: A Magyar Munka Törvénykönyve (2012. évi I. törvény) értékelése az Értékelőgépen keresztül: erősségek, gyengeségek és megfelelési vonatkozások az egyenlő bánásmód nyolc alapelvében.

Alapelv	Erősségek	Gyengeségek	Megfeleléségi következmények
Formális egyenlőség	Kifejezett megkülönböztetésmentességi záradék (Mt. 12. §), integráció az Egyenlő Bánásmód Törvénnyel	Közvetett diszkriminációs kockázatok (pl. munkakör besorolása, felmondási gyakorlatok)	Lépjen túl a formális kikötéseken: végezzen egyenlőségi auditokat és HR-képzést
Anyagi egyenlőség	Védelmi intézkedések a veszélyeztetett csoportok számára, atipikus foglalkoztatási szabályok	Nem hatékony végrehajtás, közvetett diszkrimináció semleges kritériumokon keresztül	Gondoskodjon arról, hogy a teljesítmény- és munkaidő-szabályok ne kerüljenek közvetve hátrányos helyzetbe a csoportokat
Politikai egyenlőség	Szakszervezeti jogok, üzemi tanácsok, kollektív tárgyalási mechanizmusok	Alacsony szakszervezeti sűrűség, korlátozott kollektív tárgyalási lefedettség	A törvényes jogok kiegészítése belső konzultációs mechanizmusokkal
Gazdasági egyenlőség	Egyenlő munkáért egyenlő bért elv, EU-jogintegráció	Tartós nemek közötti bérszakadék, a proaktív bérellenőrzés hiánya	Felkészülés az EU bérezési átláthatósági irányelvére, belső bérellenőrzés végrehajtása
Oktatási és technológiai hozzáférhetőség	Munkáltató képzési kötelezettsége, képzési szerződések jogalapja	A képzéshez való egyenlőtlen hozzáférés, a részmunkaidős és az idősebb munkavállalók kirekesztése	Az egyenlőségre összpontosító képzési politikák és monitoring rendszerek kidolgozása
Intézményi méltányosság és bizonyítékokon alapuló monitoring	Teherátthelyezési szabály a peres eljárásban, általános hivatkozás az indokolásban	A szisztematikus ellenőrzés hiánya, a folyamatos adatgyűjtés hiánya	Integrálja az egyenlőségi mutatókat a HR-műszerfalakba és auditokba
Igényérzékeny és strukturális egyenlőség	Terhes munkavállalók, szülői szabadság, rokkant munkavállalók védelme	Védelmek megkerülése a gyakorlatban, gyenge végrehajtási mechanizmusok	A védőintézkedések végrehajtásának megerősítése, a sérülékeny csoportok felhatalmazása a gyakorlatban

Forrás: Saját szerkesztés

A Munka Törvénykönyvének értékelése az Értékelőgéppel megerősíti a kötet egyik kulcsfontosságú meglátását: az egyenlő bánásmód nem történik meg automatikusan. Még akkor is, ha a törvények formálisan megfelelnek az alkotmányos és európai normáknak, a törvényi megfelelés felszíne alatt továbbra is fennállhatnak hiányosságok a végrehajtásban, a rossz ellenőrzés és a folyamatos hátrányos helyzet tekintetében. A Munka Törvénykönyvének elemzése illusztrálja a könyv lényegét. Az egyenlő bánásmód csak akkor működik, ha része egy olyan szisztematikus keretnek, amely képes azonosítani az intézményeken belüli közvetett torzításokat, halmozott hátrányokat és vakfoltokat.

Ez az értékelés nem csupán diagnózist ad egy adott ágazatra vonatkozóan, hanem a kormányzás tágabb leckéjét : az egyenlőséget is következetesen tesztelni, kiigazítani és védeni igyekszik a változó intézményi kontextusokban. A következő fejezet a munka elméleti, módszertani és gyakorlati elemeit fogja össze. Az egyenlő bánásmód nyolc alapelvét az igazságszolgáltatás tágabb történetébe helyezi, és bemutatja a könyv utolsó érvét: az egyenlő

bánásmódon alapuló megfelelés alkotmányos gyakorlatként működik, amely a méltóságra, a legitimitásra és az intézményekbe vetett bizalomra összpontosít.

23. fejezet – Általános következtetés

Ez a könyv az egyenlő bánásmódot tekinti a megfelelési rendszerek értékelésének fő szabványának. Feltárta az egyenlőség szellemi és jogi alapjait, nyomon követte történelmi változásait, és megmutatta, hogyan érvényesül a mai szervezetekben és szabályozásokban. A fő érv következetes volt: a megfelelés nem szólhat csupán a szabályok betartásáról vagy a hatékony irányításról. Legitimációja attól függ, hogy valóban tükrözi-e az egyenlő bánásmódot a gyakorlatban. A fejezetekben végig azt látjuk, hogy a folytonosság és a változás együtt működik.

Arisztotelész arányos egyenlőségről alkotott elképzelésétől Cicero egyetemes jogfelfogásáig, valamint a méltóság és a természetjog tomista keverékétől a jogok és autonómia felvilágosodási elveiig az egyenlő bánásmód a tisztességes kormányzás kulcsfontosságú mércéje maradt. Az olyan modern gondolkodók, mint Rawls, aki összekapcsolja a méltányosságot és az igazságosságot, Habermas, aki a diskurzusra és a legitimitásra összpontosít, valamint Sen és Nussbaum, akik a képességekről és az emberi virágzásról beszélnek, nem helyettesítették ezt a hagyományt, hanem finomították. Munkájuk azt mutatja, hogy az egyenlőség nem rögzített, hanem komplex intézményekre és társadalmi változásokra reagálva alakul ki.

Ennek ellenére alapgondolata továbbra is érvényes: a legitimitás megköveteli, hogy az embereket egyenlő félként kezeljük.

Az egyenlő bánásmód mint a megfelelés normatív alapja Az első és legfontosabb következtetés ebben a könyvben az, hogy az egyenlő bánásmód a megfelelés alapszabálya. Egyenlőség nélkül a megfelelés pusztán szabálykövetéssé válik, elszakadva az igazságszolgáltatástól és a közbizalomtól. Az egyenlőséggel a megfelelés erkölcsi értelmet nyer. Védekező eszközből az integritás biztosítékává fejlődik.

Az e könyvben felvázolt egyenlő bánásmód nyolc alapelve e betekintést gyakorlati normákká változtatja. A formális egyenlőségtől a valós lehetőségek, az akadálymentesítéstől az aktív részvétel, az elfogultság kezelésétől pedig a strukturális kérdések megértése felé tolnak el. Együtt biztosítják, hogy a megfelelés ne korlátozódjon elszigetelt intézkedésekre vagy nyilvánvaló diszkriminációra, hanem kezelje a halmozott hátrányokat, az intézményi mintákat és a rendszerszintű kockázatokat. Az egyenlő bánásmód e széles körű megértése alapvető fontosságú. Ez nemcsak egy másik érték; ez az alapja, amelyen a megfelelés bármilyen legitimitást igényelhet.

A megfelelés mint jogi eszköz és kulturális gyakorlat. A második következtetés a megfelelés kettős természetével foglalkozik. A megfelelés jogi eszközként és kulturális gyakorlatként is működik. Kikényszeríti a törvények, rendeletek és szabványok betartását; ugyanakkor formálja a szervezeti elvárásokat, a szakmai identitást és azt, hogy az intézmények hogyan tekintenek magukra. Ha a megfelelés a pusztán törvényességre korlátozódik, fennáll annak a veszélye, hogy üres folyamattá válik. Ha csak a szervezeti kultúrán múlik szilárd normák nélkül, akkor az önkényessé válik. Az egyenlő bánásmód összekapcsolja ezt a két szempontot. A méltányosság

jogi mércéjét, valamint a méltóság és tisztelet kulturális keretét biztosítja. A megfelelés csak akkor szolgálhat megbízható és hiteles irányítási rendszerként, ha ezek az elemek szinkronban vannak.

Összehasonlító és globális perspektívák A könyvben szereplő összehasonlító elemzés azt mutatja, hogy bár az intézmények felépítése régióként változhat, az egyenlőség célja egyetemes. Az európai arányossági elemzés, az amerikai egyenlő védelmi törvények és a fejlődő régiók új kormányzási modelljei mind egy közös strukturális igazságot tárnak fel: az egyenlőséget figyelmen kívül hagyó hatalom végső soron a saját legitimitását gyengíti. Ez a közös alap megerősíti, hogy az egyenlő bánásmód nem csupán kulturális választás, hanem a fenntartható kormányzás szükséges aspektusa is. Az intézmények közötti különbségektől függetlenül a rendszerszintű egyenlőtlenséget lehetővé tevő megfelelés aláássa a bizalmat és a tekintélyt.

A szervezeti vonatkozások gyakorlatiak és sürgetőek is. Az egyenlő bánásmódot be kell építeni a politika kialakításába, a vizsgálati folyamatokba, a végrehajtási stratégiákba, a digitális rendszerekbe és a belső irányítási struktúrákba. Állandó tesztelést igényel, nem feltételezéseket. Figyelmet követel a közvetett diszkriminációra, a strukturális akadályokra, a technológiai torzításokra és a halmozott hátrányokra. Ennek eredményeként a megfelelésért felelős tisztek olyan szerepet töltenek be, amely túlmutat a pusztá felügyeleten. Fordítóként működnek a jog, az etika, a szervezeti stratégia és a társadalmi elvárások között. Feladatuk nem csupán a jogsértések megelőzése, hanem a legitimitás védelme is. A megfelelés sikere nem mérhető egyszerűen a szankciók hiányával. A méltanyosság, a hozzáférhetőség, a részvétel és az összes érdekelt fél lehetőségeinek valódi bővülése szempontjából is értékelni kell.

Az egymást metsző normatív rendszerek megfelelése a normák összetett hálójában létezik. A jogi kötelezettségek kölcsönhatásban állnak az etikai elvekkel, szakmai normákkal, társadalmi elvárásokkal és néha vallási vagy filozófiai meggyőződésekkel is. Ezek a rendszerek támogathatják egymást, vagy ütközhetnek egymással. A szervezetek nem normatív vákuumban működnek. Ennek az összetettségnek a megértése rávilágít arra, hogy a megfelelést miért nem lehet egyszerű szabálykövetésre redukálni. Az átfedő normák között kell eligazodnia, miközben meg kell őriznie a koherenciát és a legitimitást. Ezen a változatos tájon az egyenlő bánásmód a vezérelv. Közös nyelvet kínál a versengő normák értékeléséhez és egyeztetéséhez.

E könyv tágabb állítása az, hogy a megfelelést az igazságszolgáltatás gyakorlatának kell tekinteni. Az egyenlő bánásmód nem választható kiegészítője a kormányzásnak; ez döntő fontosságú a legitimitás szempontjából. Amikor a megfelelés felügyeletté, ellenőrzéssé vagy az egyenlőségtől elszakított reputációkezelés eszközévé válik, akkor elveszti erkölcsi erejét. Ha a megfelelés valóban az egyenlőséget tükrözi, az növeli az intézményi bizalmat és a demokratikus hitelességet. A megfelelés jövőjének ezért magában kell foglalnia az ellenőrzések során az egyenlőségre vonatkozó intézkedéseket, a részvételi folyamatokat és a digitális és algoritmikus felügyeletet erősíteni, javítani szükséges, és olyan kultúrákat kell ápolni, amelyek értékelik a strukturális hátrányok felismerését.

Az egyenlőség nem lehet pusztán kijelentés; mérhetőnek, áttekinthetőnek és folyamatosan értékelhetőnek kell lennie.

Végso elmélkedés. Az egyenlőség története fejlődést és kiszolgáltatottságot egyaránt mutat. A jogok terjedelmileg nőttek, de a kirekesztés új formái megmaradtak. A megfelelés magában hordozza ezt az ellentmondást. Erősítheti az egyenlőtlenséget pusztá eljárási korrektség révén,

vagy segíthet az egyenlőtlenség csökkentésében az egyenlő bánásmód keretébe való beágyazásával.

Ez a könyv az utóbbi megközelítést támogatja. Az egyenlő bánásmód megadja a megfelelés normatív egységét, és támogatja annak legitimitását. A megfelelést a reaktív kockázatkezelésről a méltányosság iránti proaktív elkötelezettségre helyezi át. Végző soron a megfelelés nemcsak vezetői feladat. Ez egy mini alkotmányos gyakorlat. Hitelessége azon múlik, hogy mindenkit az intézményi élet egyenrangú résztvevőjeként ismerjenek el.

Az egyenlő bánásmód nem csupán a közvetlen megfelelést jelenti; ez képezi azt a lényeges feltételt, amely mellett a megfelelés legitimnek tekinthető. Ahol a megfelelés az egyenlőséget tükrözi, ott a kormányzás megőrzi az erkölcsi tekintélyét. Ahol ez nem sikerül, ott még a legkifinomultabb szabályozási struktúrák is sebezhetővé válnak. A XXI. században a megfelelés folyamatos kihívása egyértelmű: biztosítani kell, hogy a méltóság, a méltányosság és az egyenlő bánásmód ne pusztán ideálok legyenek, hanem valódi cselekvések a gyakorlatban.

Szakirodalom

- Alexy Robert (2010): *A theory of constitutional rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Ambrus István (2018): Az önvezető járművek várható hatása a közlekedési bűncselekményekre [The expected impact of autonomous vehicles on traffic crimes]. *Ügyészek Lapja*, 2018(6).
- Ambrus István – Farkas Ákos (2017): Whistleblowing és büntetőjog – szempontok a vállalati visszaélések megítéléséhez [Whistleblowing and criminal law – aspects of assessing corporate misconduct]. *Magyar Jog*, 2017(7–8), 442–444.
- Arisztotelész (1985): *Nicomachean Ethics* (T. Irwin, ford.). Indianapolis: Hackett Publishing.
- Atkins J. W. (2013): *Cicero on politics and the limits of reason: The Republic and Laws*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139136744>
- Barocas Solon – Selbst Andrew D. (2016): Big Data's disparate impact. *California Law Review*, 104, 671–732.
- Berman H. J. (2015): *Law and revolution: The formation of the Western legal tradition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bracking v Secretary of State for Work and Pensions [2013] EWCA Civ 1345.
- Brundage J. A. (1995): *Medieval canon law*. London: Longman.
- Buolamwini Joy – Gebru Timnit (2018): Gender shades: Intersectional accuracy disparities in commercial gender classification. *Proceedings of Machine Learning Research*, 81, 1–15.
- Bygrave L. A. (2014): *Data privacy law: An international perspective*. Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199675555.001.0001>
- Cho S. – Crenshaw K. W. – McCall L. (2013): Toward a field of intersectionality studies: Theory, applications, and praxis. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 38(4), 785–810. Online: <https://doi.org/10.1086/669608>
- Cicero Marcus Tullius (1999): *On the laws (De legibus)* (C. W. Keyes, ford.). Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Coleman J. S. (1990): *Foundations of social theory*. Harvard University Press, Belknap Press.
- Crenshaw Kimberlé W. (1989): Demarginalizing the intersection of race and sex: A Black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1989(1), Article 8.
- Deák Ferenc (1848): Beszéd március 15-én Pozsonyban. In *A magyar forradalom dokumentumai* (pp. 112–114). Magyar Történelmi Társulat.
- Deák Ferenc (1848): Felirati javaslat az országgyűléshez [Address to the Diet]. In Kónyi, M. (Ed.), *Deák Ferencz beszédei* (2. kiadás, Vol. II, pp. 1–25). Franklin-Társulat, 1903.
- Dicey A. V. (2012): *Dicey, Morris and Collins on the conflict of laws* (15. kiad., L. Collins, szerk.). Sweet–Maxwell.
- Dyck A. R. (2004): *A commentary on Cicero, De legibus*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

- Eubanks V. (2018): Automating inequality: How high-tech tools profile, police, and punish the poor. New York: St. Martin's Press.
- European Roma Rights Centre. (2016): Coercive and cruel: Sterilisation and its consequences for Romani women in the Czech Republic (1958–2016). European Roma Rights Centre.
- Farkas Ákos (2018): Útmutató a pénzmosás elleni feladatok teljesítéséhez [Guidelines for fulfilling anti-money laundering obligations]. Adókézikönyv, 2018(6).
- Farkas Lilla (2014): Report on discrimination of Roma children in education. European Commission.
- Finnis John (2011): Natural law and natural rights (2. kiad.). Oxford: Oxford University Press.
- Fraser Nancy (1997): Justice interruptus: Critical reflections on the “postsocialist” condition. London: Routledge.
- Fredman Sandra (2011): Discrimination law (2. kiad.). Clarendon Law Series. Oxford: Oxford University Press.
- Fredman Sandra (2016): Intersectional discrimination in EU gender equality and non-discrimination law. European Network of Legal Experts in Gender Equality and Non-Discrimination, European Commission.
- Fudge J. (2017): Migrant precariousness and future research agendas. Comparative Labour Law–Policy Journal, 39(1), 35–53.
- Gargarella R. (2013): Latin American constitutionalism, 1810–2010: The engine room of the Constitution. Oxford: Oxford University Press.
- George R. P. (1999): In defense of natural law. Oxford: Oxford University Press.
- Gyulavári Tamás (2014): A szürke állomány – Gazdaságilag függő munkavégzés a munkaviszony és az önfoglalkoztatás határán [The grey zone – Economically dependent work between employment and self-employment]. Budapest: Pázmány Press.
- Gyulavári Tamás – Kártyás Gábor (2015): The Hungarian flexicurity pathway? New Labour Code after twenty years in the market economy. Budapest: Pázmány Press.
- Gyulavári Tamás et al. (2003): Válogatás az Európai Bíróság munkajogi ítéleteiből – Egyenlő bánásmód elve [Selected judgments of the European Court of Justice in labour law – The principle of equal treatment]. Budapest: KJK-Kerszöv.
- Habermas Jürgen (1996): Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy (W. Rehg, ford.). Cambridge, MA: MIT Press.
- Hadady-Lukács Adrienn (2024): Az egyenlő bánásmódhoz való jog és a platformmunka [The right to equal treatment and platform work]. Pro Futuro, 14(1), 1–13. Online: <https://doi.org/10.26521/profuturo/2024/1/15323>
- Hart H. L. A. (2012): The concept of law (3. kiad., with a postscript edited by P. A. Bulloch–J. Raz). Oxford: Oxford University Press.
- Hepple B. (2010): Equality: The new legal framework. Oxford: Hart Publishing.
- Hoffmann Tamás (2024): A bejelentővédelmi törvény magyarázata [Commentary on the Whistleblower Protection Act]. Budapest: Wolters Kluwer.

- Horváth István – Petrovics Zoltán (2021): Digitalizáció a munkában: táguló horizontok joghézagokkal [Digitalisation in work: expanding horizons with legal gaps]. *Pro Futuro*, 11(2), 61–80. Online: <https://doi.org/10.26521/profuturo/2021/2/10239>
- Jakab Elek (1891): A magyar országgyűlés története [The history of the Hungarian Diet]. Budapest: Athenaeum.
- Jakab Nóra – Mélypataki Gábor (2021): Bizonyítási kérdések a magánjogban – az egyenlő bánásmód elvének szemszögéből [Questions of evidence in private law – from the perspective of the principle of equal treatment]. *Miskolci Jogi Szemle*, 16(1), 166–180. Online: <https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1469>
- Kant Immanuel (1997): *Groundwork of the metaphysics of morals* (M. Gregor, ford.). Cambridge: Cambridge University Press. (Eredeti megjelenés: 1785).
- Klarman M. J. (2004): *From Jim Crow to civil rights: The Supreme Court and the struggle for racial equality*. Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195307634.001.0001>
- Kovachich M. G. (1798): *Vestigia Comitiorum apud Hungaros celebratorum*. Buda: Typis Regiae Universitatis.
- Kun Attila (2011): Vállalati társadalmi felelősség – a munkajogon túl, a munkajog helyett, avagy a munkajog által? [Corporate social responsibility – beyond, instead of, or through labour law?]. *Munkaügyi Szemle*, 55(1), 24–30.
- Kymlicka Will (1995): *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Lamm Vanda (1982): A jogorvoslatok rendszere a közigazgatásban [The system of legal remedies in public administration]. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Letsas G. (2007): *A theory of interpretation of the European Convention on Human Rights*. Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199203437.001.0001>
- Locke John (1988): *Two treatises of government* (P. Laslett, szerk.). Cambridge: Cambridge University Press. (Eredeti megjelenés: 1690).
- Lovász László Gábor (2021): Rövid kitekintés az egyenlő bánásmód alkalmazásáról [A brief outlook on the application of equal treatment]. *Acta Humana*, 9(3), 155–171. Online: <https://doi.org/10.32566/ah.2021.3.7>
- Magyary Zoltán (1942): *Magyar közigazgatás* [Hungarian public administration]. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Montesquieu C. de. (1989): *The spirit of the laws* (A. M. Cohler, B. C. Miller,–H. S. Stone, ford.). Cambridge: Cambridge University Press. (Eredeti megjelenés: 1748).
- Mutua Makau (2002): *Human rights: A political and cultural critique*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Nozick Robert (1974): *Anarchy, state, and utopia*. New York: Basic Books.
- Nussbaum Martha C. (2000): *Women and human development: The capabilities approach*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511841286>

- Nussbaum Martha C. (2011): *Creating capabilities: The human development approach*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- O'Connell R. (2019): Intersectionality in equality law: A critique. *Oxford Journal of Legal Studies*, 39(1), 45–68. Online: <https://doi.org/10.1093/ojls/gqy032>
- Parker Christine – Nielsen Vibeke Lehmann (2017): *Explaining compliance: Business responses to regulation*. Edward Elgar Publishing. Online: <https://doi.org/10.4337/9781785366600>
- Pateman Carole (1988): *The sexual contract*. Stanford: Stanford University Press.
- Pennington K. (2011): *The prince and the law, 1200–1600: Sovereignty and rights in the Western legal tradition*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Power Michael (1997): *The audit society: Rituals of verification*. Oxford: Oxford University Press.
- Rawls John (1999): *A theory of justice* (átd. kiad.). Cambridge, MA: Harvard University Press. (Eredeti megjelenés: 1971).
- Rose v Thanet Clinical Commissioning Group [2014] EWHC 1182 (Admin).
- Rousseau Jean-Jacques (1997): *The social contract* (V. Gourevitch, szerk.–Trans.). Cambridge: Cambridge University Press. (Eredeti megjelenés: 1762).
- Sen Amartya (1999): *Development as freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- Sen Amartya (2009): *The idea of justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Skrentny J. D. (2009): *The minority rights revolution*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Sovacool B. K. – Martiskainen M. – Hook A. – Baker L. (2021): Decarbonization and its discontents: A critical energy justice perspective on four low-carbon transitions. *Climatic Change*, 169(1–2), 117–136. Online: <https://doi.org/10.1007/s10584-020-02784-9>
- Szabó Máté (2004): *Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa éves jelentése* [Annual report of the Parliamentary Commissioner for Civil Rights]. OBH.
- Szente Zoltán (2015): *Az integritás és a korrupció-megelőzés új rendszere a magyar közigazgatásban* [The new system of integrity and corruption prevention in Hungarian public administration]. *Új Magyar Közigazgatás*, 8(4), 3–15.
- Tierney Brian (1997): *The idea of natural rights: Studies on natural rights, natural law, and church law 1150–1625*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing.
- Treviño L. K. – Weaver G. R. – Reynolds S. J. (2006): Behavioral ethics in organizations: A review. *Journal of Management*, 32(6), 951–990. Online: <https://doi.org/10.1177/0149206306294258>
- van Dijk Jan (2020): *The digital divide*. Cambridge: Polity Press.

A szerző kapcsolódó művei

- Makkos N. (2021): A tisztviselők általános magatartási követelményeiről [General requirements for the conduct of officials]. *Belügyi Szemle*, 69(5), 835–850. Online: <https://doi.org/10.38146/BSZ.2021.5.7>
- Makkos N. (2021): Egyenlő bánásmód a közzszolgálatban [Equal treatment in public service]. PhD dissertation, National University of Public Service, Budapest.
- Makkos N. (2023): Egyenlő bánásmód előképei a magyar közjogban [Antecedents of equal treatment in Hungarian public law]. *Jogelméleti Szemle*, 2023(4), 130–148.
- Makkos N. (2024): Normák és készségek a közzszolgálatban – A tisztviselők speciális magatartási követelményeiről [Norms and skills in public service]. *Jogelméleti Szemle*, 2024(2), 21–47. Online: <https://doi.org/10.59558/jesz.2024.2.21>
- Makkos Nándor (2025): Az egyenlő bánásmód szociológiai fogalmáról. *Belügyi Szemle*, 73(8), 1699–1718. Online: <https://doi.org/10.38146/BSZ-AJIA.2025.v73.i8.pp1699-1718>

Jogi források és jogszabályok

- törvény az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV.
- törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV.
- törvény az egészség és a kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről 1997. évi XLVII.
- törvény a panasztételről, a közérdekű tájékoztatásról és a visszaélések bejelentésével kapcsolatos szabályokról 2023. évi XXV.
- Affordable Care Act, 1557, 42 U.S.C. 18116. §.
- Az Európai Unió Alapjogi Chartája, HL C 326., 2012.10.26. 20, 21, 35.
- Az Európai Unió Alapjogi Chartája, HL C 326., 2012.10.26., 391–407., 20., 21., 41. és 47. cikk.
- A Tanács 2000. június 29-i 2000/43/EK irányelve a személyek közötti, faji vagy etnikai származásra való tekintet nélküli egyenlő bánásmód elvének végrehajtásáról, HL L 180., 2000.7.19., 22–26.
- A Tanács 2000/78/EK irányelve (2000. november 27.) a foglalkoztatás és a munkavégzés során alkalmazott egyenlő bánásmód általános kereteinek létrehozásáról, HL L 303., 2000.12.2., 16–22.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/1937 irányelve (2019. október 23.) az uniós jog megsértését bejelentő személyek védelméről, HL L 305., 2019.11.26., 17–56.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2022/2555 irányelve (2022. december 14.) az Unió-szerte magas szintű kiberbiztonságot szolgáló intézkedésekről (NIS2-irányelv), HL L 333., 2022.12.27.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2023/970 irányelve (2023. május 10.) a férfiak és nők közötti egyenlő vagy azonos értékű munkáért egyenlő bérezés elve alkalmazásának megerősítéséről a fizetések átláthatósága és végrehajtási mechanizmusok révén, HL L 132., 2023.5.17., 21–44.

Az Európai Parlament és a Tanács 2011/24/EU irányelve a betegek jogainak a határokon átnyúló egészségügyi ellátásban történő alkalmazásáról, HL L 88., 2011.4.4.

Emergency Medical Treatment and Labour Act (EMTALA), 42 U.S.C. § 1395dd.

Egyenlőségi törvény 2010, ss. 13, 19, 29, 149.

Emberi Jogok Európai Egyezménye, Art. 8. és 14. Az EJEE 1. sz. 1.

Magyarország Alaptörvénye, XV. és XX.

Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (általános adatvédelmi rendelet), HL L 119., 2016.5.4. 5, 9, 12-15, 35.

Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (általános adatvédelmi rendelet), HL L 119., 2016.5.4., különösen az 5., 9., 22. és 35. cikk. 9-15., 61., valamint a III. Európai Adatvédelmi Testület (EDPB),

Az (EU) 2017/745 rendelet az orvostechnikai eszközökről, HL L 117., 2017.5.5.

Az Európai Parlament és a Tanács (2024. június 13-i) (EU) 2024/1689 rendelete a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok megállapításáról (a mesterséges intelligenciáról szóló törvény), HL L 2024/1689, 2024.7.12.

Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2025/327/EU rendelete (2025. február 11.) az európai egészségügyi adatterről, valamint a 2011/24/EU irányelv és az (EU) 2024/2847 rendelet módosításáról, HL L 2025/327, 2025.3.5.

Az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlata

170/84. sz. ügy, Bilka-Kaufhaus GmbH kontra Weber von Hartz, 1986. május 13-i ítélet, ECLI:EU:C:1986:204.

222/84. sz. ügy, Johnston kontra RUC főtisztviselője, 1986. május 15-i ítélet, ECLI:EU:C:1986:206.

43/75. sz. Defrenne kontra Sabena ügy, 1976. április 8-i ítélet, ECLI:EU:C:1976:56.

C-127/92 sz. ügy, Enderby kontra Frenchay Health Authority, 1993. október 27-i ítélet, ECLI:EU:C:1993:859.

C-13/94. sz., P kontra S és Cornwall megyei tanács, 1996. április 30-i ítélet, ECLI:EU:C:1996:170.

C-144/04. sz. Mangold kontra Helm ügy, 2005. november 22-i ítélet, ECLI:EU:C:2005:709.

Werner Mangold kontra Rüdiger Helm, C-144/04. sz. ügy, 2005. november 22-i ítélet, ECLI:EU:C:2005:709.

C-148/22. sz. OP kontra Commune d’Ans ügy, 2023. november 28-i ítélet, ECLI:EU:C:2023:930. C-157/15. sz. ügy, Achbita kontra G4S Secure Solutions NV, 2017. március 14-i ítélet, ECLI:EU:C:2017:203.

Bougnaoui kontra Micropole SA, C-188/15. sz. ügy, 2017. március 14-i ítélet, ECLI:EU:C:2017:204.

C-237/94. sz. ügy, O’Flynn kontra Adjudication Officer.

C-268/13. sz. Petru kontra Casa Județeană de Asigurări de Sănătate Sibiu ügy [2014] ECLI:EU:C:2014:2271.

C-303/06. sz. ügy, Coleman kontra Attridge Law, 2008. július 17-i ítélet, ECLI:EU:C:2008:415.

C-303/19. sz. ügy, HK Danmark kontra Dansk Almennyttigt Boligselskab.

C-344/20, L.F. kontra S.C.R.L. ügy, 2022. október 13-i ítélet, ECLI:EU:C:2022:774.

C-356/21. sz. J.K. kontra TP S.A., 2023. január 12-i ítélet, ECLI:EU:C:2023:9.

C-372/04. sz. The Queen ügy, Yvonne Watts kontra Bedford Primary Care Trust és Secretary of State for Health, 2006. május 16-i ítélet, ECLI:EU:C:2006:325.

C-409/95. sz., Marschall kontra Land Nordrhein-Westfalen ügy, 1997. november 11-i ítélet, ECLI:EU:C:1997:533.

C-417/13. sz. Starjakob, ECLI:EU:C:2015:38.

C-450/93. sz. Kalanke kontra Freie Hansestadt Bremen, 1995. október 17-i ítélet, ECLI:EU:C:1995:322.

C-490/20. sz., VMA kontra Stolichna obshtina, rayon Pancharevo, 2021. december 14-i ítélet, ECLI:EU:C:2021:1008.

C-507/18, NH kontra Associazione Avvocatura per i diritti LGBTI – Rete Lenford, 2020. április 23-i ítélet, ECLI:EU:C:2020:289.

C-555/07. sz. Küçükdeveci kontra Swedex GmbH & Co. KG ügy, 2010. január 19-i ítélet, ECLI:EU:C:2010:21.

C-634/21. sz., OQ kontra Land Hessen ügy, beavatkozó: SCHUFA Holding AG, 2023. december 7-i ítélet, ECLI:EU:C:2023:957.

C-668/15. sz., Jyske Finans A/S kontra Ligebehandlingsnævnet ügy, 2017. április 6-i ítélet, ECLI:EU:C:2017:278.

C-83/14. sz., CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD kontra Komisia za zashtita ot diskriminatsia ügy, 2015. július 16-i ítélet, ECLI:EU:C:2015:480.

C-88/08. sz. Hütter kontra Technische Universität Graz ügy, 2009. június 18-i ítélet, ECLI:EU:C:2009:381.

C-804/18 és C-341/19, WABE eV és MH Müller Handels GmbH egyesített ügyek, 2021. július 15-i ítélet, ECLI:EU:C:2021:594.

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélkezési gyakorlata

D.H. és társai kontra Cseh Köztársaság, 3. sz. 57325/00, EJEB, Nagykamara, 2007. november 13.

Demir és Baykara kontra Törökország [GC], sz. 34503/97, EJEB, 2008. november 12-i ítélet.

Glor kontra Svájc, sz. 13444/04, EJEB, 2009. április 30-i ítélet.

Horváth és Kiss kontra Magyarország, sz. 11146/11, EJEB, 2013. január 29-i ítélet.

Hristozov és társai kontra Bulgária ügy, 47039/11. és 358/12. sz. bejelentés, 2012. november 13-i ítélet.

K.M.C. v Magyarország, sz. 19554/11, EJEB, 2012. július 10-i ítélet.

Kiyutin kontra Oroszország, 2700/10. sz. bejelentés, 2011. március 10-i ítélet.

Kudła kontra Lengyelország [GC], no. 30210/96, EJEB, 2000. október 26-i ítélet.

Lopes de Sousa Fernandes kontra Portugália (GC), 56080/13. sz. bejelentés, 2017. december 19-i ítélet.

A magyar Alkotmánybíróság és a rendes bíróságok gyakorlata

- 11/2021. (IV. 7.) AB határozat – az adatvédelem és az egyenlő bánásmód kapcsolatáról.
- 14/2014. (V. 13.) AB határozat – az uniós és nemzetközi esélyegyenlőségi normák hazai jogba történő beépítéséről.
- 17/2014. (V. 30.) AB határozat.
- 19/2023. (VII. 15.) AB határozat – a digitális jogokról, az algoritmikus döntéshozatalról és az egyenlő bánásmódról.
- 2/2019. (III. 5.) AB határozat – az egyenlő bánásmód követelményeiről a közbeszerzésekben.
- 21/1990. (X. 4.) AB határozat – a homogén csoportteszt kidolgozásáról.
- 22/2005. (VI. 17.) AB határozat – a közszolgálati egyenlő bánásmód követelményéről.
- 23/2016. (XII. 12.) AB határozat – a fogyatékkal élők jogairól és az ésszerű alkalmazkodás kötelezettségéről.
- 25/2022. (X. 19.) AB határozat – az egészségügyi szolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférésről.
- 26/2020. (XII. 2.) AB határozat – a társadalombiztosítási és nyugdíjrendszerbeli egyenlőségről.
- 3/2023. (II. 28.) AB határozat – a gyermekek egyenlő bánásmódjáról és mindenek felett álló érdekükről.
- 30/2015. (X. 15.) AB határozat – az érdemi egyenlőségről és a közvetett diszkriminációról.
- 30/2015. (X. 15.) AB határozat – a roma kisebbség védelméről és az érdemi egyenlőség követelményéről.
- 33/2012. (VII. 17.) AB határozat – a szociális ellátásokhoz való egyenlő hozzáférésről.
- 39/1999. (XII. 21.) AB határozat – az oktatáshoz való egyenlő hozzáférésről.
- 45/2005. (XII. 14.) AB határozat – az arányossági vizsgálatról és az eltérő bánásmód feltételeiről.
- 61/1992. (XI. 20.) AB határozat – a pozitív állami kötelezettségek elismeréséről és a tartalmi egyenlőségről.
- 7/2014. (III. 7.) AB határozat – a nemek közötti egyenlőség és a családvédelem egyensúlyáról.
- 9/1990. (IV. 25.) AB határozat – a formális egyenlőség elvének általános megfogalmazásáról.
- 9/2018. (VII. 9.) AB határozat – a digitalizáció és az automatizált rendszerek relevanciájáról.
- 9/2023 (VII. 15.) AB határozat – a közigazgatási rendszerek strukturális és halmozott hátrányairól.
- BH2019.74, Kúria (Kúria), Munkaügyi Osztály.

Soft Law források, intézményi iránymutatások és jelentések

29. cikk szerinti munkacsoport. (2018). Útmutató az automatizált egyéni döntéshozatalhoz és profilalkotáshoz a 2016/679 rendelet (WP251 rev.01) alkalmazásában.
- Európa Tanács. (1950). Emberi Jogok Európai Egyezménye. <https://www.echr.coe.int>

- Európai Bizottság, Mesterséges intelligenciával foglalkozó magas szintű szakértői csoport. (2019). Etikai irányelvek a megbízható mesterséges intelligencia számára.
- Európai Adatvédelmi Testület, 9/2022. sz. iránymutatás a személyes adatok megsértésének bejelentéséről a GDPR értelmében.
- Európai Adatvédelmi Testület. (2020). 3/2019. sz. irányelv a személyes adatok videoeszközökön keresztül történő kezeléséről, 2.0 verzió.
- Európai Unió Alapjogi Ügynöksége. (2019). Roma és travellerek hat országban: Főbb eredmények. FRA.
- Európai Unió Alapjogi Ügynöksége. (2020). Helyes a jövő: Mesterséges intelligencia és alapvető jogok.
- OECD. (2019). Mesterséges intelligencia és inkluzív növekedés. OECD Publishing.
- Az Egyesült Államok Egészségügyi és Humánszolgáltatási Minisztériuma, Diszkriminációmentesség az egészségügyi programokban és tevékenységekben; Végső szabály, 89 Fed. Reg. 37522 (2024).
- ENSZ Közgyűlése. (1948). Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata.
- Egészségügyi Világszervezet. (2019). Világjelentés a fogyatékosságról és a migrációról.
- Egészségügyi Világszervezet. (2021). Méltányosság és egészségügyi rendszerek irányítása.